

ISSN 2520-2855 (Print)

ISSN 2520-2863 (Online)

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

УКРАЇНСЬКА БІОГРАФІСТИКА

BIOGRAPHISTICA UKRAINICA

Збірник наукових праць
Інституту біографічних досліджень

За загальною редакцією
Л. І. Буряк

Заснований у 1996 році

Випуск 18

Київ – 2019

Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. праць Ін-ту біогр. дослідж. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; редкол.: Л. І. Буряк (голов. ред.) та ін. – Київ, 2019. – Вип. 18. – 364 с.

У збірнику наукових праць висвітлено теоретичні й методичні засади вітчизняної біографістики як окремої спеціальної історичної дисципліни, сучасні проблеми, тенденції та перспективи розвитку української і світової біографіки та біобібліографії, питання формування електронних біобібліографічних ресурсів, розкрито сторінки життєвого та творчого шляху відомих діячів науки, освіти та культури. Вміщено низку ювілейних матеріалів, присвячених діяльності академічних установ (до 100-річчя Біографічної комісії УАН–ВУАН, 25-річчя Інституту біографічних досліджень НБУВ) та окремим особистостям (до 100-річчя від дня народження Івана Лисяка-Рудницького (1919–1984), 125-річчя від дня народження Віктора Петрова-Домонтовича (1894–1969)).

Розраховано на вчених, викладачів, студентів і аспірантів вищих навчальних закладів, працівників музейних, архівних і бібліотечних установ, краєзнавців.

НАУКОВА РАДА: Г. В. Боряк, д-р іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України; Т. С. Вінцовський, д-р іст. наук; Л. А. Дубровіна, д-р іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України; С. О. Єкельчик, Ph.D. (Канада); Т. І. Ківшар, д-р іст. наук, проф. (Канада); І. І. Лиман, д-р іст. наук, проф.; К. М. Манолаке, д-р політ. наук (Молдова); С. Нарбутас, д-р гуманітар. наук (Литва); К. Тахіров, д-р філософії, проф. (Азербайджан).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: Л. І. Буряк, д-р іст. наук, проф. (головний редактор); В. І. Попик, д-р іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України (заступник головного редактора); Н. І. Любовець, канд. іст. наук (заступник головного редактора); Н. П. Марченко, канд. іст. наук (відповідальний секретар); Г. А. Александрова, д-р філол. наук; Л. Є. Василик, д-р наук із соц. комунікацій; Т. Л. Вілкул, д-р іст. наук; О. Я. Дуднік, канд. іст. наук; С. І. Жук, д-р іст. наук, Ph.D. (США); М. Замбжицька, д-р гуманітар. наук (Польща); С. Г. Іваницька, д-р іст. наук; С. С. Кіраль, д-р філол. наук, проф.; О. М. Кобелев, д-р наук із соц. комунікацій; Х. Колман, Ph.D. (Канада); С. І. Кравченко, д-р наук із соц. комунікацій, проф.; Г. І. Липак, канд. наук із соц. комунікацій; С. М. Ляшко, канд. іст. наук; Т. Мареш, д-р габ. гуманітар. наук (Польща); С. М. Мішук, д-р іст. наук, проф.; М. Новак, д-р габ. гуманітар. наук (Польща); Е. І. Огар, д-р наук із соц. комунікацій, проф.; Ю. М. Половинчак, канд. іст. наук; С. І. Посохов, д-р іст. наук, проф.; О. М. Рижко, д-р наук із соц. комунікацій; Л. В. Сніцарчук, д-р наук із соц. комунікацій, проф.; Л. М. Яременко, канд. іст. наук; О. М. Яценко, канд. іст. наук.

Рецензенти:

Ковальчук Галина Іванівна, доктор історичних наук, професор
Новацька Тетяна Василівна, доктор історичних наук, професор

Друкуються за рішенням Ученої ради Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Протокол № 9 від 17.12.2019 р.

У разі передрукування публікацій посилання на збірник «Українська біографістика» обов'язкове.

No part of this publication may be reprinted without reference to the “Ukrainian biographies” collection.

Збірник зареєстровано Атестаційною колегією МОН України як фахове видання зі спеціальностей «Історичні науки» (наказ МОН України від 29.09.2015 № 1021) та «Соціальні комунікації» (наказ МОН України від 21.12.2015 р. № 1328).

Видання індексується науково-інформаційними системами *Google Scholar*, *CrossRef*, *DOAJ*, *BASE*, *OpenAIRE*, *ERIH PLUS*, *Index Copernicus*, *WorldCat*, *ResearchBib*, *CiteFactor*, *SIS*, *I2OR*, «Україніка наукова», «Наукова періодика України».

© Національна академія наук
України, 2019

© Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського, 2019

ЗМІСТ

Від редакційної колегії 9

ДО 100-РІЧЧЯ БІОГРАФІЧНОЇ КОМІСІЇ УАН–ВУАН

Ляшко С. М.

Постійна комісія для складання

Біографічного словника діячів України (1919–1933):

сучасний контекст 14

ДО 25-РІЧЧЯ ІНСТИТУТУ БІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НБУВ

Попик В. І.

Здобутки і завдання провідного осередку

вітчизняної біографістики:

до 25-річчя Інституту біографічних досліджень 27

ДО 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ І. ЛИСЯКА-РУДНИЦЬКОГО (1919–1984)

Єсельчик С. О.

Творчий метод Івана Лисяка-Рудницького:

концептуальні та методологічні виміри 54

Буряк Л. І.

Іван Лисяк-Рудницький:

матеріали до біографії у вимірі оточення і часу 67

Запшкільняк Л. О.

Українсько-польські стосунки

в листуванні Івана Лисяка-Рудницького і Єжи Гедройця 95

Кирчів У. А.

Іван Лисяк-Рудницький та Пьотр Равич:

українсько-єврейська дружба 105

ДО 125-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ВІКТОРА ПЕТРОВА-ДОМОНТОВИЧА (1894–1969)

Корпусова В. М.

Християнський світогляд Віктора Петрова (Домонтовича) 116

Іваницька С. Г.

Сергій Єфремов та Віктор Петров:

відмінність естетичних уподобань чи конфлікт генерацій? 136

Ляшко С. М., Тимченко В. М.

Вацлав Ржевуський у пошуках ідентичності
(за біографічним нарисом В. Петрова-Домонтовича
«Ой поїхав Ревуха та по морю гуляти») 160

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ БІОГРАФІКИ

Марченко Н. П.

Стратегії біографічного письма та дискурс
біографіки для дітей
і юнацтва в Україні (2014–2019 рр.) 173

ДЖЕРЕЛА БІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Любовець Н. І.

Бібліографія українських мемуарів:
досвід та сучасні виклики 195

Ківшар Т. І.

Листи Ольги Петлюри до Дорис Янди 213

Патик В. В.

Неопублікована праця Г. П. Житецького
як джерело дослідження біографії вченого 233

Кароєва Т. Р.

Інформаційний потенціал маргіналій
у біографічних студіях (на прикладі маргіналій
на книгах з бібліотеки П. О. Адріанова (1855–193?)) 245

ІСТОРІЯ І КУЛЬТУРА КРИЗЬ ПРИЗМУ БІОГРАФІКИ

Міщук С. М.

Національні меншини Волині в наукових студіях
Василя Кравченка (1920–1931 рр.) 257

Курганова О. Ю.

Розробка концепту
«українське літературне бароко»
як не(до)оцінена сторінка
наукової біографії С. І. Маслової 269

Вербіцька О. І.

Участь члена-кореспондента
НАН України П. М. Попова
у підготовці академічного
видання творів Т. Г. Шевченка
у десяти томах (за документами особового
архівного фонду Інституту рукопису НБУВ) 281

РЕСУРСИ БІОГРАФІЧНОЇ ТА БІБЛІОГРАФІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Яценко О. М.

Некролог як складова частина біобібліографічного ресурсу
«Український національний біографічний архів» 300

Вернік Ю. В.

Всеукраїнський бібліотечний «Біографічний рейтинг»:
динаміка змін інформаційного ресурсу 309

БІБЛІОГРАФІЯ, РЕЦЕНЗІЇ, ІНФОРМАЦІЯ

Буряк Л. І.

Терези інтелектуала, або Ще одне наближення до світу
Миколи Костомарова [Рецензія на видання:
Ясь О. Багатоликий Микола Костомаров /
заг. ред. і вступ. слово В. Смоля. – Київ :
Либідь, 2018. – 304 с. : іл.] 321

Александрова Г. А.

Жінка, яка уособлює світло [Рецензія на видання:
«Жінка з хистом Аріадни»:
Життєвий світ Наталії Кобринської
в генераційному, світоглядному і творчому вимірах :
монографія / Алла Швець ; Інститут Івана Франка
НАН України ; Лекторій СУА з жіночих студій УКУ ;
ВГО «Союз Українок». – Львів, 2018. – 752 с.] 324

Горська Н. О., Любовець Н. І.

«Видання з автографами українських діячів науки
і культури : каталог колекції Національної історичної
бібліотеки України» (Київ, 2018) [Інформація] 329

Пелешок О. О.

Біографіка на сторінках преси Тернопільщини:
краєзнавчий аспект 333

Котлярова Т. В.

Українська біографіка:
історичний поступ та сучасні виклики.
П'ятнадцять Біографічні читання
(Київ, 6 червня 2019 р.) 341

До уваги авторів 357

CONTENTS

Editorial message	9
--------------------------------	---

ON THE 100th ANNIVERSARY OF THE UAS–AUAS BIOGRAPHIC COMMISSION

Lyashko Svetlana.

Permanent Commission for composing the Biographic Dictionary of Ukrainian public figures (1919–1933): modern context	14
--	----

ON THE 25th ANNIVERSARY OF THE INSTITUTE OF BIOGRAPHICAL RESEARCH OF VNLU

Popyk Volodymyr.

Achievements and Tasks of the Leading Centre in National Biographical Studies: to the Institute's of Biographical Research 25th Anniversary	27
---	----

ON THE 100th ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF IVAN LYSIAK-RUDNYTSKY (1919-1984)

Yekelchik Serhy.

The research method of Ivan Lysiak-Rudnytsky: conceptual and methodological aspects	54
--	----

Buriak Larysa.

Ivan Lysiak-Rudnytsky: materials to the biography in the context of environment and time	67
---	----

Zashkilnyak Leonid.

Ukrainian-Polish Relations in Ivan Lysiak-Rudnyc'kyj (Rudnytsky) and Jerzy Giedroyć Correspondence	95
--	----

Kyrchiv Ulyana.

Ivan Lysiak-Rudnytsky and Piotr Rawicz: Ukrainian-Jewish friendship	105
--	-----

ON THE 125th ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF VIKTOR PETROV-DOMONTOVYCH (1894-1969)

Korpusova Valentyna.

Christian worldview of Viktor Petrov (Domontovych)	116
--	-----

Ivanytska Svitlana.

Serhiy Yefremov and Viktor Petrov:
the difference aesthetic preferences or conflict of generations? 136

Lyashko Svetlana, Tymchenko Victor.

Rzhevuskyi in search of identity (according to a biographical
essay by V. Petrov-Domontovych
“Revukha went for a walk by the sea”) 160

ACTUAL ISSUES OF BIOGRAPHY STUDY

Marchenko Nataliia.

Biographical writing strategies and biography discourse
for children and youth in Ukraine (2014-2019) 173

SOURCES OF BIOGRAPHICAL RESEARCH

Lyubovets Nadiia.

Bibliography of Ukrainian memoirs:
Experience and modern challenges 195

Kivshar Taisiya.

Letters from Olga Petlura to Doris Yanda 213

Patyk Viktoriia.

The unpublished work of H. P. Zhytetskyi as a source
of research of the scientist’s biography 233

Karoyeva Tetiana.

Information potential of marginalia for biographical studies
(exemplified by marginal notes made in books
from private library of P. O. Adrianov (1855–193?)) 245

HISTORY AND CULTURE THROUGH THE PRISM OF BIOGRAPHY STUDY

Mishchuk Serhii.

Volyn national minorities in Vasyl Kravchenko’s
scientific studies (1920-1931) 257

Kurhanova Olena.

The development of “Ukrainian literary Baroque”
concept as underestimated page
of S. I. Maslov’s scientific biography 269

Verbitska Oksana.

Participation of the NAS associate member P. M. Popov
in preparation of the academic publication
of T. H. Shevchenko’s writings in ten volumes
(on basis of documents from personal archive fund
of the Institute of Manuscript of VNLU) 281

**RESOURCES OF BIOGRAPHICAL
AND BIBLIOGRAPHIC INFORMATION***Yatsenko Oleh.*

Necrology as a component
of the biobibliographic resource
“Ukrainian National Biographical Archive” 300

Vernik Yuliia.

All-Ukrainian Library “Biographical Rating”:
the dynamics of changes in the information resource 309

BIBLIOGRAPHY, REVIEWS, INFORMATION*Buriak Larysa.*

Intellectual’s weigh scales or One more approximation
to Mykola’s Kostomarov’s world 321

Aleksandrova Halyna.

The woman, who embodies the light 324

Gorska Nataliia, Lyubovets Nadiia.

“Publishing with autographs of Ukrainian leaders
of science and culture: Catalog of the collection
of the National Historical Library
of Ukraine” (Kyiv, 2018) [Information] 329

Peleshok Olga.

Biography on the pages
of Ternopil region printed media: local aspect 333

Kotliarova Tetiana.

Ukrainian biography study:
historical advancement and modern challenges.
Fifteenth Biographical readings (Kyiv, June 6, 2019) 341

For authors 357

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

2019 рік позначений знаменними для співтовариства вітчизняних дослідників-біографістів датами. Виповнилося 100 років від часу заснування новоствореною Українською академією наук Постійної комісії для складання словника діячів України (більш відомої нині як Біографічна комісія УАН-ВУАН) та 25 років від створення Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, який за пори свого становлення на зорі незалежності України розумівся як безпосередній спадкоємець і продовжувач справи репресованої більшовицьким режимом Біографічної комісії, покликаний відродити й розвинути її традиції.

Для Інституту біографічних досліджень, друкованим органом якого є збірник «Українська біографістика», звернення до цих пам'ятних віх історії розвитку вітчизняної гуманітаристики є не так даниною пошани праці кількох поколінь вчених, як приводом для серйозних роздумів і дискусій, для осмислення здобутого досвіду і невирішених проблем, окреслення нових завдань і рубежів.

Розгорнуті відповіді на питання про місце Біографічної комісії в поступі вітчизняної гуманітаристики доби Розстріляного відродження та значення її теоретичних напрацювань для розвитку сучасної української біографіки, про досягнення Інституту біографічних досліджень у розробці проблем теорії і методики біографістики, розбудові ресурсів біографічної та біобібліографічної інформації редакція «Української біографістики» намагалася дати, публікуючи в перших розділах збірника статті відомої дослідниці спадщини Біографічної комісії УАН-ВУАН кандидата історичних наук С. М. Ляшко «Постійна комісія для складання Біографічного словника діячів України (1919–1933): сучасний контекст» та члена-кореспондента НАН України В. І. Попика «Здобутки і завдання провідного осередку вітчизняної біографістики: до 25-річчя Інституту біографічних досліджень».

Чільне місце в збірнику належить також двом іншим знаковим ювілеям 2019 року – 100-річчю від дня народження знаного українського історика, засновника Канадського інституту українських студій Івана Лисяка-Рудницького (1919–1984) та 125-річчю

від дня народження вченого-гуманітарія й письменника Віктора Петрова (Домонтовича) (1894–1969), постаті яких останніми роками все більше привертають до себе увагу дослідників і шанувальників їхньої творчості. Присвячені їм рубрики важливі для упорядників збірника не лише аналізом з висоти сучасного досвіду внеску славетних українських інтелектуалів у розвиток вітчизняної гуманітарної науки і культури, а й представленням у статтях, підготовлених провідними вченими України і зарубіжжя, нових форм і методів яскравої репрезентації матеріалів, всебічного розкриття інтелектуального й духовного світу наших славетних співвітчизників, які прийшли в сучасній біографіці на зміну традиційним лінійним підходам.

Ідеться про глибокий теоретичний аналіз творчого методу Івана Лисяка-Рудницького, його внеску у вироблення сучасних концептуальних засад осмислення вітчизняної історії, здійснений професором С. О. Єкельчиком з Університету Вікторії (Канада). Нові для української біографіки творчі підходи до відтворення біографії Івана Лисяка-Рудницького демонструють стаття і документальна публікація, підготовлені доктором історичних наук професором Л. І. Буряк. Важливі для розуміння особистості Лисяка-Рудницького, його поглядів і взаємозв'язків з інтелектуалами-однодумцями сюжети розкриті в публікаціях доктора історичних наук професора Л. О. Зашильняка та У. А. Кирчів.

Інтелектуальними підходами, сміливою проблемною постановкою дослідницьких завдань позначені розвідка доктора історичних наук професора С. Г. Іваницької про природу світоглядних розбіжностей в естетичних уподобаннях Сергія Єфремова і Віктора Петрова, праця кандидата історичних наук В. М. Корпусової, присвячена аналізу християнського світогляду Віктора Петрова (Домонтовича), історико-філософське есе кандидатів історичних наук С. М. Ляшко та В. М. Тимченка «Вацлав Ржевуський у пошуках ідентичності (за біографічним нарисом В. Петрова-Домонтовича «Ой поїхав Ревуха та по морю гуляти»)».

До кола найбільш актуальних у сучасних умовах розробок Інституту біографічних досліджень належать дослідження з проблем вдосконалення методичних засад, творчого інструментарію й цільової адресної спрямованості науково-популярної та популярної, розрахованої на різні читачькі аудиторії літератури. У цьому плані значний інтерес для науковців, лі-

тераторів, видавців, бібліотечних фахівців становить стаття кандидата історичних наук Н. П. Марченко «Стратегії біографічного письма та дискурс біографіки для дітей і юнацтва в Україні (2014–2019 рр.)».

Багатоаспектним проблемам розширення кола джерел біографічних досліджень, їх систематизації та підвищення ефективності використання в дослідницькій та бібліотечно-інформаційній роботі присвячені праці кандидата історичних наук Н. І. Любовець «Бібліографія українських мемуарів: досвід та сучасні виклики» та доктора історичних наук Т. Р. Кароевої «Інформаційний потенціал маргіналії у біографічних студіях (на прикладі маргіналії на книгах з бібліотеки П. О. Адріанова (1855–193?))». Дослідниця життєвого шляху на еміграції родини С. В. Петлюри, його дружини Ольги та дочки Лесі, багатолітній співробітник Інституту біографічних досліджень доктор історичних наук професор Т. І. Ківшар, яка нині мешкає у Торонто (Канада) і є членом Наукового товариства імені Шевченка в Канаді, публікує у збірнику невідомі раніше широкому загалові листи Ольги Петлюри до діячки українського руху в Канаді Дорис Янди. Важливі для сучасного розуміння життя відомих співвітчизників аспекти на основі залучення цікавих джерельних матеріалів розкриті також у науковій публікації кандидата історичних наук В. В. Патик «Неопублікована праця Г. П. Житецького як джерело дослідження біографії вченого».

Як і у багатьох попередніх випусках, чільне місце у збірнику належить матеріалам рубрики «Історія і культура крізь призму біографіки». Праці, розміщені тут, висвітлюють з позиції біографіки шлях наукових пошуків діячів вітчизняної науки. Стаття доктора історичних наук професора С. М. Міщука присвячена внескові відомого етнографа, фольклориста, музеєзнавця, народознавця та громадського діяча В. Г. Кравченка (1862–1945) у вивчення національних меншин Волині – поляків, німців, євреїв та чехів. Дослідження кандидата історичних наук О. Ю. Курганової висвітлює сторінку наукової біографії відомого українського літературознавця члена-кореспондента АН УРСР С. І. Маслова (1880–1957), пов'язану з розробкою вченим концепту «українське літературне бароко». Кандидатом філософських наук О. І. Вербіцькою на великому джерельному матеріалі документів архівного фонду Інституту рукопису НБУВ розкрито участь знаного літературо-

знавця, фольклориста та бібліографа члена-кореспондента АН УРСР П. М. Попова (1890–1971) у підготовці академічного видання творів Т. Г. Шевченка у десяти томах.

Проблемам формування та використання електронних ресурсів біографічної інформації присвячено окрему рубрику збірника, у якій публікуються статті завідувача профільного відділу Інституту біографічних досліджень кандидата історичних наук О. М. Яценка «Некролог як складова частина біобібліографічного ресурсу „Український національний біографічний архів”» та наукового співробітника Ю. В. Вернік «Всеукраїнський бібліотечний «Біографічний рейтинг»: динаміка змін інформаційного ресурсу».

За традицією збірник містить також рубрику «Бібліографія, рецензії, інформація». У ній особливе місце належить підготовленій доктором історичних наук професором Л. І. Буряк рецензії на монографію відомого вченого-історіографа О. В. Яся «Багатоликий Микола Костомаров» та рецензії доктора філологічних наук Г. А. Александрової на книгу А. Швець «Жінка з хистом Аріадни».

Вісімнадцятий випуск «Української біографістики» за принципами редакційної політики щодо відбору статей і матеріалів, посиленням вимог до їх теоретичного рівня відображає суттєві зрушення, які відбуваються у вітчизняній науковій періодиці на шляху до підвищення її ролі у розвитку перспективних наукових напрямів, організації наукових комунікацій та згуртуванні фахового наукового співтовариства, забезпечення вагомості висвітлюваної проблематики, досягнення більш повної інтеграції української гуманітаристики до європейського і світового дослідницького простору.

З метою підвищення авторитету збірника як єдиного в Україні спеціалізованого видання в галузі теорії і методики біографістики, вдосконалення редакційної роботи створено його наукову раду. До складу редакційної колегії додатково запрошено авторитетних учених з усіх регіонів нашої держави та провідних зарубіжних наукових центрів. «Українська біографістика» перейшла до видання двох збірників на рік. Запроваджується перспективне планування наступних випусків з визначенням найбільш пріоритетної для розвитку наукових досліджень проблематики. До участі у збірнику залучено зарубіжних учених. Посилено вимоги до відбору рукописів, їх рецензування відпо-

відно до встановлених у міжнародному науковому співтоваристві стандартів. Досягнуто відповідності оформлення статей та матеріалів, репрезентації збірника на його веб-сайті згідно з існуючими вимогами. Станом на кінець 2019 року збірник «Українська біографістика» представлений у цілій низці авторитетних у сфері соціогуманітарних наук зарубіжних наукометричних баз, зокрема ERIH PLUS (The European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences), Index Copernicus, BASE (Bielefeld Academic Search Engine), I2OR (International Institute of Organized Research), DOAJ (Directory of Open Access Journals), Google Scholar, WorldCat, Research Bible, OpenAIRE (OpenAIRE and the European Open Science Cloud), SIS (Scientific Indexing Services), CiteFactor (Directory Indexing of International Research Journals).

Наукова рада та редакційна колегія висловлюють сподівання, що подальше піднесення авторитету збірника, представлення його публікацій у провідних наукометричних базах сприятиме підвищенню інтересу до нього в дослідників-біографістів і подальшому згуртуванню їх фахового наукового співтовариства навколо Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

ДО 100-РІЧЧЯ БІОГРАФІЧНОЇ КОМІСІЇ УАН-ВУАН

УДК 929(477+47)''1919/2019''

DOI <https://doi.org/10.15407/ub.18.014>

*Світлана Миколаївна ЛЯШКО,
кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2250-6718>*

ПОСТІЙНА КОМІСІЯ ДЛЯ СКЛАДАННЯ БІОГРАФІЧНОГО СЛОВНИКА ДІЯЧІВ УКРАЇНИ (1919–1933): СУЧАСНИЙ КОНТЕКСТ

Стаття присвячена теоретичній і методичній спадщині заснованої Українською академією наук у 1919 р. Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України. Проект створення Українського біографічного словника набув соціального значення і став новацією національної культури. Акцентовано на консенсусі між Українською академією наук і патріотично налаштованою науковою спільнотою, результатом якого стало започаткування наукової історико-біографічної довідкової справи, формування її теоретико-методологічних і науково-організаційних засад.

Зміна інформаційних парадигм і запитів суспільства, трансформація уявлень щодо довідкової біографічної та біобібліографічної справи, перехід від друкованих до електронних ресурсів біографічної інформації актуалізує напрацювання Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України, засвідчує безперервний процес взаємодії традиційного та інноваційного.

Ключові слова: Постійна комісія УАН для складання Біографічного словника діячів України (1919–1933), інституційні та організаційні форми розвитку української довідкової біографічної справи.

23 січня 2019 р. виповнилося 100 років з дня заснування Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України (далі Біографічна комісія). Створення при Спільному зібранні Постійної комісії для складання словника українських діячів науки, історії, мистецтва та громадського руху ухвалено Статутом Української Академії

наук у Києві 26 листопада 1918 р. Її модель як однієї із провідних установ гуманітарного циклу Української академії наук юридично закріплено в постанові Спільного Зібрання Української академії наук 23 січня 1919 р. Перше засідання Постійної Комісії для складання Біографічного Словника українських діячів історії, науки, письменства, мистецтва та громадського руху відбулося 23 лютого 1919 р. Головним завданням Біографічної комісії було визначено створення національного за змістом біографічного словника (далі Біографічний словник) «діячів українського народу та всеукраїнської землі» від початку її історії, що відповідало викликам часу.

Історію діяльності Біографічної комісії у структурі УАН–ВУАН, передусім — в науковій організації в контексті розвитку національної біографічної довідкової справи, почали предметно вивчати з початку 1990-х рр. Одними з перших на діяльність Біографічної комісії та її архів, що зберігається в Інституті рукопису НБУВ, звернули увагу історики О. К. Янковський, Л. В. Матвєєва, Е. Г. Циганкова, С. І. Білокінь. У подальшому зазначені теми були актуалізовані в статтях та монографії «Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України» [9] першого директора Інституту біографічних досліджень НБУВ В. С. Чишка. За 30 років була створена суттєва історіографічна база, присвячена історії, аналізу науково-практичних, організаційних здобутків та вивченню інших складників діяльності Біографічної комісії (персональний склад, колективний портрет, комунікативні зв'язки тощо). Історія і діяльність Комісії вивчалися в контексті стратегій і структур гуманітарного циклу Української академії наук, організації української біографічної довідкової справи, аналізу практичних напрацювань та досвіду, наукової оцінки попереднього набутку і його впливу на розвиток історико-біографічних досліджень в Україні в цілому (С. М. Ляшко, Т. В. Варава, С. М. Борчук, Н. І. Черниш, В. І. Попик та ін.)¹.

Оцінюючи діяльність Біографічної комісії, її значення для розвитку біографічної довідкової справи в Україні, наведемо цитату з праці С. М. Ляшко: «Український біографічний словник за своєю ідеєю, національною спрямованістю, ґрунтовністю методичних документів, обсягом, розробкою практичних шляхів реалізації мав би відповідати кращим зразкам європейських національних біографічних словників того часу. За умов реалізації засадничої ідеї, закладеної у документах Біографічної комісії 1918–1920-х рр., «Біографічний словник» мав би стати надійним підґрунтям для майбутнього національного біографічного словника» [4, с. 46]. Під «підґрунтям» автор

¹ Найбільш повну бібліографію див. [3, с. 42–43].

статті розуміє науково-організаційні засади, практичний досвід та зібраний Біографічною комісією величезний біографічний матеріал, який може реалізуватися в сучасній довідковій справі в її різноманітних проявах.

Метою даної статті є актуалізація деяких із запропонованих Біографічною комісією наукових засад і ініціатив, які стали помітним явищем в організації біографічної довідкової справи в Україні на початку 1920-х рр., та спадкоємності закладених традицій у сучасних історико-біографічних дослідженнях.

Інституційно-організаційна форма довідкової й біографічної довідкової справи

З 1919 р., із моменту утворення БК довідкова і біографічна довідкова справа отримала статус державної науково-практичної діяльності. Тоді ж була започаткована традиція підготовки національних довідкових і біографічних довідкових видань під егідою Української академії наук. Постійна комісія для складання Біографічного словника діячів України та Комісія по створенню «Енциклопедичного словника» (1921–1930) — одні з перших наукових державних інституцій в Україні, які діяли в складі УАН–ВУАН і мали своїм завданням створення загального біографічного словника «діячів українського народу й української землі» й українознавчого словника про країну. Академія наук створила організаційні, матеріальні можливості та інші умови для її діяльності, зокрема, сприяла залученню до праці в Біографічній комісії висококваліфікованих науковців із різних галузей знань. Започаткований науково-організаційний принцип отримав розвиток у наступні роки та використовується в сучасній Україні. Наведемо кілька прикладів.

Науково-видавничий українознавчий проект «Українська радянська енциклопедія» (друга спроба; 1944–1947) був схвалений Радою Народних Комісарів та ЦК КП(б)У². Для реалізації проекту передбачалося створення наукового інституту УРЕ при АН УРСР (1946) під керівництвом М. Бажана із залученням до підготовки науковців вищої кваліфікації. Науково-видавнича установа УРЕ створювалася за підтримки АН УРСР (постанова АН УРСР «Про участь установ АН УРСР у створенні УРЕ», 1958) і перебувала в її складі у 1957–1974 рр. До 80 % персонального складу Головної редакційної колегії

---

² «Українська радянська енциклопедія» (перше видання, 1930–1934) діяло як акціонерне товариство на кшталт відомих акціонерного видавничого товариства Ф. Брокгауза — І. Ефрона (1890–1907), видавничого товариства «А. Гранат і К^о» (1896–1918), акціонерного товариства «Государственное научное издание «Большая Советская Энциклопедия» при Комуністичній академії (з 1925 р.).

представляли представники вітчизняної академічної наукової спільноти на чолі з головним редактором академіком М. Бажаном. У 1959–1965 було видано 17 томів УРЕ.

У незалежній Україні одночасно з процесами відновлення історичної пам'яті українського народу в іменах було проголошено підготовку багатотомного національного Українського біографічного словника. З цією метою 29.03.1994 р. розпочав роботу Інститут біографічних досліджень (як відділ — з 1993 р.) у складі Центральної наукової бібліотеки ім. В. І. Вернадського (з 1996 р. — Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського), підпорядкованої НАН України. Одним із завдань інституту на той час було створення Українського біографічного словника, що засвідчує спадковість академічної традиції до репрезентації історії і культури країни в іменах через свої наукові інституції.

Спільним проектом НАН України та Наукового товариства ім. Шевченка про Україну в усіх вимірах від початку ХХ ст. до сьогодні стала національна «Енциклопедія сучасної України» (ЕСУ). З 2004 р. підготовку та видання ЕСУ здійснює Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, створений через злиття Координаційного бюро Енциклопедії Сучасної України НАН України та Українського міжнародного комітету з питань науки і культури при НАН України.

Серед іншого виокремимо закладення державної системи підготовки і видання довідкових видань та початок професіоналізації справи³; друкування довідкової продукції українською мовою. Утвердження ідеї державності української мови і мовної політики УНР в науково-практичній площині та системі поширення національних культурних цінностей почала діяти в УАН у листопаді 1918 р. (на жаль, до 1920 рр.) згідно з законом «Про заснування Української Академії Наук в м. Києві».

Світоглядні, національні уявлення керманців УАН і Біографічної комісії щодо України і українського народу відображені в основних нормативних документах [2, с. 37–68]. Це філософія підготовки видання, обґрунтування хронологічних і територіальних меж, визначення джерельної бази, критеріїв відбору персоналій, словника, формування уявлення про біографічну статтю і її складники тощо. Виокремимо деякі позиції, які зберегли своє значення в організації довідкової справи в Україні і послідовно набувають нові якості.

---

³ «Український біографічний словник» та «Енциклопедичний словник» передбачалося видавати науковцями за державний кошт у видавництвах Української академії наук.

Хронологічний і територіальний критерії

На надзвичайному Спільному зібрані Української академії наук, що відбулося 23 січня 1919 р., була заслухана доповідна записка В. Л. Модзалевського «Програм та порядок видання Біографічного словника діячів українського народу та української землі». У самій назві були закладені два зазначені критерії.

Виділено хронологічні і територіальні критерії як засадничі. Перша позиція була і залишається присутньою в довідкових виданнях усіх видів (наприклад, сучасна енциклопедія ЕСУ, у якій хронологічний репер винесено в заголовок і обговорено в передмові до першого тому; він присутній у кожному біографічному довіднику вищих навчальних закладів, науково-дослідних установ). Друга позиція залишається обов'язковою для національних словників держав, для яких територіальні зміни були пов'язані з політичною історією країн та становленням нації. Задум створення Українського біографічного словника припав на короткий період існування української держави 1917–1921 рр. Для Української держави, землі якої в різні історичні часи перебували у складі провідних держав Центрально-Східної і Східної Європи, а значною мірою — входили до складу Російської імперії, територіальний критерій набував принципового значення.

Обґрунтовуючи ці положення, автори документів (до першого складу комісії входили представники переважно національно-державницької течії української історіографії — Д. І. Багалій, М. П. Василенко, В. О. Романовський, Н. Ю. Мірза-Авакянц) врахували сучасні на той час надбання української історіографії. Хронологічний і територіальний підходи ґрунтувалися на безперервності й тягlostі історичного процесу «України-Руси», закладених як базові принципи в працях В. Б. Антоновича, розвинутих М. С. Грушевським у загальній схемі української історії. Такий підхід давав можливість вносити до Біографічного словника діячів, відомих на українських землях від «від початку її історії, аж до останніх днів, бо тільки при такому широкому програмі ми дійсно дамо словник, який охопить весь минулий час та всі царини людської діяльності, незалежно від того, до якої національності належав той або інший діяч»⁴ [2, с. 41]. Автори поширюють поняття «українець», «українські діячі», «український народ», «українська держава» на події, починаючи від князівських часів. Відповідно до «державницьких періодів» української історії, I-й відділ складався із трьох підвідділів — староруська доба, литовсько-по-

---

⁴ Розлогі цитати тут і далі акцентують науковий підхід до розв'язання поставленого завдання — підготовки «Біографічного словника українських діячів історії, науки, письменства, мистецтва та громадського руху».

льська доба, гетьманська доба. Саме в цих феноменах керманічі Біографічної комісії шукали витоки і традиції української національної державності. За цих умов перебування українських етнічних територіальних спільнот у складі різних етнокультурних та політико-релігійних держав системно унеможливило повністю реалізувати етнічний принцип та етнічну самоідентифікацію українського народу.

Територія є одним із істотних чинників визначення національної ідентичності. Про складність і дискусійність цієї проблеми, її вплив на обрання критеріїв добору імен діячів свідчить зміст основних директивних документів. Одну з головних проблем автори документів бачили в розподілі «наукових і громадських діячів» по-перше за національно-культурною приналежністю, розуміючи подвійність (або й множинність) самоідентифікації.

В остаточному варіанті (Інструкція для співробітників Постійної комісії для складання Біографічного словника українських діячів при Українській Академії Наук [2, с. 53–57]) зазначалося, що до словника включаються відомості про діячів українських та всіх національностей, починаючи від найдавніших часів, а також діячів інших національностей, які жили в Україні; чужоземних діячів, праця та діяльність яких пов'язані з українознавством; українців за походженням в інших країнах, якщо їхня діяльність пов'язана з Україною; українців за походженням, «якщо діяльність їх не була пов'язана з Україною, але мала характер першорядний». «Ставлячи програм так широко, ми уникнемо, крім того, різних спірних питань (наприклад, про те, до якої національності треба віднести ту або іншу особу), а також зберемо в Словнику надзвичайно цінний матеріал щодо вивчення впливів представників одної національності на іншу» [2, с. 41–42].

Повноправним суб'єктом історичного процесу вважалися всі верстви українського народу. Такий підхід було запропоновано ще наприкінці XIX ст. П. С. Єфименком і реалізовувався в практичній площині І. О. Левицьким, В. Б. Антоновичем та їх спадкоємцями. Поряд із біографіями осіб, діяльність яких мала загальнодержавне значення, передбачалося включення до Біографічного словника біографій «діячів середніх та дрібних, що утворювали українську історію та культуру своєю масовою працею», «маловідомих і непомітних діячів», «діячів середньої руки та взагалі провінціальних» [2, с. 37–38].

Підсумовуючи хронологічні і територіальні підходи, обрані керівниками Біографічної комісії в якості критеріїв, зазначимо, що в них акцентувалося на пов'язаності діячів минулого з історичними і культурними процесами на українських теренах і їхніх впливах у найрізноманітніших проявах на ці процеси.

100 років тому перевірені практикою певних принципів до підходів щодо критерії відбору персоналій до українських біографічних довідкових видань стали в наш час постулатом. Двадцяте століття переконливо засвідчило, що взаємозв'язок понять, принципів та критеріїв у довідковій справі досить мінливі і залежні не так від цільового призначення, концепції видання тощо, а насамперед — від чинників політичних. Негативним прикладом стали радянські часи, коли за державницькою ідеологією була змінена філософія довідкової справи, особливо в персонологічній частині. Наведемо приклад, що стосується напрацювань Біографічної комісії. За документами Біографічної комісії на кінець 1920-х рр. словник на літеру А містив близько 560 імен осіб [2, с. 70–126]. За іншими критеріями та цензурними міркуваннями до остаточного варіанту першого тому УРЕ (1930–1934)⁵ на літеру А потрапило 36 імен, із них лише 7 належали суто українським діячам, тобто 19 %. Сутність феномену полягає в тому, як пояснити, у який спосіб 7 осіб на літеру «А» із загальної чисельності у 29 млн 962 тис. населення УСРР за переписом 1926 р. можуть у 1930–1934 рр. представляти український народ як повноправний суб'єкт історичного процесу, причому понад 3 млн чоловік із населення у 1932–1933 рр. загинули внаслідок організації радянською владою Голодомору?

У сучасних реаліях, у контексті історичних зв'язків, міжетнічних, міжкультурних й міжконфесійних взаємодій, в українському соціумі зберігається розуміння складності і неоднозначності розв'язання проблеми політичної, етнічної, мовної, культурної самоідентифікації, визначення критеріїв обрання імен осіб до національних біографічних, інформаційно-біографічних словників, електронних архівів, зводів, ресурсів тощо.

Однією з насущних проблем залишається проблема поліетнічності, яка неодноразово обговорювалася в 1990-х рр. в Інституті біографічних досліджень, у подальшому як актуальна пропонувалася для обговорення на науково-практичних конференціях і круглих столах. Найбільш предметно вона віддзеркалена в працях В. І. Попика, зокрема, «Проблеми відображення в Українському біографічному словнику історичних і культурних зв'язків України з народами Європи та персоналій діячів неукраїнського походження» (1996), «Критерії відбору імен діячів неукраїнського походження до Українського біографічного словника» (разом із Н. П. Романовою, 1999), «Етнічне походження, самоідентифікація та етнокультурна приналежність особи» (2001) тощо [5, 6, 7].

---

⁵ Існує припущення, що матеріали Біографічної комісії частково перейшли до новоствореної редакції УРЕ.

Серед дотичних проблем зазначимо нерозробленість на теоретичному рівні наукових механізмів щодо включення в довідкові видання та УНБА представників українського етносу, що мешкали і мешкають на території колишнього Радянського Союзу. Як приклад наведемо статистико-демографічні дані щодо українців-переселенців із Чернігівської, Полтавської, Харківської губерній до Приморського краю Російської імперії (нині РФ). На 1917 р. вихідці з України склали 67,5 % від загального числа переселенців. На 2010 р. частка українців у Приморському краї становить 2,5 % [8].

Досвід створення мережевої недержавної структури для виконання завдань Біографічної комісії

Новим явищем в організації роботи Біографічної комісії стало створення розгалуженої мережевої структури із залученням громадських об'єднань, створенням біографічних регіональних осередків, системи кореспондентів (Чернігів, Одеса, Кам'янець-Подільський, Житомир, Вінниця тощо). Було налагоджено комунікації з установами, де зосереджувалася біографічна інформація — республіканський Істпарт, архіви, бібліотеки, музеї, старі та нові наукові й краєзнавчі товариства, наявний потужний творчий потенціал в особах професури і викладачів вищих навчальних закладів, інтелігенції. На них покладалася завдання збирати біографічний матеріал, пошуки нових імен, залучення авторів до написання біографічних статей. Завдяки спільним зусиллям співробітників Комісії та її кореспондентів за 11 років було зібрано біобібліографічну інформацію, розміщену на 200 тисячах карток.

За аналогічним принципом була побудована праця над «Історією міст і сіл Української РСР» (1967–1974), що здійснювалася під керівництвом академіка НАН України П. Т. Тронька. Підготовчий процес разом із виданням томів тривав майже 20 років. За підрахунками, на різних етапах написання історії міст і сіл працювали близько 100 тис. чоловік. Величезний колектив складався з авторів-науковців інститутів суспільних наук АН УРСР, вузів, членів редакційних колегій та науково-редакційних груп, міських і районних комісій, наукових консультантів і рецензентів, редакторів, картографів, збирачів фотоілюстрацій та широких кіл громадськості — істориків-аматорів, краєзнавців, учасників історичних подій, учителів, співробітників музеїв, архівів тощо зі всієї України.

У наш час завдяки різноманітним інформаційним та інструментально-технологічним можливостям потрібну біографічну інформацію можливо швидко отримати, наприклад, із широко знаної «Вікіпедії». Для створення, редагування, оновлення, наповнення до-

датковою інформацією біографічні контенти, сучасні вікі-технології дають змогу залучати широке коло авторів, перетворювати довідки в друкованих довідкових виданнях в електронні колективно створені гіпертексти.

«Біографічний словник діячів української землі» та «Енциклопедичний словник» як дороговказ до універсальної Великої української енциклопедії

Керівниками Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України було ініційовано створення українознавчого 25-томного «Енциклопедичного словника» (протокол № 75 Спільного зібрання УАН від 6 грудня 1920 р.) [1, с. 461], який замислювався як українознавчий за змістом науковий довідник теоретичного і практичного спрямування, пристосований до нової дійсності та корисний для найширших кіл читачів. Статті з української тематики і проблематики історії, науки та інших сфер мали відображати особливості українського природного та соціального середовища, наукові і культурні досягнення українського народу впродовж його історії. З цією метою на початку 1921 р. була створена спеціальна комісія для розробки енциклопедії під головуванням керівничого Біографічної комісії П. Я. Стебницького ⁶, активного учасника першого видання української енциклопедії — «Украинский народ в его прошлом и настоящем» (1914, 1916), підготовленого українськими науковцями, громадськими і культурними діячами, що на той час мешкали в Санкт-Петербурзі і Москві.

В окремому позачерговому томі під назвою «Україна» (головний редактор С. О. Єфремов; він же голова в 1919–1920 рр. та редактор Біографічної комісії) передбачалося висвітлити все «життя України з усіх його сторін, в усіх процесах і явищах», визначення ролі і місця України у світі, висвітлення її загальнокультурних здобутків. Зазначена ідея була успішно відтворена в Українській загальній енциклопедії (1930–1935; окремих розділ «Україна», Т. 3, с. 361–1000).

Праця над Біографічним словником і енциклопедією проходила паралельно і майже одночасно. Ідея поширення знання про Україну як державу у всіх проявах реалізувалася в Українській академії наук трьома поколіннями української наукової еліти, серед яких високі авторитети Української академії наук — М. П. Василенко, В. Л. Модзалевський, С. О. Єфремов, Д. І. Багалій, П. Я. Стебницький, Ф. Л. Ернст та ін. Разом біографічний словник і енциклопедія могли би стати сут-

⁶ 23 серпня 1922 р. керівником праць Комісії «Енциклопедичного словника» було затверджено С. П. Пастернака, першого директора Всенародної бібліотеки України (1923–1929).

тевим взаємопов'язаним джерелом поширення інтегрованої наукової інформації про Україну і її народ в особах. Не випадково біографічний словник за характером визначено як біобібліографічний, що містив би дані про «наукові праці, умови й впливи, серед яких вони жили та працювали та будуть дуже корисними... для вивчення нашого минулого та пізнання, як розвивалися серед людей ідеї наукові, громадські та інші» [2, с. 38].

Через несприятливі суспільно-політичні обставини часу обидва проекти були зупинені ⁷. Але саме вони сприяли накопиченню науково-методичного арсеналу й організаційного досвіду, розвитку підготовки українських енциклопедій та словників різних видів, що працюють на майбутнє. Незважаючи на невдачу у виданні Українською академією наук «Біографічного словника діячів України» та «Енциклопедичного словника», сам задум і досягнуті результати в організації праці, науково-методичних ініціативах, стали рівноцінною відповіддю вітчизняної інтелігенції на виклики часу, серед яких важливе місце посідала потреба у створенні національних довідкових видань, які б повідомляли світові інформацію про країну.

100-літній досвід розвитку біографічної довідкової справи в Україні, започаткований створенням Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України, засвідчує безперервний процес взаємодії традиційного та інноваційного. Це набуває особливого значення в умовах змін інформаційних парадигм і запитів суспільства, трансформації уявлень щодо довідкової біографічної та біобібліографічної справи, особливо в умовах переходу від друкованих до електронних ресурсів біографічної інформації.

Феномен Біографічної комісії, її створення і роботи в складі УАН полягає в осмисленні та осучасненні парадигми її науково-методологічних та інституційно-організаційних засад і набутого досвіду. До наукових і практичних здобутків в історико-біографічних дослідженнях, що не втратили актуальності і розвиваються в наш час, на нашу думку, належить: інституційно-організаційна форма довідкової й біографічної довідкової справи; науковий підхід до визначення критеріїв добору імен; створення недержавної мережевої структури для виконання завдань Біографічної комісії. Задум і підготовка водночас «Енциклопедичного словника» і «Біографічного словника діячів українського народу й української землі» під егідою Української академії наук засвідчує тяглість української біографічної довідкової традиції і початок нового за своєю сутністю і змістом напряму науково-практичної діяльності як державної справи.

⁷ Після закриття комісії зі створення «Енциклопедичного словника» її напрацювання були передані новоствореній редакції УРЕ (1930–1934).

1. *Історія Національної Академії наук України 1924–1928* [Текст] : документи і матеріали / П. С. Сохань (відп. ред.); упоряд. В. Г. Шмельов, В. А. Кучмаренко, О. Г. Луговський та ін. – Київ : Наук. думка, 1993. – 375 с.
2. *Ляшко С. М.* Постійна комісія УАН–ВУАН для складання Біографічного словника діячів України. 1918–1933 [Текст] : Документи. Матеріали. Дослідження / авт.-упоряд. С. М. Ляшко. – Київ : НБУВ, 2003. – 688 с.
3. *Ляшко С. М.* Постійна комісія УАН–ВУАН для складання Біографічного словника діячів України: персонологічний вимір [Текст] / С. М. Ляшко // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 2015. – Вип. 12. – С. 42–81. <https://doi.org/10.15407/ub.12.042>
4. *Ляшко С. М.* Українські біографічні довідкові видання XIX–XX століття: історичні та теоретико-методичні засади [Текст] : монографія / С. М. Ляшко. – Запоріжжя : Дике поле, 2010. – 286 с.
5. *Попик В. І.* Проблеми відображення в Українському біографічному словнику історичних і культурних зв'язків України з народами Європи та персоналій діячів неукраїнського походження [Текст] / В. І. Попик // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 1996. – Вип. 1. – С. 18–29.
6. *Попик В. І.* Критерії відбору імен діячів неукраїнського походження до Українського біографічного словника [Текст] / В. І. Попик, Н. П. Романова // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 1999. – Вип. 2. – С. 18–34.
7. *Попик В. І.* Етнічне походження, самоідентифікація та етнокультурна приналежність особи [Текст] / В. І. Попик // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2001. – Вип. 7. – С. 270–277.
8. *Темиргалеев Р. Ф.* Украинцы Приморского края в 1897–2010 гг. в демографическом разрезе: от ядра «Зеленого клина» до ассимиляции [Текст] / Р. Ф. Темиргалеев // Демографическое обозрение. – 2017. – Т. 4. № 4. – С. 150–169. <https://doi.org/10.17323/demreview.v4i4.7533>
9. *Чишко В. С.* Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України [Текст] : монографія / В. С. Чишко. – Київ, 1996. – 239 с.

REFERENCES

1. Sokhan, P. S. (Ed.). (1993). *Istoriia Natsionalnoi Akademii nauk Ukrainy 1924–1928* [History of the National Academy of Sciences of Ukraine 1924–1928]. Kyiv, Ukraine: Nauk. dumka. [In Ukrainian].
2. Liashko, S. M. (2003). *Postiina komisiia UAN–VUAN dlia skladannia Biohrafichnogo slovnyka diiachiv Ukrainy. 1918–1933* [Permanent Commission of UAS–AUAS for composing the Biographic Dictionary of Ukrainian public figures. 1918–1933]. Kyiv, Ukraine: VNLU. [In Ukrainian].
3. Liashko, S. M. (2015). *Postiina komisiia UAN–VUAN dlia skladannia Biohrafichnogo slovnyka diiachiv Ukrainy: personolohichniy vymir* [UAS–AUAS Standing Committee for compiling Biographical Dictionary of Ukrainian public figures: personal dimension]. In *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 12, 42–81. <https://doi.org/10.15407/ub.12.042> [In Ukrainian].
4. Liashko, S. M. (2010). *Ukrainski biohrafichni dovidkovi vydannia 19–20 stolittia: istorychni ta teoretyko-metodychni zasady* [Ukrainian biographic ref-

- erence publications of 19–20 centuries: Historical and theoretical and methodological foundations]. Zaporizhzhia, Ukraine: Dyke pole. [In Ukrainian].
5. Popyk, V. I. (1996). Problemy vidobrazhennia v Ukrainському biohrafichnomu slovnyku istorychnykh i kulturnykh zviazky Ukrainy z narodamy Yevropy ta personalii diiachiv neukrainskoho pokhodzhennia [Problems of displaying in the Ukrainian Biographical Dictionary of historical and cultural relations of Ukraine with the peoples of Europe and personalities of figures of non-Ukrainian origin]. In *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 1, 18-29. [In Ukrainian].
  6. Popyk, V. I., & Romanova, N. P. (1999). Kryterii vidboru imen diiachiv neukrainskoho pokhodzhennia do Ukrainkoho biohrafichnogo slovnyka [Criteria for selecting names of non-Ukrainian figures in the Ukrainian Biographical Dictionary]. In *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 2, 18-34. [In Ukrainian].
  7. Popyk, V. I. (2001). Etnichne pokhodzhennia, samoidentyfikatsiia ta etnokulturna prynalezhnist osoby [Ethnic origin, self-identification and ethno-cultural identity]. In *Naukovi Pratsi Natsionalnoi Biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*, 7, 270-277. [In Ukrainian].
  8. Temirgaleev, R. F. (2017). Ukraintcy Primorskogo kraia v 1897–2010 gg. v demograficheskom razreze: ot iadra “Zelenogo klina” do assimiliatsii [Ukrainians of Primorsky Region in 1897–2010 in demographic terms: from the core of Green Wedge to assimilation]. In *Demograficheskoe obozrenie*, 4(4), 150-169. <https://doi.org/10.17323/demreview.v4i4.7533> [In Russian].
  9. Chyshko, V. S. (1996). *Biohrafichna tradytsiia ta naukova biohrafiiia v istorii i suchasnosti Ukrainy* [Biographical tradition and scientific biography in the history and present of Ukraine]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

Стаття надійшла 06.11.2019 р.

LYASHKO Svetlana, Candidate of Historical Sciences, Leading Research Associate of the Institute of Biographical Research of VNLU (Kyiv, Ukraine).

Permanent Commission for composing the Biographic Dictionary of Ukrainian public figures (1919–1933): modern context.

The article is dedicated to the theoretical and methodological heritage of the Permanent Commission for composing the Biographic Dictionary of Ukrainian public figures, established in 1919 by the Ukrainian Academy of Sciences. The project of creation of the Ukrainian Biographical Dictionary has become socially significant and has become an innovation of national culture. The consensus was emphasized between the Ukrainian Academy of Sciences and the patriotic scientific community, which resulted in the initiation of a scientific historical and biographical reference background, the formation of its theoretical, methodological and scientific-organizational foundations.

The very phenomenon of the Biographical Commission, its creation and work within the UAS consist in understanding and updating of paradigm of its scientific, methodological and institutional and organizational principles and experience gained. He attests the continuity of the established traditions in contemporary historical and biographical studies. Change of information paradigms and inquiries of the society, transformation of ideas about reference biographic and biobibliographic science, transition from printed to electronic biographic information resources on the example of the Permanent Commission for composing the Bio-

graphic Dictionary of Ukrainian public figures testifies of continuous cooperation of the traditional and innovative.

Key words: the Permanent Commission of the Ukrainian Academy of Sciences for composing the Biographic Dictionary of Ukrainian public figures (1919–1933), institutional and organizational forms of development of the Ukrainian reference biographical background.

ЛЯШКО Светлана Николаевна, кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института биографических исследований НБУВ (Киев, Украина).

Постоянная комиссия для составления Биографического словаря деятелей Украины (1919–2019): современный контекст.

Статья посвящена теоретическому и методическому наследию основанной Украинской академией наук в 1919 г. Постоянной комиссии для составления биографического словаря деятелей Украины. На то время проект создания биографического словаря приобрел социальное значение и стал одной из новаций национальной культуры. В статье акцентируется внимание на консенсусе между Украинской академией наук и научным сообществом, представители которого инициировали, возглавили создание Украинского биографического словаря, институционализировали научно-организационные принципы и методику справочно-биографического направления в Украине. В том числе – обоснование охватываемых хронологических и территориальных границ, определение источниковой базы, критериев отбора персоналий, формирование представления о биографической статье. Предложенные Биографической комиссией новации стали заметным явлением в научной и культурной жизни страны. В новом качестве они получили развитие в современных исторических и справочно-биографических исследованиях. Руководителям Биографической комиссии принадлежит идея распространения в мире интегрированной научной информации об Украине («Энциклопедический словарь») и ее народе в персоналиях («Биографический словарь деятелей украинской земли») через украинские энциклопедии и словари.

Изменение информационных парадигм и запросов общества, трансформация представлений о справочном биографическом и библиографическом деле, переход от печатных к электронным ресурсам биографической информации актуализирует наработки Постоянной комиссии для составления биографического словаря деятелей Украины, свидетельствует о непрерывности процесса взаимодействия традиционного и инновационного.

Ключевые слова: Постоянная комиссия УАН для составления биографического словаря деятелей Украины (1919–1933), институциональные и организационные формы развития украинского справочного биографического дела.

ДО 25-РІЧЧЯ ІНСТИТУТУ БІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НБУВ

УДК 929+001.32

DOI <https://doi.org/10.15407/ub.18.027>

*Володимир Іванович ПОПИК,
доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
директор Інституту біографічних досліджень НБУВ
(Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8746-1026>*

ЗДОБУТКИ І ЗАВДАННЯ ПРОВІДНОГО ОСЕРЕДКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ БІОГРАФІСТИКИ: ДО 25-РІЧЧЯ ІНСТИТУТУ БІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Висвітлено витоки, головні здобутки, завдання та перспективи розвитку наукової, науково-інформаційної, методичної та комунікативної діяльності єдиного в Україні спеціалізованого академічного підрозділу — Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, який здійснює розробку проблем теорії та методики біографістики як спеціальної наукової дисципліни гуманітарного циклу, вивчає досвід і тенденції розвитку біографіки — сфери наукової та літературної біографічної творчості, провадить формування баз даних біографічної та біобібліографічної інформації, здійснює розбудову науково-інформаційного ресурсу «Український національний біографічний архів».

Ключові слова: Інститут біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, біографіка, теорія та методика біографістики, електронні ресурси біографічної інформації, «Український національний біографічний архів», поширення історико-біографічних знань, Всеукраїнський бібліотечний «Біографічний рейтинг».

У 2019 р. виповнилося 100 років від часу заснування новоствореною Українською академією наук Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України (Біографічної комісії) та 25 років діяльності Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, який під час свого ста-

новлення на зорі незалежності України розумівся як безпосередній спадкоємець і продовжувач справи репресованої більшовицьким режимом Біографічної комісії. Органічний зв'язок між цими осередками історико-біографічних студій для усіх дослідників-біографістів, спеціалістів у галузі довідкової біографіки й сучасних технологій поширення біографічних знань є цілком очевидним. І діяльність Біографічної комісії (1919–1933), і перші чверть віку роботи Інституту біографічних досліджень суголосні у своїй спрямованості на відродження історичної пам'яті українського народу, повернення із забуття багатьох тисяч імен його достойників, створення «колективного портрета» діячів України.

Біографічною комісією УАН–ВУАН, біля початків роботи якої поряд з академіками УАН Д. І. Багалієм, М. П. Василенком, С. О. Єфремовим, стояли відомі дослідники П. Я. Стебницький, Ф. Л. Ернст, М. М. Могилянський, в умовах епохальних суспільних зрушень, початок яким поклала Українська революція 1918–1921 рр., було зроблено важливу спробу продовжити на високих засадах академічної науки справу формування національного біографічного зводу, розпочату діячами української науки і культури ще у XIX ст. Незважаючи на всю обмеженість сил і матеріальних засобів, поступово зростаючі ідеологічні утиски, Біографічна комісія не лише заклала підґрунтя створення національного біографічного словника, а й помітно вплинула своїми теоретичними і методичними напрацюваннями на розвиток історико-біографічних досліджень в Україні в цілому.

Чимало з них витримали перевірку часом і стали певним відправним моментом для розгортання діяльності Інституту біографічних досліджень. Водночас, нині є очевидним, що створення в нових історичних умовах, невдовзі після здобуття Україною державної незалежності, Інституту біографічних досліджень як окремого спеціалізованого академічного осередку, не було і не могло бути простим «поверненням до витоків», безпосереднім продовженням справи, перерваної десятиліттями гонінь проти української гуманітаристики, зокрема, української історичної біографіки, як це здебільшого дещо спрощено розуміло наукове співтовариство в 90-х роках.

Принципово нові завдання, що постали перед вітчизняною соціогуманітаристикою в умовах становлення України як суверенної європейської держави, боротьби за національне відродження, утвердження національної свідомості серед найширшого загалу співвітчизників, консолідацію української політичної нації, піднесення освіти і культури, змусили науковий колектив Інституту біографічних досліджень повсякчас глибоко аналізувати як досвід попередників, так і здобутки сучасної світової біографіки, замислюватися над перспективами по-

дальшого розвитку в умовах розгортання інформаційної революції. Це сприяло постійному перегляду орієнтирів, визначених напрацюваннями і науковою традицією Біографічної комісії УАН–ВУАН, стрімкому розширенню діапазону досліджень і в підсумку дало можливість Інституту вийти далеко за межі проблематики формування багатотомного Українського біографічного словника, яка на початку майже повністю визначала напрями його діяльності. Досить складні перипетії цього шляху, його визначальні віхи, помилки і сміливі спроби виходу на принципово більш високі наукові рубежі проаналізовано в наших попередніх працях з позицій здобутого на різних етапах досвіду [51, 54, 52, 59].

Саме в результаті наполегливого пошуку нового, зосередження уваги на проблемах, які на зорі інформаційної доби в Україні тільки-но почали вимальовуватися, Інститут біографічних досліджень утвердився як спеціалізований академічний підрозділ, що розробляє широке коло теоретичних і науково-методичних проблем біографістики, здійснює історико-біографічні дослідження, розбудовує бази даних фундаментального національного науково-інформаційного біографічного зводу.

Доробок учених Інституту біографічних досліджень за чверть віку його діяльності є вагомим. Він чималою мірою посприяв піднесенню світоглядних засад і методичної культури вітчизняної біографіки як сфери дослідницької, видавничої та інформаційної роботи, розвитку біографістики як спеціальної історичної дисципліни гуманітарного циклу, збагаченню джерельного потенціалу біографістики, розбудові електронних ресурсів біографічної інформації — у межах усієї України.

Інститут започаткував нові для української науки дослідницькі напрями — вивчення історичного досвіду і сучасних проблем світової і вітчизняної біографіки (В. С. Чишко, С. М. Ляшко, В. І. Попик), удосконалення методичних засад довідкової біографістики, її моделей і жанрів (С. М. Ляшко), формування електронних ресурсів біографічної інформації (О. М. Яценко, О. Л. Вернік, Ю. В. Вернік), розширення джерельної бази біографічних досліджень (С. М. Ляшко, В. І. Попик, О. М. Яценко, Н. І. Любовець, О. В. Бугаєва, Т. І. Ківшар), застосування біографічної інформації у справі патріотичної консолідації українського суспільства (В. І. Попик). Дослідження Інституту дали відчутний поштовх розвитку сучасної вітчизняної персональної бібліографії (О. М. Яценко, Н. І. Любовець), а також бібліотечної (Т. І. Ківшар), гендерної (Л. І. Буряк), регіональної (С. М. Міщук), музично-культурної (О. В. Бугаєва), слов'язнознавчої (І. І. Стамбол) біографіки, вивченню методичних проблем створення і використання

літератури історико-біографічного спрямування для дітей та юнацтва (Н. П. Марченко). Вчені інституту запропонували нові формати досліджень із «класичних» напрямів гуманітаристики, нерозривно пов'язаних із біографією — мемуаристики (Н. І. Любовець), біографічної археографії (С. М. Ляшко, Т. І. Ківшар, О. В. Бугасва), проблем поширення в суспільстві біографічного знання, форм і методів комунікації з читацькою аудиторією та видавничими й інформаційними структурами, піднесення ролі в цій роботі бібліотек усіх рівнів (Л. І. Буряк, Н. П. Марченко, І. І. Стамбол).

Ученими Інституту біографічних досліджень НБУВ опубліковано низку ґрунтовних праць з історичного досвіду розвитку світової та вітчизняної біографіки, теорії та методики біографістики як спеціальної наукової дисципліни гуманітарного циклу, проблем формування масштабних національних ресурсів історико-біографічної інформації — друкованих і електронних, серед яких — «Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України» (В. С. Чишко, 1996) [63]; цикл досліджень С. М. Ляшко: «Постійна комісія УАН–ВУАН для складання біографічного словника діячів України. 1918–1933: Документи. Матеріали. Дослідження» (2003) [32], «Біографічна довідкова справа в Україні (60-ті рр. XIX – 40-і рр. XX ст.)» (2006) [33], «Українські біографічні довідкові видання: XIX–XX ст.: історичні та теоретико-методичні засади» (2010) [34]; монографія «Ресурси довідкової біографічної інформації: історичний досвід формування, сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку» (В. І. Попик, 2013) [53]. Упродовж останніх років побачили світ колективні монографії «Вітчизняні ресурси біографічної та біобібліографічної інформації: проблеми формування й використання» (2016) [13] та «Історична біографіка в Україні: проблеми, завдання і перспективи розвитку досліджень, видавничої та інформаційної роботи» (2019) [14].

Набутком Інституту біографічних досліджень є новаторські довідкові та джерельні біографічні видання О. В. Бугасвої «Архівна спадщина Музичного товариства імені М. Д. Леонтовича» (2011) [2] та «Музичне товариство імені М. Д. Леонтовича (1921–1931): біографічний словник» (2015) [3]; С. М. Ляшко «Автобіографічні джерела Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України (1918–1933) Всеукраїнської Академії наук» (2018) [36]. До нього належать також ґрунтовні праці Т. І. Ківшар: дослідження та зібрані нею документальні публікації, присвячені пам'яті дочки С. В. Петлюри Лесі: «Петлюра Л. Народе мій, улюблений» (2009) [50], біобібліографічний покажчик «Степан Онисимович Сірополко» (2012) [17] та узагальнювальна монографія «Бібліологічна спадщина Степана Сірополка (1872–1959)» (2015) [18].

Упродовж останнього десятиліття Н. І. Любовець розгорнуто ґрунтовне дослідження українського мемуарію і опубліковано чимало праць, присвячених проблемам інформаційного потенціалу вітчизняних мемуарів як біографічного та історичного джерела. Зокрема, досліджено давні українські мемуари (12–18 ст.), мемуари Галичини, Буковини кінця 19 – початку 20 ст., а також присвячені добі Української революції 1917–1921 рр. [22–24, 28, 30]. Н. І. Любовець порушує питання, пов'язані з теоретичними і методологічними проблемами мемуаристики в новітній історіографії, яка перебуває в просторі міждисциплінарності. Нею запропоновано розглядати українську мемуаристику як культурно-історичний феномен та потужний комунікаційний ресурс розвитку науки, освіти, культури, громадянського суспільства в цілому [26].

Вагоме значення для забезпечення інформаційних потреб дослідників-біографістів має підготовка продовжуваної серії анотованих бібліографічних покажчиків «Книжкові джерела української біографістики» [19, 20, 64, 21] (О. М. Яценко, Н. І. Любовець).

В Інституті біографічних досліджень НБУВ сформувалася наукова школа, що уособлює визнаний науковим співтовариством важливий напрям гуманітарних досліджень, має заснований на ґрунтовних напрацюваннях авторитет, значний кадровий потенціал, друкований орган. Навколо інституту, на основі організації щорічних червневих Біографічних читань, присвячених пам'яті засновника і першого директора інституту д-ра іст. наук проф. В. С. Чишка (1951–2003), спеціалізованих біографічних секцій у межах програм міжнародних наукових конференцій, які проводить Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, творчих зустрічей з ученими різних напрямів гуманітарних наук, а також відомими аматорами біографічних досліджень, літераторами, проведення наукових семінарів для спеціалістів згуртувалося фахове співтовариство кваліфікованих дослідників-біографістів.

З метою забезпечення розвитку історико-біографічних досліджень Інститутом біографічних досліджень НБУВ з 1996 р. видається (від 2005 р. — щорічно) продовжуваний науковий збірник «Українська біографістика = Biographistica Ukrainica», який є фаховим з історичних наук та соціальних комунікацій і індексований багатьма авторитетними у сфері соціогуманітарних наук зарубіжними наукометричними базами. Збірник відіграє важливу роль у розвитку вітчизняної біографістики, став центром, навколо якого єднається фахове наукове співтовариство. На його сторінках опубліковано праці, підготовлені не лише науковцями Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, а й ученими інших академічних ус-

танов та закладів вищої освіти, спеціалістами бібліотек, наукових центрів, краєзнавцями, музейниками з Києва, Львова, Одеси, Харкова, Дніпра, Запоріжжя, Чернігова, Житомира, Херсона, Івано-Франківська, Переяслава-Хмельницького, Кам'янця-Подільського та інших міст України [46].

Завданням цієї нашої ювілейної публікації є окреслення найважливіших теоретичних та методичних здобутків, вагомих праць, реалізованих та здійснюваних нині наукових проектів і нових нерозв'язаних проблем, зумовлених розвитком наукових досліджень, бібліотечно-інформаційної, комунікативної й промоційної діяльності Інституту біографічних досліджень, визначення його перспективних завдань у загальному контексті поступу сучасної української біографіки й справи поширення історико-біографічних знань.

З Інститутом біографічних досліджень, організованими ним дискусіями, працями його вчених, багато в чому пов'язане утвердження у вітчизняній науці, видавничій та інформаційній практиці багатьох плідних теоретичних і методичних підходів, які нині видаються само собою зрозумілими, але на зорі незалежності України були предметом гострої полеміки.

Йдеться, насамперед, про відображення в «колективному портреті» нації, через персоналії її достойників у біографічних словниках, енциклопедіях, електронних ресурсах історико-біографічної інформації, а також у інших виданнях різних жанрів і форматів етнокультурних, етнополітичних та суспільно-політичних вимірів українського суспільства крізь віки, про загальний обшир проблемно-тематичного діапазону персонажів української біографіки. Інститут від самого початку обстоював позиції визнання цілісності й багатогранності вітчизняного історичного і культурного процесу, попри всі прояви його етнічного, мовного й культурного розмаїття, крайових відмінностей і бурхливих політичних протистоянь. Із цього погляду «колективний портрет» нації є сумою образів представників українського народу як етносу і основи політичної нації, й усіх інших сущих в Україні етнічних спільнот, а також українців, які перебували за межами сучасної території нашої держави й вихідців з України по усьому світові. Позиції інституту полягали в тому, щоб охопити українською біографікою весь широкий спектр соціальних груп, суспільно-політичних таборів, релігійних конфесій. Саме з таких позицій пильна увага приділялася теоретичному осмисленню проблем відображення у вітчизняній біографіці реалій історичних і культурних взаємодій з іншими народами й державами, національного самоусвідомлення українців на Батьківщині і поза її межами в періоди бездержавного існування України.

Інститутом біографічних досліджень обґрунтовано оригінальність світоглядних засад вітчизняної біографіки, пов'язаних із самою серцевиною національного життя, боротьбою українства за самоствердження в колі європейських народів, визначено її питомі особливості, засновані на вікових народознавчих традиціях вітчизняної гуманітаристики. На відміну від постулатів біографіки багатьох зарубіжних країн, що ґрунтуються на принципах елітарності, Інститут принципово обстоює «право на біографію» не лише за знаними представниками різних сфер суспільного життя, яким належить власний оригінальний внесок у їх розвиток. На думку вчених інституту, завданням українських дослідників-біографістів, краєзнавців, музейників, видавців, ЗМІ, бібліотекарів є розкриття цінності людського досвіду кожного учасника і свідка буремних подій вітчизняного минулого, необхідності пошанування й збереження пам'яті про них у наступних поколіннях, тобто не лише на загальнонаціональному, а й на місцевому, локальному рівні, у родинному колі, серед нащадків. У своїх публікаціях, у комунікації з фаховим бібліотечним співтовариством та читацьким загалом Інститут обстоює право і обов'язок наших співгромадян знати історію свого краю в іменах, підтримує стрімке зростання індивідуальних, приватних зацікавлень у пошуках «родинного коріння».

Відповідно до проголошених принципів, Інститут біографічних досліджень наполегливо пропагує і сам втілює у своїй діяльності ідею невпинного розширення кількісного діапазону залучених до суспільного інформаційного обігу імен на всіх рівнях наукової пошукової, аматорської краєзнавчої, видавничої, бібліотечно-інформаційної роботи — у загальнонаціональному, регіональному, крайовому, місцевому, локальному масштабах.

Електронний науково-інформаційний проект інституту «Український національний біографічний архів» (УНБА, режим доступу в Інтернеті: <http://biography.nbuv.gov.ua/>) розбудовується як фундаментальний ресурс академічного рівня, універсальний за своїм тематичним діапазоном і призначений для забезпечення у відкритому мережевому доступі фахових інформаційних та дослідницьких потреб широкого кола працівників науки, освіти й культури. Він покликаний надавати доступ до відомостей про якомога більшу кількість знаних і призабутих діячів України та української діаспори, яким належить помітний внесок у національно-визвольний рух, консолідацію громадянського суспільства, піднесення інтелектуального і духовного потенціалу, утвердження державності, розвиток освіти, науки, культури, економічне зростання України. УНБА мислиться як невід'ємна частина національного бібліотечно-інформаційного простору і складник сучасних європейських і світових інформаційно-біографічних ресурсів.

Нині УНБА охоплює вже понад 80 тисяч імен діячів з усіх сфер життєдіяльності українського суспільства упродовж віків. У зв'язку зі зростанням обсягів ресурсу і підвищенням вимог до інформаційного потенціалу УНБА О. М. Яценко та О. Л. Вернік впродовж останніх років суттєво вдосконалили методичні й системотехнічні засади його розбудови та функціонування [66, 67, 11]. До сторінок-персоналій діячів минулого під'єднано близько 45 тисяч повнотекстових документів (статей, матеріалів), понад 3600 персональних бібліографічних покажчиків. Інститутом нагромаджено цінний досвід формування біобібліографії діячів минулого [65]. Бібліографічна база «Джерела української біографістики», на основі якої здійснюється відбір персоналій, на кінець 2018 р. складалася з понад 7,5 тисяч позицій. Через систему пов'язаних ресурсів УНБА безпосередньо інтегрований у загально-бібліотечний інформаційний комплекс, що значно полегшує пошук матеріалів за окремими персоналіями у каталогах, фондах і колекціях, базах даних НБУВ. Пошуковий інструментарій, яким оснащений УНБА, надає змогу дослідникам оперувати його матеріалами для здобування нових знань, зокрема, групувати персоналії по різних сферах суспільної діяльності, установах, регіонах, часових зрізах.

Представлена нині науковій громадськості оновлена Концепція розбудови УНБА [61] передбачає продовження наповнення його контенту на засадах започаткування діяльності віртуальної біографічної дослідницької лабораторії, тобто із залученням до співпраці вчених і спеціалістів високої кваліфікації з усіх регіонів України, оскільки переважна більшість документальних матеріалів про мало відомих і забутих діячів розміщена саме на місцях. Інститут біографічних досліджень продовжує формувати унікальну базу бібліографії української біографістики. Н. І. Любовець, розробляючи проблему значення мемуарію як джерела біографічної інформації [28, 25, 26], обґрунтувала потребу започаткування на базі НБУВ електронного всеохоплюючого ретроспективного Реєстру українських мемуарів, щоденників, епістолярію, поєднаного в міру можливого з повнотекстовими публікаціями, який би забезпечив орієнтацію дослідників і шанувальників минулого в обширі цих цінних джерел вітчизняної біографіки [27, 29]. Опрацьовуються також методичні питання розгортання «народних біографічних архівів», покликаних увічнити в спогадах та документах пам'ять про широке коло свідків і учасників буремних історичних подій минулого.

Теоретичні і методичні розробки вчених інституту позитивно вплинули на практику дослідницької роботи й підготовки біографічних видань в Україні. Йдеться, зокрема, про ґрунтовні напрацювання С. М. Ляшко стосовно визначення критеріїв добору імен до різних типів довідкових видань, оптимізацію структурної побудови та ін-

формаційного наповнення біографічних статей; рекомендації В. І. Попика щодо уникнення типових помилок під час визначення кількісних параметрів (чисельності представлених персоналій, розподілу їх за різними сферами діяльності) у довідкових та презентаційних виданнях, подолання застарілих стереотипів біографічного письма. С. М. Ляшко, Н. І. Любовець, О. В. Бугаєвій, Л. І. Буряк належить помітний внесок у розробку проблем відображення у різних видах наукових, популярних, художніх видань життєвого й творчого шляху представників окремих сфер життєдіяльності суспільства, у вивчення специфічних особливостей та способів конструювання біографічних текстів. Проаналізовано досвід і запропоновано сучасні теоретичні підходи до розвитку галузевої біографіки: бібліотекознавчої — Т. І. Ківшар [15, 16], академічної, наукознавчої — Л. І. Буряк [10], С. М. Ляшко [37], В. І. Попиком [60], музично-культурної — О. В. Бугаєвою [1, 4, 5], освітнянської, регіональної, краєзнавчої — С. М. Міщуком [47, 48, 49], гендерної — Л. І. Буряк [6, 9], слов'язознавчої — І. І. Стамболом [62].

Важливе значення мають розробки вчених Інституту біографічних досліджень, які окреслюють принципово нові теоретичні й методичні підходи до постановки дослідницьких завдань, впровадження нестандартних форм і методів репрезентації персоналій діячів науки — сфери дуже складної для сприйняття широкого загалу читачів, порівняно, наприклад, із політикою, культурою, мистецтвом. Особливою мірою це пов'язано з потребою враховувати ті суттєві зміни у сприйнятті наукової інформації, науки взагалі, що відбуваються в суспільстві під впливом інформаційно-технологічних зрушень.

Стрімкий розвиток національного електронного науково-інформаційного простору обумовив звернення В. І. Попика, О. М. Яценка, О. Л. Верніка, Ю. В. Вернік, Н. П. Марченко, Н. П. Філіппової, Т. В. Котлярів до розробки теоретичних та практично-прикладних проблем розбудови історико-біографічних ресурсів різних видів, удосконалення їх тематичної спрямованості, адресного та функціонального призначення, забезпечення зручності і ефективності їх використання в дослідницькій, освітній роботі, у пізнавальних інтересах, для промоції біографічного книговидання. Окреслено проблеми багатовимірних і неоднозначних взаємозв'язків і взаємовпливів між друкованою — книжковою, журнальною, газетною і електронною мережевою біографікою. Інститутом одним із перших було запропоновано також практичні підходи до вдосконалення репрезентації персоналій сучасних українських вчених, діячів освіти і культури в мережі Інтернет як важливого засобу інтеграції України до світового дослідницького, науково-та культурно-інформаційного простору.

Усе більшого значення в дослідженнях вчених Інституту біографічних досліджень набуває розробка проблем функціонування біографічного знання в суспільстві інформаційної доби й досягнення максимальної відповідності зусиль дослідників-біографістів — науковців, літераторів, журналістів, а також видавців, спеціалістів бібліотечно-інформаційної справи сучасним інтелектуальним і культурним запитам і очікуванням різних читацьких аудиторій. У цьому плані вагоме місце належить не лише постановці проблеми, а й виробленню конкретних рекомендацій щодо подолання успадкованих від минулих десятиліть застарілих стереотипів написання «лінійних» хронологічно-описових життєписів, героїчної романтизації минулого, надмірної політизації та спрощення уявлень про його діячів, псевдоелітарності, а також поверхової нарисовості багатьох видань, які не враховують здобутків сучасної науки. Обґрунтовано методологічні вимоги щодо відображення постатей минулого у всій глибині й багатогранності їх особистостей, повноті й драматизмі людського життя, у внутрішній боротьбі, здобутках і розчаруваннях, у всьому тому, що розкриває правду людського життя, отже, викликає довіру сучасників до створюваних авторами повнокровних образів і сприяє формуванню інтенсивного духовного діалогу нинішніх поколінь українців з попередніми. У зв'язку з цим у центрі уваги науковців інституту перебувають різні аспекти творчого освоєння вітчизняними дослідниками і видавцями досвіду сучасної європейської й світової біографіки, адаптації та застосування нових форм і методів, творчих прийомів біографічного письма й поширення історико-біографічних знань [35].

Значний інтерес для науковців, літераторів, видавців, фахівців бібліотечно-інформаційної галузі становлять здійснювані Л. І. Буряк, Н. І. Любовець дослідження взаємозв'язків та співвідношень між науковими історико-біографічними дослідженнями й сучасною інтелектуальною біографією, літературою non fiction. Л. І. Буряк запропоновано нові оригінальні підходи до збагачення творчого арсеналу біографічного письма. Йдеться, зокрема, про побудову «біографічних інсталяцій» — динамічних за своїм характером історико-біографічних конструктів, які яскраво демонструють мережеве переплетіння й плинність, трансформацію різнорідних світоглядних, психологічних, поведінкових елементів у житті людини [7, 8]. Саме такі «нелінійні» творчі прийоми відповідають сприйняттю сучасного читача, який прагне залучити представників минулих поколінь до власного індивідуального, особистісного простору історії і культури. Вдалою спробою застосувати нові форми і методи інтелектуальної біографії для створення портрета нашого сучасника стала книжка Н. П. Марченко, присвячена видатному

українському дитячому письменнику В. Рутківському «Володимир Рутківський: тексти долі: біографічний нарис» (2014) [43].

Упродовж останнього десятиліття Н. П. Марченко розгорнуто розробку нового актуального наукового напрямку — відображення проблем дитинства у вітчизняній біографіці та створення літератури історико-біографічного спрямування для дітей та юнацтва [41], її використання в навчанні і вихованні, у просвітницькій роботі бібліотек [39]. Нею вперше були порушені, зокрема, важливі питання про соціокультурні стереотипи в новітній українській біографіці для дітей [42], методичні особливості подання біографічних сюжетів у дитячій художній та навчальній літературі [45], місце автобіографії дитинства у межах біографічного дискурсу [40], розбудову персонологічної інформації на сайтах дитячих бібліотек [38].

Безпосереднім відгуком на виклики сучасності стало посилення уваги до ролі й значення біографічних досліджень та поширення історико-біографічних знань у реалізації державної політики національної пам'яті, сприянні консолідації українського суспільства. Обґрунтовано потребу системної організації державою і громадськими інституціями пропаганди *знакових імен* діячів України, як яскравих і незаперечних символів, своєрідних констант, що єднають націю, уособлюють її патріотичні і моральні ідеали, інтелектуальні й духовні цінності, досвід та традиції народу, його національне самоусвідомлення [57, 58].

Особливе місце належить також виробленню рекомендацій щодо протистоянню так званій «війні імен» — небезпечній складовій частині розв'язаної проти України «гібридної війни» [55, 56]. Її метою є «привласнення» зовні імен і здобутків наших визначних співвітчизників, або протиставлення їх між собою, а отже — розмивання національної ідентичності, заперечення самостійного внеску українців у світову цивілізацію і культуру, підрив відчуття цілісності українського історичного і культурного процесу, а з другого боку — активне розпалювання політичного, міжрегіонального, міжетнічного, міжконфесійного протистояння.

Важливою інновацією в діяльності Інституту біографічних досліджень стало звернення до цілеспрямованої розробки теоретичних, методичних та організаційних проблем інтеграції й поширення біографічних знань, поєднання в цьому процесі зусиль наукових установ, бібліотек, видавництва та інших закладів, застосування нових ефективних форм комунікації з читачем. Особливого значення при цьому надано завданням піднесення ролі бібліотек усіх рівнів у організації громадської та інформаційної підтримки історико-біографічних досліджень, видавничої роботи. Започатковане Інститутом

біографічних досліджень у 2018 р. за ініціативою Н. П. Марченко та І. І. Стамбола проведення щорічного Всеукраїнського бібліотечного «Біографічного рейтингу» переконливо продемонструвало ефективність запропонованої ним гуманітарної технології промоції біографічного книговидання й біографічного читання, знайшло широкий відгук у суспільстві, зокрема на авторитетних загальноукраїнських видавничих і книжкових форумах, сприяло піднесенню авторитету Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та бібліотечних установ в цілому як інтегруючих інформаційно-культурних центрів. Вагому роль у забезпеченні високого наукового рівня організації Рейтингу, його відкритості і демократизму відіграло використання на всіх етапах проведення спеціально розробленої О. Л. Верніком та Ю. В. Вернік системи інформаційної підтримки, створення спеціалізованого веб-сайту [12].

Саме в органічному поєднанні теоретичних досліджень із практичною науково-інформаційною та методичною роботи, активізацією комунікацій з широким фаховим та читацьким середовищем, видавничими та інформаційними центрами, а також дієвою промоцією біографічних студій та книговидання в усіх регіонах України, науковий колектив Інституту біографічних досліджень бачить свою роль у реалізації місії НБУВ як головного науково-інформаційного центру держави.

У підготовленій до 25-річчя Інституту біографічних досліджень ґрунтовній колективній монографії «Історична біографіка в Україні: проблеми, завдання і перспективи розвитку досліджень, видавничої та інформаційної роботи», зокрема, у сформульованих у ній висновках і рекомендаціях, у проекті оновленої Концепції розбудови електронного «Українського національного біографічного архіву» обґрунтовано нові перспективні завдання й пріоритети наукових студій, а також програму подальшого вдосконалення взаємодії інституту з широким вітчизняним фаховим співтовариством учених та спеціалістів бібліотечно-інформаційної сфери у справі інтеграції та поширення історико-біографічних знань.

Йдеться, насамперед, про зосередження на актуальних у науковому і суспільному плані проблемах місця, значення і характерних рис побутування історико-біографічної літератури та мережевих ресурсів біографічної інформації в інтелектуальному і духовному житті сучасної України, з'ясуванні масштабів їх читання/використання і особливостей сприйняття людьми різного віку, освітнього рівня, професій, політичних уподобань, жителями окремих частин нашої країни, представниками етнокультурних спільнот. Завданням наступних дослід-

жень інституту є виявлення глибинних механізмів впливу історико-біографічної інформації на читацький загал, її взаємодії з суспільством, вироблення на цій основі пропозицій щодо найбільш ефективних в умовах сучасної України інформаційно-комунікативних стратегій поширення й пропаганди видавництвами, ЗМІ, бібліотеками, установами науки, освіти і культури історико-біографічного знання як значущої частини вітчизняної гуманітарної культури, що є важливим для зміцнення національної самоідентифікації співгромадян, політичної і соціокультурної консолідації українського суспільства.

1. *Бугаєва О. В.* Українська музична біографістика як об'єкт історичної науки [Текст] / О. В. Бугаєва // Пам'ять століть. – 2010. – № 6. – С. 109–131.
2. *Бугаєва О. В.* Архівна спадщина Музичного товариства імені М. Д. Леонтовича [Текст] : монографія / Олена Бугаєва ; Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; наук. ред. В. М. Даниленко. – Київ : НБУВ, 2011. – 388 с.
3. *Бугаєва О.* Музичне товариство імені М. Д. Леонтовича (1921–1931) [Текст] : біогр. словник / О. Бугаєва ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ : [б. в.], 2015. – 348 с.
4. *Бугаєва О. В.* Визначні постаті музичної культури України [Текст] / О. В. Бугаєва // Бібліотечний вісник. – 2018. – № 6. – С. 34–42.
5. *Бугаєва О. В.* Музична біографіка українців діаспори: наукова рефлексія над фондами Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [Текст] / О. В. Бугаєва // Українська біографістика = *Biographistica Ukrainica* : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 2019. – Вип. 17. – С. 196–225. <https://doi.org/10.15407/ub.17.196>
6. *Буряк Л. І.* Жіноча біографіка як напрям наукових досліджень: традиції і сучасні репрезентації [Текст] / Л. І. Буряк // Українська біографістика = *Biographistica Ukrainica* : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 2016. – Вип. 13. – С. 10–27. <https://doi.org/10.15407/ub.13.010>
7. *Буряк Л. І.* Інсталяція як біографічний конструкт: Гнат Павлович Житецький [Текст] / Л. І. Буряк // Українська біографістика = *Biographistica Ukrainica* : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 2017. – Вип. 15. – С. 13–42. <https://doi.org/10.15407/ub.15.013>
8. *Буряк Л. І.* Один рік із життя жінки: штрихи до реконструкції біографії (листи Варвари Семенівни Житецької до сина) [Текст] / Л. І. Буряк // Українська біографістика = *Biographistica Ukrainica* : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 2018. – Вип. 16. – С. 15–44. <https://doi.org/10.15407/ub.16.015>
9. *Буряк Л. І.* Сучасна жіноча біографіка: мистецтво презентації у контексті соціокультурних комунікацій [Текст] / Л. І. Буряк // Бібліотека. Наука. Комунікація : 100-річчя Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 6–8 листопада 2018 р.). – Київ, 2018. – С. 488–493.
10. *Буряк Л. І.* Українська академічна біографіка: винайдення форми (біографічні студії у контексті революційних трансформацій початку ХХ ст.) [Текст] / Л. І. Буряк // Українська біографістика = *Biographistica*

- Україніка : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 2019. – Вип. 17. – С. 18–36. <https://doi.org/10.15407/ub.17.018>
11. Вернік О. Л. Системотехнічне забезпечення організації інтегрованої системи ресурсів біографічної інформації «Українського національного біографічного архіву» [Текст] / О. Л. Вернік // Вітчизняні ресурси біографічної та біобібліографічної інформації: проблеми формування й використання : колективна монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ : НБУВ, 2016. – С. 171–189.
  12. Вернік Ю. В. Організаційно-технічні особливості проведення Всеукраїнського бібліотечного «Біографічного рейтингу» [Текст] / Ю. В. Вернік // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 2019. – Вип. 17. – С. 226–237. <https://doi.org/10.15407/ub.17.226>
  13. Вітчизняні ресурси біографічної та біобібліографічної інформації: проблеми формування й використання [Текст] : колективна монографія / [В. І. Попик (кер. проекту), Н. І. Любовець, О. М. Яценко, С. М. Ляшко та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2016. – 272 с.
  14. Історична біографіка в Україні: проблеми, завдання і перспективи розвитку досліджень, видавничої та інформаційної роботи [Текст] : колективна монографія / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського ; редкол.: В. І. Попик (голов. ред.) та ін. – Київ : НБУВ, 2019. – 364 с.
  15. Ківшар Т. І. Бібліотекознавча біографістика як розділ галузевої біографістики [Текст] / Т. І. Ківшар // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Сер. Бібліотекознавство. Книгознавство. – 2010. – Вип. 2. – С. 10–20.
  16. Ківшар Т. І. Українська бібліотечна біографіка ХХ – поч. ХХІ ст.: етапи й тенденції розвитку [Текст] / Т. І. Ківшар // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 2011. – Вип. 8. – С. 98–148.
  17. Ківшар Т. І. Степан Онисимович Сірополко (1872–1959) [Текст] : біобіограф. покажч. / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; уклад., життєпис, хронологія життя та діяльності Т. І. Ківшар. – Київ, 2012. – 197 с.
  18. Ківшар Т. І. Бібліологічна спадщина Степана Сірополка (1872–1959) [Текст] : монографія / Т. І. Ківшар ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ : НБУВ, 2015. – 530 с.
  19. Книжкові джерела української біографістики у фондах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського : матеріали до бібліографії (середина ХІХ–ХХ ст.) [Текст] / авт.-уклад.: Т. В. Куриленко, Н. І. Любовець, О. М. Яценко. – Київ : [б. в.], 2004. – 365 с. – (Джерела української біографістики ; вип. 1).
  20. Книжкові джерела української біографістики у фондах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського : матеріали до бібліографії (2001–2003 рр.) [Текст] / авт.-уклад.: Н. І. Мельник-Любовець, О. М. Яценко. – Київ : НБУВ, 2006. – 204 с. – (Джерела української біографістики ; вип. 2).
  21. Книжкові джерела української біографістики у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : матеріали до бібліографії (2004–2010) [Текст] / Ю. В. Вернік, Т. В. Котлярова, Н. І. Любовець,

- В. В. Патик, Н. П. Філіппова, О. М. Яценко. – Київ : НБУВ, 2019. – 404 с. – (Серія «Джерела української біографістики»; вип. 4).
22. *Любовець Н. І.* Вивчення мемуарів як історичного та біографічного джерела: до історіографії проблеми [Текст] / Н. І. Любовець // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 2010. – Вип. 7. – С. 66–104.
  23. *Любовець Н. І.* Особливості розвитку мемуаристики Галичини в кінці XIX – першій третині XX ст. [Текст] / Н. І. Любовець // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2012. – Вип. 34. – С. 501–516.
  24. *Любовець Н. І.* Основні тенденції розвитку мемуаристики Буковини (кінець XIX ст. – 30-ті роки XX ст.) [Текст] / Н. І. Любовець // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 2012. – Вип. 9. – С. 65–89.
  25. *Любовець Н. І.* Мемуари як складова електронних ресурсів бібліотек: світовий досвід та перспективи створення вітчизняного електронного ресурсу «Українська мемуаристика» [Текст] / Н. І. Любовець // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 2013. – Вип. 10. – С. 417–430.
  26. *Любовець Н. І.* Українські мемуари в сучасному інформаційному просторі [Текст] / Н. І. Любовець // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2013. – Вип. 37. – С. 602–615.
  27. *Любовець Н. І.* Мемуарний потенціал ресурсів бібліотечного краєзнавства [Текст] / Н. І. Любовець // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 2015. – Вип. 12. – С. 359–376. <https://doi.org/10.15407/ub.12.359>
  28. *Любовець Н. І.* Новітня історіографія вітчизняної мемуаристики: до проблеми термінології та класифікації [Текст] / Н. І. Любовець // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 2016. – Вип. 13. – С. 28–50. <https://doi.org/10.15407/ub.13.028>
  29. *Любовець Н. І.* Український мемуарій в інформаційному просторі: досвід та перспективи [Текст] / Н. І. Любовець // Вітчизняні ресурси біографічної та біобібліографічної інформації: проблеми формування й використання : колективна монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ : НБУВ, 2016. – С. 199–221.
  30. *Любовець Н. І.* Мемуарій Української революції (1917–1921 рр.): автори та жанри [Текст] / Н. І. Любовець // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 2017. – Вип. 15. – С. 260–286. <https://doi.org/10.15407/ub.15.260>
  31. *Любовець Н. І.* Мемуарна складова академічного збірника «За сто літ»: основні жанри та сюжети [Текст] / Н. І. Любовець // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 2019. – Вип. 17. – С. 93–112. <https://doi.org/10.15407/ub.17.093>
  32. *Ляшко С. М.* Постійна комісія УАН–ВУАН для складання біографічного словника діячів України. 1918–1933: Документи. Матеріали. Дослідження [Текст] / авт.-упоряд. С. М. Ляшко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ : НБУВ, 2003. – 688 с.
  33. *Ляшко С. М.* Біографічна довідкова справа в Україні (60-ті рр. XIX – 40-і рр. XX ст.): нариси історії [Текст] / С. М. Ляшко. – Запоріжжя : Дике поле, 2006. – 88 с.

34. *Ляшко С. М.* Українські біографічні довідкові видання XIX–XX століття: історичні та теоретико-методичні засади [Текст] / С. М. Ляшко. – Запоріжжя : Дике Поле, 2010. – 288 с.
35. *Ляшко С. М.* Довідкова біографістика в контексті соціогуманітарного знання XXI ст. [Текст] / С. М. Ляшко, Н. П. Марченко // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2012. – Вип. 34. – С. 465–476.
36. *Ляшко С. М.* Автобіографічні джерела Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України (1918–1933) Всеукраїнської Академії наук [Текст] / С. М. Ляшко ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2018. – 532 с.
37. *Ляшко С. М.* Літописці Української академії наук: Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко [Текст] / С. М. Ляшко // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 2019. – Вип. 17. – С. 56–77. <https://doi.org/10.15407/ub.17.056>
38. *Марченко Н. П.* Персоналогічна інформація на сайтах дитячих бібліотек [Текст] / Н. П. Марченко // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2009. – Вип. 24. – С. 307–334.
39. *Марченко Н. П.* Біографічна інформація у виданнях для дітей у контексті сучасних завдань біографістики [Текст] / Н. П. Марченко // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 2010. – Вип. 7. – С. 105–144.
40. *Марченко Н. П.* Автобіографія дитинства у межах біографічного дискурсу [Текст] / Н. П. Марченко // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 2012. – Вип. 9. – С. 90–109.
41. *Марченко Н. П.* «Біографія дитинства» в науковому полі біографіки та колі дитячого читання [Текст] / Н. П. Марченко // Бібліотечний вісник. – 2011. – № 6. – С. 28–34.
42. *Марченко Н. П.* Соціокультурні стереотипи в новітній українській біографіці для дітей [Текст] / Н. П. Марченко // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 2011. – Вип. 8. – С. 149–174.
43. *Марченко Н. П.* Володимир Рутківський: тексти долі [Текст] : біогр. нарис / Наталія Марченко ; Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2014. – 414, [17] с. : фот.
44. *Марченко Н. П.* Біографічна інформація в колі дитячого читання [Текст] / Н. П. Марченко // Вітчизняні ресурси біографічної та біобіографічної інформації: проблеми формування й використання : колективна монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ : НБУВ, 2016. – С. 131–147.
45. *Марченко Н. П.* Книга для дітей як індикатор транскордонних взаємовідносин культур (на прикладі новітньої книги для дітей в Україні) [Текст] / Н. П. Марченко // Historia kluczem do zrozumienia współczesnych relacji międzysąsiedzkich / redakcja naukowa Teresa Maresz i Katarzyna Grysińska-Jarmuła. – Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2016. – S. 409–422.
46. *Марченко Н. П.* «Українська біографістика = Biographistica Ukrainica»: фіксація та трансформація біографічного дискурсу в Україні [Текст] /

- Н. П. Марченко, В. В. Патик // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 2019. – Вип. 17. – С. 165–195. <https://doi.org/10.15407/ub.17.165>
47. Міщук С. М. З досвіду сучасної регіональної біографіки [Текст] / С. М. Міщук // Вітчизняні ресурси біографічної та біобібліографічної інформації: проблеми формування й використання : колективна монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2016. – С. 119–130.
  48. Міщук С. М. Інформаційні ресурси регіональної біографіки обласних універсальних наукових бібліотек України [Текст] / С. М. Міщук, Г. А. Міщук // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 2016. – Вип. 14. – С. 263–276.
  49. Міщук С. М. Біографічні інформаційні ресурси університетських бібліотек України [Текст] / С. М. Міщук, Г. А. Міщук // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 2018. – Вип. 16. – С. 238–251. <https://doi.org/10.15407/ub.16.238>
  50. Петлюра Л. Народе мій, улюблений / Л. С. Петлюра ; підгот., перед. сл., упоряд., життєпис та комент. Т. І. Ківшар ; ред. кол.: О. С. Онищенко [та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ : НБУВ, 2009. – 668 с.
  51. Попик В. І. Досвід першого десятиліття діяльності Інституту біографічних досліджень НБУВ на тлі розвитку сучасної біографістики [Текст] / В. І. Попик // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 2011. – Вип. 8. – С. 7–26.
  52. Попик В. І. Здобутки й завдання українських бібліотек в інтеграції та поширенні ресурсів біографічної інформації [Текст] / В. І. Попик // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2013. – Вип. 37. – С. 547–567.
  53. Попик В. І. Ресурси довідкової біографічної інформації: історичний досвід формування, сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку : монографія / Володимир Попик ; відп. ред. Л. А. Дубровіна ; Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2013. – 518 с.
  54. Попик В. І. Здобутки та перспективні завдання бібліотечної біографіки [Текст] / В. І. Попик // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 2015. – Вип. 12. – С. 9–41. <https://doi.org/10.15407/ub.12.009>
  55. Попик В. І. Організація протистояння використанню історико-культурної проблематики в інформаційній агресії проти України [Текст] / В. І. Попик // Соціокультурні механізми формування ментального імунітету проти зовнішніх маніпуляцій свідомістю населення України : монографія / [В. Горovий (кер. проекту), О. Онищенко, В. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2015. – С. 19–56.
  56. Попик В. І. Інформаційне протистояння пропаганді російського нарративу історії Сходу і Півдня України [Текст] / В. І. Попик // Інформаційні чинники системи інтеграторів Донбасу і Криму в загальноукраїнській єдності : [монографія] / [В. Горovий (кер. проекту), О. Онищенко, В. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2016. – С. 145–170.

57. Попик В. І. Знакові імена національної історії та культури [Текст] / В. І. Попик // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 2016. – Вип. 14. – С. 8–28. <https://doi.org/10.15407/ub.14.008>
58. Попик В. І. Проблема знакових постатей національної історії та культури в консолідаційних процесах інформаційного простору України [Текст] / В. І. Попик // Особливості інформаційного забезпечення національного консенсусу в сучасній Україні: [монографія] / [В. Попик (кер. проекту), О. Онищенко, В. Горвий та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2016. – С. 155–186.
59. Попик В. І. Формування сучасної дослідницької парадигми вітчизняної біографіки в роки незалежності України [Текст] / В. І. Попик // Вітчизняні ресурси біографічної та біобібліографічної інформації: проблеми формування й використання : колективна монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2016. – С. 62–95.
60. Попик В. І. Біографіка української академічної науки у новітніх дослідженнях і публікаціях Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [Текст] / В. І. Попик // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 2019. – Вип. 17. – С. 132–150. <https://doi.org/10.15407/ub.17.132>
61. Попик В. І. Концепція розбудови електронного «Українського національного біографічного архіву» (проект) [Текст] / В. І. Попик, О. М. Яценко, О. Л. Вернік // Історична біографіка в Україні: проблеми, завдання і перспективи розвитку досліджень, видавничої та інформаційної роботи : колективна монографія / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського ; редкол.: В. І. Попик (голов. ред.) та ін. – Київ : НБУВ, 2019. – С. 259–288.
62. Стамбол І. І. Розвиток історико-біографічної славістики в Україні в 90-х роках ХХ ст. [Текст] / І. І. Стамбол // Слов'янські обрії : доп. укр. учасн. XVI Міжнар. з'їзду славістів (м. Белград, Сербія, 20–27 серп. 2018 р.). – Київ, 2018. – Вип. 9. – С. 356–366.
63. Чижко В. С. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України [Текст] / В. С. Чижко. – Київ : БМТ, 1996. – 239 с.
64. Яценко О. М. Українські персональні бібліографічні покажчики (1856–2013) [Текст] / О. М. Яценко, Н. І. Любовець. – Київ : [б. в.], 2015. – 469 с. – (Серія «Джерела української біографістики» ; вип. 3).
65. Яценко О. М. Досвід біобібліографічної діяльності Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [Текст] / О. М. Яценко // Вітчизняні ресурси біографічної та біобібліографічної інформації: проблеми формування й використання : колективна монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ : НБУВ, 2016. – С. 156–170.
66. Яценко О. М. Представлення біобібліографічного матеріалу на персональних сторінках «Українського національного біографічного архіву»: принципи будови розділів, особливості організації, джерела наповнення [Текст] / О. М. Яценко // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 2016. – Вип. 13. – С. 250–268. <https://doi.org/10.15407/ub.13.250>
67. Яценко О. М. Методичні та змістові засади формування персоналій в «Українському національному біографічному архіві» [Текст] /

О. М. Яценко // Вітчизняні ресурси біографічної та біобібліографічної інформації: проблеми формування й використання : колективна монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ : НБУВ, 2016. – С. 190–198.

REFERENCES

1. Bugaeva, O. (2010). Ukrainska muzychna biohrafistyka yak ob'ekt istorychnoi nauky [Ukrainian music biography as an object of historical science]. In *Pamiat Stolit, 6*, 109-131. [In Ukrainian].
2. Bugaeva, O. (2011). *Arkhivna spadshchyna Muzychnoho tovarystva imeni M. D. Leontovycha* [The archival heritage of the M. D. Leontovich Music Society]. Kyiv, Ukraine: VNLU. [In Ukrainian].
3. Bugaeva, O. (2015). *Muzychne tovarystvo imeni M. D. Leontovycha (1921–1931)* [M. D. Leontovich Music Society (1921–1931)]. Kyiv, Ukraine: VNLU. [In Ukrainian].
4. Bugaeva, O. (2018). Vyznachni postati muzychnoi kultury Ukrainy [Famous figures in the musical culture of Ukraine]. In *Bibliotechnyi Visnyk, 6*, 34-42. [In Ukrainian].
5. Bugaeva, O. (2019). Muzychna biohrafika ukraintsiv diaspori: naukova refleksiia nad fondamy Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Musical biographical studies of the Ukrainian Diaspora: scientific reflexion over the funds of the Vernadsky National Library of Ukraine]. In *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica, 17*, 196-225. <https://doi.org/10.15407/ub.17.196> [In Ukrainian].
6. Buryak, L. (2016). Zhinocha biohrafika yak napriam naukovykh doslidzhen: tradytsii i suchasni reprezentatsii [Women's biography as the scientific field: traditions and modern representations]. In *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica, 13*, 10-27. <https://doi.org/10.15407/ub.13.010> [In Ukrainian].
7. Buryak, L. (2017). Instaliatsiia yak biohrafichniy konstrukt: Hnat Pavlovych Zhytetskyi [Installation as a biographical construct: Hnat Pavlovich Zhytetskyi]. In *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica, 15*, 13-42. [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/ub.15.013>
8. Buryak, L. (2018) Odyn rik iz zhyttia zhinky: shtrykhy do rekonstruktsii biohrafii (lysty Varvary Semenivny Zhytetskoi do syna [One year in the life of a woman: the reconstruction of a woman's biography (from the letters of Varvara Semenivna Zhytetska to her son)]. In *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica, 16*, 15-44. <https://doi.org/10.15407/ub.16.015> [In Ukrainian].
9. Buryak, L. (2018, November). Suchasna zhinocha biohrafika: mystetstvo prezentatsii u konteksti sotsiokulturnykh komunikatsii [Contemporary Female Biography: The Art of Presentation in the Context of Socio-Cultural Communication]. In *Library. Science. Communication: 100th Anniversary of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine: Proceedings of the International Scientific Conference* (pp. 488-493). V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
10. Buryak, L. (2019). Ukrainska akademichna biohrafika: vynaidennia formy (biohrafichni studii u konteksti revoliutsiinykh transformatsii pochatku 20 st. [Ukrainian academic biography: the invention of the form (biographical stu-

- dies in the context of revolutionary transformations of the early twentieth century)]. In *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 17, 18-36. <https://doi.org/10.15407/ub.17.018> [In Ukrainian].
11. Vernik, O. (2016). Systemotekhnichne zabezpechennia orhanizatsii intehrovanoi systemy resursiv biohrafichnoi informatsii “Ukrainskoho natsionalnoho biohrafichnoho arkhivu” [Systematic support for the organization of the integrated system of resources of biographical information of the “Ukrainian National Biographical Archive”]. In V. Popyk (Ed.). *Vitchyzniani resursy biohrafichnoi ta biobibliohrafichnoi informatsii: problemy formuvannia y vykorystannia* [Domestic resources of biographical and biobibliographic information: problems of formation and use] (pp. 171-189). Kyiv, Ukraine: VNLU. [In Ukrainian].
  12. Vernik, Yu. (2019). Orhanizatsiino-tekhnicni osoblyvosti provedennia Vseukrainskoho bibliotechnoho “Biohrafichnoho reitynhu” [Organizational and technical specifics of conducting the All-Ukrainian library “Biographical Rating”]. In *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 17, 226-237. <https://doi.org/10.15407/ub.17.226> [In Ukrainian].
  13. Popyk, V. (Ed.). (2016). *Vitchyzniani resursy biohrafichnoi ta biobibliohrafichnoi informatsii: problemy formuvannia y vykorystannia* [Domestic resources of biographical and biobibliographic information: problems of formation and use]. Kyiv, Ukraine: VNLU. [In Ukrainian].
  14. Popyk, V. (Ed.). (2019). *Istorychna biohrafika v Ukraini: problemy, zavdannia i perspektivy rozvytku doslidzhen, vydavnychoi ta informatsiinoi roboty* [Historical biography in Ukraine: problems, tasks and prospects for the development of research, publishing and informational work]. Kyiv, Ukraine: VNLU. [In Ukrainian].
  15. Kivshar, T. (2010). Bibliotekoznavcha biohrafistyka yak rozdil haluzevoi biohrafistyky [Librarian biography as a section of branch biography]. In *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Seria Bibliotekoznavstvo. Knyhoznavstvo*, 2, 10-20. [In Ukrainian].
  16. Kivshar, T. (2011). Ukrainska bibliotechna biohrafika 20 – poch. 21 st.: etapy i tendentsii rozvytku [Ukrainian Library Biography of the 20 – beg. 21 centuries: stages and trends of development]. In *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 8, 98-148. [In Ukrainian].
  17. Kivshar, T. (2012). *Stepan Onysymovych Siropolko (1872–1959)* [Stepan Onisimovich Siropolko (1872–1959)]. Kyiv, Ukraine: VNLU. [In Ukrainian].
  18. Kivshar, T. (2015). *Bibliolohichna spadshchyna Stepana Siropolko (1872–1959)* [The Bibliological Heritage of Stepan Siropolko (1872–1959)]. Kyiv, Ukraine: VNLU. [In Ukrainian].
  19. Yatsenko, O., Kurylenko, T., & Lyubovets, N. (2004). *Knyzhkovi dzhherela ukrainskoi biohrafistyky u fondakh Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho: materialy do bibliohrafii (seredyna 19 – 20 st.)* [Book sources of Ukrainian biography at the V. I Vernadsky National Library of Ukraine: Materials on bibliography (mid-19th – 20th centuries)] (ser. Sources of Ukrainian biography, issue 1). Kyiv, Ukraine: VNLU. [In Ukrainian].
  20. Yatsenko, O., & Lyubovets, N. (2006). *Knyzhkovi dzhherela ukrainskoi biohrafistyky u fondakh Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho: materialy do bibliohrafii (2001–2003 rr.)* [Book sources of Ukrainian biog-

- raphy at the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine: materials for bibliography (2001–2003)] (ser. Sources of Ukrainian biography, issue 2). Kyiv, Ukraine: VNLU. [In Ukrainian].
21. Yatsenko, O., Lyubovets, N., Vernik, Yu., Kotliarova, T., Patyk, V., & Filipova, N. (2019). *Knyzhkovi dzhherela ukraïnskoi biohrafistyky u fondakh Natsionalnoi biblioteky Ukraïny imeni V. I. Vernadskoho: materialy do bibliohrafii (2004–2010)* [Book sources of Ukrainian biography in the collections of the Vernadsky National Library of Ukraine: materials for bibliography (2004–2010)] (ser. Sources of Ukrainian biography, issue 4). Kyiv, Ukraine: VNLU. [In Ukrainian].
  22. Lyubovets, N. (2010). Vychennia memuariv yak istorychnoho ta biohrafichnogo dzhherela: do istoriohrafii problemy [Study of memoirs as historic and biographic source in the national and Russian historiography]. In *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 7, 66-104. [In Ukrainian].
  23. Lyubovets, N. (2012). Osoblyvosti rozvytku memuarystyky Halychyny v kintsii 19 – pershii tretyni 20 st. [Features of the development of Galicia's memoirs at the end of 19 – the first third of 20 century] In *Naukovi Pratsi Natsionalnoi Biblioteky Ukraïny imeni V. I. Vernadskoho*, 34, 501-516. [In Ukrainian].
  24. Lyubovets, N. (2012). Osnovni tendentsii rozvytku memuarystyky Bukovyny (kinets 19 st. – 30-ti roky 20 st.) [Basic tendencies of Bukovina memoiristics development (end of 19 century – 30th of 20 century)]. In *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 9, 65-89. [In Ukrainian].
  25. Lyubovets, N. (2013). Memuary yak skladova elektronnykh resursiv bibliotek: svitovyi dosvid ta perspektyvy stvorennia vitchyznianoho elektronnoho resursu “Ukrainska memuarystyka” [Memoirs as a component of electronic resources of libraries: the world experience and perspectives of creation of national electronic resource “Ukrainian memoiristics”]. In *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 10, 417-430. [In Ukrainian].
  26. Lyubovets, N. (2013). Ukrainski memuary v suchasnomu informatsiinomu prostori [Ukrainian memoirs in the modern information space]. In *Naukovi Pratsi Natsionalnoi Biblioteky Ukraïny imeni V. I. Vernadskoho*, 37, 602-615. [In Ukrainian].
  27. Lyubovets, N. (2015). Memuarnyi potentsial resursiv bibliotechnoho kraieznavstva [Memoir potential of library local history resources]. In *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 12, 359-376. <https://doi.org/10.15407/ub.12.359> [In Ukrainian].
  28. Lyubovets, N. (2016). Novitnia istoriohrafii vitchyznianoi memuarystyky: do problemy terminolohii ta klasyfikatsii [Modern historiography of the national memoirs: the problem of terminology and classification]. In *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 13, 28-50. <https://doi.org/10.15407/ub.13.028> [in Ukrainian].
  29. Lyubovets, N. (2016). Ukrainskyi memuarii v informatsiinomu prostori: dosvid ta perspektyvy [The Ukrainian memoirs in the information space: experience and perspectives]. In V. Popyk (Ed.). *Vitchyzniani resursy biohrafichnoi ta biobibliohrafichnoi informatsii: problemy formuvannia y vykorystannia* [Domestic resources of biographical and biobibliographic information: problems of formation and use] (pp. 199-221). Kyiv, Ukraine: VNLU. [In Ukrainian].

30. Lyubovets, N. (2017). Memuarii Ukrainskoi revoliutsii (1917–1921 rr.): avtory ta zhanry [Memoirs on the Ukrainian Revolution (1917–1921): authors and genres]. In *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 15, 260-286. <https://doi.org/10.15407/ub.15.260> [In Ukrainian].
31. Lyubovets, N. (2019). Memuarna skladova akademichnoho zbirnyka “Za sto lit”: osnovni zhanry ta siuzhety [Memorial component of the academic collection “Over a Hundred Years”: main genres and subjects]. In *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 17, 93-112. [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/ub.17.093>
32. Lyashko, S. (Comp.). (2003). *Postiina komisii UAN–VUAN dlia skladannia biohrafichnoho slovnyka diiachiv Ukrainy. 1918–1933. Dokumenty. Materialy. Doslidzhennia* [Standing Committee of UAN-VUAN for the compilation of a biographical dictionary of the leaders of Ukraine. 1918–1933. Documents. Materials. Research]. Kyiv, Ukraine: VNLU. [In Ukrainian].
33. Lyashko, S. (2006). *Biohrafichna dovidkova sprava v Ukraini (60-ti rr. 19–40-i rr. 20 st.): narysy istorii* [Biographical reference in Ukraine (60’s of the 19th – 40’s of the 20th century): essays on history]. Zaporizhzhia, Ukraine: Dyke pole. [In Ukrainian].
34. Lyashko, S. (2010). *Ukrainski biohrafichni dovidkovi vydannia 19–20 stolit-tia: istorychni ta teoretyko-metodychni zasady* [Ukrainian biographical reference books of the 19th and 20th centuries: historical and theoretical-methodical principles]. Zaporizhzhia, Ukraine: Dyke pole. [In Ukrainian].
35. Lyashko, S., & Marchenko, N. (2012). Dovidkova biohrafistyka v konteksti sotsiohumanitarnoho znannia 21 st. [Reference biography in the context of socio-humanitarian knowledge of the 21st century]. In *Naukovi Pratsi Natsionalnoi Biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*, 34, 465-476. [In Ukrainian].
36. Lyashko, S. (2018). *Avtobiohrafichni dzherela Postiinoi komisii dlia skladannia Biohrafichnoho slovnyka diiachiv Ukrainy (1918–1933) Vseukrain-skoi Akademii nauk* [Autobiographical sources of the Standing Commission for compiling the Biographical Dictionary of Ukrainian figures (1918–1933) of the All-Ukrainian Academy of Sciences]. Kyiv, Ukraine: VNLU. [In Ukrainian].
37. Lyashko, S. (2019). Litopystsi Ukrainskoi akademii nauk: Nataliia Dmytrivna Polonska-Vasylenko [Chroniclers of the Ukrainian Academy of Sciences: Nataliia Dmytrivna Polonska-Vasylenko]. In *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 17, 56-77. <https://doi.org/10.15407/ub.17.056> [In Ukrainian].
38. Marchenko, N. (2009). Personolohichna informatsiia na saitakh dytiachykh bibliotek [Personal information on children’s library sites]. In *Naukovi Pratsi Natsionalnoi Biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*, 34, 307-334. [In Ukrainian].
39. Marchenko, N. (2010). Biohrafichna informatsiia u vydanniakh dlia ditei u konteksti suchasnykh zavdan biohrafistyky [Biographic information in children publications in the context of modern tasks of biographistics]. In *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 7, 105-144. [In Ukrainian].
40. Marchenko, N. (2012). Avtobiohrafiiia dytynstva u mezhakh biohrafichnoho dyskursu [Autobiography of childhood in terms of biographic discourse]. In *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 9, 90-109. [In Ukrainian].

41. Marchenko, N. (2011). “Biografiia dytynstva” v naukovomu poli biohrafiky ta koli dytiachoho chytannia [“Bibliography of childhood” in the scientific field of biography and the colony of children’s reading]. In *Bibliotechnyi Visnyk*, 6, 28-34. [In Ukrainian].
42. Marchenko, N. (2011). Sotsiokulturni stereotypy v novitnii ukrainskii biohrafitsi dlia ditei [Socio-cultural stereotypes in recent Ukrainian biography study for children]. In *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 8, 149-174. [In Ukrainian].
43. Marchenko, N. (2014). *Volodymyr Rutkivskyy: teksty doli* [Volodymyr Rutkivsky: Texts of destiny]. Ternopil, Ukraine: Navchalna knyha–Bohdan. [In Ukrainian].
44. Marchenko, N. (2016). Biohrafichna informatsiia v koli dytiachoho chytannia [Biographical information in the circle of children’s reading]. In V. Popyk (Ed.). *Vitchyzniani resursy biohrafichnoi ta biobibliohrafichnoi informatsii: problemy formuvannia y vykorystannia* [Domestic resources of biographical and biobibliographic information: problems of formation and use] (pp. 131-147). Kyiv, Ukraine: VNLU. [In Ukrainian].
45. Marchenko, N. (2016). Knyha dlia ditei yak indyikator transkordonnykh vzajemovidnosyn kultur (na prykladi novitnoi knyhy dlia ditei v Ukraini) [A book for children as an indicator of cross-border cultural relationships (as exemplified by the newest children’s book in Ukraine)]. In T. Maresz, & K. Grysińska-Jarmuła (Eds.). *Historia kluczem do zrozumienia wspolczesnych relacji miedzysąsiedzkich* (pp. 409-422). Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego. [In Ukrainian].
46. Marchenko, N., & Patyk, V. (2019). “Ukrainska biohrafistyka = Biographistica Ukrainica”: fiksatsiia ta transformatsiia biohrafichnogo dyskursu v Ukraini [“Ukrainian Biographistics = Biographistica Ukrainica”: fixation and transformation of biographical discourse in Ukraine]. In *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 17, 165-195. <https://doi.org/10.15407/ub.17.165> [In Ukrainian].
47. Mishchuk, S. (2016). Z dosvidu suchasnoi rehionalnoi biohrafiky [From the experience of modern regional biography]. In V. Popyk (Ed.). *Vitchyzniani resursy biohrafichnoi ta biobibliohrafichnoi informatsii: problemy formuvannia y vykorystannia* [Domestic resources of biographical and biobibliographic information: problems of formation and use] (pp. 119-130). Kyiv, Ukraine: VNLU. [In Ukrainian].
48. Mishchuk, S. (2016). Informatsiini resursy rehionalnoi biohrafiky oblasnykh universalnykh naukovykh bibliotek Ukrainy [Information resources of the regional biographical science of regional universal scientific libraries of Ukraine]. In *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 14, 263-276. [In Ukrainian].
49. Mishchuk, S. (2018). Biohrafichni informatsiini resursy universytetskykh bibliotek Ukrainy [Biographical information resources of university libraries of Ukraine]. In *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 16, 238-251. <https://doi.org/10.15407/ub.16.238> [In Ukrainian].
50. Petliura, L. (2009). *Narode mii, uliublenyi* [My people, my beloved] (T. Kivshar, Comp.). Kyiv, Ukraine: VNLU. [In Ukrainian].
51. Popyk, V. (2011). Dosvid pershoho desiatylyttia diialnosti Instytutu biohrafichnykh doslidzhen NBUV na tli rozvytku suchasnoi biohrafistyky [Experience of the first decade of Institute of Biographical Researches of VNLU

- activity against the background of modern biographical science development]. In *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 8, 7-26. [In Ukrainian].
52. Popyk, V. (2013). Zdobutky y zavdannia ukrainskykh bibliotek v intehtatsii ta poshyrenni resursiv biohrafichnoi informatsii [Achievements and challenges in of Ukrainian libraries in integration and distributing of biographical information resources]. In *Naukovi Pratsi Natsionalnoi Biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*, 37, 547-567. [In Ukrainian].
53. Popyk, V. (2013). *Resursy dovidkovoï biohrafichnoi informatsii: istorychnyi dosvid formuvannia, suchasnyi stan, problemy ta perspektyvy rozvytku* [Resources of references biographical information, historical experience of formation, current status, problems and prospects]. Kyiv, Ukraine: VNLU. [In Ukrainian].
54. Popyk, V. (2015). Zdobutky ta perspektyvni zavdannia bibliotechnoi biohrafiky [Achievements and perspective tasks of library historical and biographical studies]. In *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 12, 9-41. <https://doi.org/10.15407/ub.12.009> [In Ukrainian].
55. Popyk, V. (2015). Orhanizatsiia protystoiannia vykorystanniu istoryko-kulturnoi problematyky v informatsiinii ahresii proty Ukrainy [Organization of opposition to the use of historical and cultural issues in information aggression against Ukraine]. In V. Horovyi (Ed.). *Sotsiokulturni mekhanizmy formuvannia mentalnoho imunitetu proty zovnishnikh manipulatsii svidomistiu naselennia Ukrainy* [Sociocultural mechanisms of formation of mental immunity against external manipulations by the consciousness of the population of Ukraine] (pp. 19-56). Kyiv, Ukraine: VNLU. [In Ukrainian].
56. Popyk, V. (2016). Informatsiine protystoiannia propahandi rosiiskoho narytvu istorii Skhodu i Pivdnia Ukrainy [Informational opposition to the propaganda of the Russian narrative of the history of East and South of Ukraine]. In V. Horovyi (Ed.). *Informatsiini chynnyky systemy intehtatoriv Donbasu i Krymu v zahalnoukrainskii yednosti* [Information factors of the system of integrators of Donbass and Crimea in all-Ukrainian unity] (pp. 145-170). Kyiv, Ukraine: VNLU. [In Ukrainian].
57. Popyk, V. (2016). Znakovi imena natsionalnoi istorii ta kultury [Distinguished figures of the national history and culture]. In *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 14, 8-28. <https://doi.org/10.15407/ub.14.008> [In Ukrainian].
58. Popyk, V. (2016). Problema znakovykh postatei natsionalnoi istorii ta kultury v konsolidatsiinykh protsesakh informatsiinoho prostoru Ukrainy [The problem of significant figures of national history and culture in the consolidation processes of the information space of Ukraine]. In V. Popyk (Ed.). *Osoblyvosti informatsiinoho zabezpechennia natsionalnoho konsensusu v suchasniï Ukraini* [Features of national consensus information support in modern Ukraine] (pp. 155-186). Kyiv, Ukraine: VNLU. [In Ukrainian].
59. Popyk, V. (2016). Formuvannia suchasnoi doslidnytskoi paradyhmy vitchyznianoï biohrafiky v roky nezalezhnosti Ukrainy [Formation of modern research paradigm of national biography in the years of independence of Ukraine]. In V. Popyk (Ed.). *Vitchyzniani resursy biohrafichnoi ta biobibliohrafichnoi informatsii: problemy formuvannia y vykorystannia* [Domestic resources of biographical and biobibliographic information: problems of formation and use] (pp. 62-95). Kyiv, Ukraine: VNLU. [In Ukrainian].

60. Popyk, V. (2019). Biohrafika ukraïnskoi akademichnoi nauky u novitnikh doslidzhenniakh i publikatsiïakh Natsionalnoi biblioteki Ukraïny imeni V. I. Vernadskoho [Biography of Ukrainian academic of science in the latest research and publications of the Vernadsky National Library of Ukraine]. In *Ukraïnska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 17, 132-150. [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/ub.17.132>
61. Popyk, V., Vernik, O., & Yatsenko, O. (2019). Kontseptsiia rozbudovy elektronnoho “Ukraïnskoho natsionalnoho biohrafichnoho arkhivu” [The concept of building an electronic “Ukrainian National Biographical Archive”]. In V. Popyk (Ed.). *Istorychna biohrafika v Ukraïni: problemy, zavdannia i perspektyvy rozvytku doslidzhen, vydavnychoi ta informatsiinoi roboty* [Historical biography in Ukraine: problems, tasks and prospects for the development of research, publishing and informational work] (pp. 259-288). Kyiv, Ukraine: VNLU. [In Ukrainian].
62. Stambol, I. (2018). Rozvytok istoryko-biohrafichnoi slavistyky v Ukraïni v 90-kh rokakh 20 st. [The development of historical and biographical Slavic studies in Ukraine in the 1990s.]. In *Slovianski obrii: dopovidi ukraïnskykh uchasnkyv XVI Mizhnarodnoh zizdu slavistiv (m. Belhrad, Serbiia, 20-27 serpnia 2018 r.)* [The Slavic Horizons: Reports of Ukrainian Participants of the XVIth International Slavic Congress (Belgrade, Serbia, August 20-27, 2018)] (pp. 356-366). Kyiv, Ukraine: VNLU. [In Ukrainian].
63. Chyshko, V. (1996). *Biohrafichna tradytsiia ta naukova biohrafiiia v istorii i suchasnosti Ukraïny* [Biographical tradition and scientific biography in the history and present of Ukraine]. Kyiv, Ukraine: BMT. [In Ukrainian].
64. Yatsenko, O., & Lyubovets, N. (2015). *Ukraïnski personalni bibliohrafichni pokazhchyky (1856–2013)* [Ukrainian personal bibliographic indexes (1856–2013)] (ser. Sources of Ukrainian biography, issue 3). Kyiv, Ukraine: VNLU. [In Ukrainian].
65. Yatsenko, O. (2016). Dosvid biobibliohrafichnoi diïalnosti Instytutu biohrafichnykh doslidzhen Natsionalnoi biblioteki Ukraïny imeni V. I. Vernadskoho [Experience of biobibliographic activity of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. In V. Popyk (Ed.). *Vitchyzniani resursy biohrafichnoi ta biobibliohrafichnoi informatsii: problemy formuvannia y vykorystannia* [Domestic resources of biographical and biobibliographic information: problems of formation and use] (pp. 156-170). Kyiv, Ukraine: VNLU. [In Ukrainian].
66. Yatsenko, O. (2016). Predstavlennia biobibliohrafichnoho materialu na personalnykh storinkakh “Ukraïnskoho natsionalnoho biohrafichnoho arkhivu”: pryntsyipy budovy rozdiliv, osoblyvosti orhanizatsii, dzherela napovnennia [Presentation of bibliographical material on the personal pages of “Ukrainian national biographical archive”: principles of partition, especially the organization, sources of content]. In *Ukraïnska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 13, 250-268. <https://doi.org/10.15407/ub.13.250> [In Ukrainian].
67. Yatsenko, O. (2016). Metodichni ta zmistovi zasady formuvannia personalii v “Ukraïnskomu natsionalnomu biohrafichnomu arkhivi” [Methodical and substantive principles of formation of personalities in the “Ukrainian National Biographical Archive”]. In V. Popyk (Ed.). *Vitchyzniani resursy biohrafichnoi ta biobibliohrafichnoi informatsii: problemy formuvannia y*

vykorystannia [Domestic resources of biographical and biobibliographic information: problems of formation and use] (pp. 190-198). Kyiv, Ukraine: VNLU. [In Ukrainian].

Стаття надійшла 18.10.2019 р.

ПОПЫК Volodymyr, Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Director of the Institute of Biographical Research of VNLU (Kyiv, Ukraine).

Achievements and Tasks of the Leading Centre in National Biographical Studies: to the Institute's of Biographical Research 25th Anniversary.

The origins, main achievements, tasks and development prospects are covered of scientific, informational, methodological and communicative activity of the Institute of Biographical Research of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, the single specialised academic department in Ukraine to conduct research on the problems in the theory and methods of biographical studies taken as a separate humanities subject. The institute investigates the development tendencies and experience in biographical research as a field for scientific and literary biographical creation, and organises biographical and biobibliographical databases. It also constantly works on the improvement of Ukrainian National Biographical Archive.

The Institute's contribution is analysed to the development of traditional and introduction of new to Ukrainian science research directions. It includes the study of historical experience and contemporary problems in world and national biography research, the improvement of methodological foundations in reference, historical and branch biographical studies, the formation of electronic biographical information resources and the development of biobibliographical projects with the expansion of biographical studies reference base. Another important aspect is the application of historical-biographical knowledge in seeking a patriotic consolidation for Ukrainian society.

A characteristic of vital new directions is given, such as theoretical and methodological support of mastering the world experience in biographical research, enrichment of the creative arsenal in biographical writing; research on methodological problems as concerns creation and circulation of juvenile historical-biographical literature; general improvement of biographical knowledge distribution in society. An emphasis is put on the importance of devising innovative means of communication with the readership, publishers, and informational structures, and the promotion of the part libraries at all levels should take in this work, in particular, by annually holding the All-Ukrainian Biographical Library Rating.

Key words: Institute of Biographical Research of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, biographical research, biographical studies theory and methods, electronic resources of biographical information, Ukrainian National Biographical Archive, dissemination of historical and biographical knowledge, All-Ukrainian Biographical Library Rating.

ПОПИК Владимир Иванович, доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент НАН Украины, директор Института биографических исследований НБУВ (Киев, Украина).

Достижения и задачи ведущего центра отечественной биографистики: к 25-летию Института биографических исследований.

Освещены истоки, важнейшие достижения, задачи и перспективы развития научной, научно-информационной, методической и коммуникативной деятельности единственного в Украине специализированного академического подразделения — Института биографических исследований Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского, которое осуществляет разработку проблем теории и методики биографистики как специальной научной дисциплины гуманитарного цикла, изучает опыт и тенденции развития биографики – сферы научного и литературного биографического творчества, проводит наполнение баз данных биографической и библиографической информации, обеспечивает формирование научно-информационного ресурса «Украинский национальный биографический архив».

Проанализирован вклад Института в развитие традиционных и основные новые для украинской науки исследовательских направлений, таких как изучение исторического опыта и современных проблем мировой и отечественной биографики, совершенствование методических основ справочной, исторической и отраслевой биографистики, формирование электронных ресурсов биографической информации, развитие биобиблиографических разработок и расширение источниковой базы биографистики, использование биографической информации в деле патриотической консолидации украинского общества.

Дана характеристика новых актуальных направлений: теоретического и методического обеспечения освоения опыта мировой биографики, обогащения творческого арсенала биографического письма; изучения методических проблем создания и использования литературы историко-биографического направления для детей и юношества; совершенствования дела распространения в обществе биографического знания. Подчеркнута важность развития инновационных форм и методов коммуникации с читательской аудиторией, издательскими и информационными структурами, повышения роли в этой работе библиотек всех уровней, в частности, путем ежегодного проведения Всеукраинского библиотечного «Биографического рейтинга».

Ключевые слова: Институт биографических исследований Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского, биографика, теория и методика биографистики, ресурсы биографической информации, «Украинский национальный биографический архив», распространение историко-биографических знаний, Всеукраинский библиотечный «Биографический рейтинг».

ДО 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ І. ЛИСЯКА-РУДНИЦЬКОГО (1919–1984)

УДК 930.2

DOI <https://doi.org/10.15407/ub.18.054>

*Сергій Олександрович ЄКЕЛЬЧИК,
доктор філософії,
професор кафедр історії та германістики і славістики
Університету Вікторії
(Вікторія, Канада)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9401-3475>*

ТВОРЧИЙ МЕТОД ІВАНА ЛИСЯКА-РУДНИЦЬКОГО: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ВИМІРИ

Статтю присвячено концептуальним та методологічним засадам наукових праць видатного історика української діаспори Івана Лисяка-Рудницького. Показано, як дослідник спочатку окреслював свою ділянку як «історія ідей», але згодом почав вживати визначення «інтелектуальна історія», що передбачає дослідження ідей у ширшому культурному контексті та у взаємозв'язку із соціальними процесами. Характерними методологічними засадами наукової спадщини Лисяка-Рудницького були порівняльний метод та мікроісторичний метод розгорнутого прикладу («case study»).

Ключові слова: Іван Лисяк-Рудницький, історіографія, діаспора, методологія, порівняльний метод, мікроісторичні дослідження.

Мало хто серед діаспорних істориків України мав такий значний вплив на становлення історичної науки в незалежній Україні, як Іван Лисяк-Рудницький (1919–1984; англійською — Ivan L. Rudnytsky). Почасти це пояснюється тим, що в 1990-ті роки українська історична професія найбільше потребувала нового концептуального апарату саме в ділянках, у яких він працював: історія формування модерної української нації й розвитку української суспільно-політичної думки. Нові моделі цих двох історичних процесів були покликані замінити ортодоксальну радянську історичну схему з її класовою історією, соціалістичною революцією й прагненням «возз'єднатися» з Росією. Окрім цього, Лисяк-Рудницький був майстром історичної есеїстики. Він умів висловлювати свої думки в коротких есеях, що надавалися для читання не тільки професійними істориками, а й освіченою пуб-

лікою. Деякі з цих статей, написані українською, були доступні читачеві ще до того, як Ярослав Грицак і Френк Сисин у 1994 р. підготували найповніше на сьогодні україномовне видання наукової спадщини Лисяка-Рудницького, що містило й тексти, перекладені з англійської [7; 8].

Нині посилання на праці Лисяка-Рудницького цілком очікувані в працях з історії України XIX–XX ст., особливо під час обговорення проблем національного будівництва й історії політичної думки. Але цікаво, що в Україні майже немає праць про нього як історика, зокрема про його творчий метод, концептуальні засади й методологічні підходи. Значно більше літератури про Лисяка-Рудницького як мислителя [див., напр.: 3; 1; 5]. Ті ж праці, що стосуються історичних студій ученого, зазвичай не виходять за межі обговорення його концепції й періодизації українського національного руху [9; 2]. Парадоксальним наслідком такої ситуації є те, що українські науковці широко цитують праці Лисяка-Рудницького, але не застосовують його методологію. Мета цієї статті — окреслити теоретичні й методологічні підходи Лисяка-Рудницького як історика, щоб уможливити повніше використання його спадщини українськими науковцями.

«Інтелектуальна історія» України

У листі до Романа Роздольського від 26 серпня 1966 р. Іван Лисяк-Рудницький визначав свою ділянку історичної науки як «історію суспільної думки», «гісторі оф айдіяс», пояснюючи своєму кореспондентові, що в цій галузі можна працювати головню з опублікованими джерелами, адже інші йому в США не були доступні [4, с. 384]. Насправді можна припустити, що Лисяк-Рудницький уживає тут напрацьоване пояснення, яке дозволяло йому пояснити свою спеціалізацію американським колегам. У Північній Америці перших повоєнних десятиліть «історія ідей» (History of Ideas) справді була визнаною й навіть престижною галуззю історичної науки. Однак мало що єднає творчий метод Лисяка-Рудницького з концептуальними напрацюваннями Артура Лавджоя та його послідовників, котрі догматично зводили аналіз історії ідей до ідентифікації в них певних незмінних «базових одиниць». Український термін «історія суспільної думки» сам по собі був ширшим означенням, адже містив посилання на суспільство. Увагу до зв'язку між соціальними й інтелектуальними процесами можна назвати визначальною рисою Лисяка-Рудницького як дослідника; це засвідчує, що межі традиційної західної «історії ідей» були для нього завузькі.

У 1970-ті роки «історія ідей» втрачає прихильників на Заході; на її місце приходять «інтелектуальна історія», яка наголошує на шир-

шому соціальному й культурному контексті філософських ідей та політичних теорій. Ця назва прийшлася до вподоби Лисякові-Рудницькому. У листі до Романа Шпорлюка від 22 березня 1976 р. він писав: «Я маю деякі плани видань в області української інтелектуальної історії й історії політичної думки» [6, с. 231]. У доповіді й чернетці статті про Францішека Духінського, що датуються 1983–1984 рр., Лисяк-Рудницький ставить собі завдання з'ясувати його роль в «українській інтелектуальній історії» [7, с. 265].

На противагу західній «історії ідей», Лисяк-Рудницький уже наприкінці 1950-х наголошує на важливості соціальних процесів для розуміння ідеологічної еволюції українського суспільства. Поверхове читання його класичного тексту «Інтелектуальні початки нової України» (1958) може створити враження, що північноамериканський історик перебував під впливом відомої ленінської періодизації історії революційного руху в Росії (декабристи, Герцен, народники, соціал-демократи). Для Лисяка-Рудницького першим етапом розвитку новітньої української свідомості є «шляхетська доба (до 1840-их років)»; після неї настає «народницька доба», під час якої «провід національного руху на середньо-східних землях України переходить до рук нової суспільної верстви, інтелігенції» [7, с. 173–177]. Цікаво, що всередині цієї соціологічної періодизації Лисяк-Рудницький запроваджує підрозділи, що не конче базуються на зміні провідної верстви. Якщо перехід від українського дворянства до декабристів ще можна пов'язати із занепадом ідеології козацької державності й виникненням демократичного панславистського федералізму, то два етапи розвитку української думки народницької доби — «романтичний» покоління Кирило-Мефодіївського братства й «позитивістичний» покоління Старої Громади [7, с. 178] — відрізняються не соціальним складником, а зв'язком із різними течіями європейської думки того часу.

Тут уже очевидна відмінність від ленінської схеми; її підтверджує лише вживання Лисяком-Рудницьким чужого марксистської історичній думці концепту «покоління». Насправді Ленін і Лисяк-Рудницький по-різному використовують спільне першоджерело — здобутки європейської соціології кінця XIX — початку XX ст. Помітний вплив на Лисяка-Рудницького мав В'ячеслав Липинський (1882–1931), який наголошував на ролі української шляхти під час повстання Хмельницького та пізнішого часу. Як зауважує сам Лисяк-Рудницький в одній зі статей про Липинського, той перебував під помітним впливом європейської соціології того часу, зокрема таких мислителів, як Жорж Сорель, Вільфредо Парето й Гюстав Лебон [8, с. 139]. Лисяк-Рудницький ставився до цієї школи радше критично — як до інтелектуального середовища, що виховало ірраціональність і волюнтаризм

міжвоєнної націоналістичної доктрини [8, с. 249], але вважав цінною її увагу до соціального контексту й ролі еліт. В іншому фрагменті Лисяк-Рудницький підтверджує важливий вплив на нього іншого провідного європейського соціолога — Макса Вебера (1864–1920), особливо його досліджень про «зв'язки між різними релігійними системами та економічними структурами» [8, с. 417].

Отже, зауваги Лисяка-Рудницького про вузькість «соціальної бази» українського народництва чи про те, що «перехід до капіталізму не створив української національної буржуазії» [7, с. 180–181], слід відчитувати в контексті європейської інтелектуальної й наукової традиції початку та середини ХХ ст. Показово, що третій етап розвитку української політичної думки нового часу (від 1890-х рр. — до початку Першої світової війни), коли в Наддніпрянській Україні модерна національна свідомість починає проникати в селянські маси, дістає в Лисяка-Рудницького назву не соціологічну (наприклад, пов'язану зі зростанням суспільного прошарку сільської інтелігенції), а запозичену з історії мистецтва — «модерністична доба» [7, с. 184]. І справді, серед ознак цього нового періоду вчений згадує перехід від літератури «народної» до «національної», але не тільки в сенсі національної свідомості. Із появою таких письменників, як Леся Українка, Михайло Коцюбинський і Володимир Винниченко, українська література перестає бути «народною» і стає «національною», тобто спроможною «задовільнити різноманітні духові потреби здиференційованого модерного суспільства» [7, с. 186]. Хоча Лисяк-Рудницький не розвиває цю думку, читач розуміє, що йдеться й про зміну художнього стилю: літературний модернізм заперечував попередній критичний реалізм і народницький романтизм, а згадані письменники були саме модерністами. Так уже в цій ранній праці Лисяка-Рудницького виявляються засоби, що стануть характерними для західної «культурної історії» лише в 1980-ті роки.

Як дізнаємося з тексту його виступу на Міжнародному конгресі історичних наук у Стокгольмі в серпні 1960 р., Лисяк-Рудницький моделював своє розуміння методу історичного дослідження культури й суспільної думки через критичне читання Освальда Шпенглера й Арнольда Тойнбі. Він цінував їхнє обґрунтування загальної «єдності стилю» суспільного й культурного життя певного періоду, проте заперечував можливість розуміння культурних впливів через внутрішню динаміку самої культури. Адже вона не становила «субстанціальної єдності», а складалася зі змінних частин, що могли входити в різні комбінації. Слідом за Максом Вебером, він уважав найпродуктивнішим методом «досліди над взаємозалежностями, а рівночасно також над релятивною автономією двох (або більше) великих сфер люд-

ського буття» [8, с. 417]. Це потребувало розгляду аспектів культури та ідейного життя в певному зв'язку із суспільними процесами, але без того спрощувального детермінізму, який панував у радянській історичній науці.

Творчий метод Івана Лисяка-Рудницького розвивається в 1960-ті й 1970-ті роки, зокрема через застосування мікроісторичних підходів до дослідження ідейних явищ, але наголос на важливості європейського інтелектуального контексту й динамічного зв'язку між культурними явищами та соціальними процесами залишається характерним для його історичних праць і публіцистики.

Нація та її культура

Задовго до того, як конструктивістський підхід до історії націй і концепт «уявних спільнот» здобули широке визнання серед істориків Східної Європи, Лисяк-Рудницький виробив складне й багатомірне розуміння становлення української нації й захищав його в повоєнному діаспорному середовищі, де серед читацької публіки не бракувало так званих «примордіалістів» або прихильників одвічного існування українства.

Вихідною тезою вченого було те, що «виникнення модерної української нації можна розуміти як наслідок взаємодії соціальних сил та ідей» [7, с. 153]. Ключовою для Лисяка-Рудницького була відмінність між етнічністю й національністю, причому останню він розумів як політичну категорію, «явище іншого, вищого порядку» [7, с. 456]. Перехід від етнічності до національності відбувається в процесі творення нації, який полягає насамперед у засвоєнні нових ідей: «Під „формуванням нації“ я розумію проникнення національної ідеї у всі прошарки населення, перетворення етнічної маси на культурно і політично свідому національну спільноту» [7, с. 473]. Ця теза Лисяка-Рудницького стала однією з найвпливовіших під час відкриття його наукової спадщини в незалежній Україні. На жаль, його часто розуміють у телеологічному сенсі, як лінійний процес, що з необхідністю вів до певного наслідку.

Авторське бачення Лисяка-Рудницького було значно складнішим. Він наполягав на тому, що «розвиток новітньої української суспільної думки треба розуміти не як єдиний потік, а радше як процес, що охоплює кілька паралельних і окремих, хоча взаємопов'язаних і взаємозалежних, напрямів» [8, с. 65]. Науковець також виступав за «плекання широкого погляду на історію», який включав би до українського минулого навіть протилежні ідеологічні тенденції. Улюбленим прикладом такого підходу було для Лисяка-Рудницького співіснування в Лондоні пам'ятників Карлу I й Оліверу Кромвелю [8, с. 92–93]. Сам

дослідник визнавав одночасний вплив на себе двох українських мислителів із протилежних політичних таборів — консервативного монархіста-державника В'ячеслава Липинського й соціаліста-федераліста анархістського штибу Михайла Драгоманова. Кожному з них він присвятив по кілька розвідок. Отже, для Лисяка-Рудницького модерна українська нація формувалася в конфлікті та взаємодії протилежних ідеологій.

Інтелектуальна історія України також не вичерпувалася процесом націотворення. Лисяк-Рудницький вітав розвиток «територіальної концепції історії України — концепції, згідно з якою українська історія охоплює все, що пов'язане з українською територією, на противагу вузькоетноцентричному підходу» [7, с. 251]. Це речення взяте з першого абзацу статті про козацький проект Міхала Чайковського під час Кримської війни — однієї з кількох розвідок Лисяка-Рудницького про польських діячів середини XIX ст., які залишилися на маргінесі історії України, але, на його думку, заслуговували на увагу, незалежно від їхнього внеску в проект модерної української нації. Відображенням цього ж підходу історика є його контрверсійна стаття про, як він уважав, засадничу помилку діаспорних дослідників і публіцистів, які писали про небезпеку русифікації «в розумінні зникнення українського народу як етносу» [8, с. 474]. Для Лисяка-Рудницького не менш важливою, а може й реальнішою, була небезпека «малоросіянізації» — у сенсі «асиміляції українства до всеросійської радянської імперської системи» [8, с. 474–475]. Пояснення цієї неортодоксальної позиції полягає в особливостях розуміння Лисяком-Рудницьким концепту нації: мова й інші етнічні характеристики самі по собі не творять її. Найважливішим є усвідомлення себе як політичної спільноти й активного суб'єкта історії: «Це справа політичної підметності, що робить з народу націю» [8, с. 475]. Відтак, головне питання, пов'язане з українською мовою, для Лисяка-Рудницького: «Чи в українській мові формуватиметься теж незалежна українська політична думка?» [8, с. 475].

Так само осмислює він проблеми осягу інтелектуальної історії України. На думку Лисяка-Рудницького, він не визначається мовою. Науковець наполягав на залученні до нього передреволюційних учених українського походження, які друкувалися й викладали лише російською, але підтримували контакти з українським рухом або висловлювали думки, котрі виявляли «їх український ухил», зокрема Памфіла Юркевича, Володимира Лесевича, Миколу Зібера, Михайла Туган-Барановського, Максима Ковалевського, Богдана Кістяківського, Олександра Потебню, Дмитра Овсяннико-Куликовського й навіть військового теоретика, Київського, Подільського й Волинського генерал-губерна-

тора межі століть Михайла Драгомирова [7, с. 152]. Проте одночасно Лисяк-Рудницький гостро заперечував розгляд російської культури в Українській РСР як рівноправної з українською, саме тому, що така вихідна позиція ігнорувала політичний контекст: «Українсько-російські культурні стосунки — це, на жаль, не вільне творче взаємнення між рівноправними партнерами, але такі відносини, що в них одна сторона упривілейована, а друга ущемлена у своїх природних правах» [8, с. 382].

Метод і проблематика

За зауваженням Івана-Павла Химки, як історик України, Іван Лисяк-Рудницький був винятково начитаним у галузях, що безпосередньо не стосувалися його дослідницьких інтересів: філософії, світовій літературі, європейській культурі тощо. Це давало йому змогу аналізувати події української історії «у ширшому європейському й, більше того, універсальному гуманістичному контексті» [10].

Лисяк-Рудницький залишив тільки принагідні зауваження про свій творчий метод, але вони стосуються його центральних моментів. Зокрема, він наголошує важливість «порівняльної методи», яка дає змогу відкрити спільність історичних процесів у націях, не пов'язаних мовою чи релігією, наприклад, Латвії й Грузії чи Буковини й Словенії. У цих двох прикладах це, звичайно, імперське минуле: у першому випадку — російське, а в другому — австрійське [8, с. 424]. Таке порівняння дає змогу виокремити типові й окремішні в розвитку двох порівнюваних країв. Іншим важливим критерієм є суспільна стратифікація: збереження чи втрата традиційної соціальної структури, як у випадку Польщі й Угорщини, «шляхетські суспільні традиції», що доживають до доби масової політики [8, с. 424].

Історик також наголошував на цінності «case studies» або розгорнутих прикладів, які дають змогу глибоко вивчити взаємодію ширших процесів і місцевих обставин. Для Лисяка-Рудницького цей метод незамінний у дослідженні націєтворчих процесів та інтелектуальної історії. Зокрема, він бачив Карпатську Україну (Закарпаття й Пряшівщину) як чудовий «case study» націєтворення — саме тому, що це «погранична чи перехідна територія», де століттями відбувалася взаємодія різних соціальних і культурних сил: «Тому тут можна вивчати ледве чи не в лабораторній формі взаємодію факторів, які визначали еволюцію цієї частини світу в цілому» [7, с. 451].

Можна зауважити, що увага Лисяка-Рудницького до окремих мислителів, часто зовсім не центральних постатей у пантеоні української політичної думки, також була формою «case study», тільки в ділянці інтелектуальної історії. Цікаво, що дослідник залишив опис свого

підходу до аналізу творчої спадщини таких постатей: він уважав найпродуктивнішим починати з бачення письменником «історичних перспектив», тобто його чи її історіософії. Зокрема, у випадку його улюбленого Драгоманова, це переконання, що аж до кінця XVIII ст. Україна «творила частину європейського світу» [7, с. 289].

Нарешті, Лисяк-Рудницький наголошував на потребі критичної саморефлексії дослідника, що мала б допомогти позбутися давньої біди української науки — «суб'єктивно-романтичного трактування» предмету досліджень, що висловлювалося стилістично в «„патріотичній” емоційності й тенденційності» [7, с. 196]. Це особливо стосувалося ділянки, у якій працював Лисяк-Рудницький — інтелектуальної історії України XIX — першої половини XX ст.

І справді, студії Лисяка-Рудницького є зразком критичної саморефлексії й сміливого виклику національній міфології, якщо за нею криється чорно-біла примітивізація українського минулого чи заперечення демократичного майбутнього України. Почнімо з його біографій призабутих польських діячів XIX ст. родом із Правобережної України. Життя Іполита Володимира Терлецького майже не пов'язане з українським національним рухом чи подальшим розвитком модерної української ідентичності, але для Лисяка-Рудницького він є прикладом чогось дуже важливого для розуміння українського руху — мінливості етнічної самоідентифікації, можливості по черзі брати участь у різних національних проектах, важливості зовнішнього імперського чинника, тобто неоднозначності того «шляху, яким змушені були мандрувати українські інтелектуали XIX ст.» [7, с. 221].

Натомість у випадку так само призабутого Францішека Духінського вчений убачає «великий вплив на формування новітньої української політичної думки» [7, с. 264], але оцінює його як неоднозначний, адже Духінський пропагував расову теорію конфлікту між «арійською» Польщею й Руссю (Україною) і «туранською», або азійською, Московщиною. Ідея Духінського про польсько-українську федерацію не знайшла помітного відгуку серед українських діячів, але його теорії про расову відмінність росіян стали в пригоді на етапі утвердження поняття про етнічну окремішність українців. У Російській імперії їх найбільшим прихильником був Олександр Кониський, але найбільшого розповсюдження вони набули в Галичині. Такі погляди пропагувала брошура Лонгіна Цегельського «Русь-Україна а Московщина-Росія» (1900 р.), яку масово поширювали серед селян галицькі «Просвіти» [7, с. 273]. Костомаров і Драгоманов критикували ідеї Духінського, але Дмитро Донцов сприйняв їх прямо чи опосередковано і залучив до націоналістичного канону.

Хоча одною з основних тем творчості Лисяка-Рудницького були інтелектуальні зв'язки й взаємовпливи між українськими землями в складі Російської й Австро-Угорської імперій, він також вдало використовував порівняльний метод для аналізу відмінностей у темпах розвитку українського національного руху по різні боки кордону. Зокрема, стаття «Український національний рух напередодні Першої світової війни» починається з порівняння двох подій початку 1914 р. — масових протестів у Наддніпрянській Україні проти заборони святкувати сторіччя Тараса Шевченка й прийняття Галицьким сеймом нового Крайового статуту та виборчого закону, що гарантував українцям 27,2 % місць у сеймі [7, с. 471]. Якщо перша подія продемонструвала, що національний рух у Наддніпрянській Україні «став набувати масового характеру», то друга показала, що в Галичині він уже «завоював частину політичної влади» [7, с. 472]. Натомість в іншому фрагменті Лисяк-Рудницький порівнює розвиток історичних досліджень в Радянській Україні 1920-х років та в Галичині не на користь останньої — і не лише через антиукраїнську політику міжвоєнної Польщі, бо саме в науковій ділянці було найбільше свободи. Лисяк-Рудницький звинувачує «дух вузького утилітаризму („інженеризм”) та по-філістерськи сприйнятої „органічної праці”» серед українського громадянства загалом, а серед націоналістичної молоді зокрема — «„романтично”-волюнтаристичний світогляд, засадничо ворожий науковому пізнанню» [7, с. 195].

Блискучим зразком порівняльного методу в царині інтелектуальної історії слід визнати протиставлення Лисяком-Рудницьким начебто незначних явищ — програмового вегетаріанства Володимира Винниченка в 1930-ті роки й забутої брошури націоналістичного публіциста Володимира Мартинця «За зуби й пазури нації» (1937). Перше підкреслювало утопізм Винниченкових ідей «конкордизму» (системи кооперативної економіки й морального оновлення людством шляхом «повернення» до природи). Друге, натомість, служило несподіваним, але влучним символом радикально-націоналістичної програми — і, додам від себе, антропоморфності націоналістичної уяви, пронизаної соціал-дарвінізмом (у ній українська нація поставала єдиним організмом, що перебував у боротьбі за виживання з іншими націями). Мартинець закликав українців їсти якомога більше м'яса, щоб, як каже Лисяк-Рудницький, «скріпляти в народі кровожерні інстинкти, дуже пожадні з погляду націоналістичної ідеології» [8, с. 109].

Ще несподіванішим, але важливішим для Лисяка-Рудницького було порівняння Винниченка з Донцовим. Він убачав подібність між цими двома мислителями з протилежних ідеологічних таборів не в змісті, а в «стилі їхньої політичної культури» [8, с. 110]. Обидва по-

ходили зі Степової України й колись належали до Української соціал-демократичної робітничої партії, але для Лисяка-Рудницького пояснення подібності стилю полягало в іншому — «обидва були типові російські інтелігенти» [8, с. 109]. Саме це, на його думку, визначило ідеологічне доктринерство й політичний радикалізм обох діячів. Ця думка Лисяка-Рудницького близько пов'язана із його контроверсійним порівнянням українського комунізму й українського націоналізму ХХ ст. як двох засадничо подібних, хоч ідейно протилежних, «українських тоталітарних течій» [8, с. 489]. Уже сама теза про те, що в 1920-ті роки «комунізм став українською політичною течією» [8, с. 75], викликала негативну реакцію в діаспорному середовищі, про що історик писав у листі до Романа Шпорлюка від 16 серпня 1969 р. Звісно, Лисяк-Рудницький мав на увазі боротьбистів й укапістів, а також пізніший «національний комунізм», але не основну партійну лінію тодішнього більшовицького керівництва Української СРР [8, с. 503; 9, с. 227]. При цьому він відмовляв українським комуністам 1920-х років в ідеологічній споріденості з Драгомановим, яке вони дуже хотіли вибудувати, аби представити себе частиною довшої української традиції: той був «радше переконаним противником марксизму» [7, с. 320].

Нарешті, для Лисяка-Рудницького були важливими поняття тяглості й розриву («цезури») в українській інтелектуальній історії. Він часто згадував «мазепинську еміграцію», яка не лишила по собі довшого ідейного сліду, хоча гіпотетична можливість тяглості мазепинської традиції була для нього захопливою темою. Так само він завважує, що нова хвиля опору в Українській РСР у 1960-ті роки «не була прямим продовженням колишнього оунівського націоналізму, від якого вона відрізняється своїми людськими кадрами, методами діяльності та ідейним спрямуванням» [8, с. 491]. Але брак тяглості в цьому разі був для нього позитивним явищем, адже відкривав можливість виникнення демократичної української політичної платформи всередині радянської України. Як відомо, Лисяк-Рудницький був одним із небагатьох мислителів повоєнної еміграції, які закликали серйозно ставитися до суто формального суверенітету Української РСР, адже в майбутньому він міг наповнитися реальним змістом — що, зрештою, і сталося в процесі розпаду Радянського Союзу.

Наукова спадщина Івана Лисяка-Рудницького дає чудові зразки того, як можна писати інтелектуальну історію модерної України. Творчий метод дослідника містив такі аспекти: з'ясування зв'язку між ідеями й соціальними процесами, широкий порівняльний підхід до ідейних та культурних явищ, а також мікроісторичний метод дослідження ідейних течій через біографічні «case studies». Критична само-

рефлексія історика й ставлення до національної міфології як предмету дослідження, а не символу віри, зумовили довге життя оригінальних думок Лисяка-Рудницького про українське минуле й сучасність.

1. *Бадьора Н.* Філософсько-культурологічні ідеї у творчості І. Лисяка-Рудницького [Текст] / Н. Бадьора // Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Сер.: Українознавство. – 2000. – Вип. 4. – С. 45–49.
2. *Бондар С. В. І.* Лисяк-Рудницький: особливості формування народу та нації [Текст] / С. В. Бондар // Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Сер.: Філософія. Політологія. – Київ, 2003. – Вип. 49–51. – С. 9–14.
3. *Грицак Я.* Іван Лисяк-Рудницький (нарис інтелектуальної біографії) [Текст] / Я. Грицак // Сучасність. – 1994. – № 11. – С. 73–96.
4. *Грицак Я.* Листування Івана Лисяка-Рудницького й Романа Роздольського [Текст] / Я. Грицак, І.-П. Химка // Україна модерна. – 1999. – Ч. 2–3. – С. 376–413.
5. *Даценко В. С.* Принципи лібералізму і проблема націотворення у політичній філософії І. П. Лисяка-Рудницького [Текст] / В. С. Даценко // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2014. – Вип. 8. – С. 184–188.
6. *Кравченко В.* Листування Романа Шпорлюка з Іваном Лисяком-Рудницьким і Юрієм Шевельовим (1962–1982 рр.) [Текст] / В. Кравченко // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. – 2008. – Вип. 9–10. – С. 208–294.
7. *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе [Текст] : у 2 т. / І. Лисяк-Рудницький ; відп. ред. Ф. Сисин, упоряд. Я. Грицак, пер. з англ. М. Бадік та ін. – Київ : Основи, 1994. – Т. 1. – 554 с.
8. *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе [Текст] : у 2 т. / І. Лисяк-Рудницький ; відп. ред. Ф. Сисин, упоряд. Я. Грицак, пер. з англ. М. Бадік та ін. – Київ : Основи, 1994. – Т. 2. – 573 с.
9. *Лісовий В. І.* Лисяк-Рудницький — історик української політичної думки [Текст] / В. І. Лісовий // Політологічні читання. – 1993. – № 4. – С. 207–226.
10. *Himka John-Paul.* A Man Much Missed: Remembering Ivan Lysiak-Rudnytsky [Text] / John-Paul Himka // Krytyka. – 2014. – November. – Режим доступу: <https://krytyka.com/en/articles/man-much-missed-remembering-ivan-lysiak-rudnytsky>. – (Дата звернення: 8 липня 2019 р.).

REFERENCES

1. Badiora, N. (2000). *Filosofsko-kulturolohichni idei u tvorchosti I. Lysiaka-Rudnytskoho* [Philosophical and cultural-studies ideas in the oeuvre of Ivan Lysiak-Rudnytsky]. In *Visnyk Kyiv. Nats. Un-tu im. T. Shevchenka. Ser.: Ukrainoznavstvo, 4*, 45-49. [In Ukrainian].
2. Bondar, S. V. (2003). *I. Lysiak-Rudnytskyi: osoblyvosti formuvannia narodu ta natsii* [I. Lysiak-Rudnytsky: the peculiarities of the formation of nationality and nation]. *Visnyk Kyiv. Nats. Un-tu imeni T. Shevchenka. Ser.: Filologia. Politolohiia, 49-51*, 9-14. [In Ukrainian].
3. Hrytsak, Ya. (1994). *Ivan Lysiak-Rudnytskyi (narys intelektualnoi biohrafii)* [Ivan Lysiak-Rudnytsky (a survey of his intellectual biography)]. In *Suchasnist, 11*, 73-96. [In Ukrainian].

4. Hrytsak, Ya., & Khymka, I.-P. (1999). *Lystuvannia Ivana Lysiaka-Rudnytskoho i Romana Rozdolskoho* [The correspondence between Ivan Lysiak-Rudnytsky and Roman Rosdolsky]. In *Ukraina Moderna*, 2-3, 376-413. [In Ukrainian].
5. Datsenko, V. S. (2014). *Pryntsypy liberalizmu i problema natsiietvorennia u politychnii filosofii I. P. Lysiaka-Rudnytskoho* [Liberal principles and the problem of nation-building in the political philosophy of I. P. Lysiak-Rudnytsky]. In *Filosofiiia i Politolohiia v Konteksti Suchasnoi Kultury*, 8, 184-188. [In Ukrainian].
6. Kravchenko, V. (2008). *Lystuvannia Romana Shporliuka z Ivanom Lysiakom-Rudnytskym i Yuriem Sheveliovym (1962–1982 rr.)* [Roman Szporluk's correspondence with Ivan Lysiak-Rudnytsky and Yuri Shevelov (1962–1982)]. In *Skhid-Zakhid: Istoryko-Kulturolohichniyi Zbirnyk*, 9-10, 209-294. [In Ukrainian].
7. Lysiak-Rudnytsky, I. (1994). *Istorychni ese* [Historical Essays] (Vol. 1). Kyiv, Ukraine: Osnovy. [In Ukrainian].
8. Lysiak-Rudnytsky, I. (1994). *Istorychni ese* [Historical Essays] (Vol. 2). Kyiv, Ukraine: Osnovy. [In Ukrainian].
9. Lisovyi, V. (1993). *I. Lysiak-Rudnytskyi – istoryk ukrainskoi politychnoi dumky* [I. Lysiak-Rudnytsky as a historian of Ukrainian political thought]. In *Politolohichni Chytannia*, 4, 207-226. [In Ukrainian].
10. Himka, John-Paul. (2014, November). A Man Much Missed: Remembering Ivan Lysiak-Rudnytsky. In *Krytyka*. Retrieved from <https://krytyka.com/en/articles/man-much-missed-remembering-ivan-lysiak-rudnytsky>.

Стаття надійшла 09.07.2019 р.

YEKELCHYK Serhy, Ph.D., Professor of the Departments of History and Germanic and Slavic Studies at the University of Victoria (Victoria, Canada).

The research method of Ivan Lysiak-Rudnytsky: conceptual and methodological aspects.

This article is devoted to the conceptual and methodological foundations of the works by the prominent historian from the Ukrainian diaspora Ivan Lysiak-Rudnytsky. The author's starting point is that Lysiak-Rudnytsky made a significant impact on historical scholarship in independent Ukraine, in particular on the studies of nation-building processes and the development of political thought, but the works on his own research methods are practically absent. The article demonstrates that he first defined his field as the History of Ideas, but later started using the definition "Intellectual History," which presupposes the study of ideas in a wider cultural context and in their interaction with social processes. Such an understanding of the Ukrainian past can be explained by the influence of early-twentieth-century French sociology (through the mediation of Viacheslav Lypynsky) and Max Weber. As far as the methodological foundations of Lysiak-Rudnytsky's oeuvre are concerned, particularly typical for it were the comparative method and the microhistorical method of "case studies". The scholar widely used the method of comparing the Ukrainian ideological trends with the European ones, as well as the comparison of cultural processes in Ukraine's different regions and that of Ukrainian thinkers from the opposite poles of political spectrum. The method of an in-depth example or case study served as a productive addition to this; it was usually applied to a certain episode from intellectual history or a biography of a

little-known political or cultural figure. Lysiak-Rudnytsky's conceptual and methodological tools deserve to be applied wider in present-day Ukrainian scholarship.

Keywords: Ivan Lysiak-Rudnytsky, historiography, diaspora, methodology, comparative method, microhistorical case studies.

ЕКЕЛЬЧИК Сергей Александрович, доктор философии, профессор кафедр истории и германистики и славистики Университета Виктории (Виктория, Канада).

Творческий метод Ивана Лысяка-Рудницкого: концептуальные и методологические измерения.

Статья посвящена концептуальным и методологическим основам научных трудов выдающегося историка украинской диаспоры Ивана Лысяка-Рудницкого. Автор исходит из того, что Лысяк-Рудницкий оказал значительное влияние на историческую науку независимой Украины, в частности на исследование процессов создания наций и развития политической мысли, но исследований его собственного творческого метода практически не существует. Цель этой статьи — очертить теоретические и методологические подходы Лысяка-Рудницкого как историка, чтобы сделать возможным более полное использования его наследия украинскими учеными. В статье показано, как исследователь сначала определял свою дисциплину как «история идей», но со временем начал употреблять определение «интеллектуальная история», которое подразумевает изучение идей в более широком культурном контексте и взаимосвязи с социальными процессами. Такое понимание Лысяком-Рудницким украинского прошлого объясняется влиянием французской социологии начала XX в. (через посредничество Вячеслава Липинского) и Макса Вебера. Характерными для методологических основ научного наследия Лысяка-Рудницкого были сравнительный метод и микроисторический метод развернутого примера («case study»). Ученый широко использует метод сравнения украинских идейных течений с европейскими, а также сравнения культурных процессов в разных регионах Украины и украинских мыслителей с разных полюсов политического спектра. Удачным дополнением к этому служит умелое использование Лысяком-Рудницким метода развернутого примера — особенно какого-то эпизода интеллектуальной истории или биографии малоизвестного политического или культурного деятеля. Концептуальные и методические приемы Лысяка-Рудницкого заслуживают более широкого использования в современной украинской науке.

Ключевые слова: Иван Лысяк-Рудницкий, историография, диаспора, методология, сравнительный метод, микроисторические исследования.

УДК 929 Рудницькі

DOI <https://doi.org/10.15407/ub.18.067>

*Лариса Іванівна БУРЯК,
доктор історичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ
(Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4631-844X>*

ІВАН ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ: МАТЕРІАЛИ ДО БІОГРАФІЇ У ВИМІРІ ОТОЧЕННЯ І ЧАСУ ¹

Дослідження фокусується на біографічному світі О. Черненко-Рудницької — дружини І. Лисяка-Рудницького, яка відіграла велику роль у житті вченого. Поетеса, славіст-літературознавець, сильна, чарівна, амбітна жінка, вона стала для І. Лисяка-Рудницького втіленням його мрії та уособленням життєвої стабільності. Біографічний ескіз О. Черненко та інтерв'ю її доньки О. Декстер уміщують факти, спостереження, міркування, які, презентуючи дружину І. Лисяка-Рудницького, розширюють та корегують біографічний світ ученого у вимірі оточення і часу.

Ключові слова: Олександра Черненко-Рудницька, Іван Лисяк-Рудницький, Мілена Рудницька, біографічний світ, біографічна реконструкція, біографічний ескіз, біографічне інтерв'ю.

Я – це я і моє оточення.
Хосе Ортега-і-Гассет. Роздуми про Дона Кіхота

Біографічний світ талановитої людини — безодня, пірнаючи до якої дослідник щоразу натрапляє на приховані в ній перлини. Кожна з них є безцінною знахідкою, адже може не лише доповнити та розширити вже існуючі усталені біографічні реконструкції, а й кардинально їх змінити. Колись залишені на узбіччі або невідомі факти,

---

¹ Публікація підготовлена завдяки дослідницькій стипендії (Kolasky Visiting Research Fellowship in the Humanities and Social Sciences, Law, Education, and Library Sciences), наданої Канадським інститутом українських студій.

Авторка висловлює щире подяку директорові КІУСу Ярославу Балану, співробітникам Інституту, а також Оксані Декстер та Юрію Єндику за сприяння в роботі з матеріалами приватного архіву О. Черненко-Рудницької.

свідчення, міркування, спогади раптом починають відігравати ключову роль у спробах відновити цілісну картину біографічного світу особи, переконливо підтверджуючи факт змінності і рухливості самої біографічної реконструкції як феномена, особливості якого зумовлені соціокультурними процесами, часовими трендами, світоглядними позиціями автора.

Чверть століття тому, у 75-ту річницю народження Івана Лисяка-Рудницького, коли робилися перші спроби досягнути

Олександра Черненко-Рудницька та
Іван Лисяк-Рудницький

непересічний талант одного з провідних українських істориків ХХ століття, Ярослав Грицак віддав перевагу інтелектуальній біографії вченого [3]. В основу біографічного нарису було покладено хронологію подій життя діяча в контексті його світоглядної еволюції, історичних, культурних, політичних процесів післявоєнного світу, випробувань українського інтелектуала на шляху до професійної самореалізації в чужому середовищі.

З часом інтелектуальна біографія І. Лисяка-Рудницького отримала новий імпульс завдяки актуалізації сюжетів, які репрезентували наукову творчість ученого з огляду на глобальні зрушення, що відбулись у західному українознавстві. З ім'ям І. Лисяка-Рудницького почали асоціювати подолання «маргінального статусу української історіографії та виведення її з інтелектуального гетто», у якому вона перебувала на початок 70-х рр. ХХ ст. у західному академічному середовищі [4, с. 208].

Утім, інтелектуальна біографія, за законами жанру, не претендує на охоплення всього спектру людських характеристик, які комплексно репрезентують постать та надають цілісне уявлення про неї. Зазвичай оминається широке розмаїття біографічних сюжетів, що безпосередньо перебувають поза контекстом «інтелектуальності», зокрема поведінкові рефлексії людини в просторі повсякденності, зміни психоемоційних станів, калейдоскоп рис характеру, стосунки в родинному колі. Канадський історик Іван-Павло Химка зробив

спробу дещо розширити межі реконструкції біографічного світу І. Лисяка-Рудницького, не обмежуючись «інтелектуальністю» та урізноманітнюючи біографічну палітру. Учень і послідовник І. Лисяка-Рудницького репрезентував свого Вчителя і друга як одного з найпопулярніших університетських професорів, улюбленця студентів, дотепну людину з почуття гумору, котра знала безліч яскравих українських прислів'їв, мала вишуканий смак до книжок, музики, кінофільмів, любила теплі компанії, цікавих співрозмовників і життя в усіх його проявах [5].

Але невичерпний біографічний світ ученого в різних соціокультурних середовищах Європи, Америки, Канади все ще залишається за лаштунками наукового дискурсу в очікуванні глибокого і всестороннього дослідження.

Особлива сторінка в житті І. Лисяка-Рудницького — канадський період, який став своєрідною винагородою за складні випробування попередніх років. Після багаторічного виснажливого марафону на американському континенті він нарешті знайшов в Едмонтоні комфортний для себе простір — професійний, особистісний, приватний. Учений отримав можливість викладати в університеті Альберти курс історії України, про що міг тільки мріяти в Америці, долучився до створення Канадського інституту українських студій, отримував задоволення від сприятливих умов для самореалізації, затребуваності науковим середовищем та авторитетного статусу серед професіоналів і студентів. «Я радий, що мені пощастило переїхати до Канади та що після стільки років „плавання проти течії” я врешті опинився на посаді, де мою працю цінять і де маю сприятливі умовини, — писав він у листі до матері Мілени Рудницької. — І я двічі радий, що покинув Америку, коли думаю про тамошню атмосферу, позначену злочинами, скандалами, постійним нервовим напруженням» [2, с. 206].

Вибір на користь університету Альберти і від'їзд з Вашингтону були зумовлені не лише професійними інтересами. Великою мірою цьому сприяла ситуація в приватному житті І. Лисяка-Рудницького. Одруження з Олександрою (Лесею) Черненко, прагнення надалі бути поруч, а не на континентальній відстані з дружиною, виявилось важливим аргументом у прийнятті остаточного рішення.

Олександра Черненко відіграла велику роль у житті вченого. Зустріч із нею виявилась для нього доленосною. Ця жінка стала для І. Лисяка-Рудницького не просто дружиною, а втіленням його мрії та уособленням стабільності, якої він прагнув упродовж усього попереднього життя. У листі до Мілени Рудницької (25 березня 1973 р.) Іван промовисто наголошував: «Переїзд до Едмонтону створив епоху в моєму житті. Нарешті, на п'ятому десятку скінчилися мої „Лер —

унд Вандеряре”². В особистому відношенні, найважливіше, що скінчилось моє парубкування, яке я відчував як неприродне і незгідне з моєю натурою. В Лесі я знайшов добру, культурну, люблячу дружину, яка створила мені дім з привітною атмосферою. Живемо в добрій злагоді. Якщо Ти, як Мати, бажаєш мені щастя, можеш бути спокійна: моє серце в добрих руках» [2, с. 205].

Біографічні світи подружжя інтелектуалів, доповнюючи і збагачуючи один одного, стали єдиним цілим. Спільні наукові інтереси, літературні уподобання, коло спілкування, подорожі, як і спільне минуле, через яке їм довелося пройти, попри різні життєві шляхи, створювали підґрунтя для духовної єдності. Драматичний «ісход» з України після Другої світової війни, що розділив життя на «до» і «після» еміграції, труднощі адаптації в чужому середовищі (фінансові, мовні, соціокультурні), пошук шляхів для самозбереження / самореалізації були універсальними маркерами долі більшості представників української інтелігенції, яка опинилася в еміграції.

«Вживання» для них означало не лише отримання роботи, яка б забезпечила матеріальне існування. Одним із найбільш важливих чинників перебування на чужині було збереження власного інтелектуального потенціалу, національної самоідентичності, тобто тих внутрішніх станів і відчуттів, які насамперед асоціювалися з людською гідністю. Для І. Лисяка-Рудницького і О. Черненко славістика стала способом життя, простором реалізації наукових інтересів, перехрестям кар’єрних амбіцій, комунікацій, «місцем пам’яті», «місцем зустрічі», «територією» особистісного щастя.

Тому органічним складником для реконструкції біографічного світу І. Лисяка-Рудницького постає світ його дружини. Біографічний ескіз О. Черненко-Рудницької та інтерв’ю з її донькою Оксаною Декстер містять факти, спостереження, міркування, як розширюють, корегують уже наявні біографічні реконструкції, доповнюючи їх елементами і сюжетами повсякденного розмаїття у вимірі найближчого оточення і часу.

Олександра Черненко-Рудницька: біографічний ескіз дружини вченого

Біографічний світ Олександри Черненко-Рудницької (2 вересня 1923 р. — 24 червня 2014 р.), авторки кількох поетичних збірок, літературознавиці, дослідниці творчості М. Коцюбинського і В. Стефаніка, яскраво уособлює розмаїття контекстів, які охоплюють професійну та побутову, приватну та публічну сфери, зміни статусу та ролей, власні

² „Lehr - und Wanderjahre” (нім.) — «Роки навчань та мандрів».

інтереси та різноманітні види діяльності упродовж життя, наповненого викликами еміграції, моральними, матеріальними, психологічними випробуваннями.

Ким була і ким хотіла бути ця неординарна, талановита, амбітна і чарівна жінка — відома і невідома водночас? В одній зі своїх автобіографій на початку 1990-х вона так ідентифікувала свій професійний статус: літературознавець, літературний критик і поет³. Офіційна біографія О. Черненко-Рудницької позначена перебуванням у різних організаціях: вона була членом Канадської асоціації славістів, НТШ у Канаді, Української вільної академії наук. Крім того, вона входила до Організації українських письменників «Слово», Міжнародного ПЕН-клубу (канадське відділення), Спілки письменників України, Альбертської ради українських мистецтв.

Багато хто асоціював О. Черненко насамперед із І. Лисяком-Рудницьким, відсуваючи цим її у тінь чоловіка, який був зіркою першої величини на науковому небосхилі української діаспори американського континенту. Але вона прагнула бути не лише дружиною професора, хоча саме з ним прожила найщасливіші й водночас нелегкі роки свого життя.

Тривалий час їй доводилося виборювати свою суспільну ідентичність і обстоювати відповідні іміджеві ролі. Яскрава у своїх культурологічних поглядах і поетичному світобаченні, вона була самодостатньою особистістю і сильною жінкою, яка воліла стояти поруч, але ніяк не за спиною свого чоловіка, і прагнула, аби саме такою її сприймало оточення. Славістика / україністика, як і поезія, виявилися для О. Черненко-Рудницької покликанням і вибором її життя, простором самореалізації, її інтелектуального та творчого натхнення. Водночас шлях до здійснення свого покликання — і поетичного, і наукового — був подоланням численних труднощів і випробувань.

Батьківська родина

Вона народилась у Польщі, у містечку Піотрков-Трибунальський (Piotrkow-Trybunalski) 2 вересня 1923 року в родині колишнього полковника армії УНР Петра Олександровича Черненка⁴ і його дружини Марії Вікторівни Ватман⁵. Українськість у родині Черненків була природною світоглядною домінантою життя й виховання дітей-

³ Усі дані наводяться на підставі документів з приватного архіву Олександри Черненко, який зберігається у її дітей — Юрія Єндика та Оксани Декстер.

⁴ Черненко Петро Олександрович (21 грудня 1889 р., Немиринці, Бердичівського повіту, Київська губернія — 1 березня 1936 р., Варшава, Польща).

⁵ Ватман Марія Вікторівна (8 березня 1897 р., Лодзь, Польща — 30 травня 1968 р., Едмонтон, Канада).

М. В. Ватман

П. О. Черненко

Батьківська родина

близнюків — Олександри і Юрія. Несподівана смерть батька, із яким у Олександри існував особливо близький духовний зв'язок, стала для неї психологічним шоком і важким випробуванням. Плекаючи образ батька, вона всіляко підтримувала версію про наближеність його до керівництва армії УНР і зокрема до Симона Петлюри. У родинному альбомі упродовж усього життя зберігалася фотографія із зображенням офіцерів УНРівської армії, серед яких начебто мав бути і сам командувач армією.

Українськість у батьківській родині культивувалася в умовах «чужого» соціуму, що накладало відбиток на психологію, самоідентифікацію, самоусвідомлення. Період між Першою і Другою світовими війнами був одним із найнапруженіших у відносинах України і Польщі. Унаслідок поразки Української революції і драматичних подій, які відбулися після цього, українсько-польське протистояння набуло перманентного загострення.

«Чуже» середовище

Перелік навчальних закладів, у яких довелося навчатися Олександрі — це не просто рядки в заповненій анкеті. Вони багато про що говорять, фіксуючи окремі сторінки біографії і маркуючи складний перебіг життєвих обставин. Місцями її шкільної освіти були містечка Лешно (Leszno), Торунь (Toruń), Коломия. Про шкільне навчання на території Польщі залишилися болісні спогади як про час, коли довелося уперше відчутися комплекс «чужинця».

Вибір медичного факультету Львівського університету для продовження навчання виявився, імовірно, прагненням бути ближче до «своїх», опинитися в українському середовищі. Адже тогочасний Львів, хоча й був польською територією, усе ж мав значно більш позиціоноване українське середовище і послідовніше зберігав національні традиції і культуру.

А далі розпочалася Друга світова війна, яка сплутала всі, здавалось би, уже визначені життєві орієнтири і пріоритети. Олександра Черненко продовжила навчання в Медичній академії Данцігу (нині Гданськ, Польща), потім — в Університеті Карла Франца в Граці (Австрія).

Можливо, місце народження певною мірою визначило подальшу долю Олександри Черненко, її мандри між державами і континентами. «Чуже середовище» і відповідні до нього виклики переслідували її в майбутньому в різних модифікаціях. Перейшовши через багато кордонів і перешкод, вона зрештою опинилася 1948 року в Канаді. Тут на неї чекали нові випробування. Канадське середовище так само було «чужим», хоча воно було іншим, ніж польське, принаймні тут не відчувався в повітрі відгомін віковичних взаємних образ, політичних претензій і нереалізованих амбіцій.

Пошук роботи, яка давала б можливість утримувати родину, виховувати і навчати двох дітей, став найбільшою проблемою. Олександра Черненко розлучилась зі своїм першим чоловіком Ярославом Єндиком, наодинці опинившись перед викликами еміграційного життя. В автобіографії О. Черненко позначила кілька позицій так званої «заробіткової праці», різноманітної і часом виснажливої. Вона вишивала різні «сервети» та «серветки» і вважала найбільшим і найвдалішим своїм проектом вишиту священницьку ризу для кафедри св. Йосафата в Едмонтоні. Окрім цього, їй довелося працювати на фабриці хліба («нічна зміна праці»), в альбертській друкарні Віктора Купченка («час до часу вечорами»). За родинними спогадами, О. Черненко почала комфортніше почуватися, коли отримала роботу в українській книгарні в Едмонтоні, а з часом — у бібліотеці Cameron в Університеті Альберти. Вона любила книжки і перебування серед них приносило їй задоволення. Це був її життєвий простір, у якому можна було почуватися досить затишно і комфортно. Але все це були поневіряння...

Продовжити навчання в університеті вона змогла лише через 20 років. Спочатку О. Черненко навчалася на факультеті природничих наук в Університеті Альберти (1967). Але її реальним покликанням була гуманітаристика. Попри те, що шлях до реалізації мрії виявився довгим і складним, у 1974 р. вона отримала магістерський диплом зі слов'янських мов і літератур в Університеті Альберти.

Славістика — територія зустрічей і спілкування

Великим натхненником для О. Черненко став її другий чоловік — Іван Лисяк-Рудницький. Місцем їхньої зустрічі стала Славістична конференція в Калгарі в 1968 році. Їй було 45 років, йому — 49. У кожного позаду було вже багато пережитого. Окрім випробувань війною, еміграцією, були перші шлюби, народження дітей, розлучення, докладання великих зусиль до самореалізації, пошуки шляхів для втілення наукового потенціалу, поетичного таланту, літературознавчих планів.

І. Лисяк-Рудницький на той час був відомим істориком, професором Американського університету у Вашингтоні, який пройшов через визнані європейські і американські школи. Він навчався в Берлінському і Празькому університетах, Інституті вищих міжнародних досліджень у Женеві, стажувався в Колумбійському університеті.

О. Черненко тоді вже була авторкою поезій, що стали її своєрідними візитівками. У Філадельфії вийшла її поема «Людина» (1960), були написані збірки «Тиша» (1957), «П'єта» (1964), «Дорога до другого берега» (1965), «Весняний ноктюрн» (1967) і багато іншого. У доробку О. Черненко як дослідниці української літератури були

Олександра Черненко-Рудницька в різні роки

розвідки, присвячені творчості Лесі Українки, Тараса Шевченка, Тодося Осьмачки.

Їхня зустріч була зустріччю двох інтелектуалів, кожен із яких був відданий своєму напряму славістичних / українознавчих студій — історії і літературознавству. Водночас кожен відчував гостру потребу один в одному, у спілкуванні, обміні думками, ідеями, новинами наукового і літературного життя.

Їхній дім перетворився на справжній «дискусійний клуб». Упродовж подружнього життя вони мали вишукане інтелектуальне оточення. У домі Олександри та Івана збиралися відомі едмонтонські українські родини Саваринів (Ольга і Петро), Стефаників (Олена і Юрій), Скрипників (Софія і Ярослав), університетські колеги І. Лисяка-Рудницького — подружжя Кравченків, Петришиних, Химок.

Виклики

Бути дружиною знаменитого чоловіка, який ще й був сином не менш знаменитої матері, стало не тільки удачею, а й нелегким випробуванням. Мілена Рудницька, за справедливим зауваженням М. Богачевської-Хом'як, була чи не найбільш знаною громадською і політичною постаттю в міжвоєнній Галичині [1, с. 124]: голова Союзу українок та очільниця Світового союзу українок, відома публіцистка, редакторка журналу «Жінка» і «Громадянка», член парламенту (Сойму) від партії УНДО. У трикутнику Іван — Мілена — Олександра стосунки не могли бути простими, враховуючи те, що вплив матері на сина залишався сильним упродовж майже всього життя, їх міцно єднали спільні наукові і громадські інтереси, духовна і ментальна близькість.

Реакція Мілени Рудницької на переїзд Івана до Едмонтону та на вступ Олександри до славістичного відділення Альбертського університету була різко негативною. У листі до Івана вона писала: «Те, що Леся почала студіювати славистику, виглядає на фарс. Ні, не на фарс, а на трагіфарс, бо ж у Вас четверо дітей у віці університетських студій! Коли ти одружився, Ти писав мені, що Леся є бібліотекарка та що вона дістане посаду в Конгресовій бібліотеці. Що це все значить? Чи Ти сам став жертвою обману, чи мене обманював? Коли Ти досі не міг домогтися у жінки, щоб вона взялася до заробітної праці, то і в майбутньому цього не досягнеш. Вона, мабуть, приємна жінка, але не товариш у тяжкій життєвій боротьбі. Ти не мав морального права одружуватися з жінкою, яка не має жодної професії, яка не уміє і, мабуть, не любить працювати...» [2, с. 199]. У відповідь на несправедливі та упереджені закиди Мілени Іван відповідав матері, захищаючи дружину: «Ти знаєш, що я не маю звичаю бігти до Мамаї зі скаргою на жінку. Тому прошу Тебе, залиш Леся у спокою. Я Тобі був натяк-

нув, що між Лесею та мною виникли труднощі, але я не маю бажання входити в деталі. Твої уявлення про справу базуються в великій мірі на довільних здогадках. Можу Тебе, наприклад, запевнити, що Твій погляд, ніби Леся «лінива», зовсім безпідставний. Коли побачимося в Мюнхені, спробую Тебе поінформувати якнайдокладніше. В особистих і інтимних справах, велике значення мають часто психологічні нюанси, що про них легше говорити, ніж писати» [2, с. 202–203].

Сімейна сага залишила глибокий слід у душі Олександри, стала ще одним випробуванням у житті і болючим спогадом. Зазвичай О. Черненко не допускала сторонніх у своє приватне життя, воно залишалося поза публічним простором. У архіві відсутній будь-який епістолярій, окрім єдиного листа. Зміст листа розкриває складні почуття Олександри до Мілени Рудницької, глибину внутрішнього конфлікту двох жінок, який так і не був подоланий до кінця життя, попри зовнішнє дотримання «конституції» відносин. Лист був написаний 22 грудня 1993 р. і адресований Івану Кедрину — рідному брату Мілени Рудницької. На той час минуло вже майже десять років, як пішов із життя Іван, і сімнадцять — як уже не було Мілени, але психологічна травма, яку О. Черненко пережила, не полишала її, потребуючи сповіді і вивільнення:

«Вельмишановний і дорогий пане Іване!

<...>

В 1994 році минає 10 років від смерті Івана й я можу вже спокійно написати те, що для мене було дуже прикре. По суті Ви були одинокою людиною із всієї родини Рудницьких, що прихильно віднеслася до мене. Тому я маю відвагу написати Вам про події, що мені дуже боліли, враховуючи на Вашу об'єктивність і не зважаючи на те, що мама Івана є Вашою сестрою. Мені здається, що я Вам повинна написати правду, яка неодноразово була цілковито перекручена й погано інтерпретована.

Коли Іван вперше в Едмонтоні освідчився мені, я йому відмовила тільки з одної причини, що в мене були зобов'язання до моїх дітей, тим більше, що їх батько відмовився платити навіть childsupport. Досі помагала мені мама. А по її смерті — мій брат Юрко Черненко, архітектор. Я знала, що без мене вони не будуть мати фінансової спроможності закінчити університетські студії, тим більше, що й я, тимчасово працюючи в бібліотеці, тямувала перейти на славістику, бо мої медичні студії перервалися відразу, коли я виїхала до Канади. Проте Іван наполягав, пішов з квітами на могилу матері й пообіцяв їй, що буде добрий до мене й допоможе мені. Іван намовляв мене, щоб я приїхала до Вашингтону з дочкою Оксаною, а мій син Юрко кінчив поки що студії в Едмонтоні. Мої славістичні студії я мала б закінчити

аж тоді, коли мої діти скінчать вчитися, працюючи до того часу в бібліотеці Вашингтону. Я другий раз відмовила Іванові, бо вирішила не виїхати з Едмонтону так довго, аж мій син закінчить університет. Але Іван, виїхавши по конференції в Калгарі й побуті в Едмонтоні до Вашингтону, почав дуже часто телефонувати до мене й намовляти мене, щоб я приїхала хоча б на вакації до Вашингтону, я врешті погодилась. По 40 днях смерті матері вітчим М. Фляк повідомив мене, що я отримала від матері всі її пенсійні ошадності. Крім того, хресний батько Оксани — Дмитро Черненко з Детройту прислав їй в дарунку 500 \$ на покриття коштів університету. Син пішов працювати на час літніх вакацій, а дочка отримала стипендію в Arts school у Венфі на літо. Ми полюбили одне одного і були дуже щасливі разом по наших двох поганих подружжях. Проте Мілена (вона заборонила мені називати її мамою), відразу по нашому шлюбі почала велику кампанію проти мене.

По трьох тижнях побуту у Вашингтоні, Іван вже не хотів відпустити мене без шлюбу до Едмонтону ⁶. Він аргументував це тим, що він і я маємо доростаючих доньок, і, хоч поки що будемо жити окремо, будемо приїздити до себе на вакації і тоді, не в готелях чи пансіонах, а зможемо разом жити в одному помешканні. Ми були так розлучені майже два роки й в тому часі я не вимагала від Івана допомоги. Досі маю його посвідчення про те для податкового уряду, бо я отримувала полегші податкові.

Мілена писала Іванові, що він зробив злочин супроти неї і своїх дітей, одружившись з жінкою без висококваліфікованої професії, без грошей і ще до того з двома дітьми. А далі ще й тому, що він одружився з жінкою, що називається «Леся», а він називав «Лесею» також свою дочку Бетсі й через це зробив їй велику кривду. Вона переконувала його, що мої діти повинні піти до праці, а його вчитися, бо 4-ро дітей нам утримати в університеті неможливо. Завжди нарікала, що він посилає їй замало грошей місячно. Вона посуджувала мене в різних гидких мотивах, що навіть на згадку мені не приходили, що я мовляв, хочу нажити слави через відоме прізвище «Рудницьких». <...>.

Я не знаю вже, як Вам доказати, що все те, що Мілена писала було видуманою неправдою. Найгірше те, що вона робила сильний натиск на Івана, щоб він розійшовся зі мною. Іван любив маму й дуже тяжко все переживав. Він від мене не мав ніяких таємниць, — розказував,

---

⁶ Того ж літа, у 1968 р. вони одружилися у Вашингтоні. Свідком на їхньому весіллі, як згадує Оксана Декстер, був хресний батько Олександри — Дмитро (дядя Мітя) Черненко, який на той час жив у Детройті, рідний брат Петра Черненка.

жалівся й показував листи. В кінці це спричинило, що я вже не хотіла переїхати до Вашингтону й забирати мою дочку туди — на таку непевну долю.

Мілені я не відповідала на листи, бо мені писала інакше, ніж Іванові. Коли Іван приїхав на запрошення Департаменту історії Альбертського університету на ½ року як гостючий професор, він дуже скоро зорієнтувався, які колосальні можливості відкриваються для нього тут в Едмонтоні. Його мрією було завжди викладати українську історію. Всі його наукові праці були з української історії, а у Вашингтоні він мусів викладати російську історію. Через те він мав великі проблеми з головою департаменту у Вашингтоні. Свій теньюр (постійне забезпечення на посаді) він отримав там і завдячує його протестам студентів, бо голова департаменту йому спочатку відмовив. Це він докладно описував у своїх листах. Він мав велику сатисфакцію подякувати за працю в університеті Вашингтону, переїхавши на постійне до Едмонтону. Але напади Мілени на мене ще стали гіршими. <...>.

В Едмонтоні Іван дуже скоро став full professor і основоположником Канадського Інституту Українських студій. Відділення української історії (в англійській мові) від російської (обов'язкові курси для всіх студентів, що вивчали східню Європу) перший раз у вільному світі має велике політичне значення для України. Тому що Іван був кращим викладачем від професорів російської історії, він притягав до своєї кляси студентів, що вивчали княжу добу Русі-України, бо цю добу викладали водночас на курсах української і російської історії. В п'яту річницю нашого шлюбу Іван купив мені гарний подарок ⁷ і написав: «Це за те, що ти мене не послухала й не приїхала до Вашингтону».

Але Мілена ще довго думала, що я зробила Іванові професійну кривду, тому що він переїхав зі столиці США до університету на провінції. Наш самотній університет в Едмонтоні оплачував Іванові подорожі на конференції та різні професійні дослідження. Він тоді нараховував близько 30 000 студентів. Сам campus університету — це окреме місто в Едмонтоні. Університет оплачує провін-

---

⁷ Це був сірий норковий палантин. Одна з фотографій Олександри зафіксувала цей момент її життя. Вона любила красиві речі, з хутра — особливо. Вони пасували її зовнішності, підкреслюючи аристократичність. Олександра знала і по-жіночому інтуїтивно відчувала це. Тому в родинному альбомі, починаючи з ранньої молодості, збереглися її знімки в хутряних пальто. Попри постійну фінансову скруту, сімейні негаразди, які переслідували її в першому шлюбі, вона залишалася жінкою, яка понад усе прагнула бути красивою і була такою.

ційний уряд. Івана тут всі полюбили і він психічно почував себе дуже добре. Дуже важко тільки переживав конфлікт зі своєю мамою. Але, коли ми поїхали до Мюнхену й Мілена запізналася зі мною, вона правдоподібно змінила — докор думку про мене, бо перед нашим виїздом нас поблагословила, з чого Іван був дуже радий»⁸.

Олександра Черненко продовжила навчання в Університеті. Вона досягла своєї мети, незважаючи на негативні «меседжі» на свою адресу та чисельні перешкоди, із якими довелося зіткнутися на шляху до отримання магістерського ступеня.

Багато труднощів, які доводилося долати, працюючи над магістерською роботою, О. Черненко пояснювала своїм статусом дружини І. Лисяка-Рудницького. Конкуренти Івана, які заздрили йому, не в змозі безпосередньо перешкодити неабиякій популярності професора серед студентської аудиторії, створювали всілякі перешкоди для його дружини. Але О. Черненко, понад усе, була жінкою, котра навчилася виживати за будь-яких обставин. Загартована випробуваннями,

На отриманні диплома магістра вона намагалася не реагувати на образи, провокації, бар'єри, які їй створювали, могла обстоювати власну гідність і давати відсіч, коли це було потрібно.

Водночас, як жінці, їй властива була жертвність. Після отримання магістерського ступеня вона відмовилася від боротьби з опонентами свого чоловіка. Заради нього О. Черненко не стала претендувати на викладання курсів в Університеті Альберти, пожертвувала докторантурою, своїми прагненнями і амбіціями. Попри те, що це рішення далось складно, вона пішла на цей крок, аби не ставити під загрозу кар'єру Івана в університеті і не перешкоджати своєю принциповою позицією його довгоочікуваній посаді професора.

Але, відмовившись від викладання, О. Черненко зосередилась на поезії та продовжила літературознавчу роботу, шукаючи нові шляхи для самореалізації. У фокусі її наукових інтересів опинилася творчість Михайла Коцюбинського, яку вона досліджувала та інтерпретувала в контексті європейського імпресіонізму. Результатом дослідження

---

⁸ Текст подається за оригіналом листа, що зберігається у згаданому приватному архіві О. Черненко-Рудницької.

стала книжка «Михайло Коцюбинський — імпресіоніст», видана 1977 року.

Славістика — рятівне коло

У 1984 р. за кілька місяців до виходу на пенсію раптово пішов з життя Іван. Це було потрясінням для Олександри. Шукаючи вихід із важкого психологічного стану, долаючи його наслідки, вона через деякий час знову заглибилась у славістику, яка стала її справжнім рятівним колом і допомогла повернутися до життя на одному з найдраматичніших етапів. Цього разу вона звернулася до творчості Василя Стефаника і захистила докторат із літератури і філософії в Українському вільному університеті у Мюнхені 1986 року. 1989 року вийшла її книжка «Експресіонізм у творчості Василя Стефаника», яку О. Черненко присвятила світлій пам'яті свого чоловіка.

1990 року (27 серпня — 3 вересня) у Києві відбувся Перший конгрес Міжнародної асоціації українців, у якому О. Черненко взяла участь, виступаючи з доповіддю «Українська література в канадській славистиці». Вона була переконана в тому, що українська література потребує значно більше уваги, ніж їй приділялось, особливо в контексті європейських культурних течій початку ХХ століття, під сильним і безпосереднім впливом яких вона перебувала.

Епілог

Життя О. Черненко-Рудницької було випробуванням на витривалість, вона мужньо сприймала виклики долі, які ставила історія ХХ століття. Щоразу, у найдраматичніших ситуаціях, інтерес до українистики як органічної складової частини широкого славістичного простору в умовах еміграції рятував її, давав натхнення і сили долати кризи та гідно жити. Вона зберегла в собі українськість, плекаючи і культивуючи її в поезіях, літературознавчих працях, громадській діяльності, вихованні своїх дітей, контактах із громадою, зв'язках з Україною, постійному інтелектуальному діалозі зі своїм чоловіком, світоглядній єдності з ним.

* * *

Цікавими і цінними джерелами в дослідженнях біографічного світу постатей минулого є спогади їх сучасників, особливо, рідних та близьких людей, із якими можна спілкуватись у форматі реального часу. Під час роботи над біографією О. Черненко-Рудницької з'явилась нагода для спілкування з її донькою — Оксаною Декстер⁹.

⁹ Оксана Декстер зараз живе і працює у Вікторії — столичному місті Британської Колумбії. Сферою її професійних інтересів є менеджмент культурного середовища великих міст. Вона консулює планування різноманітних культурних об'єктів урбаністичного простору.

Вона люб'язно погодилася відповісти на питання та поділитися враженнями з приводу життя своєї матері О. Черненко-Рудницької в еміграції, її батьківської родини, зустрічі з І. Лисяком-Рудницьким та їхнього подружнього життя.

Інтерв'ю подається мовою оригіналу.

“The house was filled with art and all things they loved, including each other” (interview with Oksana Dexter)

1. The father's family of Olexandra Chernenko-Rudnytska.

What is known about Olexandra's parents?

Mama was born in 1923 in Piotrkow (Poland). Her father was Petro Chernenko. He had been a high-ranking officer in the Ukrainian army (Polkovnyk) of UNR ¹⁰ and this was exile. Petro died of an aneurism on a commuter train in 1936. His brothers Dmytro and Vasyl were members of the Ukrainian Bandurist Choir that was co-opted by the Germans to tour work camps during the war. The choir and their families were able to immigrate to the USA and settled in Detroit.

Mother – Maria Watman was the youngest daughter of the Watman family that had settled in Ukraine. (Mama said they were of Swedish descent).

Did Olexandra have siblings?

Mama had twin brother Yuriy. Following Maria Watman's marriage to Mykola Flak, a half sister Maria (Marieka) Flak was born in 1940.

What were Olexandra's memories of childhood (parents, family's atmosphere)?

Mama rarely spoke about this time in her childhood. She said she was devastated when her father died. When Maria remarried, Mykola Flak, (he was the oldest son of a farmer) an architect accepted the responsibility to raise the twins. They would spend the summers at this county farm as children.

What is known about the school years?

When Olexandra and Yuriy began school, they attended a Polish Catholic School and found studying in another language very difficult. The way Mama talked about school, I think she and Yurko were bullied by the other children.

2. Olexandra Chernenko: life in Poland, Ukraine, Austria

What is known about life in Piotrkow?

Petro Chernenko was determined that his children would not assimilate and become Polish citizens. My Uncle Yurko spoke of promising his father that he would not marry a polish girl and become Polish.

---

¹⁰ Українська народна республіка.

Весільне фото

Why did Olexandra choose to continue her studies at the Faculty of Medicine at Lviv University (1942–1944)?

Mama found out about a scholarship or some kind of funding that was available to children of members of the Ukrainian Army. She was determined to go to University but could only register in Medicine. When Mama said that she was going to University, Vuyko Yurko wanted to go to University too. Vidchym Flak agreed to pay for his secondary education. Vuyko Yurko often said that if Mama hadn't been so determined he would not have studied to be an architect. I believe that by now, the Germans had invaded Poland and they centralized secondary education, allowing students to transfer to the university that best served them.

Why and under what circumstances did Olexandra Chernenko find herself in Danzig and then in Graz?

I think Mama is the only one who went to Danzig. But I don't know for sure. I do know Vuyko Yurko wanted to go to University too and Vidchym paid for his schooling. He attended a Polytechnic that was closer to engineering than architecture. The timeline is vague. Mama talked about the care packages Maria would send her.

It was about this time that Lesia ¹¹ told stories of living during the war. Looking back they seem out of sequence. I will share one that both Mama and her brother agreed on.

---

¹¹ У родинному колі Олександрю Черненко зазвичай називали Леся.

All the non-German medical students were pulled from University and put to work in a Prisoner of War hospital and my Uncle and others were pulled into hard labor work crews to clear roads and build shelters with the brick from building that were bombed. Yurko learned that the Russian army was moving forward and the word was that all Ukrainians who worked for the Germans were being shot. He told Lesia to leave after her shift finished and go a friends' house where he would leave her some false papers.

Mama succeeded to do this and in coming to the train station she just got on whatever train was about to move because the Germans were checking papers.

She ended up in a city (she said Berlin – but I have never fact checked that Berlin was being bombed around this time.) The bombs were falling and she hid in the doorway of a hotel or bank. She heard her name and it was Uncle and

Godfather Mitya Chernenko. He was with the Bandurist choir and they were all in an underground bunker (of the hotel or bank vault). She talks about praying for help. Mitya had a powerful feeling he should leave the shelter and thus found her in the doorway. He was able to include her on the Choir's manifest. With this help she was able to get back to Maria and Mykola Flak.

Mykola was a very resourceful individual. He was head of a technical institute while in Poland. Both Yurko and Lesia worked there in some capacity as teenagers. He was able to move the family from Poland to Austria. He got a job in Vienna, as he learned that the city would be behind

Подружжя Рудницьких

the American line. Again, in Vienna he was employed and so there was financial stability.

In Danzig Lesia met my father Jaroslaw Jendyk who was studying engineering. How and why they went to Graz I don't know, except that it is at this University that Lesia did her medical practicum – studying the human body, dissection on corpses and learning about surgery. It is here she started smoking, which she said killed some of the smell they had to endure. (She smoked heavily until she was in her 80s.)

Mama and Tato got married in April 1945 and half way through her next semester of medical school she got pregnant and had to drop out. My brother Yuri was born February 10, 1947.

What were the motives of emigration to Canada (Edmonton)?

Again, Mykola learned of Canada accepting displaced Ukrainians sponsored by Ukrainian Canadians and made contact. He, Maria and Marieka were supposed to go first, but he was employed and so it was decided that Mama and Tato with baby Yurchik would go. They landed in Halifax on Yurchik's second birthday in 1949. Mama did say that crossing on the boat was terrible and she was very seasick.

Over the next few years, Mama and Tato were joined by Maria, Mykola and Marieka and her twin brother Yurko. Also Tato's sister Marushka and Roman Berezowsky and their teenage children Ihor and Assya also came.

Did Olexandra mention her youth?

She always spoke with pride of her own determination to not allow the war to stop her from living her life. She was hungry for learning and was tenacious in her efforts for the opportunities all of her life.

She was a survivor and a hard worker. In Canada she took on any job to earn money to help support the family. One task she was proud of was embroidering a set of priest robes for St. Josaphat's Cathedral. I have a picture. She worked night shift at a bread factory. Once I started school, she got a job at the Ukrainian Bookstore, her life and her view of how life could be, very much improved.

Did she have nostalgic feelings?

Near the end of her life as she began to experience senility or some form dementia, the memories would return and she would relive the horror and fear with the adrenalin rush she experienced during the war years. I learned that this was not unusual for people who survived traumatic experiences.

I would come and stay with her while Yuri went away for his annual holiday and it was during this time I witnessed her having these vivid memories. It was then she talked about the war quite differently and why she would never throw away food, why she was a worrier, and about the things she witnessed.

Seeing men stripped and if they were Jewish were shot on the spot.

The experience of hiding during bombing raids in ditches or flat on ground.

Being hungry and going out into the country and digging up the left-over potatoes, onions or other vegetables by hand to make some kind of meal.

What were the strongest emotions she had before emigrating to Canada?

I believe, her romance with my Father, the birth of Yuri and the opportunities to immigrate gave her hope and confidence in the future. She did not talk much about this time except with the usual pregnancy stories, living in a small suite in Graz, the care her landlady provided, how Tato and his brother Rostyk Jendyk got drunk when Tato heard he had a son. Baby Yurchik was the first (and only) male heir that would carry the Jendyk family name.

3. Family life in Canada

What education did Olexandra's children receive? What did they do in life? What are there interests?

Yuri graduated from the U of A ¹² with a BA ¹³ with a major in drama. He had plans to be an actor. However, he learned he did not have the commitment to be a starving artist trying to make a living. He returned for a 1-year after degree Education certificate and became a teacher. He married Margaret Faulkes and together they purchased an acreage and Yuri built a house for them. Beginning teachers often had to start in country schools and Yuri was no different.

Oksana (was born in August 28, 1950) also graduated from the U of A with a Bachelor of Arts degree also. She started out as an English major and completed her studies in Theatre history. While at University she began dating George Dexter who had graduated with a BA in stage design and also took the 1-year postgraduate education certificate.

Under what circumstances did Olexandra Chernenko meet Ivan Lysiak-Rudnytsky?

In 1966 Lesia got a job at the Cameron Library at the U of A in the order department. With her skill in at least four languages she very quickly fit into the rhythm of work there. In 1967 or early 1968, Mama took time off to attend a conference of Slavists in Calgary. There she met Ivan. They clicked. Mama said they talked for hours. He was charming and attentive. Mama suggested that he had to see the mountains of Banff, and so they

---

¹² Університет Альберти (Едмонтон, Канада).

¹³ Бакалавр мистецтв.

rented a car, as Ivan did not drive, and they spent the day before he had to take his flight back to Washington from Calgary.

When did they get married?

Mama was very proper, so when Ivan invited her to come to Washington DC in the summer of 1968, they got married shortly after she arrived. Her Uncle and Godfather Mitya Chernenko came from Detroit to be a witness. They carried on a transcontinental relationship for two or more years. Mama would not leave Edmonton until I finished university and Ivan had tenure at Columbia University.

How did Olexandra treat her second husband (enthusiastically? frostily? critically? if critically, what was criticized?)

From my vantage point – it was the first time in my youth, that I saw her happy. She was excited and thrilled. They talked on the phone and wrote letters. (I have no idea what she did with her letters to him or he to her because I have not found them). I was living at home and I remember her coming home anticipating a letter.

Later, when he came to Edmonton in the fall of 1970 as a visiting professor for six months, it was like they were newly weds – which of course they were. Timing was very good because the Alberta government was developing a multi-cultural policy and the University was interested in his international reputation among scholars and what he could bring to the Department of History. Mr. Savaryn as the University Chancellor also had strong ties with the Progressive Conservative Government and lobbied for financial support. Dr. Manoly Lupul was working to strengthen the Slavic Department, so the idea to start the Canadian Institute of Ukrainian Studies brought these three men together for a common purpose. Who had the idea first, is always in dispute, so I assume it was collaboration and an opportunity that people around the table wanted to pursue.

What was the relationship between the couple? Who was the «leader» in married life?

Mama always said she was lucky to find Ivan, because he had a strong professional woman as a mother, so he understood the importance of supporting her ambitions. They shared and talked over everything. I would say that because it was a second marriage for both, they established an equal sharing mode of operation. Mama liked to cook, Ivan always did the cleanup. They were both readers – so book collection was a joint passion. Mama was more social, Ivan having lived alone did most of his socializing by writing letters to his colleagues around the country. When Ivan was formally confirmed in a full-time position at the University with a commitment for tenure, Mama sold our family home that was being rented and they bought a house together.

Ivan once told me that having this house, with a full basement as his own study, a place for his books properly shelved, a yard to sit out in the summer and place he could call home was a dream come true. It was the one thing he never had as a child, in his first marriage, or adult life and Mama created this for him. For herself, Mama eliminated a wall between two upstairs bedrooms and made that her study. The house was filled with art and all the things they loved including each other.

What did their outlook on life coincide, and what were their differences?

Although Ivan was raised Catholic he was a student of all religions, judging by his collection of books on every religion of the world. His first wife was a Quaker, so his children followed suit. Mama was staunch member of the Ukrainian Orthodox church. She was also very spiritual. She had faith and prayed regularly. Our first home was in walking distance to a school and the Ukrainian Orthodox Cathedral St. John's. When she told stories of her youth, she would say that she prayed and then her prayers would be answered as the story I told earlier about being found by her Uncle during the bombing of a city. In this Lesia and Ivan were at opposite ends of the spectrum. Ivan, did however, in his Will allow that his funeral could be in a church out of respect for his Mother's Catholic faith and Lesia's Christian belief.

They were both passionate about their own field of study and the opportunity to contribute something that would counter the Soviet russification of Ukrainian history, language and literature. Here they came together and read each other's work. Once, after one of Mama's article was published, it was said it was good because of Ivan. This hurt her. Ivan defended her, but after that she discussed things with him but did not have him read or edit her work. To my mind, there was a lot of sexism among the Ukrainian diaspora.

They loved going for walks together. Ivan had a sweet tooth for cakes and cookies. Mom learned to bake the most magnificent tortes. Mom loved to travel to lakes and the mountains and he was a willing passenger on an annual basis.

They both loved their children and kept in regular contact with Ivan's Peter and Betsy. They traveled to the USA to see her and her growing family. They visited with us regularly and both Yuri and I visited at their home. Mama liked to include us in their social circle, but having non-Ukrainian speaking spouses we saved our time together for family times.

How did Yuri's and Oksana's relations with I. Lysiak-Rudnytsky develop?

We were adults when Ivan came into our lives. I thought of him as someone who had finally made my Mother happy. He brought the intel-

lectual stimulation that she craved. And she provided him with a home. He was a live and let live sort of person and so when they visited our home, he enjoyed my husband (George – called Geordie), who was very handy and became the person on call to make small repairs or alterations to their home. We built a log cabin on an acreage outside of Edmonton early in our marriage (Aug 1970) and Ivan was so impressed of Geordie and my capability. He and Mama loved to come out to visit and walk in the woods and play with our dog.

4. Environment of Rudnytsky family. Who was going to the Rudnytsky's house?

Mama's circle of friends, quickly became Ivan's as well, they included Olya & Petro Savaryn, Nushko & Halyna Blavatsky, Olenka and Yurko Stefanyk, Sonya and Yaroslav (Yarko) Skrypnyk, and Marieka and Roslyslav (Syho) Roslyk The university colleagues of Ivan with their wives or partners were also often included at dinner parties and social events. Among others were Lupuls, Kravchenkos, Petrishyns, Himkas.

What was the circle of communication: friends / colleagues of the Rudnytsky couple?

Mama's circle also included the members of Slovo¹⁴, her fellow writers - Zuyewsky, Suhoversky, Slavutych, Berezowsky. Ivan did not engage with them. I asked him once what he thought of these people and he said he thought them a bit pompous and bombastic, so he preferred to let Mama have her own friends as he had the colleagues he corresponded with.

What are some of your memories of your mom's surroundings?

It was a quite wonderful for Mama. It was as if she met someone who would be a true partner in life. We liked Ivan a great deal. He did not meddle. He was interested in the things I was interested in and always listened well.

5. What was Olexandra's relationship with Milena Rudnytska?

Was there a "cult" of Milena Rudnytska in the family of Ivan and Olexandra?

Mama was very impressed by Milena Rudnytska's accomplishments and that she had raised a very supportive man as a husband. She was aware that Milena kept a regular correspondence with Ivan. If he talk about that, Lesia did not share that with us.

How often did Olexandra meet with Milena Rudnytska?

Again, I do not know. Milena never came to Canada as she was quite elderly by the time they were together. I think Ivan and Mama visited her in Munich when Ivan took his first sabbatical from the university. That

---

¹⁴ «Слово» — об'єднання українських письменників у діаспорі.

may have been the only visit. I do remember Ivan paying for his son Peter to go to Munich for an extended period, between his own studies to spend time with her.

What memories did Olexandra have about Milena Rudnytska?

She said they had a very nice visit, but that she had been advised not to cook for Milena, but to order a meal from the best restaurant. If asked she should reply that she was poet not a cook or housekeeper. She always felt that she had impressed Milena with this approach and garnered some respect. They were miles apart so I do not remember Mama talking about her.

6. The poetic and literary works of Olexandra Chernenko.

Does Olexandra Chernenko's poetry reflect her biography?

That I am not sure, how to describe that. They certainly reflected her spirituality, her extensive capacity to read other writers and dedicate works to their impact on her. She wrote much after Ivan died during her 15 years of travelling around the world with impressions of the cities and places she saw around her. Her travels included Asia, China, Indonesian, Malaysia, the middle East – Istanbul and other parts of Turkey, Italy with time in Rome. She toured Alaska, and many cities in the USA. She went to Ukraine three times and took a river cruise down the Dnipro, visited places of her youth and family that still lived there.

Are the autobiographical stories in the work of Olexandra, poems in particular?

She was an perceptive and intuitive writer and with Ivan she learned to also be a scholar. It did not stop her creative thinking or unique interpretation, but she understood that to be recognized, she needed to also embrace research and supportive quotes from others.

Why were works of M. Kotsyubynsky and V. Stefanyk the subject of scientific interest of Olexandra Chernenko? Have there been any discussions about this in the family?

Her master's work, I do not know what attracted her to this writer, although I suspect it was a course she took during her studies. Stefanyk, I believe was because she had often discussed his works with his son Yuri Stefanyk, a long term friend and member of Slovo. It was with this work that I understood her purpose was to put Ukrainian writers into the stream of modern trends in art and literature of the world. She had worked on it off and on for a long time. After Ivan died, she grieved for almost two years. Taking the work she had with her, she registered in Munich at the Free University for her doctorate. This brought Mama back to the world and a possibility of a future. Yuri Stefanyk told her that having read her book, he understood his father for the first time. This compliment was very meaningful to her.

---

7. What were the interests of the Rudnytsky couple (music, painting, literature, travelling, favorite places)?

Mama and Ivan attended opera regularly and all concerts of a Ukrainian nature. They both had extensive record collections of classical music and the Ukrainian Banduryst Choirs of Detroit.

On Ivan's first sabbatical they travelled together to Poland for research Ivan was doing. I believe they did visit his mother in Munich on that occasion. They did not have much money to do other trips except to the mountains, because Ivan was still supporting his mother, his son's Peter studies and his daughter's passion for horses. They did a road trip to go to Portland, Oregon where Betsy lived. Once some of these responsibilities fell away and Ivan had tenure, they did attend many conferences together around Canada and the USA. The plan was always to travel the world when Ivan retired. Sadly that never came to pass and Mama eventually made those tours on her own.

What was Olexandra's attitude about fashion? What was her favorite style?

Mama was stylish and was one of those people who could look fabulous in whatever she put on. In the early years when I was little, her mother was determined that Lesia would not look dowdy. She would often buy Mama a coat or dress for special occasions, birthdays and Christmas. Babunnya said "you won't die eating oatmeal and no one needs to know, but don't let people feel sorry for you so you must look nice". When Mama could finally afford it, she did begin to buy hats (her favorite thing). She stepped out in a very classical look and was able to dress in a more current style. Ivan fulfilled a dream for Mama by buying her a mink stole to wear for formal events at the faculty club and at the Opera. When I was young, I lived in denim jeans and sweaters, Mama was always buying me something to look more feminine. Her frustration was that she never succeeded. In turned heads with her stylish hats and coordinated outfits.

8. Correspondence of Olexandra Chernenko.

Has the correspondence with I. Lysiak-Rudnytsky remained?

I could not find any. She was very private and believed her work should stand for her, not personal letters.

Correspondence with children?

She had kept my letters when we travelled in Europe for almost a year. I did not keep hers, as I could not read her handwriting. We spent a lot on long distance phone calls.

Correspondence with Milena Rudnytska?

As far as I know, she did not write to her, but any letters with Ivan would be with Ivan's archives. There are none among Mama's materials.

Any correspondence?

I will bring what I can find for you to look at ¹⁵.

9. Character traits: self-esteem?

As any human being who lived during the war in Europe she learned to be survivor. She did not suffer fools gladly. Nor did she accept insults, slights or roadblocks. She had learned to stand up for herself and so when necessary made that clear to those who thought they could do so behind her back. Her time working on her Master's degree had many challenges. She believed that she was threatening the status quo. Once her thesis was accepted and she got her MA, she stepped back then from applying for teaching opportunities at the U of A and then for a placement in a doctoral program. When neither of those were opened up for her, she focused on her poetry and her own interests. She did not want to push too hard and jeopardize Ivan's ability to get tenure that would provide the financial security they both craved.

10. How did others perceive Olexandra Chernenko: the nearest surroundings, colleagues, acquaintances?

Everyone had their own relationship with Mama, to like her or not, to accept the exceptional talent and intellect or to be annoyed by her perseverance and direct engagement.

Above all else, Mama loved her grandchildren Andy and Erin. She spoiled them terribly and after we moved to Vancouver, she would come and spend three or four weeks with us in the summer and again around Ukrainian Christmas in January. As disappointed as she was that I had not persevered and taught my children to speak Ukrainian, she accepted that if she want a relationship with them, she would speak their language. She turned heads played with us, took us to Harrison Hot springs or we met her at Miette Hot Springs in Jasper, and she let them know who she was and how much she loved them.

1. *Богачевська-Хом'як М.* Мілена Рудницька [Текст] / М. Богачевська-Хом'як // *Українки в історії / за заг. ред. В. Борисенко.* – Київ : Либідь, 2004. – С. 124–129.
2. *Буряк Л.* Діалог у листах: з епістолярію Івана Лисяка-Рудницького й Мілени Рудницької [Текст] / Л. Буряк // *Український історичний журнал.* – 2019. – № 4. – С. 157–207. <https://doi.org/10.15407/uhj2019.04.157>
3. *Грицак Я.* Іван Лисяк-Рудницький. Нарис інтелектуальної біографії [Текст] / Я. Грицак // *Сучасність.* – 1994. – № 11. – С. 73–96.
4. *Кравченко В.* Листування Романа Шпорлюка з Іваном Лисяком-Рудницьким і Юрієм Шевельовим (1962–1982 рр.) [Текст] / В. Кравченко // *Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник.* – 2008. – Вип. 9–10. – С. 208–294.

---

¹⁵ Серед паперів О. Черненко-Рудницької виявився вже згадуваний єдиний лист, адресований І. Кедрину-Рудницькому.

5. *Himka John-Paul*. A Man Much Missed: Remembering Ivan Lysiak-Rudnytsky [Electronic resource] / John-Paul Himka // *Krytyka*. – 2014. – November. – Режим доступу: <https://krytyka.com/en/articles/man-much-missed-remembering-ivan-lysiak-rudnytsky>

REFERENCES

1. Bohachevska-Khomiak, M. (2004). Milena Rudnytska [Milena Rudnytska]. In V. Borysenko (Ed.). *Ukrainky v istorii* [Ukrainian women in history] (pp. 124-129). Kyiv, Ukraine: Lybid. [In Ukrainian].
2. Buriak, L. (2019). Dialoh u lystakh: z epistoliariumu Ivana Lysiaka-Rudnytskoho y Mileny Rudnytskoi [Dialogue in letters: from the epistolary of Ivan Lysiak-Rudnytskyi and Milena Rudnytska]. In *Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal*, 4, 157-207. <https://doi.org/10.15407/uhj2019.04.157> [In Ukrainian].
3. Hrytsak, Ya. (1994). Ivan Lysiak-Rudnytskyi. Narys intelektualnoi biohrafii [Ivan Lysiak-Rudnytsky. Essay of intellectual biography]. In *Suchasnist*, 11, 73-96. [In Ukrainian].
4. Kravchenko, V. (2008). Lystuvannia Romana Shporliuka z Ivanom Lysiakom-Rudnytskym i Yuriem Shevelovym (1962–1982 rr.) [Correspondence of Roman Shporliuk with Ivan Lysiak-Rudnytsky and Yuriy Sheveliov (1962–1982)]. In *Skhid-Zakhid: Istoryko-kulturolohichnyi zbirnyk*, 9-10, 208-294. [In Ukrainian].
5. Himka, John-Paul. (2014, November). A Man Much Missed: Remembering Ivan Lysiak-Rudnytsky. In *Krytyka*. Retrieved from <https://krytyka.com/en/articles/man-much-missed-remembering-ivan-lysiak-rudnytsky>

Стаття надійшла 28.10.2019 р.

BURIAK Larysa, Doctor of Historical Sciences, Professor, Leading Research Associate of the Institute of Biographical Research of VNLU (Kyiv, Ukraine).

Ivan Lysiak-Rudnytsky: materials to the biography in the context of environment and time.

The study focuses on the biographical world of O. Chernenko-Rudnytska – the wife of I. Lysiak-Rudnytsky, who played a major role in the canadian period of the scientist's life. The poetess, a literary critic, a strong, charming, ambitious woman, she became for I. Lysiak-Rudnytsky the embodiment of his dream and stability which he had been striving for throughout his previous life.

The biographical worlds of the couple of intellectuals, complementing and enriching each other, have become one. Shared scientific interests, literary preferences, the circle of communication, travel, as well as the common past through which they had to go, formed the basis for spiritual unity. Survival in emigration for them was not just about getting a job that would provide a material existence. One of the most important factors in staying abroad was the preservation of one's intellectual potential, national identity. For I. Lysiak-Rudnytsky and O. Chernenko Slavic studies became a way of life, a space for the realization of scientific interests, the intersections of career ambitions, communications, a “place of memory”, a “meeting place”, a “territory” of personal happiness. Therefore, the integral component of the reconstruction of the biographical world of I. Lysiak-Rudnytsky is the world of his wife.

The facts, observations, considerations contained in the biographical sketch and interview of Oksana Dexter, presenting O. Chernenko-Rudnytska, diversify, extend and correct the biographical reconstruction of I. Lysiak-Rudnytsky in the context of environment and time. A kaleidoscope of plots in the diversity of every-

day life, behavioral reflections, character traits, psycho-emotional reactions, relationships within the family circle make up the multicolored palette of the biographical world of one of the prominent Ukrainian intellectuals of the XX-th century.

Key words: Olexandra Chernenko-Rudnytska, Ivan Lysiak-Rudnytsky, Milena Rudnytska, biographical world, biographical reconstruction, biographical sketch, biographical interview.

БУРЯК Лариса Ивановна, доктор исторических наук, профессор, ведущий научный сотрудник Института биографических исследований НБУВ (Киев, Украина).

Иван Лысяк-Рудницкий: материалы к биографии в контексте окружения и времени.

Исследование посвящено биографическому миру О. Черненко-Рудницкой — жены И. Лысяка-Рудницкого, сыгравшей важную роль в канадском периоде жизни ученого. Поэтесса, литературный критик, сильная, обаятельная, амбициозная женщина, она стала для И. Лысяка-Рудницкого воплощением его мечты о стабильности, к которой он стремился на протяжении всей своей предыдущей жизни.

Биографические миры каждого из супружеской пары интеллектуалов, дополняющие и обогащающие друг друга, стали единым целым. Общие научные интересы, литературные предпочтения, круг общения, путешествия, а также общее прошлое, через которое им пришлось пройти, легли в основу духовного единства. Выживание в эмиграции для них заключалось не только в том, чтобы получить работу, которая обеспечила бы материальное существование. Одним из важнейших факторов пребывания за границей являлось сохранение интеллектуального потенциала и национальной идентичности. Для И. Лысяка-Рудницкого и О. Черненко славяноведение стало образом жизни, пространством для реализации научных интересов, пересечением профессиональных амбиций, общением, «местом памяти», «местом встречи», «территорией» личного счастья. Поэтому неотъемлемой составляющей реконструкции биографического мира И. Лысяка-Рудницкого является мир его жены.

Факты, наблюдения, гипотезы, содержащиеся в биографическом очерке, посвященном О. Черненко-Рудницкой, а также в интервью ее дочери Оксаны Декстер, разнообразят, расширяют и корректируют биографическую реконструкцию И. Лысяка-Рудницкого в контексте его ближайшего окружения и времени. Калейдоскоп сюжетов в многообразии повседневной жизни, поведенческих рефлексий, черт характера, психоэмоциональных реакций, взаимоотношений в кругу семьи составляют многоцветную палитру биографического мира одного из выдающихся украинских интеллектуалов XX века.

Ключевые слова: Александра Черненко-Рудницкая, Иван Лысяк-Рудницкий, Милена Рудницкая, биографический мир, биографическая реконструкция, биографический эскиз, биографическое интервью.

*Леонід Опанасович ЗАШКІЛЬНЯК,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії Центральної та Східної Європи
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0018-5095>*

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ СТОСУНКИ В ЛИСТУВАННІ ІВАНА ЛИСЯКА-РУДНИЦЬКОГО І ЄЖИ ГЕДРОЙЦЯ

Український галицький історик Іван Лисяк-Рудницький (1919–1984) та польський політик і публіцист Єжи Гедройць (1906–2000) після Другої світової війни були змушені продовжувати свою громадську та наукову діяльність в еміграції, де виступали з критикою тоталітарних режимів, які були встановлені в країнах Східної Європи, і намагалися вплинути на налагодження українсько-польських стосунків, які особливо загострилися в роки війни. Обидва інтелектуали провадили регулярну кореспонденцію, співпрацювали у виданні журналу «Культура» і пропагували здобутки вільної української та польської культур. Особливої уваги вони приділили потребі діалогу на історичні теми, усвідомлюючи, що політичне трактування історії не дозволить переламати недовіру між представниками обох народів.

Ключові слова: Іван Лисяк-Рудницький, Єжи Гедройць, листування, українсько-польські відносини, історія.

Відомо, що польський громадський діяч, політик і публіцист, засновник і редактор післявоєнних польських еміграційних видань «Культура» та «Історичні зошити», який після завершення Другої світової війни змушений був жити і діяти в еміграції, Єжи Гедройць (1906–2000) провадив велику і змістовну кореспонденцію з українськими інтелектуалами, що також опинилися на чужині. І це було не випадково. Він вважав українське питання одним із найважливіших для майбутнього Польщі, часто наголошуючи, що формування нової політики щодо східних сусідів — України, Білорусі і Литви (УБЛ) є запорукою існування його незалежної вітчизни — Польщі. Причиною такого інтересу Редактора було усвідомлення столітнього вантажу історичних міфів і упереджень, котрі «перекривали» шлях до модерного розуміння ситуації в Центрально-Східній Європі і створювали умови для агресії та маніпуляцій третіх сторін, насамперед Росії.

Про зацікавлення Редактора українським питанням в цілому і його взаємини з українськими емігрантами на Заході майже вичерпно написала польська дослідниця і публіцистка Богуміла Бердиховська в нарисі «Гедройць і українці» до виданої нею ж фундаментальної документальної збірки «Єжи Гедройць та українська еміграція. Листування 1950–1982 років» [2]. Серед праць, які розвивають тематику стосунків середовища часопису «Культура», створеного Єжи Гедройцем, з українськими інтелектуалами, заслуговують на увагу невеличка книжечка за редакцією Олі Гнатюк в серії «Університетські діалоги»: «Польсько-український діалог: часопис «Культура» та його спадщина» (2006), а також поконференційне видання «Гедройць і Україна» за редакцією Магдалени Семчишин і Маріуша Зайончковського (2014) [1; 4].

Щодо Івана Лисяка-Рудницького (1919–1984), який був блискучим істориком-інтелектуалом, то нині зусиллями українських і діаспорних істориків його науково-публіцистична спадщина повертається до фахівців і ширшого грона читачів [3].

У цьому нарисі ми спробуємо проаналізувати погляди обох згаданих особистостей на історію українсько-польських відносин, що відображені в їхньому листуванні після Другої світової війни.

Обидва діячі вимушено опинилися в еміграції, коли радянський тоталітаризм опанував майже всю Центрально-Східну Європу за підсумками світової війни, і змушені були оселитися один у Франції, а другий в США. І. Лисяк-Рудницький, з яким Є. Гедройць уперше зустрівся в 1950 р., посів особливе місце у стосунках Редактора з українськими інтелектуалами в діаспорі [2, с. 20]. Ця зустріч була логічним продовженням його позиції, що історичні негаразди між українцями і поляками були однією з найбільших перешкод у нормалізації польсько-українських взаємин і справедливого облаштування Центрально-Східної Європи. Такої самої думки дотримувався і Іван Лисяк-Рудницький. Обидва вважали, що на заваді відбудови взаємної довіри стоять історичні міфи та стереотипи, що витворилися в давніших і нових часах, включно з оцінками подій під час Другої світової війни (зокрема, щодо участі українців у придушенні Варшавського повстання 1944 р. і українсько-польського конфлікту на Волині і в Галичині). Щодо новітніх подій, то в умовах загального антиукраїнського настрою серед польської еміграції на Заході, Редактор намагався хоча би ознайомити польську сторону з українським поглядом на ці події. На жаль і тоді, і тепер щодо українсько-польських стосунків у роки останньої світової війни залишається багато упереджень і однобічних оцінок.

Взаємини двох діячів розпочалися в 1950 р. під час особистої зустрічі в Парижі, були продовжені в розлогій кореспонденції 1950–

1979 рр. Треба зазначити, що на той момент Лисяку-Рудницькому виповнився 31 рік, він був уже досить знаним молодим ліберальним публіцистом, але у США, куди він емігрував з родиною, змушений ще пробивати собі дорогу в науковому світі і облаштовуватися в житті. Є. Гедройць був на 13 років старший і мав за собою службу в польських урядових структурах і авторитет у польських політичних та культурних колах в еміграції. Основним елементом переписки була підготовка Лисяком-Рудницьким нарису про українсько-польські відносини для публікації на сторінках «Культури». У листі від 16 вересня 1950 р. український учений обіцяв написати такий нарис і водночас висловлював готовність налагоджувати стосунки з польськими емігрантами в США з метою спільних акцій «на антисоветській і антиросійській ниві» [2, с. 482–483].

Цього нарису для польської «Культури» Іван Лисяк-Рудницький так і не подав, хоча кілька його есеїв на цю тематику були опубліковані в інших виданнях США, Канади та західноєвропейських країн. Кореспонденція з Гедройцем, яка тривала майже тридцять років, засвідчує інтерес і прагнення обох діячів зняти напруження в стосунках між українськими і польськими емігрантами, щоб досягти згоди і союзу в боротьбі проти радянсько-російської окупації країн і народів Центральної та Східної Європи.

Із тривалої переписки двох інтелектуалів можна виокремити кілька основних моментів, які торкаються українсько-польських взаємин. Перше, що впадає у вічі, це усвідомлення обома необхідності зближення українського і польського еміграційних середовищ, а також інших національних кіл народів, що опинилися під владою Кремля. На перешкоді такому зближенню були події недавнього минулого, зокрема першої половини ХХ ст., у яких зіткнулися і увійшли у конфлікт національно-державні інтереси Польщі та України. Особливо нервовими були події українсько-польського суперництва на Волині і в Галичині в роки останньої світової війни. З цього приводу Лисяк-Рудницький у розлоному листі від 31 грудня 1951 р., відповідаючи на зауважене Гедройцем «мовчання на польсько-українській ділянці», писав, що таке мовчання «можливо не є аж такою поганою річчю, позаяк дає змогу трохи «підсохнути» багатьом старим ранам». І далі, схвалюючи ідею Редактора про створення «Українсько-польського товариства», зазначав, однак, що її реалізація поки що не на часі, оскільки «спробі співпрацювати має передувати радше дискусія, що з'ясувала би позиції обох сторін». Небезпека такої дискусії могла би полягати в тому, що не можна було би обминути т. зв. болючих моментів, «а це знову загрожує подразнити рани». Далі Лисяк-Рудницький наголосив, що, на жаль, у польському середовищі дуже

поширеними і вкоріненими є численні вигадки щодо українців, яких польські політики і вчені не бажають спростовувати. І, власне, трибуна «Культури» могла би стати таким майданчиком для обговорення «трудних» питань взаємних стосунків [2, с. 494]. Не дуже вірячи у спроможність старого покоління політиків та істориків змінити ситуацію на краще, український історик покладав надії на молодих інтелектуалів з обох сторін, які мали налагоджувати взаємні контакти і співпрацю.

Гедройць погоджувався з кореспондентом у тому, що в українсько-польських взаєминах нагромаджено багато «вибухонебезпечного» матеріалу, який потребує виваженого і незаангажованого аналізу науковців і поміркованих політиків з обох сторін. У листі від 19 лютого 1952 р. Редактор писав, що справді «спочатку треба підготувати ґрунт, себто принаймні частково усунути непотрібні чвари й призвичаїти обидві сторони до предметної та ввічливої дискусії» [2, с. 496]. Як відомо, така дискусія на сторінках «Культури», що мала переломний характер, відбулася після публікації статті польського публіциста Юзефа Лободовського «Проти почвар минулого» (1952, № 2–3) і викликала значний резонанс серед польської та української еміграції. Вона була спрямована на розвінчання традиційних польських великодержавних стереотипів про «креси», кордони і взаємні упередження, від яких настав час відмовитись («Львів повинен належати Україні, а Вільнюс — Литві»).

Український історик вітав появу статті Лободовського і навіть збирався написати «ґрунтовний відгук» на неї, але до цього так і не дійшло, хоча він не раз згадував про неї у своїх виступах і публікаціях в українській та американській періодиці. Лисяк-Рудницький, незважаючи на складні обставини свого життя в Америці, активно пробував налагодити контакти і співпрацю з польськими еміграційними осередками, підтримуючи енергійну діяльність у цьому напрямку іншого українського інтелектуала в еміграції — Богдана Осадчука (1920–2011). При цьому Іван Лисяк всіляко відхрещувався від політики і політичної діяльності, залишаючи собі поле наукового аналізу минулого і сучасного стану української справи й наближення до незалежності України. Його виважені погляди на ці питання вже у 1950-х роках принесли йому авторитет.

Поряд із багатьма іншими справами І. Лисяк-Рудницький постійно тримав у полі зору українсько-польські відносини і писав про це до Гедройця. У середині 1956 р. «Культура» опублікувала його нарис «Новий Переяслав» (1956, № 6, 7–8), у якому в стислому вигляді було піддано аналізу більшовицьку політику щодо України, спрямовану на її підпорядкування і колонізацію Росією з використанням як те-

рору і репресій, так і загравання з інтелектуальними елітами. Стаття мала переконати читача (зокрема, польського) у суб'єктності України і українського народу та його права на рівноправне трактування серед інших європейських народів. У листі від 17 червня 1956 р. до Гедройця автор дякував за надрукування розлогої статті і стверджував, що «серед українців нині помітно цілковиту готовність до політичних переговорів із поляками і навіть формального альянсу», оскільки «обидві нації та обидві еміграції опинилися в аналогічному становищі». Водночас український кореспондент ставив питання, чи польське суспільство «дозріло до переговорів із українцями як цілком рівноправним партнером (цього раніше Польща ніколи не визнавала!) та чи готові поляки до «інтегрально» антиросійської політики, на противагу дотеперішній польській (і офіційній американській) реставраційній концепції?» [2, с. 513–514].

Українського історика турбувало питання про нерозуміння польським суспільством історії виникнення та еволюції української справи, і він тому прагнув підготувати матеріали для лекції і на тему «Україна між Сходом і Заходом», яка мала прояснити полякам особливості формування українського народу та його історії, бо вони «часто мають радше одностороннє уявлення про сусідів». З цієї ж метою він пропонував редакції «Культури» перекласти і опублікувати його англomовний нарис «Ідейні джерела модерної України», у якому він подав еволюцію української політичної думки ХІХ ст., підкресливши важливу роль польської шляхти в її виникненні і розвитку (лист від 29 вересня 1958 р.) [2, с. 515–516].

Є. Гедройць погоджувався з Іваном Лисяком щодо труднощів і перешкод у подоланні старих стереотипів і нарослих упереджень між поляками і українцями. Він писав (6 листопада 1958 р.), що намагається продовжувати ознайомлювати читачів з українськими справами. Але це дається не просто, «дуже важко проламати мур недовіри з обох сторін, але треба працювати в цьому напрямку...» [2, с. 517]. У зв'язку з цим український історик у листі-відповіді Редакторові від 26 листопада 1958 р. поставив точний діагноз тим проблемам минулого, які залишалися каменем спотикання: є багато давніх подій, котрі мають контрoверсійний характер і потребують від сумлінних істориків «знати позицію іншої сторони та якщо й не приймати її, то принаймні серйозно на неї зважати і дискутувати»; далі він висловлював жаль, що в польській історіографії такий підхід належить швидше до винятків, ніж правил, і польські істoрики, не знаючи українських джерел і літератури, пропагують лише односторонній погляд на події з історії українсько-польських відносин, як давніх, так і новітніх [2, с. 519–520].

У 60–70-х роках переписка двох інтелектуалів тривала з меншою чи більшою інтенсивністю, а в її центрі продовжували перебувати питання історії українсько-польських стосунків, зокрема у ХХ ст. І. Лисяк-Рудницький писав небагато, і в гедройцівських «Культурі» та «Історичних зошитах» вийшли друком тільки дві його праці. Натомість він наполегливо рекомендував Редактору кращих авторів української еміграції і одночасно скаржився на брак справжніх науковців-істориків, здатних неупереджено досліджувати минуле українсько-польських взаємин. Багато уваги обидва кореспонденти приділяли обговоренню появи дисидентського руху в СРСР і в Україні. Зокрема, І. Лисяк-Рудницький всіляко рекомендував Гедройцю поряд із російськими дисидентами звернути увагу на українських «шістдесятників (Іван Дзюба, В'ячеслав Чорновіл та ін.). Писав, що «не вагаючись назву промову Дзюби документом великого значення» (лист від 26 листопада 1967 р.) [2, с. 544], які зродили у нього надію на відродження українського національного руху (про виступ І. Дзюби 29 вересня 1966 р. з приводу трагедії Бабиного Яру в Києві. — Л. 3.).

Як зазначалося вище, Іван Лисяк-Рудницький мало публікувався у виданнях Гедройця. Але з його кореспонденції випливає, що багато молодих українських авторів, які друкувалися в польських виданнях у Парижі, були рекомендовані саме ним (пізніше вони стали знайомими українськими істориками в діаспорі, як-от Роман Шпорлюк, Тарас Гунчак та ін.). Натомість, коли 1973 р. вийшла збірка праць Лисяка-Рудницького під назвою «Між історією і політикою: статті до історії та критики української суспільно-політичної думки» (Б. м. в.: «Сучасність», 1973, 442 с.), то в «Історичних зошитах» з'явилася рецензія на неї авторства відомого польського публіциста Юзефа Лободовського. У ній той подав дуже влучну характеристику еміграційній історіографії, зазначив, що і українська і польська історіографії там мали спільні риси, зокрема, вони «постійно відчують себе ніби продовжувачами старих ліній поділу, що походять з неіснуючого вже світу, борються проти давно вже мертвих супротивників, а понад усе легковажать то все, що було „пізніше”» [5, с. 229-231] ¹. Рецензент хвалив автора книжки, який намагався подолати український інтелектуальний партикуляризм і подивитися на українські справи з ширшого майданчика. Це дозволило йому виявити тривали історичні розумові дискусії про зіткнення впливів Заходу і Сходу і навіть подати їх синтез. Рецензент відзначав глибокі розвідки Лисяка-Рудницького про українських ін-

---

¹ Польський текст звучав так: „...*Ciągle się czują jak gdyby kontynuatorami starych linii podziałów, pochodzących z nieistniejącego już świata, walczą przeciwko dawno już martwym przeciwnikom a nade wszystko lekceważą to wszystko co było „później”*”.

телектуалів, щодо яких і в польській, і в інших літературах світу нагромаджено багато неправди. Тому він радив польському читачеві звернути особливу увагу саме на ці розділи книги, оскільки «особливо в роки Другої світової війни образ українського фашиста-колаборанта затулює нам все: і українських демократів, які колись домінували на терені Галичини, і соціал-демократів, що близько співпрацювали з ППС, і консерваторів» [2, с. 231]². Автора він оцінював як переконаного демократа і консерватора.

Треба віддати належне Редакторові Єжи Гедройцю, який виявився тим сміливцем, який перший у польській літературі ХХ ст. порушив тематику нервових питань історії українсько-польських відносин, які перешкоджали налагодженню добросусідських стосунків, і зрозумів, що настав час переламати мур усталених у минулому поглядів на Україну і українців та їхні взаємини з поляками, відмовитися від мислення історичними категоріями в нових історичних реаліях, які дуже відрізняються від попередніх. Задавлені стереотипи принесли полякам тяжкі випробування у стосунках із сусідами, зокрема українцями. Нерозуміння «Іншого» породжувало в минулому не тільки «почвари» («примари»), а й реальні криваві конфлікти. Ось чому згодом, 1995 р., Є. Гедройць писав, що впродовж віків долі польського і українського народів були нерозривно пов'язані і, водночас, це були століття надмірного розливу крові: козацька війна, уманська різанина, винищення один одного під час останньої війни. Історія вчить, що занепад Польщі буде також занепадом України і навпаки, як про це писав ще український пророк Тарас Шевченко.

Іван Лисяк-Рудницький таки підготував нарис історії українсько-польських відносин і виступив із доповіддю про них на міжнародній конференції в Університеті Мак-Мастера в Канаді в 1977 р. Пізніше ця розширена доповідь увійшла до його збірки праць як нарис під назвою «Польсько-українські стосунки: тягар історії». У нарисі він показав тісний зв'язок історії народів Польщі та України і, водночас, відмінність їхніх національних програм: українські програми спиралися на засаду етнічної національності, а польські — історичного легітимізму (історичної державності). Такі програми не мали точок дотику і не могли бути погоджені. Український учений підсумовував, що без критичного переосмислення історичного ідейного спадку представників обох народів не можна очікувати досягнення згоди і порозуміння. Але, наголошував учений, тогочасні обставини перебу-

² Польський текст: „*Studia te gorąco polecam polskiemu czytelnikom, zwłaszcza że w latach II wojny światowej obraz ukraińskiego faszysty-kolaboranta przesłonił nam wszystko: i ukraińskich demokratów, ongiś dominujących przynajmniej na terenie Galicji, i socjaldemokratów, blisko współpracujących z PPS, i konserwatystów*”.

вання Польщі та України під російсько-комуністичним пануванням створюють потенційні небезпеки: «Польща може піддатися спокусі надужити своєї більшої сили, відновляючи територіальні претензії на українські землі, саме тоді, коли вся енергія українського народу буде потрібна для вирішення розрахунку з Росією. Надіймося і молимося, що ніколи не повторяться давні помилки, за які вже так дорого заплатили і український народ, і польський» [3, т. 1, с. 96–97, 106].

Підсумовуючи деякі моменти кореспонденції Івана Лисяка-Рудницького і Єжи Гедройця, можна ствердити, що обидва інтелектуали бачили нагальну потребу змінити ситуацію ворожнечі між українцями і поляками, що склалася в історичній ретроспективі, подолати труднощі і перешкоди в нав'язанні діалогу на історичні теми. Вони усвідомлювали той факт, що минуле не може бути перешкодою для налагодження добросусідських відносин між двома сусідніми народами і країнами, а запорука їх незалежного існування лежить у площині усунення застарілих історичних стереотипів, сформованих в інших суспільно-політичних обставинах, і створення міцного союзу двох європейських народів, здатних захищати себе від будь-якої зовнішньої агресії. Обидва інтелектуали усвідомлювали той факт, що продовження політичного трактування історії не дозволить переламати недовіру між представниками обох народів. Потрібен тривалий діалог фахових істориків, які здатні розвінчати старі упередження, показати їх минулий характер і створити підґрунтя для усунення вкорінених історичних стереотипів із суспільної свідомості обох народів та їх еліт. Тільки спокійна і виважена розмова про віджиле минуле, яке продовжує жити як «примара» в поглядах багатьох людей, розмова, що базується на загальнолюдських цінностях і пошануванні позицій та поглядів кожної зі сторін, спроможна з часом змінити атмосферу українсько-польських взаємин на краще. Видається, що такого формату особистостей та інтелектуалів, як Іван Лисяк-Рудницький і Єжи Гедройць, бракує нинішньому інтелектуальному простору обох країн.

1. *Гнатюк О.* Польсько-український діалог: часопис KULTURA та його спадщина (до 100-річчя Єжи Гедройця) [Текст] / О. Гнатюк. – Львів : Центр гуманітарних досліджень ; Київ : Смолоскип, 2006. – 64 с. – («Університетські діалоги» ; №^о1).
2. *Єжи Гедройць та українська еміграція. Листування 1950–1982 років* [Текст] / упоряд., передне сл. і комент. Богумілі Бердиховської ; пер. з польс. та англ. – Київ : Критика, 2008. – 752 с.
3. *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе. В 2 т. [Текст] / І. Лисяк-Рудницький ; відп. ред. Френк Сисин, упоряд. Ярослав Грицак ; пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкєвої. – Київ : Основи, 1994. – Т. 1. – 554 с. ; Т. 2. – 574 с.

4. Giedroyc a Ukraina. Ukraińska perspektywa Jerzego Giedroycia i środowiska paryskiej «Kultury» [Tekst] / Studia pod redakcją Magdaleny Semczyszyn i Mariusza Zajączkowskiego. – Warszawa, Lublin, Szczecin : IPN, 2014. – 336 s.
5. *Lewandowski Józef [Józef Łobodowski]*. Książka młodego historyka ukraińskiego [Tekst] / Józef Lewandowski [Józef Łobodowski] // *Zeszyty Historyczne*. – Paryż, 1974. – T. 29. – S. 229–231.

REFERENCES

1. Hnatiuk, O. (2006). *Polsko-ukrainskyi dialoh: chasopys KULTURA ta yoho spadshchyna (do 100-richchia Yezhy Gedroitsia)* [Polish-Ukrainian dialogue: Kultura Magazine and its heritage (to the 100th Anniversary of Jerzy Giedroyc)]. Lviv, Ukraine: Center for Humanities Research; Kyiv, Ukraine: Smoloskyp (“University Dialogues”, issue^o1). [In Ukrainian].
2. Berdychowska, B. (Comp.). (2008). *Yezhy Gedroits ta ukrainska emihratsiia. Lystuvannia 1950–1982 rokiv* [Jerzy Giedroyc and Ukrainian emigration. Correspondence 1950–1982]. Kyiv, Ukraine: Krytyka. [In Ukrainian].
3. Lysiak-Rudnytskyi, I. (1994). *Istorychni ese* [Historical Essays] (Vols. 1–2, Frank Sysyn (Ed.), Yaroslav Hrytsak (Comp.)). Kyiv, Ukraine: Osnovy. [In Ukrainian].
4. Semczyszyn, M., & Zajączkowski, M. (Eds.). (2014). *Giedroyc a Ukraina. Ukraińska perspektywa Jerzego Giedroycia i środowiska paryskiej «Kultury»* [Giedroyc and Ukraine. The Ukrainian perspective of Jerzy Giedroyc and the Parisian environment of “Kultura”]. Warszawa, Lublin, Szczecin (Poland): IPN. [In Polish].
5. Lewandowski, J. [J. Łobodowski]. (1974). Książka młodego historyka ukraińskiego [Book of Young Ukrainian Historian]. In *Zeszyty Historyczne*, 29, 229–231. [In Polish].

Стаття надійшла 01.10.2019 р.

ZASHKILNYAK Leonid, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Central and Eastern Europe History at Ivan Franko Lviv National University (Lviv, Ukraine).

Ukrainian-Polish Relations in Ivan Lysiak-Rudnyč'kyj (Rudnytsky) and Jerzy Giedroyc Correspondence.

Ukrainian Galician historian Ivan Lysiak-Rudnyč'kyj (Rudnytsky) (1919–1984) and Polish politician and publicist Jerzy Giedroyc (1906–2000) were forced to continue their social and scholarly activities in exile, where they criticized the totalitarian regimes established in the Eastern Europe's countries after the Second World War and tried to influence on the settlement of Ukrainian-Polish relations. Both intellectuals made regular correspondence, collaborated on the publication in Polish magazine “Kultura” and promoted the achievements of free Ukrainian and Polish cultures. They paid particular attention to the need to engage in dialogue on historical topics, recognizing that political treatment of history would not overturn the distrust between representatives of both peoples. It requires a lengthy dialogue between professional historians who are able to unmask old prejudices, show their passing character, and create the groundwork for eliminating entrenched historical stereotypes in the public consciousness of both peoples and their elites. Such a professional dialogue will create the necessary ground and

help overcome gradually the accumulated prejudices and the mutual distrust and build Ukrainian-Polish relations on an equal footing. The correspondence of the two expatriate intellectuals clearly shows how the foundations for such a dialogue have been laid out for the future.

Keywords: Ivan Lysiak-Rudnytsky, Jerzy Gedroyć, correspondence, Ukrainian-Polish relations, history.

ЗАШКИЛЬНЯК Леонид Афанасьевич, доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой истории Центральной и Восточной Европы Львовского национального университета имени Ивана Франко (Львов, Украина).

Украинско-польские отношения в корреспонденции Ивана Лысяка-Рудницкого и Ежи Гедройца.

Украинский галицийский историк Иван Лысяк-Рудницкий (1919–1984) и польский политик и публицист Ежи Гедройц (1906–2000) были вынуждены продолжать свою общественную и научную деятельность в эмиграции, где выступали с критикой тоталитарных режимов, установленных в странах Восточной Европы после окончания Второй мировой войны, и пытались повлиять на примирение украинско-польских отношений. Оба интеллектуала регулярно переписывались, сотрудничали в издании журнала «Культура» и пропагандировали достижения свободных украинской и польской культур. Особенное внимание они уделяли необходимости организации диалога на исторические темы, понимая, что политическая трактовка истории не позволит переломить недоверие между представителями соседних народов. Это требует продолжительного диалога между профессиональными историками, которые могут разоблачить старые предубеждения, показать их поверхностный характер и заложить фундамент для устранения укоренившихся исторических стереотипов в общественном сознании обоих народов и их элит. Такой профессиональный диалог создаст необходимую почву, а также поможет постепенно преодолеть накопившиеся предрассудки, обоюдное недоверие и построить добрососедские украинско-польские отношения. Переписка двух эмигрировавших интеллектуалов ясно показывает, как основы такого диалога были заложены для будущего.

Ключевые слова: Иван Лысяк-Рудницкий, Ежи Гедройц, корреспонденция, украинско-польские отношения, история.

*Уляна Андріївна КИРЧІВ,
аспірантка кафедри історії України
Українського Католицького Університету
(Львів, Україна)*

ІВАН ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ ТА ПЬОТР РАВИЧ: УКРАЇНСЬКО-ЄВРЕЙСЬКА ДРУЖБА

У статті висвітлено історію стосунків Івана Лисяка-Рудницького (1919–1984) із товаришем його юності, Пьотром Равичем (1919–1982), у ширшому історичному контексті. Зважаючи на те, що основна частина їхнього спілкування припала на час поміж двома світовими війнами, ця дружба розглядається, окрім всього іншого, у світлі українсько-єврейсько-польських стосунків у Львові того періоду. Простежено також впливи цих відносин на подальший перебіг життя їх учасників. Акцент зроблено на постаті Пьотра Равича, який є набагато менш відомий українському читачеві. Також взято до уваги питання ідентичностей.

Ключові слова: Пьотр Равич, Іван Лисяк-Рудницький, українсько-єврейські стосунки, ХХ століття, інтелектуальна біографія.

У соту річницю від дня народження Івана Лисяка-Рудницького (1919–1984) я пропоную звернути увагу на одного із найближчих товаришів його «львівської» молодості, Пьотра Равича (1919–1982). Мало знаний в Україні, Равич, однак, є автором роману, перекладеного на тринадцять мов, що, зрештою, вже побіжно свідчить про те, що він був далеко не пересічною особистістю. Юнацька дружба Лисяка-Рудницького та Равича справила дуже глибокий вплив на них обох, і своїм завданням у цій статті я вбачаю хоча б поверховий огляд тих «точок дотику», які ці впливи формували.

На жаль, навіть ті дослідження про Пьотра Равича, які були опубліковані в інших країнах [23; 24], присвячені здебільшого літературознавчому аналізу його творчого спадку. Тому вважаю за потрібне ввести читача в контекст, подаючи доволі розгорнуту біографію Равича, що, сподіваюся, дасть змогу краще зрозуміти природу взаємовпливів у його стосунках із Іваном Лисяком-Рудницьким.

Пьотр Генрик Равич народився 12 липня 1919 р. у Львові, у єврейській польськомовній акултурованій родині Соломона Равича та

Гелени Сабіни Масрович¹. Хоча його сім'я не була релігійною, однак її члени знали єврейські традиції та дотримувалися їх [8]. Батько Пьотра, Соломон Равич, був юристом і мав власну фірму в тому самому будинку, де проживала сім'я Равичів, а після приходу радянської влади став завідувачем 6-ї юридичної консультації м. Львова [3]. Він походив із Бережан, і там у молодості працював у нотаріальній конторі дідуся Івана Лисяка-Рудницького, а власне — Івана Рудницького. Тож, ймовірно, Пьотр та Іван спілкувалися одне з одним із дитинства. Невідомо, коли Пьотр познайомився із рештою родини Рудницьких, але, скоріше за все, саме від Михайла Рудницького він почерпнув свої непересічні знання української модерністичної літератури, про які ще йтиметься згодом. Про небайдужість Пьотра побіжно може засвідчити і лист до нього Івана Лисяка-Рудницького за 1965 р., у якому він пише: «Тебе буде цікавити, що недавно я дістав від Михайла Р. кілька його нових книжок з дарчими написами. <...> Згідно з інформаціями, Михайло добре тримається та користується загальною пошаною» [25].

У 1937 р., здавши матуру, Іван і Пьотр разом вступили на юридичний факультет Львівського університету [7]. Однак вже на початку січня 1938 р. в Університеті після довгих суперечок підтримали впровадження «лавкового гетта». Відомо, що того самого року Лисяк-Рудницький став жертвою антиукраїнських погромів: в університетському коридорі на нього напала польська «боївка». Після цього в нього на чолі назавжди залишився шрам від кастету [6, с. 77].

Про те, чи Пьотр також якимось фізично постраждав, невідомо. Однак із його власних слів, він «як єврей з огляду на відомі відносини та умови праці на університеті, — не міг студіювати» [4], тож покинув університет і два роки (до наступного вступу) давав приватні лекції та вивчав іноземні мови.

Назагал про стосунки Пьотра Равича та Івана Лисяка-Рудницького ми маємо лише дуже скупі відомості, які отримуємо переважно із листів та щоденників Лисяка-Рудницького. Відомо, що в період до 1939 р. (коли Лисяк-Рудницький виїхав зі Львова), вони були дуже близькими. Зрештою, свого сина, який народився 1951 р., Лисяк-Рудницький назвав Петром саме на честь Равича. Із листування Лисяка-Рудницького за 1967 р. ми також дізнаємося, що він був хрещеним батьком Равича [26]. Окрім того, Лисяк-Рудницький писав, що саме він навчив Пьотра української мови. Водночас Равич в одному зі своїх пізніх інтерв'ю говорив, що в шкільні роки він вважав українців своїми найближчими друзями, і навіть свою першу поему написав по-українськи [8].

¹ Анна Чарковська називає родину Равичів засимільованою [13].

У період 1938–1940 рр. одним із учнів Равича був нащадок династії цадиків із Белза, Авраам Еншель Рокеах, якого Равич щодня вчив латини і давньогрецької, а той його взамін — юдаїзму, і вони разом розбирали розділи Талмуду і книги «Зоар» [8]. Після цього, у 1940 р., Пьотр вдруге вступив до Львівського університету, цього разу — на орієнталістику [1].

У 1939 р. з м. Дисни (Віленська обл.) до Львова на навчання приїхала і майбутня дружина Пьотра Равича, Ревека Явич, згодом відома у Франції під псевдонімом Анна Д'Астре [2]. Іван Лисяк-Рудницький залишив у щоденнику за період 1949–1951 рр. чимало записів і про неї, з яких помітно, що вони також були у досить близьких стосунках.

Найменш відомим та зрозумілим періодом у житті Пьотра є час між 1941 та 1945 рр. Зважаючи на те, що згодом він напише автобіографічний роман про Голокост [21], є велика спокуса прийняти на віру більшість із того, про що він писав у цьому творі. Ситуацію погіршує також те, що друзі та колеги Равича у своїх спогадах дають різні, а часом — і такі, що суперечать одне одному, свідчення про цей період у його житті [16; 17; 24].

Із документів відомо достеменно, що від вересня 1941 до вересня 1942 р. Пьотр Равич перебував у Львівському гетто. Згодом він перебував у в'язниці гестапо в Саноку [29], звідки його було переправлено до тюрми в Тарнові [30], а звідти вже — в концентраційний табір Аушвіц-Біркенау [30]. У вересні 1944 р. його перевезли до табору Ляйтмеріц [29], де він працював перекладачем [Щоденники, 1.04.1949]² аж до звільнення у травні 1945 р., про що він написав детальне свідчення [31]. До вересня 1944 р. Пьотр Равич фігурує в документах як Юрій Босак, народжений 4 серпня 1920 р. у Сопотині [28], політичний цивільно-робочий в'язень [27].

Однією з дуже яскравих сцен у романі, про який я вже згадувала, є тюремний допит, на якому головний герой відповідає, що він ані єврей, ані поляк, а є українським націоналістом [19, с. 288–291]. Ця заява стає великою несподіванкою для німецького офіцера, який спеціально викликає українця, аби перевірити в'язня. Далі йде довгий діалог про літературу, у якому головний герой на запитання «Хто є найвидатнішим українським поетом?» наводить приклад не Шевченка, а маргінального модерніста, докладно аргументуючи свій вибір. Ефект несподіванки та те, що допитуваний дуже добре орієнтується в літературі, на якій не знається навіть багато самих україн-

² Тут і далі під посиланням на Щоденники розуміється звернення до «Щоденників Івана Лисяка-Рудницького, 1931–1970», скановані копії яких зберігаються в архіві Інституту історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка. Висловлюю подяку проф. Ярославу Грицакові за доступ до них.

ців, дискусія про колаборацію, сенс і цінність незалежності та детальний опис Києва схиляють допитувачів до думки, що ув'язнений є політичним противником, але в жодному разі — не євреєм.

Ця сцена є дуже цікавою, хоча, як твердив перший біографіст Равича, а водночас і його друг, Ентоні Рудольф, вона абсолютно не є автобіографічною [24]. А проте мусимо відзначити, що хоча розповіді друзів Равича про період його життя в 1941–1945 рр. можуть кардинально відрізнятись, у одному вони однакові: Пьотр пережив Голокост найбільшою мірою завдяки тому, що видавав себе за українця. І в цьому йому допомогли чудове знання української мови, літератури, преси та українського політичного дискурсу загалом.

Очевидно, що до закінчення Другої світової війни Іван Лисяк-Рудницький та Пьотр Равич не спілкувалися. Однак в одному зі щоденникових записів Лисяка-Рудницького за 1950 р. є згадка про те, що в 1943 р. він бачився із Анною (чи Ревекою), яка, уникнувши арештів, жила в той час у Кракові [Щоденники, 5.04.1950, 18.07.1950].

Туди ж переїхав і Пьотр після звільнення з концтабору, а також — його батько, який залишився у Кракові назавжди.

У 1947 р., отримавши стипендію на навчання у Сорбонні, Пьотр і Анна, на той час — студенти Ягеллонського університету, переїжджають до Парижа³.

Невдовзі, у 1948 р., відновлюється також і їхній контакт з Іваном Лисяком-Рудницьким. Протягом наступних кількох років Лисяк-Рудницький періодично бував у Парижі, де проживали Пьотр і Ревека, і вони багато спілкувалися. Усі відомості про їхні зустрічі ми черпаємо зі щоденників Лисяка-Рудницького. Іван прагнув познайомити Равича із українцями, які в той час жили чи перебували у Франції та Європі загалом. Для цього він мав подвійну мотивацію: з одного боку — дати можливість українцям вийти за межі «українського гетта», а з другого — віджити «українську жилку» Пьотра, яка, на його думку, поволі завмирала [Щоденники, 18.05.1951].

Навесні 1949 р. Пьотр втратив стипендію. Він почав працювати на Польську Пресову Агенцію (РАР). Невдовзі (неформально) він став фактично її головним представником у Парижі. Його робота полягала в щоденному надсиланні новин до Польщі, але, крім цього, він також писав статті до польської преси (під французьким псевдонімом, як «чесний французький людовий демократ і прихильник миру» [Щоденники, 18.07.1949]). Добра зарплата дозволяла йому по-

---

³ Згідно з документом: Records of the American Joint Distribution Committee: Warsaw Office, 1945-1949. Wojewódski Komitet Żydowski w Krakowie, Koło Studentów. Do Dyrektora Jointu Mr. Williama Beina, od 15. 3. 1947.

вністю утримувати Ревеку та допомагати батькові у Кракові і сестрі на півдні Франції [Щоденники, 18.07.1949].

Лисяк-Рудницький залишив докладний і дуже цікавий аналіз «політичної орієнтації Пьотра» у час його роботи для РАР'у. Він твердив, що Равич ніколи не був комуністом, і взагалі до політичних питань не мав особистого відношення, а радше був «типовим індивідуалістом чи, може, навіть анархістом», і саме це нібито дозволило йому прийняти таку працю. Але, на думку Лисяка-Рудницького, саме ця робота на комуністів і зробила з Пьотра зятого антикомуніста, на якого, до того ж, було написано багато доносів [Щоденники, 18.07.1949].

«Віднайдення» двох друзів юності, Пьотра та Івана, збіглося зокрема і з часом зацікавлення Лисяком-Рудницьким темою українсько-єврейських стосунків. Першим результатом цієї зацікавленості стала виголошена 1961 р. на конференції в Нью-Йорку доповідь, присвячена саме цій темі. Стаття «Українські відповіді на єврейське питання» стала першою із циклу текстів про українсько-єврейські взаємини. Для нас важливим є не лише зміст цієї статті, але і її присвята: «Петрові Равичу, товаришеві моєї молодості» [9].

Окрім Лисяка-Рудницького, у повоєнний час Пьотр фактично не спілкувався з українцями (чи спілкувався дуже мало), принаймні, у нас немає відомостей про це. Але основним колом його спілкування були польські і російські емігранти-інтелектуали, а найбільше — середовище паризької «Культури».

З «Культурою» був тісно пов'язаний і Лисяк-Рудницький: у 1950 р. під час перебування у Парижі він познайомився із Єжи Гедройцем, який справив на нього дуже добре враження. Вони почали співпрацю, задля якої Лисяк-Рудницький зобов'язався підшукати Гедройцеві кілька нових співробітників для журналу [Щоденники, 28.07–2.08.1950] та самому написати статтю про українсько-польські стосунки [Щоденники, 24.05.1951] (вона згодом вийшла, під назвою «Новий Переяслав»). Гедройць у 1967 також дуже добре відгукнувся на «Заяву 35 професорів».

Кінець 1950-х рр. став поворотним пунктом у заангажуванні Равича у справи політики, коли він перестав вважати, що може стояти осторонь. Пьотр підтримував постійні, хоч і невідомо, чи регулярні, стосунки із Адольфом Рудницьким, Юзефом Чапським, Чеславом Мілошем, у пізніший час також — із Данилом Кішем та Володимиром Максимовим та іншими; листувався зі Славомиром Мрожеком [13, с. 192]. У 1960-х рр. Равич був відомим у цих колах, окрім всього, і своїм романом про Голокост, який називався «Кров неба» [21], виданий видавництвом Gallimard, за який у 1962 р. він отримав Prix Rivarol [20, с. 322] — премію, яка щорічно призначалася за найкращий літературний твір, написаний французькою мовою іноземцем. «Кров

неба» також номінувалася на премію Феміна, але нагороди твір так і не отримав [20, с. 322]. Невдовзі Пьотра запросили до співпраці із *Le Monde*, куди він від 1963 р. писав статті про слов'янські літератури. Ці тексти є дуже цікавим явищем: у них Равич, пишучи рецензії та беручи інтерв'ю, завуальовано торкався питань про справи народів «іншої» Європи та критикував політику СРСР. Він також рекомендував паризьким видавництвам романи східноєвропейських авторів, до яких сам час від часу писав передмови.

Щодо його тогочасних стосунків з Іваном Лисяком-Рудницьким, то відомо, що наприкінці 1960-х вони втратили контакт між собою, причому, як видно, — із вини Пьотра. Зокрема у своїх листах до Єжи Гедройця за 1970 і 1974 рр. Лисяк-Рудницький не раз просив його про адресу Равича, акцентуючи на тому, що це був його близький друг і вони вже кілька років не спілкувалися [15, с. 627, 628, 630].

У той же час, в 1969 р., також вийшов друком другий, публіцистичний і дуже критичний роман Равича про події травня 1968 р. в Парижі: «Щоденники контрреволюціонера, або з похмілля» [18]. Реакція на неї була цілковито протилежною до відгуків на «Кров неба». Твір залишився «нібито непоміченим», бо, як написав Юзеф Чапський, не відповідав тогочасним запитам: за лаштунками радісної, піднесеної «революційності» він викривав тоталітарну нетерпимість, що не могло не обурювати гордих із себе «лівих інтелектуалів» [14, с. 123]. На відміну від «Крові неба», «Записки...» було перекладено лише на російську мову та видано у скороченій версії в емігрантському журналі «Континент» за 1980 р. [10].

Безпосередньо до української тематики Пьотр отримав змогу (і бажання) повернутися в 1970-х рр.: тоді він посприяв перекладові на французьку та виданню роману «Жовтий князь» Василя Барки про події Голодомору в Україні в 1930-х рр. Він також написав передмову до франкомовного видання, яке вийшло друком у 1981 р. в тому ж *Gallimard*'і [12]. У ній Равич прирівнює долю українських селян у часи «розкуркулення» та колективізації до долі євреїв під владою Гітлера, камбоджійців під владою Пол Пота та вірмен під турецьким пануванням. Також він акцентує на важливому нюансі, який вирізняє цей геноцид: питання Голодомору в Україні, за його словами, оповите повною, спланованою тишею, а сама трагедія відбулася в умовах абсолютно мирної міжнародної ситуації [22]. Василь Барка дуже тепло і вдячно відгукується про Пьотра Равича: «Я хочу, щоб усі українці знали, за кордоном і на батьківщині теж, що вирішальну роль в приведенні повісти „Жовтий князь” до видавництва Галлімар — відігравав французький письменник... його ім'я П'єр Равіч. Він перший у широкому світі звернув увагу на „Жовтого князя” і дав дуже при-

хильну нотатку в „Ле Монд”. А коли я звернувся до нього у справі перекладу, то він прийняв це до серця — так щиро й близько, як ніхто з наших земляків...» [5, с. 46].

Василь Барка також акцентував на єврейському походженні Равича і назвав це «найвизначнішим і найповчальнішим прикладом єврейсько-української співпраці» [5, с. 46].

Вочевидь автор «Жовтого князя» не був ані знайомий з Равичем особисто, ані ознайомлений з його біографією. На це вказує, поперше, неправильне написання імені, а по-друге — Барка, схоже, вважав Равича французьким євресом (на що вказує здивування і захоплення цікавістю Пьотра темою Голодомору).

На жаль, передмова до роману Василя Барки була одним із останніх текстів, які написав Пьотр: у травні 1982 р., трохи більше ніж за місяць після того, як лейкемія обірвала життя Анни/Ребеки, він покінчив із собою [11].

Замість висновків

Юнацька дружба Пьотра Равича та Івана Лисяка-Рудницького мала великий вплив на них обох, а її печать простежується впродовж решти їхніх життів. На жаль, ми не знаємо достеменно, коли саме вони почали спілкуватися та коли це спілкування переросло в глибоку й тісну дружбу. Можемо лише припускати, що події «лавкового гетта» мали б зблизити їх, хоч би й тому, що вони обоє опинилися «по той бік барикад» у сутичках із польськими, вороже налаштованими, студентами. Однак зануреність Пьотра в українську культуру та непересічно добра обізнаність у тонкощах українського дискурсу загалом, зрештою — і його охрещення, показують, що це спілкування мало набагато давніші корені. І, відповідно, саме воно великою мірою дало змогу йому вижити під час Голокосту.

На тлі цього досить дивним може здаватися те, що із двох товаришів саме Лисяк-Рудницький здебільшого був ініціатором їхнього спілкування в повоєнний час, як і те, наскільки трепетно він ставився до цих стосунків, що добре видно із його щоденникових записів та листування. Попри різні можливі здогади, причина цього залишається наразі таємницею. Не виключено, що таке враження створюється і через «однобічність» джерел (адже всі особисті записи належать Лисяку-Рудницькому), що, зрештою, показує перспективи для подальшого дослідження.

1. Архів Львівського університету. Ф. Р-119. Оп. 1, арк. 60.
2. Архів Львівського університету. Ф. Р-119. Оп. 1, Спр. 3049, арк. 1.
3. Архів Львівського університету. Ф. Р-119. Оп. 1, Спр. 3113, арк. 10.
4. Архів Львівського університету. Ф. Р-119. Оп. 1, Спр. 3649, арк. 2.
5. *Вірний М.* Портрет поета [Текст] / Микола Вірний. – Рівне : Діва, 1998. – 199 с.

6. *Грицак Я.* Іван Лисяк-Рудницький (Нарис інтелектуальної біографії) [Текст] / Я. Грицак // Сучасність. – 1994. – № 11. – С. 73–96.
7. Державний архів Львівської області (ДАЛО). Ф. 26, оп. 15, спр. 298, арк. 155 (497).
8. *Куперштейн Л.* Встречи с Пётром Равичем, миллионером страданий [Текст] / Л. Куперштейн ; пер. с иврита Зои Копельман // Газета Давар. – 1970. – 29 мая. – С. 8.
9. *Лисяк-Рудницький І.* Українські відповіді на єврейське питання [Текст] // Історичні есе : в 2 т. / І. Лисяк-Рудницький. – Київ : Основи, 1994. – Т. 1. – С. 115–135.
10. *Равич П.* С похмелья, или Записки контрреволюционера [Текст] / П. Равич ; сокр. пер. с франц. Никиты Кривошеина // Континент. – 1980. – № 25. – С. 7–88.
11. Archives de Paris 5e, acte de décès no. 362, année 1982, p. 62.
12. *Barka V.* Le Prince jaune / Vassil Barka ; trad. de l'ukrainien par Olga Jaworskyj, préface de Piotr Rawicz. – Paris : Gallimard, 1981. – 396 p.
13. *Ciarkowska A.* «Słowa rozłąą się jak wszy». Piotr Rawicz – pisarz na krawędzi tekstu [Текст] / Anna Ciarkowska // Strategie twórcze w działaniu: Część II. Strategie interpretacyjne w kontekście procesu twórczego / red. Grażyna Habrajska, Joanna Ślósarska. – Łódź : Primum Verbum, 2016. – Str. 191–200.
14. *Czapski J.* Pozgonne – zbył osobiste [Текст] / Józef Czapski // Kultura (paryska). – 1982. – № 7/8. – Str. 122–124.
15. *Giedroyc J.* Emigracja ukraińska. Listy 1950–1982 [Текст] / Jerzy Giedroyc. – Warszawa : Czytelnik, 2004. – 829 str.
16. *Graf von Schwerin Ch.* Piotr Rawicz [Текст] / Christoph Graf Von Schwerin // Twórczość. – 1998. – № 6/631. – Str. 146–147.
17. *Katz Hewetson J.* Piotr Rawicz, pisarz zapomniany [Текст] / Janina Katz Hewetson // Kultura (paryska). – 1990. – № 3/510. – Str. 125–133.
18. *Rawicz P.* Bloc-notes d'un contre-révolutionnaire ou La gueule de bois [Texte] / Piotr Rawicz. – Paris : Gallimard, 1969. – 176 p.
19. *Rawicz P.* Blood from the Sky [Text] / Piotr Rawicz ; trans. by Peter Wiles. – New Heaven & London : Yale University Press, 2003. – 316 p.
20. *Rawicz P.* Krew nieba [Текст] / Piotr Rawicz ; przekład Andrzej Socha. – Kraków : Wydawnictwo Krakowskie, 2003. – 344 str.
21. *Rawicz P.* Le sang du ciel [Texte] / Piotr Rawicz. – Paris : Gallimard, 1961. – 284 p.
22. *Rawicz P.* Vassil Barka, à l'heure du grand crime (Préface) [Texte] / Piotr Rawicz // Annie Dayan Rosenman, Fransiska Louwagie. Un ciel de sang et de cendres. Piotr Rawicz et la solitude du témoin. – Paris : Kimé, 2013. – P. 379–382.
23. *Rosenman A. D.* Un ciel de sang et de cendres. Piotr Rawicz et la solitude du témoin [Texte] / Annie Dayan Rosenman, Fransiska Louwagie. – Paris : Kimé, 2013. – 475 p.
24. *Rudolf A.* Engraved in Flesh: Piotr Rawicz and his novel Blood from the Sky [Text] / Anthony Rudolf. – Newcastle upon Tyne : Menard Press, 2007. – 96 p.
25. The University of Alberta Archives. Accession no 84–1555. Dr. Ivan Rudnytsky Personal Papers, 1940–1984, file 780.
26. The University of Alberta Archives. Accession no 84–1555. Dr. Ivan Rudnytsky Personal Papers, 1940–1984, file 786.
27. Yad Vashem Archives. Certificate of Incarceration no 53350. Doc. No. 99094816.
28. Yad Vashem Archives. Doc. No. 10832161.

29. Yad Vashem Archives. Doc. No. 99094811.
30. Yad Vashem Archives. Doc. No. 99094814.
31. Yad Vashem Archives. Record group: O-62; File number: 95, 3p.

REFERENCES

1. Lviv University Archive, fund P-119, inventory 1, p. 60. Lviv, Ukraine. [In Ukrainian].
2. Lviv University Archive, fund P-119, inventory 1, file 3049, p. 1. Lviv, Ukraine. [In Ukrainian].
3. Lviv University Archive, fund P-119, inventory 1, file 3113, p. 10. Lviv, Ukraine. [In Ukrainian].
4. Lviv University Archive, fund P-119, inventory 1, file 3649, p. 2. Lviv, Ukraine. [In Ukrainian].
5. Virnyi, M. (1998). *Portret poeta* [Portrait of the poet]. Rivne, Ukraine: Diva. [In Ukrainian].
6. Hrytsak, Ya. (1994). *Ivan Lysiak-Rudnytskyi (Narys intelektualnoi biohrafii)* [Ivan Lysiak-Rudnytsky (A sketch of an intellectual biography)]. In *Suchasnist, 11*, 73-96. [In Ukrainian].
7. Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti [State Archive of Lviv Region], fund 26, inventory 15, file 298, p. 155 (497).
8. Kupershtein, L. (1970, May 29). Vstrechi s Petrom Ravichem, millionerom stradanii [Meetings with Piotr Rawicz, a millionaire of suffering] (Zoya Kopolman (Trans.)). *Davar newspaper*, p. 8. [In Russian].
9. Lysiak-Rudnytskyi, I. (1994). Ukrainski vidpovidi na yevreiske pytannia [Ukrainian answers on Jewish question]. In *Istorychni ese* [Historical essays] (Vol. 1, pp. 115-135). Kyiv, Ukraine: Osnovy. [In Ukrainian].
10. Ravich, P. (1980). S pokhmelia, ili Zapiski kontrrevoliucionera [The Hangover or Writing-pad of a Counter-revolutionary] (Nikita Krivoshein (Trans.)). In *Kontinent, 25*, 7-88. [In Russian].
11. Archives de Paris 5e, acte de décès no. 362, année 1982, p. 62. [In French].
12. Barka, V. (1981). *Le Prince jaune* [The Yellow Prince] (Olga Jaworskyj (Trans.), Piotr Rawicz (Preface)). Paris, France: Gallimard. [In French].
13. Ciarkowska, A. (2016). “Słowa rozłążą się jak wszy”. Piotr Rawicz – pisarz na krawędzi tekstu. In *Strategie twórcze w działaniu: Część II. Strategie interpretacyjne w kontekście procesu twórczego* [Creative strategies in action: Part II. Interpretative strategies in the context of the creative process] (Grażyna Habrajska, Joanna Slósarska (Eds.)), pp. 191-200. Łódź, Poland: Primum Verbum. [In Polish].
14. Czapski, J. (1982). Pozgonne – zbyt osobiste [Seasonal – too personal]. In *Kultura (paryska), 7/8*, 122-124. [In Polish].
15. Giedroyc, J. (2004). *Emigracja ukraińska. Listy 1950–1982* [Ukrainian emigration. Letters 1950–1982]. Warszawa, Poland: Czytelnik. [In Polish].
16. Graf von Schwerin, Ch. (1998). Piotr Rawicz. In *Twórczość, 6/631*, 146-147. [In Polish].
17. Katz Hewetson, J. (1990). Piotr Rawicz, pisarz zapomniany [Piotr Rawicz, forgotten writer]. In *Kultura (paryska), 3/510*, 125-133. [In Polish].
18. Rawicz, P. (1969). *Bloc-notes d'un contre-révolutionnaire ou La gueule de bois* [Notepad of a counter-revolutionary or The Hangover]. Paris, France: Gallimard. [In French].
19. Rawicz, P. (2003). *Blood from the Sky* (Peter Wiles (Trans.)). New Heaven & London, UK: Yale University Press.

20. Rawicz, P. (2003). *Krew nieba* [Blood from the Sky] (Andrzej Socha (Trans.)). Kraków, Poland: Wydawnictwo Krakowskie. [In Polish].
21. Rawicz, P. *Le sang du ciel* [Blood from the Sky]. Paris, France: Gallimard, 1961. [In French].
22. Rawicz, P. (2013). Vassil Barka, à l'heure du grand crime (Préface) [Vassil Barka, at the time of the great crime (Preface)]. In Rosenman, A. D., & Louwagie, F. *Un ciel de sang et de cendres. Piotr Rawicz et la solitude du témoin* [A sky of blood and ashes. Piotr Rawicz and the loneliness of the witness] (pp. 379-382). Paris, France: Kimé. [In French].
23. Rosenman, A. D., & Louwagie, F. (2013). *Un ciel de sang et de cendres. Piotr Rawicz et la solitude du témoin* [A sky of blood and ashes. Piotr Rawicz and the loneliness of the witness]. Paris, France: Kimé. [In French].
24. Rudolf, A. (2007). *Engraved in Flesh: Piotr Rawicz and his novel Blood from the Sky*. Newcastle upon Tyne, UK: Menard Press.
25. The University of Alberta Archives. Accession no 84–1555. Dr. Ivan Rudnytsky Personal Papers, 1940–1984, file 780.
26. The University of Alberta Archives. Accession no 84–1555. Dr. Ivan Rudnytsky Personal Papers, 1940–1984, file 786.
27. Yad Vashem Archives. Certificate of Incarceration no 53350. Doc. No. 99094816.
28. Yad Vashem Archives. Doc. No. 10832161.
29. Yad Vashem Archives. Doc. No. 99094811.
30. Yad Vashem Archives. Doc. No. 99094814.
31. Yad Vashem Archives. Record group: O-62; File number: 95, 3p.

Стаття надійшла 31.10.2019 р.

KYRCHIV Ulyana, postgraduate student of Ukrainian Catholic University (Lviv, Ukraine).

Ivan Lysiak-Rudnytsky and Piotr Rawicz: Ukrainian-Jewish friendship.

The article covers the history of Ivan Lysiak-Rudnytsky's friendship with the friend of his youth, Piotr Rawicz, in a broader historical context. Given the fact that the major part of their communication took place between the two World Wars, this friendship is considered, among other things, in the light of Ukrainian-Jewish-Polish relations in Lviv of that period. The influence of these relations on the further course of life of their participants is also traced. Since both Lysiak-Rudnytsky and Ravich later became known public figures, an important task is to explain the origins of their ideas and personal decisions. The focus is on the figure of Piotr Rawicz, who is much less well-known for a Ukrainian-speaking reader. The course of his life is covered with an analysis of its key moments from the issue of identities choice.

This analysis made it clear that during the pre-World War II time, Piotr Rawicz was ready to accept Ukrainian identity to a great extent, which was quite atypical for a Polish-speaking Jew from an acculturated family in Lviv. At the same time, close relations with Rudnytsky's family influenced his vision of the "Ukrainian question" and partly his postwar interest in the affairs of Central and Eastern Europe. One of the indirect consequences is also his active promotion of the publication of the french translation of Vasyl Barka's "Yellow Prince".

An important aspect of this friendship, from the point of view of identities formation, was the fact that the Rudnytsky family itself was rather atypical in its context since they had Jewish roots that were the subject of attention and ridicule on the part of Ukrainians.

Therefore, this article sheds light on who Piotr Rawicz was, why Ivan Lysiak-Rudnytsky dedicated to him his essay “Ukrainian Answers to the Jewish Question”, and how the youthful friendship between them influenced the further course of their lives.

Keywords: Piotr Rawicz, Ivan L. Rudnytsky, Ukrainian-Jewish relations, 20th century, intellectual biography.

КИРЧИВ Ульяна Андреевна, аспирантка кафедры истории Украины Украинского Католического Университета (Львов, Украина).

Иван Лысяк-Рудницкий и Петр Равич: украинско-еврейская дружба.

В статье отражена история отношений Ивана Лысяка-Рудницкого (1919–1984) с товарищем его юности, Петром Равичем (1919–1982), в более широком историческом контексте. Несмотря на то, что основная часть их общения пришлось на время между двумя мировыми войнами, эта дружба рассматривается, кроме всего прочего, в свете украинско-еврейско-польских отношений во Львове того периода. Прослежено также влияние этих отношений на дальнейшую жизнь их участников. Поскольку и Лысяк-Рудницкий, и Равич впоследствии стали известными публичными лицами, важной задачей является объяснение истоков их идей и личных решений. Акцент сделан на фигуре Петра Равича, гораздо менее известного украинскому читателю. Освещены страницы его жизни с кратким анализом ключевых моментов с точки зрения вопроса выбора идентичностей.

Благодаря такому анализу удалось выяснить, что до Второй мировой войны Петр Равич был склонен в большой степени отождествлять себя с украинцами, что было довольно нетипичным для львовского аккультурированного и польскоязычного еврея. В то же время близкие отношения с семьей Рудницких повлияли на его видение «украинского вопроса», и частично — на послевоенный интерес к делам Центрально-Восточной Европы. Одним из косвенных последствий можно, в частности, считать его активное содействие изданию на французском языке «Желтого князя» Василия Барки.

Важным, с точки зрения формирования идентичностей, аспектом этой дружбы было и то, что сама семья Рудницких была скорее нетипичной в своем контексте, ведь Рудницкие имели еврейские корни, которые были предметом внимания и насмешек со стороны некоторой части украинцев.

Итак, данная статья проливает свет на то, кем был Петр Равич, почему именно ему Иван Лысяк-Рудницкий посвятил свое эссе «Украинские ответы на еврейский вопрос» и как юношеская дружба между ними повлияла на дальнейшее течение их жизней.

Ключевые слова: Петр Равич, Иван Лысяк-Рудницкий, украинско-еврейские отношения, XX век, интеллектуальная биография.

**ДО 125-РІЧЧЯ
ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
ВІКТОРА ПЕТРОВА-ДОМОНТОВИЧА
(1894–1969)**

УДК 929 Петров (Домонтович)
DOI <https://doi.org/10.15407/ub.18.116>

*Валентина Миколаївна КОРПУСОВА,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Інституту археології НАН України
(Київ, Україна)*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5601-3677>

**ХРИСТИЯНСЬКИЙ СВІТОГЛЯД
ВІКТОРА ПЕТРОВА (ДОМОНТОВИЧА)**

Розглядається світогляд видатного українського вченого, письменника ХХ ст. В. П. Петрова (1894–1969), вплив на його формування родини, освіти, покликання до науки, рис вдачі. Його внеском у розвиток світової думки було створення на християнських засадах історіософічної теорії історії як буття людства, яка довела можливість єдності науки і віри. За умов СРСР методологією його наукових досліджень залишалася історіософія та християнський світогляд, які були поміж рядками. Це було особливістю умов радянської дійсності і його творчого почерку науковця і письменника. Він був людиною пам'яті та часу, що пов'язано з його християнським світоглядом.

Ключові слова: Віктор Платонович Петров (В. Домонтович), християнство, родина, педагогіка, історіософія, наука, художня література.

Питання про світогляд Віктора Платоновича Петрова (В. Домонтовича) — українського мислителя, ученого, організатора науки, педагога, письменника ХХ ст., чие 125-річчя з дня народження припало на 2019 р., важливе не тільки для з'ясування духовного виміру його біографії, а й має більш широке значення в контексті філософської проблеми Нового та Нашого часу. Йдеться про проблему співвідношення єдності чи протилежності віри й розуму, науки й віри в Бога. Ця проблема у філософському аспекті щодо В. П. Петрова у вітчизняній історіографії лише окреслена в кількох рядках [4, с. 20] і не порушена в історичних дослідженнях. Залишається недослідженим

питання: чи змінювався християнський світогляд В. П. Петрова впродовж його життя за умов СРСР?

Розв'язання цього, як і будь-якого іншого наукового питання, має ґрунтуватися на вичерпному з'ясуванні фактів та їх аналізі, на чому повсякчас наполягав професор В. П. Петров: «В основі дослідження повинні лежати не правдоподібність припущень, а джерела і їх аналіз. З цього треба починати і на це спиратись» [11, с. 33–35; 18, с. 994; 13, с. 10]. Тому насамперед розглянемо першоджерела, які пов'язані зі світоглядом В. П. Петрова: походження та виховання, педагогічна праця, наукові та художні твори.

Кожна людина «родом з дитинства». Саме родинне середовище формує її світогляд. Народився В. П. Петров у м. Катеринославі (нині м. Дніпро) в родині потомствених православних священнослужителів [25; 2, с. 23–29]. Його дитинство, за спогадами самого Віктора Платоновича, «пройшло серед духівництва та молитов». Родина Петрова була високоосвіченою та релігійно-письменницькою і, крім прямих обов'язків священнослужителів, була пов'язана з педагогічною працею. Батько Платон Мефодійович Петров (1871–1921) пройшов духовний шлях від сану священника Катеринославської тюремної церкви Всіх Скорбящих Радості до єпископа Уманського. Він був активним церковним та громадським діячем, настоятелем храмів у різних містах. Упродовж Першої світової війни був настоятелем церкви при евакуаційному лазареті Тираспольського полку Південно-Західного фронту, за службу в якому був нагороджений орденом Св. Анни 2-го ступеня. Платон Мефодійович отримав звання кандидата богослов'я, опублікував багато праць на церковні теми, редагував часописи, викладав у різних навчальних духовних і світських закладах, зокрема, був ректором Київської духовної семінарії. П. М. Петров був не тільки висококваліфікованим богословом, а й загалом ерудованою людиною, добре грав на скрипці, любив музику. Він був люблячим батьком, пишався тим, що його син Вітя в чотири роки й три місяці вже вмів писати батькові листи [2, с. 23]. Після втрати дружини та дочки Ані, коли постав вибір — виховання сина або чернечий постриг із підвищенням по службі, він вибрав сина. Після закінчення академії Платон Мефодійович мав змогу повністю взяти на себе виховання восьмирічного сина, із яким уже не розлучався під час службових переїздів. Лише 1913 р., коли Віктор після закінчення Холмської чоловічої гімназії вибрав свій життєвий шлях, Платон Мефодійович Петров, працюючи в Холмі, прийняв чернечий постриг. Він вирізнявся ерудицією і працелюбністю, був «людиною твердих поглядів і виразної цілеспрямованості» [2, с. 26]. Ці риси він передав синові Віктору, виховуючи його на власному прикладі.

Мати Віктора Платоновича Марія Вікторівна (?–1898) походила з родини Віктора Івановича Преображенського, кандидата богослов'я, ректора Катеринославської семінарії, згодом настоятеля соборної Покровської церкви в м. Олександрівську (сучасне Запоріжжя). В. Преображенський активно друкувався як проповідник, прагнув покращити народну початкову освіту. Як голова Олександрівського повітового відділення Єпархіальної училищної ради, він відповідав за 60 початкових шкіл при церквах повіту, обстоював їх інтереси, намагаючись поліпшити стан шкіл матеріальними засобами та кращими викладацькими кадрами [25, с. 22–23]. Мати Віктора Платоновича хворіла на сухоти і пішла з життя, коли сину було три з половиною роки, невдовзі не стало і маленької сестрички. Батько розумів і відчував значення материнської любові для маленької дитини. Коли йому довелося покинути родину для навчання в Київській духовній академії (1898–1902), догляд за сином він не наважився довірити його хрещеній матері, рідній сестрі Марії Мефодіївні Петровій, яка не мала дітей і ніколи не виходила заміж. Маленького Віктора він довірив своїй сестрі Феодосії Мефодіївні Петровій (за чоловіком Китаєвій) (1878–1958), яка мала трьох дітей. Чоловік Феодосії Мефодіївни Іван Китаєв походив з родини священників, закінчив Катеринославську духовну семінарію й був висвячений на священника. Хрещеним батьком Віктора Платоновича був дядько з материнського боку, брат матері Антонін Вікторович Преображенський (1870–1929). Він був кандидат богослов'я, професор, знаний учений-медієвіст, видатний знавець у галузі церковної музики і церковного співу. Йому належать статті та монографії, зокрема, з досліджень давньоруського пісенного мистецтва, давньоруського нотного письма, серед яких: «Греко-руские певческие параллели XII–XIII вв.», «„Латинская ересь” в русском пении XVII в.». Він був педагогом, викладав у Петербурзькій придворній співочій капелі, був професором Петроградської консерваторії і Російського інституту історії мистецтв [25, с. 27–29; 28, с. 430]. Тому є всі підстави стверджувати, що підґрунтя світогляду В. П. Петрова було закладено християнським родинним середовищем, вихованням та знанням, які надала родина.

Відомо, що діти в родинах потомствених православних священнослужителів, вибираючи життєвий шлях, наслідують батьків. Але Віктор Платонович перервав родинну традицію і не став священником. Він вибрав долю вченого, але, як і рідний та хрещений батьки, займався педагогічною діяльністю. Вона не була для нього маргінальною через обставини життя — чи то вчителювання задля заробітку, чи то отримання професорської посади, яка збігалася з науковою працею [1, с. 252–267]. Професор В. Петров усе життя приділяв велику

увагу передаванню знання наступним поколінням. Невипадково тема його художніх творів «Учитель — учень», випробовуючись у різних контекстах, мандрує з тексту до тексту. Вона є в усіх його романах — «Без ґрунту», «Доктор Серафікус», «Дівчинка з ведмедиком», в оповіданнях «Князі», «Апостоли», у белетризованому біографічному романі «Аліна і Костомаров», у науковій розвідці «Особа Сковороди».

Отже, умови виховання, моральні настанови, отримані знання в дитинстві від родини, за час навчання в класичній чоловічій гімназії в Холмі, на слов'яно-російському відділі історико-філологічного факультету Університету св. Володимира (сучасний Київський національний університет імені Тараса Шевченка) (1913–1918 рр.), вроджений хист дослідника — усе це створило не тільки міцний фундамент для розвитку В. Петрова як ученого, а й особливу площину його мислення. Він зосереджувався, прагнучи синтезу, на проблемах, а не на окремих науках [27, с. 118]. Таке зосередження потребувало філософського осмислення проблем. Віктор Платонович був саме таким філософом, яким, на думку академіка В. І. Вернадського, треба народитися, який без спеціальної підготовки може мати величезні філософські досягнення, хоча філософію як науку можна і треба вивчати [3, с. 73].

Духовні пошуки молодого Віктора Петрова, студента й професорського стипендіата Університету св. Володимира, мало відомі за документами його особистого архіву. З них в Україні надруковано: «В этой же форме написаны прекрасные гимны (Про розвиток середньовічної поезії)» [10, с. 171–197; 5, с. 164–171]; «Человек, которого мучила бесконечность. О мудрости Тургеневской» [22, с. 68–72; 8, с. 73–76]. Вони свідчать про науково-світоглядіві християнські погляди молодого Віктора Петрова, нове бачення проблем в історичному аспекті. Уже тоді деякі його ідеї випереджали час. Ранні наукові розвідки дослідника були спрямовані на пошук самого себе: «Найти себя в настоящем это значит найти „свое“ в прошлом, найти для себя в прошлом ценности, традиции, предания и „духовных отцов“» [17, с. 25–39]. Продовжуючи напрям духовних досліджень батьків, В. Петров розробляв тему, присвячену церковно-християнській поезії латинською мовою, яка виникла до розділення Церкви на католицьку й православну. На початку ХХ ст. церковна середньовічна латинська поезія була відома в Західній Європі завдяки антології Реми де Гурмона, але в Росії залишалася невідомою, за винятком одного автора — Амвросія Медіоланського. Розвідку на цю тему В. Петров готував або як студент для виступу на семінарі Київського університету, або як професорський стипендіат для однієї з двох обов'язкових лекцій для студентів. Авторський текст розвідки зберігся як чернетка-

автограф без перших сторінок, тому архівісти дали їй умовну назву «В этой же форме написаны прекрасные гимны (Про розвиток середньовічної поезії)». У тексті праці В. Петрова відобразилася неподільність культури та релігії за часів середньовіччя. На підставі антології Р. де Гурмона молодий дослідник простежує розвиток форм латинської поезії III–XII ст. та доходить висновку, що розвиток форм віршування було завершено в X–XI ст. Зміст церковних текстів (літаній, секвенцій, оди, гімни) він розглядає в контексті їх функцій у відправі літургії та інших форм богослужіння, які він добре знав і розумів. Аналізуючи секвенції каролінгської епохи IX–X ст., монахів Еккехарда ле Палатина, Гукбальда, Алквіна, В. Петров зазначає, що в них музика з'єднується зі словами, що вірші будуються на звуковій окрасі літер слова, що звукова інструментовка набуває абсолютного значення. Петров цитує уривки латинських текстів, іноді подає їх переклад, стислі коментарі щодо біографії поетів. Молодий дослідник, на відміну від французьких учених, бачить грецьке (візантійське) походження секвенцій, указує на грецьке походження рефрену *Kyrie eleison*¹, на схожість мотивів канону Андрія Критського та од Амвросія Медиоланського. Тут дається взнаки його знання з дитинства богослужбової поезії грецькою мовою. Наголошуючи, що для поетів середньовіччя Біблія та Євангеліє разом з Вергілієм і Овідієм стають джерелами натхнення, В. Петров визначає схеми тем, які розробляли середньовічні поети. З них перейшли в нашу сучасність три основні мотиви: *Dies irae*; *Leata Maria Virgo*; Христос. Молодий дослідник порушує питання про вплив середньовічної церковної латинської й візантійської богослужбової християнської поезії на розвиток барокової української (південноруської, за термінологією того часу) XVI–XVII ст. На початку XX ст., як указує дослідник, це питання було тільки окреслено, але зовсім не порушено і не розв'язано. На думку В. Петрова, цей вплив був значнішим, ніж вплив на українську поезію барокової латино-польської поезії, яка також має корені знов-таки в латинській середньовічній поезії. Петров вважає, що вплив середньовічної християнської латинської поезії на українську був більшим за вплив античної римської поезії, та звертає увагу на те, що «последняя является предметом тщательного изучения, тогда как церковная латынь обходится совершенным молчанием... даже в общих курсах».

Ще одна тема, пов'язана з християнством, яка цікавила В. Петрова за тих часів, присвячена аналізу церковного руху в Росії — богословським суперечкам, так званій «хлебопоклонной ереси». Цей рух тривав протягом чверті сторіччя — останніх 20 років XVII ст. й перші

¹ Рефрен *Kyrie eleison* і досі звучить в католицьких молитвах.

роки XVIII ст., коли Україна вже увійшла до складу Російської імперії та передала їй багато чого зі своїх знань та культури. Вивчаючи цю тему, молодий учений в історичному аспекті по-новому бачить богословську проблему. Випереджаючи свій час, В. Петров доводить, що Візантія, яка гинула, нав'язувала Московії роль третього Риму, до якого та не була готова ані в культурному, ані в економічному, ані в інших вимірах. «Военные неудачи, бедность народа, финансовые затруднения, сравнение московской образованности с западноевропейской, — все говорило за то, что Москва еще не достигла величия Рима, что она еще не превзошла всех других стран». У духовному житті російського суспільства, як вважав Петров, «возник кризис — кризис идеи, до XV века крепко вошедший в мирозерцание москвитян и упорно державшийся и в XVI и в XVII и даже в XIX веке. Имею в виду так называемую „идею третьего Рима“». У Росії богословські суперечки й одночасно народний рух набули такого велетенського розмаху, що «вспомнили Антихриста и в смутах, возбужденных спором, увидели все признаки конца мира». На думку В. Петрова, за богословськими суперечками стояло змагання двох партій: «старомосковской, греческой, официальной, консервативной и латинской, киевской, прогрессивной». Суть їх боротьби полягала в тому, що «победа одного взгляда или другого ознаменовала бы победу сторонников греческой или латинской культуры, а следовательно и школьной образованности, победу одного из двух богословских направлений — греческого святоотечественного или латинского схоластического, далее рационализма или мистицизма, византийских или европейских тенденций в живописи и литературе и, наконец, мировоззрения средневекового или же созданного эпохой Возрождения». Всупереч загальноприйнятій думці, В. Петров пропонує свої твердження. За суттю «хлебопоклонной ереси» він бачить потенційні, але не реалізовані можливості Російської імперії долучитися до культури Заходу ще до Петра I.

Християнський світогляд Петрова помітно і в темі дослідження історії російської літератури XIX — початку XX ст. У ній, судячи з текстів, що збереглися, В. Петров намагається проникнути в духовний світ досліджуваних письменників не лише як психолог, а і як віруюча людина. Його цікавлять їхні душі, їхній християнський світогляд. Схильність до аналізу внутрішнього світу людини, притаманна В. Петрову з молодих років, була як у житті, так і в усіх його дослідженнях. Насамперед він бачив людину, а потім усе інше, тому згодом в історіософських розвідках В. Петров висунув тезу: наука має повернутися обличчям до людини. Він стверджував пріоритет духовного розвитку людства, а не технічного прогресу. Молодий до-

слідник виступив з апологією письменників, значення творчості яких заперечувала тогочасна критика, а їх автентичність не сприймалася сучасниками. Йдеться про Олексія Хом'якова та Івана Тургенєва. Характеризуючи внутрішній світ неоднозначної особистості О. Хом'якова [20, с. 82–83], Віктор Петров відчував внутрішню близькість до нього навіть на відстані років. Молодий учений ніби пророкував своє майбутнє несприйняття суспільством, ніби здійснював власний самоаналіз. Петров відчував душу й розум Хом'якова, його віру в Бога. Невипадково він стверджував, що «... кожна людина, писавши про інших, пише тільки про себе» («Аліна і Костомаров»). Як і у нього самого, «...его [Хом'якова. — В. К.] ум закрывал душу. Душа была скрыта умом. Слишком умный, чтобы казаться душевным человеком, чтобы быть „нараспашку“. ... Ум для всех, душа для немногих, м[ожет] б[ыть] только для самого себя». «...Хомяков — для других — ум, и только ум, блистающий, парадоксальный, огромный и в э[той] огромности, доходящий до чрезвычайности, дразнящий и неуспокаивающийся...». «Общество и собеседники не знали о живой и непрестанной беседе Хомякова с Богом... Не знали „душевного“ Хомякова. Его молитвенности и обращенности, его тайны, его затаенного, его погруженности, его знания».

У розвідці «Человек, которого мучила бесконечность. О мудрости Тургеневской» В. Петров виступив з апологією І. Тургенєва, якого тогочасна критика вважала застарілим. Аналіз двох романів І. Тургенєва — «Накануне» і «Дворянское гнездо» — дав змогу В. Петрову блискуче спростувати висновки критики і визначити належне місце письменника в історії світової літератури. Уже назвою статті дослідник наголошує, що в ній йдеться про внутрішній світ письменника. Його В. Петров цінував не лише як художника слова, а і як мислителя, мудреця, філософа, котрий розв'язував дві морально-філософські проблеми людства, характерні для всієї історії. Одна з них — людина в її суто людському, друга — людина і природа. Ці проблеми згодом стануть вирішальними в баченні В. Петровим історії як розвитку людства, у його дослідженні проблеми сучасного образу світу. Молодий дослідник бачить глибину тургенєвського споглядання, за якою все — і любов, і краса, і культура, і людина — нічого не варте. На думку Петрова, тургенєвські герої здатні повторити суворий вислів Софокла, який, наслідуючи Феогніда, вважав, що найбільше благо — не народитися зовсім, «лучшая доля для смертных — на свет никогда не родиться». Звернення Петрова до Софокла у випадку Тургенєва — це тільки данина класиці, вплив античної культури на письменників. І в цьому впливі людина, у самій її сутності людського, об'єднується в просторі і часі. Філософію І. Тургенєва В. Петров пов'язує з хрис-

тиянством. Він відчуває трагічне мислення російського письменника, його висновок про заперечення права людини на життя, щастя та любов. Тому кожна людина має бути покараною, бо життя — це злочин, і ми несемо вже в житті кару за нього. Такий висновок виникає відповідно до християнського світогляду, із сприйняття перворідного гріха Адама і Єви. Право на життя людини, її щастя та любов дає лише Всевишній. Досліджуючи другу тургенєвську проблему — «людина й природа», Петров доходить висновку: цей письменник був людиною з особливим настроєм душі, назва якому «тиша», людиною, яка пізнала тишу, яка проникла в сенс ім'я Христового, званого «Світлом Тихим», що дає життя. Таке глибинно-сутнісне філософсько-християнське сприйняття людини й природи Тургенєвим було суголосне В. Петрову.

Для Петрова — молодого вченого, ще студента — важливим для дослідження теми «Н. М. Языков, жизнь и творчество» (40 друкованих аркушів), відзначеної срібною медаллю, був переклад поетом псалма 136. Порівняння перекладу з текстом Біблії привело Петрова до висновку: «Подражание псалму 136, удачно переложенному г. Ф. Глинкою, у Языкова полнее и ближе к подлиннику. Глинка переложил только элегическую часть псалма: у Языкова переложена и вторая, где пророк от грустных воспоминаний о родине переходит к мысли о мщении, вооружается ненавистью». Зауважимо, що Біблія для В. Петрова також була джерелом натхнення в його історіософічних розвідках, у яких він використовував біблейські вислови на кшталт «дивились і не бачили» [12, с. 844]. Біблійній тематиці присвячено його художній твір «Апостоли». На нашу думку, цей загальновідомий біблійний сюжет, художньо описаний В. Домонтовичем, був метафорою. Вона була потрібна автору для відображення особистого ставлення до розп'ятої України після поразки у Визвольних змаганнях і перемоги більшовиків, щоб визначитися — на якому він боці. В образі апостола Хоми Петров багато в чому виразив себе. Як і Хома, Петров не вірив «в Ісуса-царя. Наша віра в Ісуса — віра в Ісуса розп'ятого. Переможе Розп'ятий; зневажений здобуде царство». Хома молився — Петров у історіософських дослідженнях сказав своє слово у розвитку світової думки. Йому, як і Хомі, багато хто не довіряв і в Україні, і в діаспорі в Німеччині. «З Хомою треба було бути обережним», — вважали апостоли, тому що Хома все перевіряв, замість того, щоб славити. Як і Хома, Петров думав, чи може людина «вірити й не вірити разом?», «якщо він не вірить, то чому ж він іде разом з іншими, з Ісусом, разом з ним же, таким бурхливим і рвучким Петром, іде вперед назустріч своїй хисткій і непевній долі і, може, навіть назустріч своєї загибелі?».

Як бачимо, навіть стислий аналіз ранньої наукової творчості В. П. Петрова демонструє його християнський світогляд, площину його мислення, спрямовану на християнську тематику досліджень, і це не данина часу, а його цінність сутності людського.

Радянська влада унеможливила подальші дослідження в цьому напрямі. Вони з'явилися лише в повоєнні роки в американській зоні окупації Німеччини. Свої дослідження професор В. П. Петров втілював у педагогічній праці, публікував в українській еміграційній пресі. Їх передрук в Україні увійшов до складу збірки окремих наукових розвідок в 3 томах (111 друкованих аркушів), яку здійснив В. С. Брюховецький у 2013 р. [19]. Професор Петров вважав себе насамперед ученим. Саме цей факт дає ключ до розуміння особи Віктора Петрова, якого дуже цікавив сучасний образ світу, що змінюється навколо людини. У той же час вона сама біологічно залишається незмінною з часів палеоліту — «несучасною сучасною людиною» чи так само — «немодерною модерною людиною», і з цього постає проблема істоти людського [16, с. 810–824]. Цю тезу вчений повторював у багатьох розвідках. У проблемі сучасного образу світу — історії як буття людства, що складається з окремих епох, професор Петров досліджував конструкцію епохи, її «кінці і початки» [14, с. 914–935]. Ставлення вченого до цього дослідження «підказане не вірою, а прагненням збагнути», тобто тим, що за суттю є чинником розвитку науки. Ця думка повторюється також у контексті художнього твору «Апостоли»: «Я волю знати, щоб не помилятися». Таке власне завдання призвело до того, що, за оцінкою вченого-біолога І. Розгіна, «В. Петров у своїх працях піднявся на рівень кращих європейських філософів-природників у трактуванні ідеалістичних проблем, тобто у боротьбі з сучасним матеріалізмом» [24, с. 181]. Такого самого висновку дійшов Ю. Шевельов (Шерех), вважаючи, що Петров був «один із дуже небагатьох, хто міг би сказати своє слово в розвитку світової думки» [27, с. 115]. Петров у Мюнхені, офіційно не будучи теологом за фахом, був професором Богословської академії УАПЦ (до грудня 1947 р. — Богословсько-педагогічна академія), продеканом філософського факультету Українського Вільного Університету, викладав в Українському технічно-господарському інституті в Регенсбурзі, працював у часописах. Але «єдина організація, до якої Віктор Платонович проявляв стале зацікавлення і в якій брав участь, була Українська православна церква» [26, с. 153]. Лекції Петрова з курсу патрології фактично були спрямовані на дослідження історії християнства як наукової дисципліни. Він намагався передати молодому поколінню емігрантів сучасні знання, тому студентам академії він читав курс не передання, не вчення отців Церкви, а створену ним історію-

софію, частини якої він публікував на сторінках емігрантської преси: «МУР», «Орлик», «Рідне слово», «Арка». Отримавши якісну освіту, розуміючи її значення, Петров не був байдужим до того рівня знань, які отримуватимуть на лекціях студенти — майбутні християнські пастирі людських душ. Тому на зборах професорської ради Богословсько-педагогічної академії він виступив проти надання звання доктора *honoris causa* великій групі викладачів, знання яких не відповідали рівню вченого ступеня, і завжди домагався свого [24, с. 180]. У цьому разі діяв чинник протистояння професора В. П. Петрова загальній тенденції депрофесіоналізації, зокрема, професури, про що він писав в історіософічних розвідках, характеризуючи епоху Наш час.

У боротьбі з сучасним матеріалізмом Петров створює свою теорію історіософії. Зазначимо, що термін «історіософія» не тотожний радянському і сучасному українському терміну — філософія історії, теоретична філософія. Історіософія стала методологією його періодизації історії як процесу буття людства. Вона стосується Європейської цивілізації і відрізняється від існуючих інших періодизацій, зокрема від марксистської теорії формацій та радянської періодизації історії, пов'язаної з історичним діалектичним матеріалізмом.

Історіософія Петрова відображає його світогляд. Він, на думку Ю. Шевельова (Шереха), «був виплодом його власного світобачення», а не виник під впливом екзистенціалістів. «Світогляд цей не був тільки теоретичний і розумовий. Власне, він визначав усю поведінку Петрова», який «знав у глибині душі мудрість Еклезіасту» [26, с. 153; с. 160]. Світогляд В. П. Петрова, за свідченням Ю. Шевельова, мало розуміли українські емігранти в Німеччині в 40-ві роки (зазначимо, що це стосується і незалежної України, де спадщина В. П. Петрова тільки почала вивчатися). Таке становище пояснюється тим, що на зламі епох, а ми живемо саме у такий час, за спостереженням В. Петрова, останні покоління «живуть уривками уявлень різних діб, тоді як вони належать новій, іншій, якої вони не уявляють собі» [14, с. 915].

Петров був занурений у західну науку, в якій історія буття людства хронологічно поділяється на 2 частини. Першою вважається Доісторія — Передісторія (німецькою мовою — *Vorgeschichte*, англійською — *Prehistory*), яка охоплює часовий простір до Різдва Христового, другою — Історія, що починається після Різдва Христового. Такий поділ історії за категорією лінійного історичного часу — до і після Різдва Ісуса Христа — західна наука унаслідувала від ранньохристиянських теологів. Він є універсальним та існує донині. У радянській історичній науці він позначається: до нашої ери (до н. е.); нашої ери (н. е.). Тому В. П. Петров, наслідуючи західну історичну науку, свою періодизацію історію як буття людства починає з

епохи Середньовіччя, у фокусі якої перебуває Ісус Христос. За його періодизацією, епоху Середньовіччя заступають епохи Новий час та Наш час (або доба атомової енергії, або Інформаційна доба, за визначенням III тисячоліття). Про Доісторію — Передісторію буття людства Петров планував видати монографію у 1973 р. На жаль, дослідження В. Петрова на цю тему видано вже посмертно [9].

В. П. Петров розумів історіософське значення розвитку сучасної науки, зокрема кризи класичної фізики, що відобразилося в багатьох його розвідках: «Сучасний образ світу. Криза класичної фізики»; «Наш час, як він є», «Історіософічні етюди» та ін. Особливе історіософське значення він надавав квантовій фізиці, яку студіював спеціально [27, с. 117]. Фізичні явища — хвиля й скачок, розрив і стик — надали поштовх його розумінню історії буття людства не тільки як біологічного відтворення поколінь, а й культурно-історичного розвитку. Він розглядав історію не як безперервний потік бування, а як «чергування перервностей... як зміну епох, що в своїй особності заступають одна одну». Між епохами є розриви, але є і стик. Кожна епоха самодостатня і характеризується певними категоріями, які при зміні епох змінюються по етапам методом заперечення. Він наголошує, що людина сприймає світ через ідеологію своєї епохи, котра визначається компонентами, із яких один — Істина — є ієрархічно вищою за всі інші, тобто є системоутворювальною.

Учений простежує ідеології епох на конкретному історичному матеріалі й визначає, що в Середньовіччі нею був теологізм, Істина — Божа, у Новий час — гуманізм, Істина — людська. У Наш час людство знову повернулося до Бога. У побудові ідеології епохи Наш час, що настав у XX ст., професор В. Петров розрізняє три чинники: іманентний розвиток науки, поворот до релігійних основ життя, соціологічний. Учений зробив висновки з тенденцій, котрі тільки окреслювалися в першій половині XX ст. На його думку, в ідеології Нашого часу «протиставлення матеріалізму й ідеалізму втрачає той сенс, який воно мало в 19 сторіччі» [23, с. 946–958]. У Наш час накреслився виразний поворот до Середньовіччя. Якщо зрушення у сфері суспільного життя людства тільки почали означатися (йдеться про 40-ві роки XX ст.), то після повороту до церковно-теологічних основ наук, зокрема природознавчих і математичних, вони проступають виразно. «Не завжди прямо і не завжди остаточно, але завжди в тому самому напрямкові»² [21, с. 1611]. У цій тезі Петров уточнює:

² Нині ми бачимо, що подальший розвиток цих тенденцій привів до створення системи, яка яскраво помітна на зламі тисячоліть, наприклад, у таких історичних явищах, як постмодерн і глобалізація, створення організації нового типу — Євро-союзу, генної інженерії в біології, атомної фізики, астрофізики тощо.

«Мова йде не про релігійність, або про не релігійність окремих учених, як давніше, Ома, Максвелла, Менделєєва або Павлова, не про індивідуальну релігійність ученого і не про те, щоб побудувати релігію на засадах просвітництва, ствердити компромісові розв'язання колізії, а про зовсім щось інше». Йдеться про те, що «всі науки, вся ідеологія, уся наша доба в цілому повертає до засад, які протягом століть, починаючи з Ренесансу, заперечував Новий Час». Водночас Петров застерігає говорити про синтез Середньовіччя і Нашого часу, про спрощене розуміння нової епохи, про принципову відмінність пізнання в кожній епосі. На відміну від релігійної метафізики Середньовіччя, пізнання в Наш час є технічне, інструментальне. Воно приводить людство до загрози самознищення. Петров бачить: «Розвиток техніки надто явно випередив розвиток морального становища людини, етичний, біологічний і соціальний розвиток людства. Між технічною людиною, з одного боку, і між духовною людиною з другого, стався розрив», «Людина — творець машин — опинилася сама в залежності від машин», «людство стоїть перед загрозою катастрофи. Перед загрозою власного самознищення». Розв'язання життєвої проблеми людства — звільнення від влади машини й знайдення інших джерел пізнання, розкриття в собі духовних творчих сил, могутніших за технічні — В. Петров бачить на шляху, який пропонує людству християнська віра та християнський шлях Церкви [21, с. 1608–1613].

Петров бачив у зрушеннях, які на той час лише почали позначатися, бажання народних мас повернути релігії суспільне значення й організувати суспільство на релігійних засадах. Ця тенденція повороту людства до християнсько-церковних основ суспільного життя, на думку професора В. Петрова, виникла як результат зламу ідеології Нового часу. На останньому етапі Нового часу Церква була заперечена державою не лише в суспільно-державній сфері ідеології, а й у приватній. Держава перейняла на себе роль й вагу Церкви, вона заступила Церкву. Як наслідок — нищівна сила провідної ідеологічної доктрини 20–30-х років ХХ ст., котра була характерна для тоталітаризму «у формі нацизму — фашизму, як рівно ж і у формі більшовизму», розв'язала війну 1939–1945 рр. проти цілого світу. Це «не була війна германізму і слов'янїзму, англосакського й германського світів; це була війна за світоглядową долю світу» [21, с. 1608].

Характеризуючи епоху, Петров визначив категорії, властиві тільки певній історичній епосі, а також категорії позаепохальні, «властиві кільком епохам, наскрізні категорії й явища, що переходять з доби в добу, співіснують з епохальними явищами й категоріями, вростають у ґрунт доби, що із зникненням доби переходять в іншу, продовжують своє існування поза гранями доби, яка їх витворила». До позаепо-

хальних категорій Петров зараховував релігійні істини, естетичні вартості, етноси, технічні винаходи людства [18, с. 1000]. Релігійна творчість Середньовіччя, на його думку, була «вища за релігійну творчість Нового Часу, що ні Лютер, ні Кальвін, ні Никон не можуть бути поставлені в один рівень з духовістю Середньовіччя, що жадна наступна ера не спромоглася досягти висот церковної догматики Візантії. Злиденності релігійної творчості Л. Толстого або В. Джемса ніхто не буде заперечувати» [16, с. 810–824]. Ця думка вченого також ілюструє його тезу про заперечення творчої самодостатності часу в розвитку історії.

Якщо в історіософських розвідках В. Петров розглядав християнство без поділу на конфесії, то низка статей про новітню західну філософсько-релігійну та богословську літературу була присвячена католицизму та протестантизму. Його статті «З сучасної релігійної літератури», «З новішої богословської літератури. Християнське вчення про державу», «Християнство, новий час і сучасність», «Лютер з католицького погляду» вийшли друком у виданнях: «Бюлетень Богословсько-педагогічної академії УАПЦ» (Мюнхен); «Народний календар на рік Божий 1949» (Париж); «Богословський вісник. Місячник. Орган української автокефальної православної церкви на еміграції» (Мюнхен). Інші статті — «З новішої західної філософсько-релігійної та богословської літератури», «З новішої богословської літератури. Протестантизм і сучасність» — не були опубліковані за життя професора Петрова, вони вийшли друком за автографами, які зберігаються в архіві УВАН у США у фонді В. Петрова [19, т. 2, 3]. У них автор ознайомлював українського читача в еміграції з новітніми розробками філософсько-релігійних тем статей німецьких богословів й професорів, подавав ґрунтовні коментарі. У розвідці «Духові течії Європи Нового часу» Петров розглядав Європу Нового часу у фокусі своєї історіософії, виокремлював «дві ідеї, які лежать в основі її духової культури, ідея людини й ідея природи, — найбільші з її святинь!». Він вважав ці ідеї «грандіозними» без жодного перебільшення [12, с. 844]. Їх грандіозність полягає в тому, що, на відміну від середньовічного філософсько-християнського сприйняття людини і природи, Новий час, починаючи з Ренесансу, конструював новий погляд на людину, висунув ідеї натуралізму і гуманізму. «Божому він протиставив людське, надприродному — природне». У низці статей («Лютер з католицького погляду», «Духові течії Європи Нового часу» та ін.) православний за хрещенням В. Петров із симпатією ставиться до Лютера. Своє зацікавлення католицизмом і протестантизмом він пояснює обставинами, у яких опинилася українська діаспора. «Ми живемо в центрі Західної Європи, живемо в безпосередньому оточенні католиків і протестантів, і тому конфесійні

відміни й стосунки набувають для нас особливої ваги й особливого інтересу» [15, с. 1641]. Не виключено, що підґрунтям такої зацікавленості Петрова було також його навчання в гімназії в Холмі, де в місті, крім православних, була значна частина римо-католиків, а також на нього могла вплинути ерудиція і симпатії батька Платона Петрова. Для Віктора Петрова дуже важливими були духовні потреби часу, тенденція до зближення найголовніших віровизнань Західної Європи. Він зауважує: «Це питання набуває ще більшого значення для нас в зв'язку з тим, що і в католицькій, і в протестантській церквах за останній час, особливо після розрухів і зрушень, які принесла з собою друга світова війна (1939–1945), якнайважливіше прокинулося прагнення до зближення церков» [15, с. 1641].

Отже, професор В. П. Петров (Домонтович) з особливою повагою та шануванням ставився до церковної католицької культури. Змолоду про це свідчать уже згадані факти, зокрема намагання ввести в науковий обіг середньовічну латинську церковно-християнську поезію. Він доводив думку про втрачений шанс потенційних, але не реалізованих можливостей Російської імперії долучитися до культури Заходу ще до Петра I під час боротьби старомосковської грецької офіційної консервативної партії з латинською, київською, прогресивною. Про зацікавлення Петрова католицизмом і протестантизмом свідчать і його розвідки в баварський період життя.

Свої історіософічні тези професор В. П. Петров (В. Домонтович) вкраплював у художні твори. Тезі «За Середньовіччя ідеалом людини був чернець» присвятив нарис «Святий Франциск із Ассізі (1182–1226)». За характеристикою В. Петрова, Франциск — «...святий чернець. Аскет. Людина, що зріклася земного задля небесного й тимчасового задля вічного». Петров наголошує, що Франциск «втїлив у собі не аристократичний світ високо вченої теології й містики, а народну побожність, дитячу і наївну, позбавлену розумування любов до Христа».

Іншу історіософічну тезу — зміну ідеології Середньовіччя ідеологією Нового часу — професор Петров розкриває на прикладі доли Собору в Мюнхені в оповіданні «Мої Великодні (з записок мандрівника)». «За Середньовіччя Собор визначав центр міста». «Церква репрезентувала на землі Бога. Вона перебувала в центрі людського життя». За Нового часу люди перестали будувати Собори. «Собори лишилися пам'яткою доби, що дивилася на дійсність зовсім інакше, ніж це робимо ми. Та доба підносила велич Божого, ми — велич людського. Та доба знала єдиного Творця землі і неба — Бога. Наша — як творця ствердила людину». Зміна ідеології за Нового часу поетапно заперечує Бога, тоталітарна держава заступає Церкву й уне-

можливе духовне переживання віруючих людей, які зберігалися в Україні ще в перші роки після революції 1917 р. навіть у представників радянської влади. Духовне переживання він відчув на власному досвіді у дитинстві та юності. Петров пам'ятає: «Не могла жити людина, не полегшивши душі своїй і не одержавши прощення од Бога. Ще пам'ятала людина, що є гріх». Він нагадує читачеві про весняні церковні свята: 40 мучеників, Теплою Олексі, про те, що у Страсний тиждень у Чистий четвер відбувалося читання 12 Євангелій, у п'ятницю — винесення плащаниці, у суботу — Великодня нічна заутреня. Він бачить, що, втративши поняття гріха, сучасна людина зріклася релігійних переживань, їй стали чужими містерії Євхаристії, для неї втратили свій благовісний сенс слова «святий» і «святість», вона зневажила духовну цінність посту.

Саме на католицький Великдень 1949 р. радянська влада повернула В. П. Петрова в СРСР. Після нетривалої відносно свободи в Німеччині протягом останніх 20 років його життя знов оточила атмосфера атеїзму, неможливості відкрито проявити християнський світогляд. Але, як і в багатьох інших життєвих випадках, Петров знайшов вихід із цього становища, залишаючись вірним собі [6, с. 321–324; 26, с. 158–161]. Серед його наукових досліджень головною була історія і етногенез українського народу. У фундаментальному творі «Етногенез слов'ян. Джерела, етапи розвитку і проблематика» він запровадив свою методологію вивчення стародавньої історії слов'ян, виокремлював етногенетику як окрему науку і в цьому знайшов свободу самовиявлення [7, с. 17–25]. Не маючи можливості відкрито висвітлювати свою методологію — історіософію, основою якої є християнський світогляд, як це він робив в Регенсбурзі в лекціях для студентів «Походження українського народу», Петров застосував іншу практику. Вказуючи на недостатню розробленість теорії і методики етногенетичних досліджень, на те, що існуючі теоретичні етногенетичні концепції — міграційна і протилежна їй автохтонна — для нього неприйнятні як «пройдений етап», він запропонував нову теорію, яку назвав історичною. Учений стверджував, що кожна етногенетична концепція «пов'язана з певною ідеологічною системою, має власне суспільно-історичне коріння» та визначив їх для існуючих теорій. Проте Петров ніде не зазначив, із якою новою ідеологією пов'язана його історична теорія етногенезу, ніде не пояснив методологію своїх досліджень, він нею просто користувався. Вона поміж рядками, поза текстом. Це — особливість і умов радянської дійсності, і його творчого почерку науковця й письменника.

Отже, наведене вище доводить, що Віктор Платонович Петров був людиною пам'яті та часу, що пов'язано з його християнським світог-

лядом. На формування його світогляду впливала низка чинників: християнський дух батьківського дому, класична освіта, покликання до науки, риси вдачі. Християнську віру він зберігав до кінця життя. В. П. Петров довів науковими дослідженнями, педагогічною, письменницькою працею можливість існування єдності віри і розуму. Своїм словом у розвитку світової думки, створивши на християнських засадах свою історіософічну теорію історії як буття людства, учений довів можливість єдності науки і віри.

1. *Абашина Н., Корпусова В.* Невідомі сторінки біографії археолога В. П. Петрова [Текст] / Наталія Абашина, Валентина Корпусова // Археологічні студії. – Київ ; Чернівці, 2008. – Вип. 3. – С. 252–267.
2. *Брюховецький В.* Віктор Петров: верхи долі — верхи і долі [Текст] : монографія / В'ячеслав Брюховецький. – Київ : Темпора, 2013. – 167с.
3. *Вернадский В.* Размышления натуралиста [Текст]. Кн. II : Научная мысль как планетное явление / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1977. – 189 с.
4. *Дубровіна К.* Розум і віра — єдність чи протилежність? (Філософські концепції П. Юркевича та В. Петрова) [Текст] / К. О. Дубровіна // Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Філософія. Політологія. – Київ, 2005. – Вип. 73–75. – С. 20.
5. *Корпусова В.* З архіву Віктора Петрова (Домонтовича): До вивчення творів раннього періоду творчості [Текст] / Валентина Корпусова // МІСТ: Мистецтво, історія, сучасність, теорія : зб. наук. пр. / голов. ред. О. О. Роготченко. – Київ, 2012. – Вип. 8. – С. 164–170.
6. *Корпусова В.* В. Петров (Домонтович) — мислитель, учений, письменник (до 110-річчя з дня народження) [Текст] / В. Корпусова, Є. Кусніж, М. Кучинко, З. Кучинко // Волинський музей: історія і сучасність : наук. зб. / упоряд. Силук А. – Луцьк, 2004. – Вип. 3. – С. 321–324.
7. *Корпусова В.* В. Петров (Домонтович): етногенетика як свобода самовиявлення [Текст] / Валентина Корпусова // Слово і час. – 2002. – № 10. – С. 17–25.
8. *Корпусова В.* З архіву Віктора Петрова (Домонтовича) [Текст] / Валентина Корпусова // Слово і час. – 2006. – № 5. – С. 73–76.
9. *Петров (Домонтович) В.* Мислення родового суспільства (на підставі археологічних і етнографічних джерел) [Текст] : монографія / В. Петров (Домонтович) ; автор ідеї, передм., упоряд., додатки В. М. Корпусова. – Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2006. – 168 с.
10. *Петров В.* В этой же форме написаны прекрасные гимны. (Про розвиток середньовічної поезії) [Текст] / Віктор Петров // МІСТ: Мистецтво, історія, сучасність, теорія : зб. наук. пр. / голов. ред. О. О. Роготченко. – Київ, 2012. – Вип. 8. – С. 171–197.
11. *Петров В.* Дискусія [Текст] / В. П. Петров // Наукові записки Інституту історії матеріальної культури. – Київ, 1937. – Кн. 1. – С. 33–35.
12. *Петров В.* Духові течії Європи Нового часу [Текст] / Віктор Петров // Розвідки. Т. 2 / Віктор Петров. – Київ : Темпора, 2013. – С. 844–861.
13. *Петров В.* Етногенез слов'ян. Джерела, етапи розвитку і проблематика [Текст] : монографія / В. П. Петров. – Київ : Наукова думка, 1972. – 213 с.

14. *Петров В.* Історіософічні етюди [Текст] / Віктор Петров // Розвідки. Т. 2 / Віктор Петров. – Київ : Темпора, 2013. – С. 914–935.
15. *Петров В.* Лютер з католицького погляду [Текст] / Віктор Петров // Розвідки. Т. 3 / Віктор Петров. – Київ : Темпора, 2013. – С. 1641–1646.
16. *Петров В.* Наш час, як він є. (З приводу статті Нормана Казнса «Несучасність сучасної людини»). *The Saturday Review of Literature*. New York. Neue Auslese V. 1946 [Текст] / Віктор Петров // Розвідки. Т. 2 / Віктор Петров. – Київ : Темпора, 2013. – С. 810–824.
17. *Петров В.* Полеміка, вызванна хлебопоклонною ересью в Москве, и приемы полемики / В. П. Петров // ЦДАМЛМ України. – Ф. 243. – Оп. 1. – Од. зб. 78. – Арк. 25–39.
18. *Петров В.* Проблема епохи [Текст] / Віктор Петров // Розвідки. Т. 2 / Віктор Петров. – Київ : Темпора, 2013. – С. 992–1000.
19. *Петров В.* Розвідки : [у 3 т.] / Віктор Петров ; упоряд., передм., прим. В'ячеслав Брюховецький. – Київ : Темпора, 2013. – 1702 с.
20. *Петров В.* Російська поезія XIX ст. (Творчість Ахматової А. А., Тургенєва І. С.). Лекції. Характеристика Хом'якова / В. П. Петров // ЦДАМЛМ України. – Ф. 243. – Оп. 1. – Од. зб. 90. – Арк. 82–83.
21. *Петров В.* Християнство й сучасність [Текст] / Віктор Петров // Розвідки. Т. 3 / Віктор Петров. – Київ : Темпора, 2013. – С. 1606–1613.
22. *Петров В.* Человек, которого мучила бесконечность. О мудрости Тургеневской [Текст] / Виктор Петров (Домонтович) ; підготовка тексту та коментарі В. Корпусова // Слово і час. – 2006. – № 5 (545). – С. 68–72.
23. *Петров В.* Сучасний образ світу. Криза клясичної фізики [Текст] / Віктор Петров // Розвідки. Т. 2 / Віктор Петров. – Київ : Темпора, 2013. – С. 946–958.
24. Цитовано за: *Білокінь С.* Довкола таємниці [Текст] / Сергій Білокінь // Походження українського народу [Текст] : монографія / Віктор Петров. – Київ : Фенікс, 1992. – С. 165–192.
25. *Чабан М.* З роду Петрових. Матеріали до історії роду письменника В. Домонтовича (Віктора Петрова) [Текст] : монографія / Микола Чабан. – Київ : НаУКМА, 2012. – 81 с.
26. *Шевельов (Шерех) Ю.* Я — мене — мені... (і довкруги). Спогади [Текст]. Т. 2 : В Європі / Ю. В. Шевельов (Шерех). – Харків ; Нью-Йорк : «Березіль» : Видавн. М. П. Коць, 2012. – 303 с.
27. *Шерех Ю.* Віктор Петров, як я його бачив [Текст] / Юрій Шерех // Поза книжками і з книжок / Юрій Шерех. – Київ : Час, 1998. – С. 115–124.
28. *Ямпольский И.* Преображенский Антонин Викторович [Текст] / И. М. Ямпольский // Музыкальная энциклопедия : в 6 т. / гл. ред. Ю. В. Келдыш. – М. : Сов. энциклопедия, 1978. – Т. 4. – С. 430.

REFERENCES

1. Abashyna, N., & Korpusova, V. (2008). Nevidomi storinky biohrafii arkhеолоha V. P. Petrova [Unknown biography pages of archaeologist V. P. Petrov]. In *Arkheolohichni Studii*, 3, 252–267. [In Ukrainian].
2. Briukhovetskyi, V. (2013). *Viktor Petrov: Verkhyi doli – vērkyi i doli* [Viktor Petrov: Tops of fate – ups and downs]. Kyiv, Ukraine: Tempora. [In Ukrainian].
3. Vernadskyi, V. I. (1977). *Razmyshleniia naturalista. Kn. 2: Nauchnaia mysl kak planetnoe iavlenie* [Naturalist Reflections. Book 2. Scientific thought as a planetary phenomenon]. Moscow, Russia: Nauka. [In Russian].

4. Dubrovina, K. O. (2005). Rozum i vira – yednist chy protylezhnist? (Filosofski kontseptsii P. Yurkevycha ta V. Petrova) [Mind and faith – unity or opposition? (Philosophical concepts of P. Yurkevich and V. Petrov)]. In *Visnyk Kyivskoho Nats. Un-tu im. T. Shevchenka. Filosofiia. Politolohiia*, 73-75, 20. [In Ukrainian].
5. Korpusova, V. (2012). Z arkhivu Viktora Petrova (Domontovycha): Do vyvchennia tvoriv rannoho periodu tvorchosti [From the archive of Victor Petrov (Domontovich): To the study of early works]. In *MIST: Mystetstvo, Istoriiia, Suchasnist, Teoriiia*, 8, 164-170. [In Ukrainian].
6. Korpusova, V. M. (2004). V. Petrov (Domontovych) – myslytel, uchenyi, pysmennyk (do 110-richchia z dnia narodzhennia) [V. Petrov (Domontovich) – thinker, scientist, writer (to the 110th birthday anniversary)]. In *Volynskyi Muzei: Istoriiia i Suchasnist*, 3, 321-324. [In Ukrainian].
7. Korpusova, V. (2002). V. Petrov (Domontovych): etnohenetyka yak svoboda samovyivavlennia [Ethnogenetics as freedom of expression]. In *Slovo i Chas*, 10, 17-25. [In Ukrainian].
8. Korpusova, V. (2006). Z arkhivu Viktora Petrova (Domontovycha) [From the archive of Viktor Petrov (Domontovich)]. In *Slovo i Chas*, 5, 73-76. [In Ukrainian].
9. Petrov (Domontovych), V. (2006). *Myslennia rodovoho suspilstva (na pidstavi arkeolohichnykh i etnografichnykh dzherel)* [Thinking of tribal society (based on archeological and ethnographic sources)]. Kyiv, Ukraine: IMFE im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy. [In Ukrainian].
10. Petrov, V. (2012). V etoi zhe forme napisany prekrasnye gimny. (Pro rozvytok serednovichnoi poezii) [Beautiful hymns are written in the same form. (On the development of medieval poetry)]. In *MIST: Mystetstvo, Istoriiia, Suchasnist, Teoriiia*, 8, 171-197. [In Russian].
11. Petrov, V. (1937). Diskusiia [Discussion]. In *Naukovi Zapysky Instytutu Istorii Materialnoi Kultury*, 1, 33-35. [In Ukrainian].
12. Petrov, V. (2013). Dukhovi techii Evropy Novoho chasu [Spiritual currents in modern times Europe]. In V. Petrov. *Rozvidky* (Vol. 2, pp. 844-861). Kyiv, Ukraine: Tempora. [In Ukrainian].
13. Petrov, V. (1972). *Etnohenez slovia. Dzherela, etapy rozvytku i problematyka* [Ethnogenesis of the Slavs. Sources, stages of development and problems]. Kyiv, Ukraine: Naukova dumka. [In Ukrainian].
14. Petrov, V. (2013). Istoriosofichni etudy [Historiosophical sketches]. In V. Petrov. *Rozvidky* (Vol. 2, pp. 914-935). Kyiv, Ukraine: Tempora. [In Ukrainian].
15. Petrov, V. (2013). Liuter z katolytskoho pohliadu [Luther from a Catholic point of view]. In V. Petrov. *Rozvidky* (Vol. 3, pp. 1641-1646). Kyiv, Ukraine: Tempora. [In Ukrainian].
16. Petrov, V. (2013) Nash chas, yak vin ye (Z pryvodu statti Normana Kaznsa “Nesuchasnist suchasnoi liudyny”) [Our Time as it is (About Norman Cousins’s article “The Non-Modernity of the Modern Man”)]. In V. Petrov. *Rozvidky* (Vol. 2, pp. 810-824). Kyiv, Ukraine: Tempora. [In Ukrainian].
17. Petrov, V. Polemika, vyzvannaia khlebobopoklonnoi eresiu v Moskvie, i priemy polemiki [The controversy caused by the bread-worship heresy in Moscow and polemic techniques]. The archive of V. P. Petrov (Fond 243, Unit 1). Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine, Kyiv, Ukraine. [In Russian].

18. Petrov, V. (2013). Problema epokhy [The problem of the era]. In V. Petrov. *Rozvidky* (Vol. 2, pp. 992-1000). Kyiv, Ukraine: Tempora. [In Ukrainian].
19. Petrov, V. (2013). *Rozvidky* (Vols. 1-3). Kyiv, Ukraine: Tempora. [In Ukrainian].
20. Petrov, V. Rosiiska poeziia 19 st. (Tvorchist Akhmatovoi A. A., Turhenieva I. S.). Lektsii. Kharakterystyka Khomiakova [Russian poetry of 19 century (Creativity of A. A. Akhmatova, I. S. Turgenev). Lectures. Homiyakov's characteristic]. The archive of V. P. Petrov (Fond 243, Unit 1). Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
21. Petrov, V. (2013). Khrystyianstvo y suchasnist [Christianity and modernity]. In V. Petrov. *Rozvidky* (Vol. 3, pp. 1606-1613). Kyiv, Ukraine: Tempora. [In Ukrainian].
22. Petrov, V. (2006). Chelovek, kotorogo muchila beskonechnost. O mudrosti Turgenevskoi [The man who was tormented by infinity. On the wisdom of Turgenev]. In *Slovo i Chas*, 5, 68-72. [In Russian].
23. Petrov, V. (2013). Suchasnyi obraz svitu. Kryza kliasychnoi fizyky [The modern image of the world. The crisis of classical physics]. In V. Petrov. *Rozvidky* (Vol. 2, pp. 946-958). Kyiv, Ukraine: Tempora. [In Ukrainian].
24. Bilokin, S. (1992). Dovkola taiemnytsi [Around the secret]. In V. Petrov. *Pokhodzhennia ukrainskoho narodu* [The origin of Ukrainian people] (pp. 165-192). Kyiv, Ukraine: Feniks. [In Ukrainian].
25. Chaban, M. (2012). *Z rodu Petrovykh. Materialy do istorii rodu pysmennyka V. Domontovycha (Viktora Petrova)* [From Petrov family. Materials about the history of the family of writer V. Domontovich (Victor Petrov)]. Kyiv, Ukraine: NaUKMA. [In Ukrainian].
26. Shevelov (Sherekh), Yu. (2012). *Ya – mene – meni... (i dovkruiy). Spohady* [I – me – for me... (and around). Memories] (Vol. 2). Kharkiv, Ukraine; New-York, NY: Berezil. [In Ukrainian].
27. Sherekh, Yu. (1998). Viktor Petrov, yak ya yoho bachyv. [Victor Petrov, as I saw him]. In Yurii Sherekh. *Poza knyzhkamy i z knyzhok* [Out of books and from the books] (pp. 115-124). Kyiv, Ukraine: Chas. [In Ukrainian].
28. Iampolskii, I. (1978). Preobrazhenskii Antonin Viktorovich [Preobrazhensky Antonin Viktorovich]. In *Muzykalnaia Entciklopediia* [Music Encyclopedia] (Vol. 4, p. 430). Moscow, Russia: Sov. Entciklopediia. [In Russian].

Стаття надійшла 20.11.2019 р.

KORPUSOVA Valentyna, Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate of the Institute of Archeology of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

Christian worldview of Viktor Petrov (Domontovych).

This article is dedicated to Dr. Viktor Platonovych Petrov (V. Domontovych) (1894-1969) worldview. He was a prominent Ukrainian thinker, scientist, science organizer, teacher, doctor of philology, professor, and writer in the twentieth century. This is the first study of Dr. Petrov worldview. This topic is also important in the context of the philosophical problem of unity between faith and reason, as well as faith and science. The research is based on the analysis of specific reliable facts of V. Petrov's biography: his family background, education, pedagogical work, scientific and fiction writing. The formation of Viktor Petrov Christian worldview was influenced by his family, classical education, vocation to science,

and traits of his character. Professor Petrov considered himself mostly as a scientist – Viktor Platonovych Petrov. Only part of his scientist personality was fiction writer – V. Domontovych. That was a reason why in all his fiction writing he added historiosophic thoughts and topics of his historic research. That was his original style. In his fight against modern materialism, Dr. Petrov created Christian based historiosophy theory of history as mankind existence. He called it historiosophy of history. It became methodology for his research of history. It is developed for European civilization periodization and differs from other existing theories, in particular, from Marxist theory of formations, and the Soviet periodization of history associated with historical and dialectical materialism. Dr. Petrov historiosophy of history became his contribution to the Word thought. It proves the possibility of unity between science and faith in God. Dr. Petrov historiosophy reflects his worldview that defined his personality. During his life in USSR he kept his historiosophy methodology in scientific research, as well as Christian worldview. This was hidden between lines because of specifics of Soviet reality and his creative style in scientific and fictional writing. He was a man of memory and time, because of his Christian worldview.

Keywords: Viktor Platonovych Petrov (V. Domontovych), Christianity, family, pedagogy, historiosophy, science, fiction writing.

КОРПУСОВА Валентина Николаевна, кандидат исторических наук, старший научный сотрудник Института археологии НАН Украины (Киев, Украина).

Христианское мировоззрение Виктора Петрова (Домонтовича).

Впервые исследуется мировоззрение выдающегося украинского ученого, писателя XX в. В.П. Петрова (1894–1969) на основе анализа его происхождения, воспитания, педагогической работы, научного и литературного творчества. На формирование его христианского мировоззрения повлияла семья, образование, призвание к науке, черты характера. Петров считал себя ученым, частью которого был писатель. Своим творчеством он доказал возможность единства веры и разума. Он внес в развитие мировой мысли вклад, создав на христианской основе оригинальную теорию истории жизни человечества, назвав ее историософской, чем доказал возможность единства науки и веры в Бога. В условиях СССР методологией его научных исследований, основной темой которых была история украинцев, оставалась историософия и христианское мировоззрение. Он был человеком памяти и времени, что было связано с его христианским мировоззрением.

Ключевые слова: Виктор Платонович Петров (В. Домонтович), христианство, семья, педагогика, историософия, наука, художественная литература.

*Світлана Григорівна ІВАНИЦЬКА,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри права
та соціально-гуманітарних дисциплін
Запорізького інституту економіки
та інформаційних технологій
(Запоріжжя, Україна)*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1677-1013>

СЕРГІЙ ЄФРЕМОВ ТА ВІКТОР ПЕТРОВ: ВІДМІНІСТЬ ЕСТЕТИЧНИХ УПОДОБАНЬ ЧИ КОНФЛІКТ ГЕНЕРАЦІЙ?

Метою статті є порівняльна характеристика моделей життя й системи цінностей Сергія Єфремова (1876–1939) та Віктора Петрова (1894–1969) в контексті «теорії поколінь». Спираючись на історіографічний і літературознавчий доробок фахівців, використовуючи в якості джерел щоденники, мемуари й публіцистику, авторка робить спробу відтворити соціопсихологічний портрет двох видатних інтелектуалів, висвітлити фіксацію їхніх образів у пам'яті сучасників, з'ясувати рецепцію їхнього доробку нащадками. Висвітлюється ставлення В. Петрова до «Історії українського письменства» С. Єфремова, трактування творчості Т. Шевченка, справи СВУ.

Ключові слова: Сергій Єфремов, Віктор Петров, покоління, модернізм, народництво, публіцистика.

На початку 1990-х рр. академік Сергій Єфремов (1876–1939) — літературознавець, критик, публіцист, автор відомої «Історії українського письменства» (1911 р.), громадський діяч, повернувся до українського читача як один із представників старшої генерації «Розстріляного відродження». Як твердив Ю. Бойко, «у 1917 році не було на Україні жодної національно свідомої людини, яка не знала б, хто такий Єфремов», його слава дорівнювала славі Б. Грінченка, М. Коцюбинського або Лесі Українки [4, с. 33]. У 1910–1920-ті роки вплив творів Єфремова на українську читаючу публіку і на формування літературного канону був значним, а інколи й домінантним [11, с. 54–65]. Згодом представник модернізму в українській поезії, член Нью-Йоркської поетичної групи, літературознавець, викладач американських університетів Богдан Рубчак 1993 р. напише: «Коли говорив

Сергій Єфремов, не позіхав ніхто. Його слава, авторитет і, одверто кажучи, сила в літературному житті його часу не знала меж. ...Про славу й силу критика свідчили, звичайно, також його сучасники, і то не завжди прихильно. В „викривальній” статті з 1931 року, скерованій проти вже тоді відкрито переслідуваного Єфремова, його молодший співробітник Олександр Дорошкевич мусів визнати, що “разом з „Історією України” М. Грушевського, „Історія письменства” Єфремова посідала почесне місце на робочому столі кожного українського вчителя, інженера, кооператора, журналіста, студента... Ця книга не мала собі конкурентів: вона безроздільно і безконтрольно панувала, формуючи ідеологію свого читача”. Але не тільки політичні кон’юнктури в шизофренічному кошмарі сталінізму тривожилися силою Єфремова, — приблизно двадцять років раніше з цього приводу висловлювалися його літературні противники. <...> Коли Микола Євшан попереджував читача про шкідливий (але схвалений громадянством) контроль Єфремова над літературним процесом, Єфремову було тридцять п’ять років. Того ж 1911 року вийшло перше видання його *Історії українського письменства*, що колосальні впливи цієї книги остаточно закріпили його позицію в українській літературі» [24, с. 443–516]. Після процесу СВУ (1930 р.) спадщина Єфремова була штучно вилучена з культурного обігу й історичної пам’яті «сталінських» українців. Характерною була передмова одного з перших популяризаторів Єфремова, А. Болабольченка до книжечки передруків публіциста: «Останнім часом ми відчуваємо себе людьми, які багато років немов перебували в летаргічному забутті. Сприймаючи все наново, дивуємось розмаїттю життя і питаємо себе: за що ж нас було скарано — одних смертю та каторгою, інших чорною безвістю... Свідомість повертається до нас, ми радіємо духовним переминам, і, дай Боже, щоб ні політичні кон’юнктури, ні побутові негаразди не позбавили нас цього надбання. Серед багатьох мучеників за долю України, що повернулися нині до нас, одне з найпочесніших місць займає Сергій Єфремов — видатний учений, літературознавець, державний діяч» [5, с. 5, 12].

З початку 1990-х рр. в Україну прийшла «мода» на Віктора Платоновича Петрова (В. Домонтовича) (1894–1969), який плідно виявив себе у сфері літературознавства, етнографії, фольклористики, філософії, естетики, мовознавства (зокрема — ономастики й топоніміки), археології, історіософії, етнології, соціології, демографії, антропології, теології, експериментував в «інтелектуальній прозі». Був одним із організаторів науки, редактором кількох наукових видань.

Сутнісним у межах біографічного дискурсу видається питання — чи була критика доробку С. Єфремова з боку молодших представників

літературного цеху (до якого належав В. Петров) виявом конфлікту поколінь, чи це стало наслідком специфіки естетичних смаків та розбіжностей методологічних позицій у літературознавстві? Як впливали на це сприйняття соціопсихологічні чинники? Вдячний матеріал для рефлексій надає літературно-критична публіцистика С. Єфремова й В. Петрова, спомини й щоденники сучасників, фахові студії.

І С. Єфремову, і В. Петрову було властиве вимірювання історичного процесу в категоріях «покоління» та подекуди — «доби». С. Єфремов, яскравий і багато в чому типовий представник «покоління 1890-х», оперував поняттями «люди 40-х», «люди 60-х років», «люди 70-х років», «люди 80-х років», виміряючи таким чином історію десятиліттями й епохами, розмірковував у публіцистичних текстах щодо тривкого зв'язку поколінь, акцентував їхню наступність у ділянці національно-культурної й практично-організаційної праці. У його творах процес «конструювання» модерної української нації постає як «історія поколінь», пошанування традицій та символічних цінностей («народ», «нація», «культура», «мова», «книжка») вбачається гарантом безперервності цього процесу в умовах постійної конкуренції з боку домінуючих націй, колонізації або русифікації еліти, дискримінаційних сплесків російської імперської політики. У провадженні «політики національної культури» С. Єфремов акцентував на потребі порозуміння й кооперування поколінь, ці мотиви переконливо лунають у його різножанрових текстах.

Один із найбільш відомих іспанських екзистенціалістів Хосе Ортега-і-Гассет вважав, що належність до покоління визначається і збігом віку, «місця в історичному часі», і «місця в просторі», до того ж життєвий вік людини у цьому разі має обчислюватися не «математично», а «історично» [16, с. 261–263]. Він наголошував, що найважливіше в людині — її здатність до **конструювання**: людина створює себе сама й таким чином створює нову соціальну дійсність. Стисло погляди Х. Ортеги-і-Гассета на проблему поколінь можна подати у вигляді таких тез: а) важливими є генераційні структури, де усталені традиції певних поколінь виступають як головна сила, що обмежує людський вибір; б) життя — це сцена театру зі сценарієм, створеним самими людьми; в) покоління — найважливіший елемент суспільного поділу [29, с. 8]. Варто зазначити, що нині дослідники розглядають покоління як символічну єдність людей, пов'язаних не так датою народження, як переживанням спільних для них історичних подій, єдність, що творила самобутній комунікативний простір і соціокультурні коди, сприяла усвідомленню власної подібності і відмінності. У наукових студіях поняття «покоління» постає як один із можливих засобів ідентифікації та самоідентифікації, спосіб осмислення і пе-

ріодизації історичного розвитку [23, с. 138]. Концепт «покоління» стає потрібним насамперед в епоху змін як засіб осмислення трансформаційних процесів і непересічних подій. Необхідною передумовою його формування є історична свідомість як відображення й фіксатор соціальних і культурних змін. Концепт «покоління» — своєрідний прояв процесів модернізації суспільства і культури, які неминуче призводять до ситуації протистояння між «старим» і «новим» й одночасно знаходять втілення в конфлікті поколінь [23, с. 155–156]. На думку французького історика П. Нора, «структурна ознака, що формує покоління, проявляється або в критичні моменти життя суспільства, коли відбувається різке відмежування, виділення певної спільноти людей — з „фатальною”, героїчною, трагічною і т. п. долею, або після закінчення часу. На відміну від кризових епох покоління в стабільному суспільстві — переважно вікова категорія; зв’язок між поколіннями здійснюється шляхом більш-менш плавної передачі традиції» [15, с. 48–72]. Відкидаючи сумніви дослідників школи «Анналів» в інструментальній надійності «теорії поколінь», П. Нора зауважує: «Марк Блок, наприклад, говорив, що поняття «покоління» історики не мають використовувати, бо воно не має ніякого значення — ні інтелектуального, ні демографічного. А я, навпаки, став використовувати його, щоб наголосити всі складності й суперечності й показати, що воно само є одним з „мість пам’яті”, місцем, яке, як і гранітний меморіал, здатне зберігати пам’ять... „Покоління” — це досить специфічна категорія, яка не використовує конкретну категорію часу. Коли мова йде про місце пам’яті, зв’язок із часом, демографією, історією завжди дуже складний» [22]. Відтепер проблема «поколінь» розглядається як особлива форма групової ідентичності, особливий режим соціалізації, особливий спосіб структурувати історію, особлива міфологія¹.

У роки Української революції 1917–1921 рр. Єфремов та Петров могли зустрічатися принагідно в редакції «Книгаря». У 1920-ті рр. перетиналися в стінах ВУАН, редакціях академічних видань, на наукових і літературних заходах, але тісних контактів не підтримували. Вік, статус, оточення, коло спілкування були занадто різними. Невипадково у «Щоденнику» Єфремова міститься лише одна згадка про Петрова — зафіксоване враження від доповіді останнього про поезію Максима Рильського, виголошеної 25 березня 1924 р. на засіданні Історично-літературного товариства: «Мудрий дуже, і студентська публіка, що ходить на наші засідання, мабуть, його мало зрозуміла» [10, с. 97]. Текст того виступу опублікував Р. Корогодський у книзі «І дороги. І правди. І життя» (Київ, 2002. С. 317–354).

¹ Докладніше огляд літератури з «проблеми поколінь» див.: [25, с. 360-371; 9, с. 11–15; 12, с. 7–20].

Єфремов і Петров стикалися у справі СВУ (під тиском слідчих академік назвав прізвище Петрова і того викликали на допити), хоча, на щастя, Віктор Платонович не потрапив до категорії репресованих. Він, на думку фахівців, швидше належить до когорти «розстріляно-уярмленого відродження» (Н. Котенко). Тоталітарна система не дозволила йому за життя повною мірою публічно реалізувати свій потенціал, і багато з того, що було написано, з'явилося на шпальтах малопрístupних і малотиражних еміграційних видань 1940-х рр. або опинилося на довгі роки в «шухляді», але виявилось надзвичайно цікавим і затребуваним для нащадків. Отже, як слушно зазначає В. Брюховецький щодо рецепції інтелектуальної спадщини В. Петрова, на розвиток модерних наукових концепцій середини ХХ ст. в тих галузях, де працював В. Петров, реальний вплив його творчої діяльності позначився мінімально. Після повернення з Німеччини до Радянського Союзу з середини 1950-х рр. виступав насамперед як археолог і мовознавець. Лише в ХХІ ст. дослідники, навіть не без певного подиву, з'ясували, що він не просто був сучасником Ж.-П. Сартра, Х. Ортеги-і-Гассета, А. Тойнбі, О. Шпенглера, А. Ейнштейна, а деякі загальнодискутовані тоді ідеї формулював раніше, і, часом, переконливіше. Справжній бум широкого зацікавлення літературним доробком В. Домонтовича стався на зламі ХХ–ХХІ століть [6, с. 20–105]. Поштовхом до зацікавлення цією майже незною в Україні постаттю стала публікація в 1988–1989 рр. нью-йоркського тритомника його прозових текстів — результат тридцятиріччя зусиль його великого шанувальника Ю. Шевельова.

Соломія Павличко, назвавши Домонтовича «своєрідним сфінксом чи навіть Мефістофелем української культури», підкреслювала його незакоріненість, безґрунтянство, розрив із традицією, вважаючи, що модерністи 1920-тих, означуючи конфлікт поколінь, вважали реалізм, позитивістську й народницьку ідеологію, соціальну заангажованість художника перейденим етапом. Як слушно зауважує А. Портнов, самій Павличко були близькі деякі риси, що їх вона зазначила в текстах Петрова: антинародництво, європеїзм, інтелектуальність, «заряд парадоксальних думок» і навіть «сповідання загальної релятивності істини і водночас усвідомлення її як певної моральної загрози» [21, с. 153]. Цікаво порівняти цей перелік із мистецькими постулатами «неокласиків» у статті Петрова про «франківство» Зерова: «Неоклясики... змагалися проти регіоналізму, проти провінціональності української літератури, проти народництва і проти спроб його плужанської реставрації» [17, с. 783]. (Щоправда, Петров підкреслював умовність та неформальність цієї назви; Ю. Шевельов спочатку взагалі заперечував існування такої літературно-мистецької цілісності, називаючи це «легендою».)

Як зауважила В. Агеєва, авторка «літературного детективу» (так назвали її новаторське дослідження рецензенти), інтерпретація біографії й творчості Віктора Петрова — це «аналіз дуже складної гри, яка за найнесприятливіших умов відбувається на полі суперника. Тут можливі поступки, тактичні помилки, навіть небезневинні відступи від загально визнаних правил. І все ж можна говорити про послідовність і цілісність: послідовність у відстоюванні естетичних, мистецьких переконань і програмних засад та цілісність художника, на сумлінні якого немає жодних гріхів супроти свого високого ремесла. Вірність модерністському постулатові про абсолютний пріоритет мистецьких вартостей Домонтович зберігає за будь-яких умов. <...> По-своєму закономірно, що спадщина Петрова-Домонтовича викликала пильний інтерес лише в дев'яності роки минулого століття» [3, с. 9]. Дослідниця вважає, що постать Віктора Петрова-Домонтовича до сьогодні залишається «одною з найконтроверсійніших і найзагадковіших у нашому класичному каноні». «Ребус», «Мефістофель», «людина в чорній мантиї» — на такі визначення зважувалися дослідники. «Аналіз творчості цього письменника має стати водночас розмовою про найважливіші тенденції у розвитку зрілого модернізму, скажімо, про естетизм та антипозитивізм, розчарування в антропоцентричному гуманізмі й становлення екзистенціалістського дискурсу, інтелектуалізм, акмеїстичні антисимволістські настанови київського неокласицизму, європеїзм, складні колізії символізму / авангарду тощо» [3, с. 5].

Д. Дроздовський акцентує на тому, що Віктор Петров — знакова фігура в історії української літератури, екстравагантна, естетична, стильна, містично-загадкова й тому — незбагненна; його постать і досі дає про себе знати в численних дискусіях щодо стильового розвитку ХХ ст., саме навколо постаті Петрова часто ламають списи, які глибоко не торкаються проблеми. На його думку, Петров — «більш ніж письменник, це культурно-історична проблема, пастка української літератури, одне слово, детектив» [8].

У найновішій доповіді «Конфлікт пам'ятей у прозі Домонтовича: модерністи проти архаїстів» Віра Агеєва простежила, як у романі «Без ґрунту» зіштовхуються позиції речників генерацій, цілковито незбіжні уявлення про пам'ять і можливості її представлення. Українофільська ідеологія репрезентує регіональний патріотизм. Однак відновлена держава мусила дбати про об'єднання усіх громадян навколо національної ідеї. Вузькоглядного народолюбства стало вже замало. Якраз втілення національного проекту змусило розчаруватися в народницьких ідеологемах. З постановням держави розгортається незрівнянно глибша й осяжніша візія історичної минувшини [13]. В. Петрову-Домонтовичу випало жити «у кризову добу, в часи цін-

нісного хаосу й руйнування всіх усталених ієрархій» [2]. Із цим твердженням важко не погодитися.

А. Портнов, міркуючи про спадщину й життєпис Петрова крізь призму критики вже сформованих його історіографічних та літературознавчих образів, зазначає, що в різних версіях та канонах історії української науки й літератури Петрову-Домонтовичу відводять прямо протилежні ролі, відповідно й інтерпретуючи ті самі загальновідомі тексти та біографічні дані: «...вихідна настанова авторів визначає не тільки інтерпретацію фактів, а й їхній відбір. ...Іншими словами, Петрова можна або засуджувати, або виправдовувати». «Прихильні» до нього автори шукають ближчої їм інтелектуальної генеалогії, прийнятнішої стилістики, протиотрути від неонародницьких та патріярхальних підходів. «Неприхильні» — передусім скеровують зусилля на те, аби редукувати постать Петрова до етичної проблеми, а точніше — до етичного вироку. «Пишучи про Петрова, його критики вибудовували власні репутації, стилістичні стратегії, інтелектуальні генеалогії, утверджувалися в моральній вищості чи здобували скандальну славу. Тобто писали про себе», — переконливо резюмує А. Портнов [21, с. 179–180].

Щодо естетичних критеріїв, то саме В. Петров, на думку авторитетних літературознавців, відповідно до стилю модерністського мислення здійснив «омодернення» канону української літератури. Його концептами стали європеїзм, критика народництва, формалізм, рецепція неокласицизму (для Домонтовича цікавішим є Куліш, а не Шевченко). Його багатогранну творчість зараховують до модерністського проекту української літератури.

Щодо літературно-критичної методології С. Єфремова виваженою є думка Е. Соловей, яка характеризує її як «дещо химерний», типовий для інтелектуального «клімату» початку ХХ ст. симбіоз неонародницького «романтизму», позитивістських ідей та сцієнтизму [26, с. 6, 12]. Дослідниця зазначає, що хоча громадсько-політична робота забирала значну частину часу й сил Сергія Олександровича й наклала на його літературно-критичну творчість «печать соціологізму й народництва», але саме це допомагало йому бачити роль і можливості літератури в найширшому суспільному контексті. Тому-то «виразний «літературоцентризм» Єфремова — це не перебільшення ролі літератури, а розуміння її реальної здатності просякати всі сфери життя, прямо й опосередковано на все реагувати і впливати» [27, с. 11].

Н. Шумило наголошувала, що на практиці його методологічні принципи значно багатші, аніж в теоретичному декларуванні. Тому «...його дослідницька методологія постала необхідним і непромінальним етапом на шляху досягнення передусім історизму наукового

мислення, такого необхідного для висвітлення не лише історико-художнього, а й сучасного літературного процесу» [32, с. 3–12].

Варто звернути увагу на такий факт: легітимізація обох «героїв» у просторі «материкової» пострадянської української гуманітаристики розпочалася майже одночасно. Тільки підсумки через майже три десятки років виявилися дещо різними. Про В. Петрова вже написано декілька ґрунтовних (хоча, можливо, і «неповних») біографій, захищена значна кількість дисертацій, у численних солідних статтях ретельно простудійована його творчість під різними «оптиками». Про С. Єфремова в пострадянський період маємо лише один популярний біографічний нарис А. Болаболченка, конспективно-фрагментарну монографію Л. Могильного, що містить численні запозичення й неточності, і, на щастя, кілька якісних спеціалізованих досліджень філологів і істориків². Спадщина В. Петрова видана системно, різноманітно, різножанрово. Доробок С. Єфремова видавався насамперед зусиллями ентузіастів — від наукових монографій, щоденників, споминів, епістолярію до збірників та томів політичної й культурологічної публіцистики [11, с. 101–102]. Здається, нині С. Єфремов більш цікавий стає історикам, ніж філологам. Можливо, це логічно, бо насправді його «Історія українського письменства» з відстані часу справді виявилася більш історіознавчою, ніж літературознавчою працею.

Прикметним є різне ставлення суспільства до ушанування пам'яті обох видатних учених і літераторів: 140 років із дня народин Єфремова в 2016 р. минули тихо й непомітно. Натомість у 2019 р. до 125-річчя з дня народження і 50-річчя смерті В. Петрова відбулося кілька ювілейних форумів, метою яких було посприяти відкриттю нових граней його художньої та філософської спадщини, і водночас, як уявляється, продемонструвати протиставлення в уяві гуманітаріїв символічних цінностей двох поколінь діячів: тих, що народилися в 1870-ті й активно увійшли у громадський простір і українське літературознавство наприкінці 1890-х рр., і тих, які вийшли на суспільну арену в роки Української революції та добу «українізації». Більш того: відбувається невтомна демонізація образу С. Єфремова постмодерністами. У підсумку інколи він постає в них страшнішим за більшовиків і ледь не «духовним батьком» чекістів. Таке тотальне намагання до «деконструкції» й кардинальної переоцінки класичної спадщини може мати зворотний ефект — деформацію чи знищення історичної пам'яті українського суспільства, яка й без того виглядає досить фрагментованою.

² Огляд літератури див.: [11, с. 102–119].

Про конкретні точки зіткнення в літературно-мистецьких уподобаннях двох мислителів. Проблема, яка привертала увагу В. Петрова під час перебування за кордоном — модернізм як явище в українській літературі. У доповіді на конференції УВАН 1946 р., оглянувши поступ українського літературознавства за останні десятиріччя, він докладно зупиняється на статті С. Єфремова «В поисках новой красоты». Зауважує, що, обороняючи розуміння українського письменства як специфічно селянського, Єфремов виступає в цій статті проти ініціаторів переходу української поезії до мотивів і форм загальноєвропейської лірики. Цитую цю його епатажну як на ті часи працю: «Модное, то оно модное, да все ж как будто неловко: демократическая, «мужичкая» в лучшем значении этого слова литература и вдруг символизм, декаденство. Нет, уж Бог с ним, с этим новым направлением. Да минует нас чаша сия (Киев[ская] Стар[ина], 1903, X, ст. 113)». Цілком сподівано В. Петров зробив категоричний висновок: «Досить тільки цієї невеличкої цитати, щоб уявити собі специфіку суперечки і провідні лінії розмежування. Ідея провінціальної етнографічності і замкненої ізольованості в межах певної соціальної класи, ототожненої з народом, трактування українського письменства як властиво демократичного і саме селянського і, відповідно до того, принципово негативне ставлення до європеїзації української літератури, — таке було коло тих ідей, що їх обстоювали представники народницького літературознавства з С. Єфремовим на чолі». В. Петров посилається на слова Олександра Білецького 1924 р. про те, що «давні народники, що опинилися на межі нового віку, які проповідували мирну культурну роботу на селі — учителі, агрономи, лікарі, кооператори, що займалися поруч і літературою — усі вони твердо трималися принципа слугування мистецтва народові, не припускали іншої поезії, окрім поезії «гражданской скорби» й до того ж в загальноприступній, близькій народу, тобто селянству формі» [18, с. 802–803].

Простежуючи генетичні проблеми українського літературознавства новітньої доби, В. Петров схвально відгукнувся про критичну реакцію В. Дорошенка на появу ґрунтовної праці Єфремова: «Уже при першій появі «Історії української літератури» С. Єфремова намітилися контури протилежного напрямку. Проти єфремівської концепції української літератури виступив Вол[одимир] Дорошенко. В своїй рецензії на «Історію літератури» С. Єфремова він вказував, що зовсім не вся українська література була народницькою, що поруч з народницько-демократичними течіями співіснували в українській літературі інші, консервативні тощо» [18, с. 806]. Справді, коли 1911 р. з'явилася друком «Історія українського письменства» С. Єфремова, досить швидко відгукнулися рецензенти, найавторитетнішим із яких

був І. Франко. Відгук Володимира Дорошенка, українського соціал-демократа, бібліографа, бібліотекаря НТШ, був нищівним [7, с. 473–509]. Висловивши низку суттєвих зауважень та зовні демонструючи безсторонність, критик зробив висновок, що «„Історія” д. Єфремова се не так історія, як скорше збірка літературних нарисів, об’єднаних однією певною ідеєю, в основу котрих не положено самостійне наукове студіювання матеріалу та й на таке студіювання здається й часу не мав автор. Але треба бути вдячним автору й за се, що він дав. Як ні як, а се він перший у нас в такім яснім, легкім і живім, гарною мовою писанім викладі подав до відома широкої публіки головніші факти нашого письменства від найдавніших часів аж до наших днів. Своє діло його історія зробить — вона піде в масу і будитиме там свідомість національну, любов до рідного, ширитиме само пізнання. Д. Єфремов може сказати: «feci, quod potui, faciant meliora potentes!» (лат.: «Я зробив [все], що міг, нехай ті, хто можуть, зроблять краще». — С. І.). І коли публіцист випередив на сім полі мужів науки, то чей же се не вина публіциста» [7, с. 508].

Єфремов і Петров одночасно надрукували праці про Шевченка в академічному виданні «Шевченко та його доба» (ДВУ, 1925. 36. 1). Єфремов — статтю «Поет і плантатор», Петров — розвідку «Куліш і Шевченко (до історії їх взаємовідносин у 1843–1844 роках)». Для кожного з них заявлена тематика була пріоритетною. Єфремова завжди хвилювала доля Шевченка як генія з народу. Петров уже тоді вважав творчість Куліша більш затребуваною добою 1920-х і в цій праці підтверджує свою тезу про те, що пишучи про інших, автор усе одно пише про себе.

Образ С. Єфремова періодично виринав у художній прозі В. Петрова (Домонтовича) 1920-х рр. Як зауважила С. Павличко в передмові «Роман як інтелектуальна провокація» до перевидання повісті «Дівчині з ведмедиком» (1928), там ми натрапляємо на «саркастичний портрет неназваного, але легко впізнаваного» Сергія Єфремова. «Пулька преферансу, висока смушева шапка, піджак, одягнений поверх вишиваної сорочки, вишневий садок біля хати, самотня вулиця на околицях міста, джмелина тиша!.. Як і всі політичні діячі першого двадцятип’ятиліття 20 століття, критик говорив, дещо гаркавлячи, пришелепкувато», — таким бачив його Петров (хоча, не виключено, образ цей носив узагальнений характер).

У IX розділі повісті «Доктор Серафікус», написаній в 1928–1929 рр. і переробленій у 1947 р., В. Домонтович відтворює період «українізації», згадуючи Єфремова у пліні тодішніх подій та нового способу життя: «Люди тішили себе ілюзією своєї власної самодостатності.

В переважній, якщо не цілковитій, більшості майже всі вони прийшли в місто з села. Осівши в місті, вони так або інакше урбанізувались. Але і в місті побут старосвітських батюшок і матушок вони вважали за остаточно довершену форму ідеального життя, урбанізацію цього побуту вони розцінювали як правдиве признання часу. Ніхто з них не дивився далі паркана у дворі свого будинку, розташованого в одному з затишних закутків ярів Гоголівської або Тургеневської вулиць.

Вони працювали, жили, купували килими, меблі, валюту, будинки, пишались один перед одним ситцем і шовком на оправах своїх книжок. Сергій Єфремов справив собі теплу бекешу з сірим смушковим коміром і таку ж смушкову шапку...» Інші знайомі (зокрема, М. Зеров, М. Грушевський) були охарактеризовані стисло, і теж не без іронії або сарказму.

В. Петров одним із перших намагався побороти єфремовський «культ Шевченка», коли 1946 р. у відгуку на книгу П. Зайцева писав: «В 20–30 рр. шевченкознавство ще виразно зберігало той народницький напрям, який надав йому на початку теперішнього століття, перед першою світовою війною, Сергій Єфремов. Дуже цікаво, що навіть в наступний період, навіть після року 1929, в умовах розгорнення жорстокої політичної боротьби проти «єфремовщини», вплив Єфремова на шевченкознавство не тільки не послаб, а, навпаки, зберігся непорушним. Характерно й те, що ті ж саме автори, які проклямували себе принциповими й непримиренними противниками «єфреміщини», в своїх працях дуже мало відійшли від тез і концепцій, виголошених Єфремовим». За словами В. Петрова, слідом за Єфремовим вони твердили про демократизм Шевченка, визначали Шевченка як «борця з кріпацтвом», підкреслювали в Шевченкові його «мужицтво», кріпацьку його суть і життя Шевченкове описували як «похмуре-чорне». С. Єфремов тезу про демократизм Шевченка висловив 1911 р. у статті «з типовим для тих часів і для стиля самого Єфремова культовим заголовком» — «Апостол правди». «Шевченко, — писав Єфремов, — був першим і найдужчим поетом нового напрямку — отого свідомого демократизму й політичного радикалізму» (С. Єфремов. Шевченко. Збірка. Київ, 1914. С. 15). «З цією політичною характеристикою Шевченка як демократа Єфремов поєднував одночасно соціальну характеристику його як кріпака». Водночас Єфремов, за словами Петрова, нібито формулював тезу, що українська література — це «традиційно мужицька література, а Шевченко — мужицький поет». В. Петров наполягав, що в шевченкознавстві «народницька концепція зберегла непохитно свій авторитет» і після революції 1917–1921 рр. і звертав увагу на те явище, що характеристика Шевченка, виголошена Єфре-

мовим 1911 року, залишилася канонічною навіть для тих авторів, які репрезентували протилежний літературознавчий напрям (як приклад, наводить написану з марксистських позицій книжку А. Річицького «Тарас Шевченко в світлі епохи (Публіцистична розвідка)», що вийшла першим виданням 1923 р. і другим 1925 р.). Цю оцінку Петров поширив і на написаний Іллею Стебуном біографічний нарис Шевченка, яким відкривався академічний збірник «Пам'яті Тараса Шевченка. Академія Наук УРСР, 1939», наголошуючи, що «в основу нариса лягла вже відома нам єфремівська теза про Шевченка як поета-демократа, характеристика Шевченка як борця за визволення селянства і загальна, з того ж таки народницького єфремівського джерела успадкована тенденція змальовувати життя поета в похмурочорних тонах». Петров вважав, що перед шевченкознавством 1920–1930-х рр. стояло завдання: звільнитися від традицій і схем народницького традиціоналізму і, покінчивши з культовим ставленням до Шевченка, перейти до створення нового наукового напрямку. Тим більше, що в цей період уже накреслювалася лінія розмежування двох напрямів у шевченкознавстві: «традиційного-культового» й «наукового». Він твердив, що О. Кониський, С. Єфремов, А. Річицький, В. Коряк були аматорами, журналістами, що «цікавилися, між іншим, також і питаннями шевченкознавства, оскільки ці питання входили в обсяг їх газетярської праці. Їх шевченкознавчі вправи носили публіцистично-фейлетонний характер». Проблему бачив у тому, що надалі, в зовсім іншу добу, ця публіцистична схема була збережена. У «культовому періоді» інтерпретації спадщини Шевченка дослідник убачав два етапи: «культовий народницький» і «епігонсько-народницький», однак відокремлював «антинародницький напрямок в шевченкознавстві», репрезентований, на його думку, двома книжками, що були надруковані безпосередньо перед Другою світовою війною, — студіями Павла Зайцева та Марієтти Шагінян [19, с. 750–756, 759]. Був незгоден з єфремовською інтерпретацією долі Шевченка на засланні, зі стереотипним твердженням, що Шевченко був «живцем похований цілих 10 років у мертвому степу, за Каспійським морем, серед пісків та солонців». На це Петров реагував емоційно й беззастережно: «І все це невірно! Сантиментальна фальш! Ігнорування фактів. Незнання фактів. Небажання рахуватися з фактами. Ілюзії дешевого й банального ліберального опозиціонерства. Єфремов бачив тільки муштру, ненароджені твори, повільне погасання, живцем поховану людину, ґратами обставлену Шевченкову душу». Петров протиставляє цій візії тези й факти з книжки П. Зайцева: «Шевченкове життя повне було змісту, Шевченко за одну зиму, проведenu на Кос-Аралі, «написав мало що менше, ніж за перші шість років своєї творчості, а вза-

галі — четверту частину своїх творів щодо їх числа» [19, с. 760–761]. Як бачимо, ставлення Петрова до методологічних засад літературно-критичних студій Єфремова було критичне й послідовне: він розглядав його як типового народника й традиціоналіста.

Більше ніж після десятиріччя після гучного процесу СВУ, перебуваючи за кордоном, Петров зі співчуттям написав про долю репресованих (Що сталося з Остапом Вишнею, С. Єфремовим і В. Дурдуківським? Краківські вісті. 13 жовтня 1942. № 227). Цю статтю перевидав В. Брюховецький (Петров В. Невідомі статті. Кур'єр Кривбасу. 2011. № 254–255 (січень–лютий)). У першій версії праці «Українська інтелігенція — жертва большевицького терору», рукопис якої було завершено 1944 р., а надруковано значно пізніше (Українська літературна газета. Мюнхен. 1956), Петров викрив справжню мету та підбрунтя цього ганебного дійства: «Процес СВУ був політичним процесом. Поняття політичного процесу в Советському Союзі набуло зовсім своєрідного значення. Це зовсім не був суворий процес проти людей, які вели активну політичну боротьбу проти уряду. Навпаки, це був процес тих, проти кого уряд вів боротьбу. Особиста політична акція підсудних важила щонайменше. Вона могла бути, могла й не бути. Підсудні могли не мати жодного відношення до політики й до політичної боротьби, але уряд вів проти них боротьбу і цього було досить. <...> СВУ не існувало, але існувала українська інтелігенція і вона підлягала ліквідації» [20, с. 633–634]. Поглиблюючи цю тезу, писав: «На лаві підсудних сиділа українська інтелігенція. Знищенню підлягали не дані особи за певну їх провину, а українська інтелігенція як така. <...> „Українська контрреволюція” і „українська інтелігенція” були ототоженні. Шукали не контрреволюціонерів, а інтелігентів. На суді фігурували не ватажки повстань і не учасники терористичних актів, а літератори, письменники, науковці, журналісти, пан-отці, кооператори, лікарі, студенти. Замість відсутніх політичних документів в ролі „речевих доказів” фігурували академічні словники, наукові розвідки, мистецькі твори». Єфремов згадується не раз. «Обвинувачений Товкач з Полтави признався, що мав зв'язки з Єфремовим, що Єфремов приїжджав до нього в Полтаву у справі дослідів над творчістю Панаса Мирного». Не було конспіративних квартир, натомість службовий кабінет голови управи УАН С. Єфремова був оголошений «місцем конспіративних зборів української контрреволюції». Визнання з боку Єфремова, що советські семирічки давали недостатню підготовку учням для вступу в виш, оформлялося в винувальному акті як «невдоволення з системи советського шкільництва» під пишним і бучним наголовком окремого розділу «Контрреволюція на фронті шкільництва» [20, с. 638].

Як з'ясував С. Білокінь у праці «Таємниці архівів не вічні...» (Сучасність. 1998. № 10), прізвище Петрова з'явилося у свідченнях Сергія Єфремова на процесі СВУ, де академік згадав його останнім серед членів «київського осередку» цієї «терористичної організації». Після винесення вироку в справі СВУ в Академії відбулася чистка, внаслідок чого Петрова було знято з посади керівника Етнографічної комісії й переведено на некерівну посаду.

Отже, видається, що С. Єфремов та В. Петров не лише були представниками різних вікових категорій та різних літературних поколінь, а й мали неоднакові умови виховання, психологічний склад, моральні настанови, цінності і розуміння сенсу буття. Різниця їхня базова освіта: Єфремов закінчив юридичний факультет Університету св. Володимира в Києві, Петров отримав у цій же альма-матер класичну філологічну освіту. Для Єфремова рідною й органічною мовою була українська. Петров перші свої праці друкував російською мовою, але, зважаючи на кон'юнктуру видавничого ринку 1920-х рр., почав писати українською. У житті Єфремова велике значення мала мати, родина, друзі (єдині з років молодості і на все життя — В. Доманицький, О. Лотоцький, Ф. Матушевський, В. Дурдуківський), кохана жінка (Онісія Дурдуківська), заради якої він був здатен пожертвувати свободою й життям, традиційні й символічні цінності (насамперед нація і українська окремішність). Він являв собою тип інтроверта (хоча, можливо, й амбівалентний тип, який діяв залежно від обставин), та водночас — громадянина, із почуттям боргу перед народом (типова «людина повинності»), з інтуїтивним відчуттям часу й дихання історії, з пієтетом до попередніх поколінь, з вишуканим літературно-естетичним смаком. Був особою, яка з молодих років увесь час перебувала у вирі суспільного й політичного життя, мала велику працездатність, енергію, цілеспрямованість, прагнула довершеності у творчості, але не шукала слави, кар'єри й винагород. Свідомо відмовився від «праці за фахом» і перейшов із 1900-х р. на ризиковані (з матеріального й політичного боку) «вільні хліби» професійного українського журналіста. Звичайно, амбіції у нього були — як талановита людина він мав на них право. Після утвердження радянської влади Єфремов знехтував можливістю виїхати за кордон й жити хоча й нелегким, але безпечним і відносно забезпеченим життям емігранта. Дух авантюризму був йому чужий. Але мужність і відчайдушність у вчинках були (докази тому — поведінка під час арештів за царської й радянської влад, публіцистика в «Новій Раді», «Лист без конверта», адресований Юрієві Коцюбинському під час першої «навали» більшовицьких військ на Київ у 1918 р., поведінка під час слівства у справі СВУ...). Як видається, Єфремов був і залишився в

певному сенсі типовим представником «українського довгого ХІХ століття». Відстороненість від влади при одночасному перебуванні в центрі громадсько-політичному житті. Функція «совісті нації».

Можливо, найповніше гармонійність і цільність цієї постаті, її моральний імператив зрозумів та змалював Є. Чикаленко, який, отримавши в 1919 р. непідтверджену звістку про його загибель в умовах «червоного терору», записав у щоденнику 14.IX.1919: «Сьогодні у „Впереді” знов є список розстріляних більшовиками українців і між ними дорогий та любий Сергій Олександрович Єфремов, відомий критик-публіцист, один з найближчих і найдорожчих мені людей. Хочеться думати, що це якась помилка, бо в газетах часто друкуються неперевірені звістки. Ох, якби це була помилка!.. <...> Але розстріл Стебницького та Єфремова це щось таке страшне, чого я не можу переказати словами, і не можу виляти сльозами... Одне можу сказати, що ці найкращі сини українського народу впали жертвою через тщеславність, славолюбство, бажання влади Винниченка, Шаповала та Петлюри, що бажаючи показати світові „зразок соціалістичного устрою держави”, підняли повстання проти Гетьмана, саме тоді, коли українська держава стала зміцнитись, ставати на ноги та заводити лад та порядок...» [28, с. 118] У нотатках наступного дня (15.IX.1919): «Ніяк не можу дійти до пам'яті після звістки про розстріл Єфремова! Вчора цілий день без перерви рубав дрова, щоб фізичною втомою заглушити в собі оті душевні муки, що розривають мою душу, але не допомогло і, може, якраз через втому я не спав всю ніч і переживав, наче наяву, мої двадцятилітні стосунки з Єфремовим. Я бачив його ще студентом, який вже тоді з-між товаришів своїх звертав на себе увагу своєю преданістю справі відродження України; бачив його неграматичним, довгошійм „рядовим Бендерського полку”, а потім одним з найдіяльніших і незмінних членів Ради Загальної організації, потім — найближчим співробітником газети „Громадська думка” та „Рада”. Скрізь ця кришталіно-чиста душа вражала всіх, хто його знав, своєю шляхетністю, преданістю тільки справі, без жодної амбітності, славолюбія, висовування свого „Я”; він з однаковою щирістю і старанністю працював і над дрібничками, коли їх треба було поробити в інтересах справи, і коли інші ухилялись з причини занадто малої вартості їх. Такий він був і в особистих відносинах; він з охотою допомагав всім у всяких дрібницях, залюбки робив всякі послуги, бо серце його було повне любові до всіх, але воно могло запалятися і горожанським гнівом, тоді з-під його пера виходили надзвичайно сміливі, гострі і їдкі статті проти гнобителів, якої б вишини і сили вони не були, і, певне, оця беззавітна сміливість і згубила його. Царський уряд за це його карав тюрмою, в якій він сидів

не раз, цілими роками, але не залякав; коли торік північні варвари-большевики, увірвавшись в Київ розстрілювали тисячами невинних людей і коли всі в німому страху мовчки дивились на це, один Єфремов підняв голос і в ряді гнівних статей в „Н[овій] раді” гостро осуджував діяльність большевиків і тим викликав до себе надзвичайну повагу всіх киян, без різниці націй та соціального становища, і так обурих большевиків, що вони, не змігши найти його, розгромили кулеметами редакцію і заборонили друкарні друкувати „Н[ову] раду”. Кажуть, що й тепер він виступав в газеті проти деспотизму і тиранії лівих абсолютистів, і вони розправились з ним в такий спосіб, на який не рішавсь і царський абсолютизм. Але у мене нема ні відповідного спокою, ні сили пера, аби змалювати силу духу незабутнього Сергія Олександровича, в якому уміщались і ангельська доброта, і героїчна велич духу, простота і шляхетність, талановитість і надзвичайна працьовитість, може тільки десята частина якої зафіксована в його друкованих працях» [28, с. 118–119]. Це був своєрідний «некролог», але написаний завчасно — Сергію Олександровичу судилося ще двадцять років життя.

Юрій Шерех (Шевельов), у 1940-ві рр. приятель Петрова-Домонтовича-Бера, літературний критик, один із засновників Мистецького Українського Руху (МУРУ), у праці «Віктор Петров, як я його бачив» наступним чином відтворив сприйняття його особистості: «Петров був однією з найбільших, якщо не найбільшою інтелектуальною постаттю серед української еміграції, один із дуже небагатьох, хто міг би сказати своє слово в розвитку світової думки», Петров «не був фахівцем з якоїсь однієї дисципліни, а з певного кола проблем, які він вишукував у різних дисциплінах», звертав увагу на його інтелектуальну самотність та свідоме усамітнення в повоєнному еміграційному контексті, нехить до поточних політичних сюжетів та скепсис майже щодо всього навколо. Звертаючи увагу на брак громадянської активності Петрова («Де тільки можна було, він дезертирував»), Шевельов зазначав його інтелектуальну небайдужість: «...як типовий інтелігент, інтелігент до глибини душі, до кожного жеста, Петров був з природи постійний і принциповий опозиціонер» [30, с. 830]. Ще один суттєвий штрих до соціопсихологічного образу: «Найменше був Петров народнім трибуном, промовцем чи педагогом. Він був задля цього занадто егоцентричним і ставився до людей... з виразним спокійно-байдужим, навіть дружнім презирством» [30, с. 823]. Зауваження, яке дає можливість зрозуміти відмінність між Петровим та Єфремовим: «Майже всі науковці-українознавці ХІХ ст. йшли від етнографії до науки, до культури. Виховані на традиціях українського села, вони потім ці традиції намагалися науково висвітлити». Петров належав

до покоління, що «йшло від загальнолюдської культури до етнографії» [30, с. 827]. Говорив про «внутрішню єдність усього написаного ним» [30, с. 828], називав його «прообразом науковця майбутнього», який зосереджувався на проблемі, а не на вузькофаховій дисципліні [30, с. 825].

Ю. Шевельов звертав увагу на такий факт: Петров у прозі «бився над подвійним розумінням епохи як історичної тривалості і як періодичної моди і не дійшов до термінологічної ясності в цьому розрізненні» [31, с. 847]. Вірогідно, певної ясності у розв'язанні цієї проблеми він досягнув в історіософічних конструкціях. Наприклад, О. Ясь зауважує, що В. Петров обстоював думку не про періодизацію, а про «градацію епох»; у його візії історія постає як багатощарова, динамічна палітра образів-хронотопів, котрі мають кілька можливих сценаріїв перетворення буття в нову добу з потенційно відмінними обрисами [33, с. 199].

Суттєві штрихи до психологічного портрету Петрова подав його товариш по німецькому періоду буття, історик Б. Крупницький: «В. П. ховав у собі щось, ховав пильно й нікому не хотів зрадити своєї таємниці. Він навіть соромився того прихованого „я“, щоби не побачили в ньому чогось сентиментального, смішного, людського, людяного. В. П. все робив, щоби його не брали „всерйоз“! Щось навіть хамелеонівське було в цьому бажанні не допустити публіку до свого інтимного „я“. Він умів дуже добре і точно аналізувати людей, але рівночасно сам хотів залишитися нерозгаданим, самим для себе» [14, с. 83]. Важливими є згадки про те, що «він узагалі не любив критики й критиків» [14, с. 76], не любив читати лекцій, хоча й вимушений був певний час це робити. «Петров узагалі був байдужий до своїх обов'язків, хоч і виконував їх точно; це був учений, дослідник, а не педагог» [14, с. 81]. Крупницькому Петров запам'ятався як людина сонячна, доброзичлива, життєрадісна, з почуттям гумору й самоіронії, такий, що умів при нагоді бути «душею компанії», але свідомо волів перебувати більше часу на самоті, заглиблюючись у свої думки. Із цих замальовок перед нами постає тип інтровертивної особистості.

Обидва — і Єфремов, і Петров — яскраві інтелектуали, але люди різних світів і різних соціоморальних стандартів, хоча обидва з родини священників. У Петрова дід по матері був ректором Катеринославської духовної семінарії, батько зробив блискучу духовну кар'єру, став єпископом Уманським, у виховання та освіту сина-одинака вкладав всю душу. Дружина рано померла, вплив батька був вирішальним на формування особистості юнака, який виростав і формувався переважно в міському середовищі. Щоб співіснувати з радянським режимом, Віктор Петров мусив рішуче розмежуватися

зі своїм минулим, у певному сенсі «зрадити» прищеплені з дитинства ідеали. У 1930-ті ближчу й дальшу рідню знищила хвиля «червоного терору». Людині з такого середовища було складно адаптуватися до нових умов. Приблизно на початку 1930-х рр. починає співпрацювати з радянськими спецслужбами. У 1938 р. його арештовують, але через кілька тижнів звільняють. «Вочевидь, контакти з НКВД у системі моральних координат українського письменника й інтелектуала можна було оцінити лише як зраду» [1].

Єфремов виріс у багатодітній дружній родині, де головним стрижнем була мати, батько був звичайним приходським священником та ще й «приймаком», дитинство Сергія пройшло серед селянства та чудової природи Київщини. Єфремов умів працювати і в гурті (видавництво «Вік», гурток публіцистів із середовища Української радикальної партії, журнал «Нова громада», газети «Рада» й «Нова Рада»), і осібно. У Петрова більш яскраво виражений індивідуалізм, він вважав за краще працювати усамітно, уникаючи тиску колективу. Умів у разі потреби ховатися за численними масками. Інакше, мабуть, було не вижити у добу катастроф.

Петров у певному сенсі — людина-«хамелеон», Єфремов — людина, що не змінювала своїх переконань на угоду політичній кон'юктурі, виступала завжди публічно, з «відкритим забралом», навіть наражаючись свідомо на небезпеку; це, за висловом О. Лотоцького, «лицар обов'язку за всяких обставин». Назва останньої єфремовської статті, яка стосувалася справ у ВУАН, була вельми показова з цього боку — «Про двох лицарів. Одного під забралом, другого так» (Діло. 1928. 25 липня. Ч. 163).

В. Петров багато в чому є повною йогою протилежністю. Це була людина модерну й в певному сенсі — постмодерну (двоїстість/роздвоєність натури й біографії, вишуканість естетичних смаків, наближеність у сприйнятті світу до філософії екзистенціалізму, відчуття себе в певному сенсі — через володіння багатьма мовами й розуміння різних культурних кодів і контекстів — «громадянином світу», здатність мігрувати та виживати за всяких обставин, неперевершене вміння приховувати свій внутрішній світ...).

Сфера зацікавлень Петрова більш різногалузєва: літературознавство, етнографія, фольклористика, історіософія, археологія, письменницька праця. У Єфремова — літературна критика, історія літератури, публіцистика, видавнича справа.

Спільним для обох було визнання свободи особи й свободи думки найвищою цінністю. Це простежується не тільки в життєвих траєкторіях, а й насамперед у текстах. У 1920-ті рр. для Єфремова — у його потаємному щоденнику, який став одним із доказів його анти-

комунізму у справі СВУ. Обидва не сприйняли більшовизм як систему та спосіб мислення — тільки Єфремов у розквіті творчих сил став жертвою сталінського терору, а Петров був особою, яку та сама «доба спалила й пропекла», але він її всупереч важким обставинам пережив, як пережив на 30 років Єфремова.

Творчий доробок обох був довгий час прихований від нащадків. Доля цієї спадщини в суверенній Україні виявилася різною: Петров нині більш «модний» і популярний, Єфремов — більш «академічний» та інколи трактований як традиційний, архаїчний, консервативний, хоча й блискучий публіцист (це навряд чи можуть заперечити навіть його непримиренні критики). Але насправді — ми лише на порозі осягнення їхньої неповторної й насправді незіставної спадщини.

1. *Агєєва В.* Шлях до Абсолюту. Філософські та літературні пошуки Віктора Домонтовича [Текст] / В. Агєєва // Український тиждень. – 2019. – № 42 (622). – С. 54–58.
2. *Агєєва В.* Домонтович і його маски: німецький офіцер, агент КДБ і рятувальник караїмів [Електронний ресурс] / В. Агєєва // BBC. News Україна. – 10 жовтня 2019 р. – Режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-49965256> – (Назва з екрана).
3. *Агєєва В. П.* Поетика парадоксу: інтелектуальна проза Віктора-Петрова-Домонтовича [Текст] : монографія / Віра Агєєва. – Київ : Факт, 2006. – 429 с.
4. *Бойко Ю.* Літературознавча та літературно-критична методологія Сергія Єфремова [Текст] / Юрій Бойко // Сучасність. – 1976. – № 10. – С. 33–51.
5. *Болабольченко А.* Сергій Єфремов. Шлях на Голгофу [Текст] / Анатолій Болабольченко // За рік 1912-й. Під обухом : Більшовики в Києві / С. Єфремов. – Київ : Орія, 1993. – С. 5–12. – (Спадок).
6. *Брюховецький В.* Знедійснення дійсності, або Via Dolorosa навспак [Текст] / В'ячеслав Брюховецький // Віктор Петров : верхи долі — верхи і долі / В'ячеслав Брюховецький ; гол. ред. Ю. Олійник. – Київ : Темпора, 2013. – С. 20–105.
7. *Дорошенко В.* Нова історія української літератури [Текст] / В. Дорошенко // Літературно-науковий вістник. – 1911. – Т. 56. – С. 473–509.
8. *Дроздовський Д.* Нестерпна легкість «парадокса» [Текст] / Дмитро Дроздовський // Всесвіт. – 2008. – № 3–4. – С. 157–164. – Рец. на кн.: *Агєєва В. П.* Поетика парадокса: інтелектуальна проза Віктора Петрова-Домонтовича. – Київ : Факт, 2006. – 429 с.
9. *Дубин Б.* Поколение: социальные границы понятия [Текст] / Борис Дубин // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. – 2002. – № 2. – С. 11–15.
10. *Єфремов С.* Щоденники. 1923–1929 [Текст] / Сергій Єфремов. – Київ : Газета «Рада», 1997. – 848 с. – (Серія «Мемуари»).
11. *Іваницька С. Г.* Публіцистична спадщина Сергія Єфремова в контексті суспільних трансформацій: історико-біографічні аспекти (кінець ХІХ ст. – 1920 рік) [Текст] : монографія / Світлана Іваницька ; [наук. ред. Турченко Ф. Г.]. – Херсон : Гельветика, 2018. – 595 с.

12. *Каспэ И. М.* Искусство отсутствовать: Незамеченное поколение русской литературы [Текст] : монография / И. М. Каспэ. – М. : Новое литературное обозрение, 2005. – 192 с.
13. *Крупа П.* Малування творчості Віктора Петрова-Домонтовича: огляд конференції у Кракові [Електронний ресурс] / Павло Крупа, Катажина Глінянович // Україна модерна. – 04.09.2019. – Режим доступу: <http://ua-moderna.com/event/mapping-petrov-domontovych> – (Назва з екрана).
14. *Крупницький Б.* Зі спогадів історика [Текст] / Борис Крупницький ; упоряд. Дмитро Гордієнко ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Київ, 2017. – 142 с.
15. *Нора П.* Поколение как место памяти [Текст] / П. Нора ; пер. Г. Дашевского // Новое литературное обозрение. – 1998. – № 2 (30). – С. 48–72.
16. *Ортега-и-Гассет Х.* Вокруг Галилея [Текст] // Избранные труды / Хосе Ортега-и-Гассет ; пер. с исп. ; сост., предисл. и общ. ред. А. М. Руткевича. – М. : Весь Мир, 1997. – С. 233–402.
17. *Петров В.* Микола Зеров та Іван Франко (До історії історико-літературних взаємовідносин [Текст] / Віктор Петров // Розвідки. Т. 2 / Віктор Петров ; упоряд., передм. та прим. В. Брюховецький. – Київ : Темпора, 2013. – С. 781–799.
18. *Петров В.* Проблеми літературознавства за останнє 25-ліття (1920–1945) [Текст] / Віктор Петров // Розвідки. Т. 2 / Віктор Петров ; упоряд., передм. та прим. В. Брюховецький. – Київ : Темпора, 2013. – С. 800–809.
19. *Петров В.* Провідні етапи розвитку сучасного шевченкознавства (З приводу книги П. Зайцева «Життя Тараса Шевченка», Львів, 1939) [Текст] / Віктор Петров // Розвідки. Т. 2 / Віктор Петров ; упоряд., передм. та прим. В. Брюховецький. – Київ : Темпора, 2013. – С. 749–770.
20. *Петров В.* Українська інтелігенція — жертва більшовицького терору [Текст] / Віктор Петров // Розвідки. Т. 2 / Віктор Петров ; упоряд., передм. та прим. В. Брюховецький. – Київ : Темпора, 2013. – С. 625–654.
21. *Портнов А.* Віктор Петров і його критики [Текст] / А. Портнов // Історії істориків. Обличчя й образи української історіографії ХХ століття / А. Портнов. – Київ : Критика, 2011. – С. 143–181.
22. Пьер Нора: «Историки поняли, что законы — очень опасная вещь» [Электронный ресурс] / Пьер Нора ; вопросы задавала Александра Лозинская // Уроки истории. ХХ век. – Режим доступа: <https://urokiistorii.ru/article/1049> – (Название с экрана) (Интервью записано 31 января 2010 г. в офисе общества «Мемориал»).
23. *Родигина Н. Н.* Поколенческое измерение социокультурной истории России XIX в.: преемственность и разрывы [Текст] / Н. Н. Родигина, Т. А. Сабурова // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. – М. : ИВИ РАН, 2011. – Вып. 34. – С. 138–157.
24. *Рубчак Б.* Літературна критика Сергія Єфремова [Текст] / Богдан Рубчак // 125 років кийської академічної традиції, 1861–1986. – Нью-Йорк : УВАН, 1993. – С. 443–516.
25. *Савельева И. М.* Смена поколений [Текст] / И. М. Савельева, А. В. Полетаев // История и время / И. М. Савельева, А. В. Полетаев. – М. : Языки русской культуры, 1997. – С. 360–371.
26. *Соловей Е.* На шляху до синтезу [Текст] / Елеонора Соловей // Літературно-критичні статті / С. Єфремов. – Київ : Дніпро, 1993. – С. 5–13.

27. Соловей Е. Сергій Єфремов: доля і спадщина [Текст] / Елеонора Соловей // Вибране: Статті, наук. розвідки, монографії / С. Єфремов. – Київ : Наукова думка, 2002. – С. 5–16.
28. Чикаленко Є. Х. Шоденник, 1919–1920 [Текст] / Є. Х. Чикаленко ; за ред. В. Верстюка та М. Антоновича. – Київ ; Нью-Йорк : Видавництво імені Олени Теліги, 2005. – 640 с.
29. Шанин Т. История поколений и поколенческая история России [Текст] // Человек. Сообщество. Управление. – 2005. – № 3. – С. 6–25.
30. Шевельов Ю. Віктор Петров, як я його бачив [Текст] / Юрій Шевельов // Вибрані твори. Т. 2 / Юрій Шевельов. – Київ : КМА, 2009. – С. 822–832.
31. Шевельов Ю. Шостий у гроні. В. Домонтович в історії української прози [Текст] / Юрій Шевельов // Вибрані твори. Т. 2 / Юрій Шевельов. – Київ : КМА, 2009. – С. 833–878.
32. Шумило Н. М. Сергій Єфремов: до питання методології [Текст] / Н. М. Шумило // Актуальна література і проблеми освіти : зб. наук. пр. – Херсон, 2010. – С. 3–12.
33. Ясь О. В. [Вступна стаття до:] Петров В. П. Наш час, як він є (З приводу статті Нормана Казнса «Несучасність сучасної людини»...) [Текст] / О. В. Ясь // Український історичний журнал. – 2015. – № 3. – С. 194–198.

REFERENCES

1. Aheieva, V. (2019). Viktor Domontovych. Shliakh do absoliutu [Viktor Domontovich. The path to the absolute]. In *Ukrainskyi Tyzhden*, 42(622), 54–58. [In Ukrainian].
2. Aheieva, V. (2019, October 10). Domontovych i yoho masky: nimetskyi ofitser, ahent KDB i riativnyk karaimiv [Domontovich and his masks: German officer, KGB agent and Karaite rescuer]. Retrieved from <https://www.bbc.com/ukrainian/features-49965256> [In Ukrainian].
3. Aheieva, V. P. (2006). *Poetyka paradoksu: intelektualna proza Viktora-Petrova-Domontovycha* [Poetics of paradox: intellectual prose of Victor Petrov-Domontovich]. Kyiv, Ukraine: Fakt. [In Ukrainian].
4. Boiko, Yu. (1976). Literaturoznavcha ta literaturno-krytychna metodolohiia Serhii Yefremova [Literary Criticism and Literature-Critical Methodology of Sergey Yefremov]. In *Suchasnist*, 10, 33–51. [In Ukrainian].
5. Bolabolchenko, A. (1993). Serhii Yefremov. Shliakh na Holhofu [Sergey Yefremov. The way to Calvary]. In S. Yefremov. *Za rik 1912-y. Pid obukhom: Bilshovyky v Kyievi* [For the period of the year 1912. Under the ax: The Bolsheviks in Kiev] (pp. 5–12). Kyiv, Ukraine: Orii. [In Ukrainian].
6. Briukhovetskyi, V. (2013). Znediisnennia diisnosity, abo Via Dolorosa navspak [Rejection of reality, or Via Dolorosa on the contrary]. In V. Briukhovetskyi. *Viktor Petrov: verkhy doli – vérkhy i doli* [Victor Petrov: tops of fate – ups and downs] (Yu. Oliinyk, Ed., pp. 20–105). Kyiv, Ukraine: Tempora. [In Ukrainian].
7. Doroshenko, V. (1911). Nova istoriia ukrainskoi literatury [A New History of Ukrainian Literature]. In *Literaturno-Naukovyi Vistnyk*, 56, 473–509. [In Ukrainian].
8. Drozdovskiy, D. (2008). Nesterpna lehkest “paradoksu” [The unbearable ease of “paradox”] [Review of the book: Aheieva, V. P. (2006). *Poetyka paradoksu: intelektualna proza Viktora-Petrova-Domontovycha* [Poetics of paradox: intellectual prose of Victor-Petrov-Domontovich]. Kyiv, Ukraine: Fakt]. In *Vsesvit*, 3–4, 157–164. [In Ukrainian].

9. Dubin, B. (2002). Pokolenie: sotcialnye granitsy poniatia [Generation: Sociological boundaries of the concept]. In *Monitoring Obshchestvennogo Mneniia: Ekonomicheskie i Sotcialnye Peremeny*, 2, 11-15. [In Russian].
10. Yefremov, S. (1997). *Shchodennyky. 1923-1929* [Diaries. 1923-1929]. Kyiv, Ukraine: Hazeta "Rada". [In Ukrainian].
11. Ivanytska, S. (2018). *Publitsystychna spadshchyna Serhiia Yefremova v konteksti suspilnykh transformatsii: istoryko-biohrafichni aspekty (kinets 19 st. – 1920 rik)* [Sergiy Yefremov's journalistic legacy in the context of social transformations: historical and biographical aspects (end of 19 century – 1920)] (F. G. Turchenko, Ed.). Kherson, Ukraine: Helvetyka. [In Ukrainian].
12. Kaspe, I. M. (2005). *Iskusstvo otsutstvovat: Nezamechenoe pokolenie ruskoï literatury*. [The art of being absent: an unnoticed generation of Russian Literature]. Moscow, Russia: Novoe literaturnoe obozrenie. [In Russian].
13. Krupa, P., & Glinianovych, K. (2019, September 4). Mapuvannia tvorchosty Viktora Petrova-Domontovycha: ohliad konferentsii u Krakovi [Mapping the work of Victor Petrov-Domontovych: review conference in Krakow]. Retrieved from <http://uamoderna.com/event/mapping-petrov-domontovykh> [In Ukrainian].
14. Krupnytskyi, B. (2017). *Zi spohadiv istoryka* [From the memories of the historian] (D. Hordiienko, Comp.). Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
15. Nora, P. (1998). Pokolenie kak mesto pamiaty [Generation as a place of memory] (G. Dashevskii, Trans.). In *Novoe Literaturnoe Obozrenie*, 2(30), 48-72. [In Russian].
16. Ortega-i-Gasset, Kh. (1997). Vokrug Galileia [Around Galileo]. In Kh. Ortega-i-Gasset. *Izbrannye trudy* [Selected Works] (A. M. Rutkevich, Trans., Comp. & Ed., pp. 233-402). Moscow, Russia: Ves Mir. [In Russian].
17. Petrov, V. (2013). Mykola Zerov ta Ivan Franko (Do istorii istoryko-literaturnykh vzaiemovidnosyn) [Mykola Zerov and Ivan Franko (Towards a history of historical-literary relationships)]. In V. Petrov. *Rozvidky* [Studios] (V. Briukhovetskyi, Comp., Vol. 2, pp. 781-799). Kyiv, Ukraine: Tempora. [In Ukrainian].
18. Petrov, V. (2013). Problemy literaturoznavstva za ostannie 25-littia (1920-1945) [Problems of literary studies in the last 25 years (1920-1945)]. In V. Petrov. *Rozvidky* [Studios] (V. Briukhovetskyi, Comp., Vol. 2, pp. 800-809). Kyiv, Ukraine: Tempora. [In Ukrainian].
19. Petrov, V. (2013). Providni etapy rozvytku suchasnoho shevchenkoznavstva (Z pryvodu knyhy P. Zaitseva "Zhyttia Tarasa Shevchenka", Lviv, 1939) [Leading stages of development of modern Shevchenko studies (Concerning P. Zaitsev's book "The Life of Taras Shevchenko", Lviv, 1939)]. In V. Petrov. *Rozvidky* [Studios] (V. Briukhovetskyi, Comp., Vol. 2, pp. 749-770). Kyiv, Ukraine: Tempora. [In Ukrainian].
20. Petrov, V. (2013). Ukrainaska intelihentsiia – zhertva bolshevytskoho teroru [Ukrainian intelligentsia as victim of Bolshevik terror]. In V. Petrov. *Rozvidky* [Studios] (V. Briukhovetskyi, Comp., Vol. 2, pp. 625-654). Kyiv, Ukraine: Tempora. [In Ukrainian].
21. Portnov, A. (2011). Viktor Petrov i yoho krytyky [Victor Petrov and his critics]. In A. Portnov. *Istoriï istorykiv. Oblychchia y obrazy ukrainskoï istoriografii 20 stolittia* [The stories of historians. Faces and images of Ukrainian historiography of the 20 century] (pp. 143-181). Kyiv, Ukraine: Krytyka. [In Ukrainian].
22. Nora P. (2010, January 31). "Istoriki poniali, chto zakony – ochen opasnaia veshch" ["Historians understand that laws are a very dangerous thing"]. Interview by A. Lozinskaia. Retrieved from <http://urokiistorii.ru/article/1049> [In Russian].
23. Rodigina N. N., & Saburova T. A. (2011). Pokolencheskoe izmerenie sotciokulturnoi istorii Rossii 19 v.: preemstvennost i razryvy [Generational di-

- mension of socio-cultural history of 19th-century Russia: continuity and breaks]. In *Dialog so Vremenem. Almanakh Intellekтуalnoi Istorii*, 34, 138-157. [In Russian].
24. Rubchak, B. (1993). Literaturna krytyka Serhiia Yefremova [Literary criticism of Sergey Yefremov]. In *125 rokiv kyivskoi akademichnoi tradytsii, 1861–1986* [125 years of the Kiev academic tradition, 1861–1986] (pp. 443-516). New York, NY: UVAN. [In Ukrainian].
  25. Saveleva, I. M., & Poletaev, A. V. (1997). Smena pokolenii [Generation change]. In I. M. Saveleva, A. V. Poletaev. *Istoriia i vremena* [History and time] (pp. 360-371). Moscow, Russia: Iazyki russkoi kultury. [In Russian].
  26. Solovei, E. (1993). Na shliakhu do syntezu [Towards synthesis]. In S. Yefremov. *Literaturno-krytychni statii* [Literary-critical articles] (pp. 5-13). Kyiv, Ukraine: Dnipro. [In Ukrainian].
  27. Solovei, E. (2002). Serhiy Yefremov: dolya i spadshchyna. [Sergey Efremov: the fate and legacy]. In S. Yefremov. *Vybrane: Statii, nauk. rozvidky, monohrafi* [Favorites: Articles, research, monographs] (pp. 5-16). Kyiv, Ukraine: Naukova dumka. [In Ukrainian].
  28. Chykalenko, Ye. Kh. (2005). *Shchodennyk, 1919–1920* [Diary, 1919–1920] (V Verstiuk, M. Antonovych, Eds.). Kyiv, Ukraine; New York, NY: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy. [In Ukrainian].
  29. Shanin, T. (2005). Istoriia pokolenii i pokolencheskaia istoriia Rossii [Generation history and generation history of Russia]. In *Chelovek. Soobshhestvo. Upravlenie*, 3, 6-25. [In Russian].
  30. Shevelov, Yu. (2009). Viktor Petrov, yak ya yoho bachyv [Viktor Petrov, as I saw him]. In Yu. Shevelov. *Vybrani tvory* [Selected works] (Vol. 2, pp. 822-832). Kyiv, Ukraine: KMA. [In Ukrainian].
  31. Shevelov, Yu. (2009). Shostyi u hroni. V. Domontovych v istorii ukrainskoi prozy [Sixth in the constellation. V. Domontovich in the history of Ukrainian prose]. In Yu. Shevelov. *Vybrani tvory* [Selected works] (Vol. 2, pp. 833-878). Kyiv, Ukraine: KMA. [In Ukrainian].
  32. Shumylo, N. M. (2010). Serhii Yefremov: do pytannia metodolohii [Sergey Yefremov: to question of methodology]. In *Aktualna literatura i problemy osvity* (pp. 3-12). Kherson, Ukraine. [In Ukrainian].
  33. Yas, O. (2015). V. P. Petrov. Nash chas, yak vin ye (Z pryvodu statii Normana Kaznsa “Nesuchasnist suchasnoi liudyny”...) [V. P. Petrov. Our time as it is (About Norman Cousins’s article “The Non-Modernity of the Modern Man”...)] [Foreword]. In *Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal*, 3, 194-198. [In Ukrainian].

Стаття надійшла 21.11.2019 р.

IVANYTSKA Svitlana, Doctor of History, Professor, Head of the Department of Law and Social and Humanitarian Disciplines of Zaporizhzhya Institute of Economics and Information Technologies (Zaporizhzhia, Ukraine).

Serhiy Yefremov and Viktor Petrov: the difference of aesthetic preferences or conflict of generations?

The purpose of the article is to compare the models of life and the value system of Serhiy Yefremov and Viktor Petrov in the context of the “theory of generations”. Drawing on the historiographical and literary heritage of specialists, using as different sources, such as diaries, memoirs and journalism, the author tries to outline the socio-psychological portrait of both the two prominent intellectuals, to clarify the fixation of their images in the memory of contemporaries, find out the reception of their work by successors. The attitude of V. Petrov to the “History

of Ukrainian Writing” by S. Yefremov’s interpretation of T. Shevchenko’s creativity and the evaluation of “The Liberation Union of Ukraine” case are highlighted. Identifying the significant differences between the two intellectuals, the author concludes that the recognition of individual freedom and freedom of thought as the highest value was common to both. It is evident not only in life trajectories, but above all in texts. In the 1920s, Yefremov expressed consistent anti-communism in his secret diary, which became one of the evidences in the case of the “Union of Liberation of Ukraine”. Both did not accept Bolshevism as a system and way of thinking – only in the heyday of creative forces Yefremov fell like a victim of Stalin’s terror, Petrov was a person who had been burned by the same day, but he had survived in difficult circumstances.

Key words: Serhiy Yefremov, Victor Petrov, generation, modernism, populism, journalism.

ІВАНІЦЬКА Светлана Григорьевна, доктор исторических наук, профессор, заведующая кафедрой права и социально-гуманитарных дисциплин Запорожского института экономики и информационных технологий (Запорожье, Украина).

Сергей Ефремов и Виктор Петров: различие эстетических пристрастий или конфликт поколений?

Целью статьи является сравнительная характеристика моделей жизни и системы ценностей Сергея Ефремова и Виктора Петрова в контексте «теории поколений». Опираясь на историографические и литературоведческие исследования, используя в качестве источников дневники, мемуары и публицистику, автор стремится воссоздать социопсихологический облик двух выдающихся интеллектуалов, реконструировать фиксацию их образов в памяти современников, показать факты рецепции их наследия. Анализируется трактовка В. Петровым «Истории украинской литературы» С. Ефремова, различия в понимании творчества Т. Шевченко, позиция по отношению к процессу СВУ. Определяя существенную разницу между двумя интеллектуалами, автор делает вывод, что признание свободы личности и мысли — наивысшая ценность обоих. Это очевидно не только из жизненных траекторий, но прежде всего из написанных ими текстов. В 1920-е гг. Ефремов в своем тайном дневнике выказал последовательный антикоммунизм, что стало одним из доказательств в системе обвинений по сфабрикованному делу СВУ. Оба ученых не приняли большевизм как систему и способ мышления, но по-разному пережили эту тяжелую эпоху.

Ключевые слова: Сергей Ефремов, Виктор Петров, поколение, модернизм, народничество, публицистика.

Світлана Миколаївна ЛЯШКО,
кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ
(Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2250-6718>;
Віктор Миколайович ТИМЧЕНКО,
кандидат історичних наук,
молодший науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ
(Київ, Україна)

ВАЦЛАВ РЖЕВУСЬКИЙ
У ПОШУКАХ ІДЕНТИЧНОСТІ
(за біографічним нарисом В. Петрова-Домонтовича
«Ой поїхав Ревуха та по морю гуляти»)

Віктор Платонович Петров (В. Домонтович; 1894–1969) залишив вагомий інтелектуальний спадок в багатьох галузях українського наукового і культурного життя. У контексті біографіки заслуговують на увагу романізовані біографії й біографічна белетристика письменника В. Петрова-Домонтовича. Життєві стратегії головного героя нарису, Вацлава Ржевуського (1785–1831), цікавлять В. Петрова-Домонтовича як засіб для розгортання певної світоглядної і психологічної колізії навколо пошуків вітчизни і «національної свідомості» та кореспондуються з історіософськими роздумам науковця В. Петрова, для якого світоглядна катастрофа людини кінця XVIII ст. – 1830-х рр. стає перманентним станом епохи й наступних епох.

Ключові слова: В. П. Петров-В. Домонтович, біографіка, художня проза, ідентичність.

Мистецькі твори письменника В. Домонтовича (В. Петрова-Домонтовича) за проблематикою, дослідницькими пошуками, змістовим наповненням, художніми особливостями належать до високої інтелектуальної прози. Окремим складником літературної спадщини В. Петрова-Домонтовича є романізовані біографії П. Куліша, М. Костомарова, М. Вовчка (незавершена), повісті про Ван Гога, Франсуа Війона, Гракха Бабефа, нариси про Вацлава Ржевуського, Саву Чалого

та ін. Біографічну белетристику письменника неодноразово досліджували літературознавці, філософи, історики, біографісти. Але мистецький твір малого жанру «Ой поїхав Ревуха та по морю гуляти», який автор зараховує до біографічного нарису [3, с. 41–60], ще не аналізувався. За жанром, особливостями біографічного письма та іншими ознаками він, без сумніву, належить до сфери біографіки.

Зовнішні і внутрішні суперечності існування особи, особливо на зламі епох, проблема ідентичності залишаються наскрізними у творчості письменника В. Домонтовича і бентежать людину ХХ ст. Віктора Платоновича Петрова — вченого, творця різнопланових наукових дискурсів у царині етнографії, археології, фольклористики, філології, історіософії, мовознавства, літературознавства та ін.

Метою статті є дослідження екзистенційних проблем особистості в межових ситуаціях та їх відтворення в біографічному нарисі В. Петрова-Домонтовича «Ой поїхав Ревуха та по морю гуляти».

Події, що розгортаються на сторінках короткого життєвого нарративу, пов'язані з проблемою відбудови втраченої ідентичності людини кінця XVIII ст. – 1830-х рр. У цьому контексті вона була суголосна поколінню В. П. Петрова (кінець XIX ст. – 1960-ті рр.), що зазнало в Україні відповідних засобів, форм і методів конструювання «радянської ідентичності» (штучна ідентичність). Наголосимо, що воно опинилося в стані «внутрішнього вигнання» та було змушене, за висловом Ю. Шереха, «будувати батьківщину у власних душах» в еміграції [6, с. 299]. Проблема залишається актуальною і хворобливою для частини українців четвертої хвилі еміграції, що розпочалася у 1990-х рр.¹ Частина населення на нині окупованих РФ територіях Криму і Донбасу живе в стані подвійної реальності і, як наслідок, роздвоєної свідомості та продукує їх на майбутнє. У короткому художньому нарисі В. Петрову-Домонтовичу вдалося показати, як катастрофа («Речі Посполитої більше не існує. Ми повинні вірно служити іншим монархам!») стає перманентним станом епохи й епох.

Герой історії життя — Вацлав Северин Ржевуський (Жевуський; 1785–1831), польський поет, письменник, філософ, музикант, художник, визнаний знавець коней, орієнталіст, перекладач з арабської, турецької та європейських мов, дослідник Близького Сходу, який увійшов в історію Польщі, України, Арабського світу. Особа незвичайна, про що свідчить дефініція, різноманітна за напрямками життєвих інтересів і досягнень, вихована на ідеях романтизму, чий роки життя припадають на нові часи.

¹ За даними Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, сьогодні трудовими мігрантами є приблизно 2,7 мільйона громадян України (зовнішня міграція).

Ключовими інтенціями твору, на наш погляд, можна вважати слова, які належать батьку Вацлава — Северину Ржевуському: «Речі Посполитої більше не існує. Ми повинні вірно служити іншим монархам!»², та намір Вацлава Ржевуського визначитися із вітчизною та національною свідомістю (частина «Мрія про схід»). У цьому сенсі поняття «свідомість», «національна свідомість» автор розглядає як складники життєдіяльності і світовідчуття особи, що базуються на ставленні до себе, порівнянні себе з іншими, розумінні своїх орієнтирів і практичних дій, детермінованих різними формами ідентичності, зокрема особистісної, колективної (родина, релігія, етнос, нація, держава).

Життєві перипетії Вацлава Ржевуського цікавлять автора як засіб для розгортання певної філософської і психологічної колізії в житті героя, пов'язаної з пошуками особистісної ідентичності та власного коріння. Авторський текст наповнений культурними, географічними, етнічними контрастами, на тлі яких розгортаються інтелектуальні пошуки та здійснюються парадоксальні вчинки людини зламу епох.

Можливим джерелом для біографічних рефлексій В. Домонтовича, як вважає В. О. Окаринський [4], один з вітчизняних дослідників життя і творчості Вацлава Ржевуського, стали твори «Емір Ржевуський» (1884) А. Ролле [8] — польсько-українського історика-аматора, автора старовинних легенд, історичних повістей, присвячених відомим постатям Поділля, й «Невільник знаку» (1937) польського письменника А. Піскора [7]. Нарис життя Вацлава Ржевуського у викладі В. Петрова-Домонтовича не є вичерпним, у ньому не вистачає певних ланок, не всі мотиви вчинків героя підкріплені мовою документів. Дослідники прозових творів В. Петрова-Домонтовича (В. Агеєва, В. Брюховецький, М. Гірняк, С. Павличко, Ю. Шевельов (Ю. Шерех) та інші) зазначають, що творчості письменника притаманне не тільки звернення до апробованих у літературі матеріалів («Приборканий гайдамака», «Самотній мандрівник простує по самотній дорозі», «Аліна й Костомаров» тощо), а й глибинне проникнення у сутність досліджуваних проблем, оригінальне переосмислення й реінтерпретація, введення до тексту авторських смислів у трактуванні різних іпостасей однієї особи. Вибір героя, цікавий сюжет твору, постановка світоглядної проблеми, авторські контексти і конструювання моделей мислення героя — такі риси найчастіше акцентують літературознавці.

Сюжет нарису «Ой поїхав Ревуха та по морю гуляти» незвично починається та завершується, містить певні філософські колізії на-

---

² Події пов'язані із другим поділом Речі Посполитої (1793).

вколо «подорожей» героя в пошуках ідентичності. Кожний твір починається із його назви, як-от: «Ой поїхав Ревуха та по морю гуляти. Біографічний нарис». У читача зазвичай виникає питання: кому присвячений біографічний нарис? Відповідь на це питання дає друга частина — «Шляхи химер»: Вацлаву Северину Ржевуському з родини коронних польських гетьманів Речі Посполитої. Цікаво, що у двох наступних частинах і далі за текстом автор представляє героя твору в третій особі через займенник «він»³, у п'ятій частині («Чудо на морі») «він» перетворюється на «Ревуху». І лише в одинадцятій — «Правітчизна поезії — Україна» наводиться запис, очевидно, із щоденника героя: «Туткі в Савраню немає графів Ревуських», яка дає змогу окреслити всі фрагменти ланцюжка трансформації родинного прізвища — Ревуха (Жевуха)⁴ — Ревуський (Жевуський) — Ржевуський, які ніби плавно перетікають одне в одне, що є однією з особливостей художніх прийомів письменника В. Домонтовича. Відповідь на питання щодо автора і назви твору, із якого походить цитата, також міститься в одинадцятій частині. Назва нарису — це рядок із пісні-баллади Григора Відорта «Подорож Вацлава Ржевуського» про мандрівки Ревухи: «То по Синім, по Червонім, то по Білім і по Чорнім морям»⁵.

Власне, сама назва нарису «Ой поїхав Ревуха та по морю гуляти» багатобарвна і має неоднозначне тлумачення. На сюжетному рівні йдеться про світоглядні й життєві пошуки та колізії графа Вацлава Ржевуського — еміра Золота Борода — отамана Ревухи в безмежному морі життя. Море як шлях у безкрайньому морському просторі є певним символом, у якому народжуються та завершуються людські життя. Тема моря як символу життя розвивається в частині «Чудо на морі» та кореспондується з назвою і головною ідеєю твору. Шукаючи свою мрію, Вацлав Ржевуський опинився в морі (воно не має назви) під час бурі на «суденці», яке «неслося на зустріч вірній смерті». На другий день він відчув, «що загинути або врятуватися залежить

³ «Він» — так незмінно писав про себе у подорожніх нотатках Вацлав Ржевуський. Ю. Шерех називає такий прийом у прозі В. Домонтовича як «паралельні конструкції, з'єднані анафорою і скорени ритмові трійчності, як от: «він романтик...», «він листується...», «він набув...».

⁴ Масмо припущення, що Вацлав Ржевуський був добре обізнаний із родоводом, який веде початок від Петра Ревухи з кошу Петра Сагайдачного. Рід Вацлава Ржевуського належав до його колонізованої гілки.

⁵ Григор Відорт (1764–1834) — співак, торбаніст, придворний музикант В. Ржевуського. Відомий варіант пісні для торбана був записаний М. Лисенком від спадкового торбаніста Франциска Відорта, онука Григора Відорта. У ньому збережено зміст, але конкретний рядок відсутній. Очевидно, В. Петров-Домонтович використав відомий йому інший варіант пісні.

тільки від нього». Він зміг «вгамувати море» та пізнати, «що є спокій у бурях, що є радість бурі»⁶. Природний конфлікт «суденце — море» дає розуміння до можливих шляхів реалізації конфлікту «людина — життя», який цілком залежить від людини і який неможливо знайти у безтурботному спокої, а лише в боротьбі із життєвими викликами («парус — душа»).

Обрані автором нарису ареали слів і понять у назвах частин — «Романтична любов», «Шляхи химер», «Чудо на морі», «Невільник знаку» та ін. — метафоричні, виконують узагальнювальні функції та відкривають простір для доосмислювання. Вони є своєрідними ключами до загальної семантики тексту, які поєднують елементи наукового і художнього підґрунтя твору. У першій частині нарису «Романтична любов», як і в інших художніх творах і романізованих біографіях, письменник В. Домонтович дає поштовх вченому В. Петрову в подальшому розвитку його наукових ідей. Йдеться про одну з головних тез праць «Історіософічні етюди» та «Наш час, як він є» (1946) та ін., що з'явилися друком лише через кілька років після публікації біографічного нарису «Ой поїхав Ревуха та по морю гуляти»:

«Над усім панує епоха. Функція людини за однієї доби одна, а за іншої інша. У зміні діб утрачає вагу сталість особи.

Жаден з нас не має власної біографії, бо його біографія належить відтинкам епох, які круто відрізняються один від одного. <...> Зміну діб сприйнято як особисте переживання. Її усвідомлено на прикладі власної долі. Трагедія останніх поколінь полягає в тому, що вони живуть уривками уявлень різних діб, тоді як вони належать новій, іншій, якої вони ще не уявляють собі» [5, с. 179].

Пошуки морально-етичного характеру і дії головного героя як людини, яка волею долі була позбавлена опори рідної землі, коренів та втратила власну автентичність, прожила кілька життів, мала кілька імен, відповідають філософським роздумам автора «Історіософічних етюдів»: «Кожна людина числить за собою кілька життєписів. Одне ім'я стало явно недостатнім для людини. Тотожність імені більше не відповідає зламам етапів» [5, с. 178].

Наведені цитати свідчать про те, що В. Петров-Домонтович провадив активні пошуки щодо розуміння проблем ідентичності, її еволюції та особливостей. На сьогодні ми маємо досить розвинені наукові погляди гуманітарної науки на ці проблеми, зокрема на види ідентичностей. Як відомо, деякі науковці схильні розглядати природні іден-

⁶ В. Петров-Домонтович використав відому цитату з твору М. Лермонтова «Парус» (1832): «А он, мятежный, просит бури, как будто в бурях есть покой», у якому парус виступає символом людини, його душі, пориву до свободи. За Ю. Лотманом, інтертекстуальні включення зазначаються як «текст у тексті».

тичності (расові, територіальні, етнічні) та штучні (національні, соціальні, релігійні тощо), останні із яких постійно потребують організаційної підтримки. Як і розлога цитата з роботи В. Петрова, так і наші міркування свідчать про те, що все життя героя нарисув. Домонтовича було пов'язане з пошуками графом Вацлавом Ржевуським особистісної ідентичності в контексті другого виду — штучного, вкрай залежного не так від нього, як від інших людей та буремних подій.

Людина, як правило, сприймає своє буття через «структурну цілісність ідеології», котра змінюється відповідно до кожної епохи. Доба романтизму має властиві лише їй ознаки. Вона декларує увагу до людської особистості, опанування дійсності через внутрішнє «Я», зростання ваги культурного підґрунтя самого поняття нації, здатність до творення нових світів, звеличення «життя духу», виявами якого для нашого героя були мистецтво, релігія, музика, філософія. Саме в добу романтизму оформляються феномени людини-мандрівника, людини, покликаної відновити єдність людини і природи (за Ж.-Ж. Руссо — «поворот до природи», «втеча від цивілізації»), людини, для якої ближче культурні, а не політичні ідеї. За способом мислення й поведінки такою особою був Вацлав Северин Ржевуський, який цілком відповідає образу «романтичного» героя: «людина тієї доби», «людина своєї доби», «романтик», людина ірраціональних вчинків і «межових ситуацій», «людина крайнощів», «складна натура, що сполучає цинізм цивілізації й цноту дикунства».

Теза «людини своєї доби» знаходить продовження і констатацію в другій частині — «Шляхи химер», де химерами виявляються дивна фантазія, витвір уяви, наміри, здійснити які неможливо. Цими химерами для героя нарисув. Домонтовичем може бути визначення своєї національно-культурної ідентичності (за В. Домонтовичем — «вітчизни» і «національної свідомості»).

Узявши як дороговказ такого виду ідентичності як штучні, оцінимо з цього погляду зміст нарисув. В. Петрова-Домонтовича. «Шляхи химер» Вацлава Ржевуського марковані «сурдутом світської людини» — «бурнусом араба» — «вишиваною сорочкою і свиткою селянина-волиняка» та пролягають із європейського Відня через ісламський світ до подільської Саврани і наприкінці життя залишають польський слід.

Шлях перший: Відень — Аравія; Вацлав Ржевуський — емір Тадж-ель-Фатера, Золота Борода. Герой нарисув. — гетьманський нащадок, представник «золотої молоді», пристрасна натура, «спокусник», «фехтувальник», «їздець» на конях, азартний картяр, «сноб, денді», «фантаст», «людина межових ситуацій», тобто «людина своєї доби». У пошуках правітчизни «він» зрікається від польськості задля

Сходу («Я польський шляхтич, ото ж я природний бедуїн! — казав про себе Ржевуський») і, за настановами Ж.-Ж. Руссо, скидає із себе «ярмо згубної цивілізації». Він занурюється в орієнталістику, опановує арабську, турецьку мови, набуває ґрунтовних знань у «ділянках конярства та арабсько-турецької археології й філософії». На Сході в пустелях Аравії, правітчизни усіх європейських цивілізацій, «він» шукає витоки власної генеалогії.

Шлях другий. Аравія (Сирія, Туреччина, Ірак, Ліван, Аравія) — Подільська Саврань; Золота Борода — отаман Ревуха. Дворічний екзотичний період життя героя наповнений багатьма пригодами («Людина екстравагантних учинків... він завжди й охоче йшов назустріч небезпеці. Грав життям»), пов'язаними з небезпекою (протистояння морю, відвідування Мекки, «хоч це й було заборонено для християн під загрозою смерті», причетність до повстання в Алеппо). «Старався в усьому бути подібним до арабів. Добре знав мову, коней, Коран і його приписи ⁷. Запустив пишну бороду і змінив європейський стрій на арабський», створював поезії, що наслідували арабське віршування, вивчав способи вирощування арабських коней і їх породи, здобув визнання, пошану і звання еміра Тадж-ель-Фагера («Вінчаний славою») та Золотої Бороди.

Шлях третій. Подільська Саврань — участь у Листопадовому повстанні 1830–1831 рр. за незалежність Речі Посполитої; отаман Ревуха — Вацлав Ржевуський? Зупинкою Золотої Бороди на «Шляху химер» став родинний маєток в Саврані ⁸. Спомини про Схід не відпускали Ревуху. Свою місію він бачить у тому, щоб розбуркати у своїх підданих «згаслий дух предків», у бажанні зробити їх «природними», «моральними й щасливими» українськими бедуїнами і таким чином зреалізувати ідеї Ж.-Ж. Руссо про «природну людину». «Дійсність була дужча за уяву». Арабізацію Саврані (піскова пустеля на місті селянських садиб, вирубка садків, оаза, пальми в діжках, «козаки, перебрані як бедуїни», «шовковий арабський бурнус», «пишна борода») змінили нові вітри. За десять років (1820–1830) Ревуха «поволі врос-тав у ґрунт». «Колишній ентузіаст Аравії зробився ентузіастом України. Саврань зробилася центром нового українського руху». У центрі культурного життя опинилися «правітчизняна українська

---

⁷ Зазначимо, що в нарисі мало згадуються ознаки і символи віри — Пророк, Коран і Мекка, які пізнав, відвідав герой.

⁸ За Андрусівським договором 1667 р., володіння Ржевуських опинилися на території Галичини і Поділля (територія сучасних Хмельницької, Тернопільської, Вінницької, Одеської областей), що відійшли до Речі Посполитої. Саврань — нині районний центр Одеської обл. Дашів, який згадується нижче, — нині смт Іллінецького району Вінницької області.

пісня» і поезія. У Саврані було закладено народний хор, засновано музичну капелу торбаністів. Бурнус остаточно замінили вишиванка та селянська свитка. Його рідною мовою («мовою рідного народу») стала українська, а останнім коханням — любов до сільської дівчини Оксани. Серед інших захоплень отамана Ревухи — козацтво. Можливо, автор нарису під «новим українським рухом» мав на увазі українсько-польський контекст українофільства і козакофільства. Історики свідчать про участь отамана Ревухи в підготовці Листопадового повстання 1830–1831 рр. за незалежність Речі Посполитої від російського протекторату [4, с. 193]. Разом зі своїм козацьким загоном отаман пристав до польського повстання, повірив у своє покликання визволителя Польщі й України. У запеклому бою з російською армією біля Дашева 14 травня 1831 р. Ревуха загинув або таємниче зник.

На жаль, доля Вацлава Ржевуського ще раз засвідчує трагічний досвід пошуку особистісної ідентичності за умов створення керованих глобальних систем штучних ідентичностей: держав та їх союзів, політичних партій, громадських об'єднань, релігійних уподобань тощо. У цьому контексті, за В. Домонтовичем, національна ідентичність інтегрує низку понять, до яких входить і «національна свідомість». Свого часу батько героя, коронний гетьман Речі Посполитої, «зрікся вітчизни», залишив у спадок крилату фразу про загибель Речі Посполитої, що була згадана вище. Вона пов'язана з постулатом, за яким корпоративна єдність шляхетського прошарку, прихильність до традицій старої Речі Посполитої ототожнювалася з єдністю польської нації. Формування світогляду Вацлава Ржевуського (дитинство⁹, військова освіта, світське життя, набуття ґрунтовних наукових знань у царині орієнталістики та гіпнології) припало на часи зміни уявлень щодо національної приналежності і служіння батьківщині.

Для Вацлава Ржевуського втрата зв'язку з місцем народження, традиціями, усталеною ієрархією цінностей мали серйозні наслідки (у мистецьких працях В. Петрова-Домонтовича це проблема «безґрунтярства»). Пошуки нової батьківщини, осмислення власного «Я» пов'язані із конструюванням «уявних домівок» в інших культурах. Для відчуття самототожності свого «Я» герой нарису йде шляхом набуття особистісного соціального та психологічного досвіду. Поняття «вітчизна» і «національна свідомість» для нього асоціюються з іншими способами життя, комплексом культурних цінностей, правилами поведінки, що виникають у добу романтизму. У тій моделі, що створює герой протягом життя, центральне місце належить культурі, мові, історії, традиціям.

⁹ Автор нарису помилково зазначає, що у 1793 р. Вацлаву (народився 15.12.1785 р.) було 18 років.

Зміна образів, гра з культурними ідентичностями «невільника знаку» Вацлава Ржевуського (польський шляхтич — арабський емір — український козак) для героя нарису видаються автентичними. «Можливо, тут має значення те, — зазначає В. Агєєва, відома дослідниця прози В. Домонтовича, — що він переходить (згадаємо на противагу комплекс Миколи Гоголя) не в *панівну* культуру, а відтак не зраджує культури колоніальної. Двійництво, множинність масок, для цього ексцентрика й ентузіаста було лише сливе інтертекстуальною грою, що урізноманітнювала життєвий досвід» [1, с. 274].

На наш погляд, зміни (мова, вбрання, побут), які органічно здавалися Вацлаву Ржевуському автентичними, були переважно зовнішніми і не могли змінити власної психофізіології та ціннісних пріоритетів. Віросповідання героя («відбував католицькі пости») є досить надійним засобом національної ідентифікації, належності його до конкретної релігійної і етнічної спільноти. Про це також свідчить завершальний життєвий вибір Вацлава Ржевуського.

Відповіддю на ключовий запит твору — пошуки особистісної ідентичності Вацлавом Ржевуським — є фрагмент бесіди на сходах Свято-Володимирської гірки у Києві двох непересічних в Україні особистостей: професора київського Імператорського університету св. Володимира В. Антоновича (1834–1908) та митрополита Андрея Шептицького (1865–1944), очільника Української греко-католицької церкви. А. Шептицький погоджується зі словами В. Антоновича: «Ви, нібито поляк і я теж наче б то поляк. Повторюю «начебто», бо по суті то ми українці, може й не гірші від тих українців, які зовнішньо, сказати б, і внутрішньо є українцями... <...> Нарід може, під сильним натиском, змінити зверхні ознаки своєї національності, але ніколи не змінить ознак внутрішніх, духових. Можна говорити різними мовами світу, визнавати себе громадянами інших держав, служити різним культурам, але духово змінитися не можна» [2, с. 15–16]. Цей розлогий діалог багатоплановий за філософським змістом й залишає дослідникам і читачам широке поле для роздумів над «хімерними» шляхами пошуку особистісної ідентичності Вацлава Ржевуського.

У висновках зазначимо, що в нарисі «Ой поїхав Ревуха та по морю гуляти» В. Петрова-Домонтовича органічно поєднуються біографічний, історичний, літературознавчий, філософський, психологічний, соціокультурний контенти. Постать Вацлава Ржевуського, взята автором В. Петровим-Домонтовичем із польської історії і літератури, гармонійно увійшла у твір. Літературний персонаж — історична особа, має знаний родовід, певні знання про світ, систему цінностей, що визначають його вчинки та формують його індивідуальний досвід на шляхах до набуття особистісної ідентичності. У біографічному на-

ративі присутня документальність. Усі особи, що згадуються в нарисовому творі (Ржевуський Северин, Любомирська Розалія, орієталісти Кляпрот Юлій, Гаммер Йозеф (Пургшталь), Аріда Антін, співачка Каталані Анджеліка, Падура Тимко, Залеський Вацлав та інші), географічні назви та дати реальні. Наявна джерельна база, специфічне подання сюжету (колаж із подій і фактів, відібраних для розкриття головної ідеї твору), поєднання наукового і художнього дискурсів зумовлюють біографічний характер твору.

В. П. Петров у біографічному нарисі, присвяченому Вацлаву Северину Ржевуському (Жевуському), за ідеєю і обраним жанром традиційно поєднав літературу і культуру у єдиний контекст. Світоглядну тему, яку виокремив із біографії історичної особи та інтерпретував автор твору, можна трактувати як усвідомлення індивідом власної присутності в просторі й часі. Процес формування ідентичності людини та людських спільнот не є одночасним актом в історичному процесі. Це низка взаємопов'язаних дій, рішень певної особи щодо викликів, за допомогою яких людина, спираючись на індивідуальний і колективний досвід, формує свої відповідні власні цілі, цінності, переконання. Методологічний синкретизм, притаманний вченому В. Петрову, засвідчує, що автор мистецького твору підійшов до розкриття світоглядної ідеї з науковим інструментарієм, якого потребували залучені джерела, художня специфіка жанру (біографічний нарис). Не останнім чинником була і майстерність письменника В. Домонтовича. У цілому життєва історія Вацлава Ржевуського у викладі В. Петрова-Домонтовича перетворилася в предмет герменевтики. Тема пошуків власної ідентичності особи в історичному часі і просторі — вічна і залишається актуальною в наш час.

1. *Агеева В.* Поетика парадокса : Інтелектуальна проза Віктора Петрова-Домонтовича [Текст] / В. Агеева. – Київ : Факт, 2006. – 432 с. – («Висока полиця»).
2. Дванадцять листів о. Андрея Шептицького до матері [Текст] / упоряд., прим. Григор Меріям-Лужницький. – 2-е вид. – Філадельфія, 1985. – 70 с.
3. *Домонтович В.* Самотній мандрівник простує по самотній дорозі [Текст] : романізовані біографії / В. Домонтович ; передм., упоряд. В. Агеевої. – Київ : Спадщина, 2012. – 380 с.
4. *Окаринський В.* «Емір» Вацлав Ржевуський (Жевуський) (1784–1831) на тлі польсько-українського романтизму (до 180-річчя загибелі) [Текст] / В. Окаринський // Україна–Європа–Світ : міжнародний зб. наук. пр. Серія: Історія, міжнародні відносини. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. – Вип. 8. – С. 182–203.
5. *Петров В.* Історіософічні етюди [Текст] / В. П. Петров // Україна модерна. – 2008. – № 2 (13). – С. 177–201.

6. Шерех Ю. МУР і я в МУРі [Текст] : Сторінки зі спогадів : Матеріали до історії української еміграційної літератури / Ю. Шерех // Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Т. 2. – Харків : Фоліо, 1998. – С. 296–323.
7. Piskor A. Niewolnik znaku [Tekst] / Aleksander Piskor // Prosto z Mostu: tygodnik literacko-artystyczny / [red. i wyd. S. Piasecki]. – R. 3 (1937). – Nr 15–16. – S. 5–6.
8. Rolle A. J. Emir Rzewuski [Tekst] / A. J. Rolle // Opowiadania. Serya IV. T. I / A. J. Rolle. – Warszawa : nakł. Gebethnera i Wolffa, 1884. – S. 159–253.

REFERENCES

1. Aheieva, V. P. (2006). *Poetyka paradoksa: Intelktualna proza Viktora Petrova-Domontovycha* [The poetry of paradox. The intellectual prose of Viktor Petrov-Domontovych]. Kyiv, Ukraine: Fakt. [In Ukrainian].
2. Meriiam-Luzhnytskyi, H. (Comp). (1985). *Dvanadtsiat lystiv o Andreia Sheptytskoho do materi* [The twelve letters of priest Andrei Sheptytsky to his mother]. Philadelphia, PA. [In Ukrainian].
3. Domontovych, V. (2012). *Samotnii mandrynyk prostuaie po samotnii dorozh: Romanizovani biohrafii* [The lonely traveler is marching up the lonely road: Romantic biographies] (V. Aheieva, Ed.). Kyiv, Ukraine: Spadshchyna. [In Ukrainian].
4. Okarynskyi, V. (2011). “Emir” Vatslav Rzhvuskyi (Zhevuskyi) (1784–1831) na tli polsko-ukrainskoho romantyzmu (do 180-richchia zahybeli) [The “Emir” Waclaw Rzewuski (1784–1831) among Polish-Ukrainian romanticism (to 180th anniversary of death)]. *Ukraine–Europe–World*, 8, 182–203. [In Ukrainian].
5. Petrov, V. (2008). Istoriosofichni etudy [The historiosophic etudes]. *Ukraina Moderna*, 2(13), 177–201. [In Ukrainian].
6. Sherekh, Yu. (1998). MUR i ya v MURi: Storinky zi spohadiv. Materiialy do istorii ukrainskoi emigratsiinoi literatury [The MUR and I am in the MUR: Pages from memories. Materials on the history of Ukrainian emigration literature]. In Yu. Sherekh. *Porohy i zaporizhzhia. Literatura. Mystetstvo. Ideolohii* (Vol. 2, pp. 296–323). Kharkiv, Ukraine: Folio. [In Ukrainian].
7. Piskor, A. (1937). Niewolnik znaku [The slave of the sign]. *Prosto z Mostu: tygodnik literacko-artystyczny*, 3(15–16), 5–6. [In Polish].
8. Rolle, A. J. (1884). Emir Rzewuski [The Emir Rzewuski]. In *Opowiadania* (Ser. 4, Vol. 1, pp. 159–253). Warszawa, Poland. [In Polish].

Стаття надійшла 29.10.2019 р.

LYASHKO Svetlana, Candidate of Historical Sciences, Leading Research Associate of the Institute of Biographical Research of VNLU (Kyiv, Ukraine);

TYMCHENKO Victor, Candidate of Historical Sciences, Junior Research Associate of the Institute of Biographical Research of VNLU (Kyiv, Ukraine).

Rzhvuskyi in search of identity (according to a biographical essay by V. Petrov-Domontovych “Revukha went for a walk by the sea”).

Viktor Platonovich Petrov (V. Domontovych; 1894–1969) left a significant intellectual heritage in many fields of Ukrainian scientific and cultural life. In the

context of biographic science, the novelized biographies and biographical belles-lettres of V. Petrov-Domontovych, the problems of personal identity and its metamorphosis, especially at the turning point of an epoch, deserve special attention and remain an important issue of many biographical works of the author.

Life metamorphosis of the protagonist serve as the example – from Polish nobleman Waclaw Rzewuski (1785-1831) to Arabian Emir Gold Beard and Cossack chieftain Revukha, which interest V. Petrov-Domontovych as the means of development a certain ideological and psychological collision regarding the search for homeland and the “national consciousness” that coincide with the philosophical reflections of the scientist V. Petrov (“Historiosophic Sketches”).

Using the artistic means, Viktor Petrov-Domontovych succeeds in portraying a person living in turning point of an epoch who broke away from his native soil but struggled for his own authenticity, got through several lives, had several names and was doomed to “build a homeland in own souls”. The search for a new homeland, for understanding of own “self” is connected with the construction of “imaginary homes” in other cultures.

The essay harmonically links biographical, psychological, socio-cultural contents. The agenda, the given sources, particular selection and structure of events and facts depicting the main idea of the composition, combination of scientific and belles discourse, determine the biographic type of the essay.

Key words: V. P. Petrov-V. Domontovych, biography, narrative literature, identity.

ЛЯШКО Светлана Николаевна, кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института биографических исследований НБУВ (Киев, Украина);

ТИМЧЕНКО Виктор Николаевич, кандидат исторических наук, младший научный сотрудник Института биографических исследований НБУВ (Киев, Украина).

Вацлав Ржевуский в поисках идентичности (по биографическому очерку В. Петрова-Домонтовича «Ой поїхав Ревуха та по морю гуляти»).

Виктор Платонович Петров (В. Домонтович; 1894–1969) внес весомый интеллектуальный вклад во многие сферы украинской научной и культурной жизни. В контексте биографики заслуживают внимания романизированные биографии и биографическая беллетристика писателя В. Петрова-Домонтовича. Исследования проблем личностной идентичности, ее метаморфоз, особенно на рубеже эпох, остается важным вопросом многих биографических произведений автора.

Примером являются жизненные метаморфозы главного героя очерка — от польского шляхтича Вацлава Ржевуского (1785–1831) до арабского эмира Золотая Борода и казацкого атамана Ревухи. Они интересуют В. Петрова-Домонтовича как средство для разворачивания определенной мировоззренческой и психологической коллизии вокруг поисков отечества и «национального сознания» и корреспондируются с философскими размышлениям ученого В. П. Петрова («Історіософічні етюди»).

В. Петрову-Домонтовичу с помощью художественных средств удалось показать человека на изломе эпох, оторванного от родной почвы, борющегося за свою аутентичность, прожившего несколько жизней, имевшего несколько имен и обреченного «будувати батьківщину у власних душах». Поиски

новой родины, осмысление собственного «Я» связаны с конструированием «уявних домівок» в других культурах.

В очерке органично сочетаются биографический, исторический, литературоведческий, философский, психологический, социокультурный контенты. Проблематикой, источниковой базой, специфическим отбором и структурированием событий и фактов, выбранных для раскрытия главной идеи произведения, сочетанием научного и художественного дискурсов предопределяется биографический характер произведения.

Ключевые слова: В. П. Петров-В. Домонтович, биографика, художественная проза, идентичность.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ БІОГРАФІКИ

УДК 929+087.5

DOI <https://doi.org/10.15407/ub.18.173>

*Наталія Петрівна МАРЧЕНКО,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ
(Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9814-0826>*

СТРАТЕГІЇ БІОГРАФІЧНОГО ПИСЬМА ТА ДИСКУРС БІОГРАФІКИ ДЛЯ ДІТЕЙ І ЮНАЦТВА В УКРАЇНІ (2014–2019 рр.)

У статті з'ясовано, як події 2014 р. та імператив реінтерпретації постмодерного мислення кардинально змінили форми та способи біографічного письма. Доведено, що в книзі для дітей представлені постколоніальні та гендерні царини, інтелектуальна та духовна, мотивуюча біографія, герой моделюється в межах «свій / чужий / інший». Домінують ілюстративний ряд, незвичне наголошення сутнісного, постать розглядається як симулякр, частина «пантеону» спільноти тощо.

Ключові слова: біографічні видання для дітей і юнацтва, книга для дітей і юнацтва, біографіка, біографістика.

Біографічне письмо, зокрема й адресоване юному читачеві, прямо пов'язане з панівними умоунастроями епохи. Періоди активних змін у проблемно-тематичному дискурсі біографіки зазвичай чергуються із часами формотворчих пошуків, народженням чи запозиченням нових стратегій біографічного письма. Визначаються ці зміни, як правило, незворотними зрушеннями в бутті спільнот, коли кардинальні зміни пріоритетів, цілепокладання і етичних уявлень приводять до перегляду (чи й деструкції) усталених пантеонів і, як наслідок, появи нового біографічного дискурсу, зазвичай романтизованого чи ідеологізованого. Такі зміни потребують із часом ретельнішого та глибшого потрактування все нових і нових персонажів та історичних сюжетів, тому біографіка починає напрацьовувати нові стратегії біографічного письма, запозичуючи їх із досвіду інших біографік світу чи створюючи в ході власного розвитку.

Переломні для самоусвідомлення та самоідентифікації українського суспільства події 2014 р. створили принципово інший, порівняно з попереднім, вітчизняний біографічний дискурс і кардинально змінили форми та способи біографічного письма. Значну роль у цьому процесі відіграло поряд із іншим постмодерне мислення, для якого визначальним є імператив реінтерпретації. Відтак, переосмислення зазнали як пантеон та особистість персоналій, так і сам алгоритм пошуку та представлення біографічного знання. Усе це яскраво виявилось в книзі, орієнтованій на читача-дитину.

Відразу слід зауважити, що коли йдеться про біографіку для дітей загалом, то розуміються всі книги т. з. «кола дитячого читання», що містить як відповідну віковій художню, пізнавальну та навчальну книгу, так і книги, що ввійшли до кола дитячого читання з дорослої літератури чи були створені безпосередньо дітьми. У цій роботі ми зосередимо увагу лише на виданнях, які від початку були орієнтовані саме на юного читача.

Мета нашого дослідження — шляхом виявлення та систематизації біографічних видань, котрі з'явилися в репертуарі дитячої книги в Україні з 2014 р. й донині, з'ясувати, що принципово нового з'явилося в стратегіях біографічного письма та дискурсі біографіки для дітей і юнацтва та як це впливає на розвиток біографічної прагматики в країні.

Для досягнення цієї мети використовувався комплекс методів, зокрема: відбору, типологічного аналізу (зіставлення, аналогія, систематизація, узагальнення), компаративний.

Джерельну базу дослідження становить вибірка *de vizo* з репертуару книг, представлених у фондах НБУВ та НБУ для дітей на 1.10.2019 р., видання (зокрема рекомендаційні бібліографічні покажчики) мережі дитячих бібліотек України¹, а також наукові публікації, присвячені проблемам біографістики та біографіці в колі дитячого читання.

Нині українська біографіка для дітей розвивається в руслі західноєвропейської традиції, все далі віддаляючись від белетризованої дидактичної біографіки радянської доби. Тому для розуміння процесів, які в ній відбуваються, важливо знати зарубіжний досвід і його інтерпретацію науковцями. Зокрема, відомий американський посібник «Charlotte Huck's Children's Literature: A Brief Guide» (2013) уміщує розлогий розділ, присвячений біографіці для дітей [7, с. 535–557]. Авторки наголошують, що хоча чіткої межі між белетризованою біографі-

¹ Див.: Електронна бібліотека методико-бібліографічних матеріалів // Сайт Національної бібліотеки України для дітей. – <http://www.chl.kiev.ua/Default.aspx?id=7332>. – Дата перегляду: 20.11.2019.

фією чи мемуарами та історичною художньою літературою не існує, нині дитячий біографічний non-fiction здебільшого «дотримується тих самих правил, що й серйозні наукові роботи для дорослих». Також вони зазначають, що видавці призвичаїлися реагувати на тренди програм соціальних досліджень, які фіксують зміни інтересів дітей, продукуючи біографії видатних представників поп-культури, відомих спортсменів тощо. Також у сучасній біографіці для дітей помітна поява великої кількості автобіографій дитячих письменників, а також стрибкоподібне зростання використання фотоматеріалів у виданнях і домінування формату «книги в малюнках». Аналізуючи, як саме змінився вибір головного героя оповіді, дослідниці доходять висновку, що традиційне звернення до історичних постатей національного пантеону (як Деніел Бун чи Авраам Лінкольн), чиє життя «являло собою готовий матеріал для творів», як і обмеження біографіки для дітей персоналіями, «яких вважали гідними бути зразком для наслідування», відійшло в минуле. Сучасні діти мають змогу читати біографії широкого кола героїв, зокрема й тих, хто не став знаменитим чи й антигероїв. Щодо стратегії написання біографіки для дітей, то наголошується вимога її точності та достовірності. Зокрема, йдеться про те, щоб автори біографічних книг відвідували меморіальні місця, музеї, працювали з оригінальними рукописами й документами. І хоча значна частина цієї інформації зазвичай не використовується у творі (оскільки не відповідає віковим можливостям читача, книги мають незначний обсяг тощо), проте вона дає змогу зрозуміти характер персонажа і точно зобразити епоху. Такого самого ретельного дослідження потребує також точність ілюстрацій (часу, місця, оточення).

В Україні проблеми теорії та методики біографістики як спеціальної наукової дисципліни гуманітарного циклу, а також досвід і тенденції розвитку біографіки як сфери наукової та літературної біографічної творчості нині ґрунтовно досліджує колектив Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Зокрема, узагальнювальні матеріали щодо біографіки в колі дитячого читання містять окремі розділи колективних монографій «Вітчизняні ресурси біографічної та біобібліографічної інформації: проблеми формування й використання» (2016) [1, с. 131–148, 221–248] та «Історична біографіка в Україні: проблеми, завдання і перспективи розвитку досліджень, видавничої та інформаційної роботи» (2019) [2, с. 99–109, 217–225]. Водночас, поза діяльністю Інституту біографічних досліджень проблеми біографіки в колі дитячого читання все ще залишаються в Україні на маргінесі наукового дискурсу. Почасті вони частково та безсистемно висвітлюються в окремих публікаціях здебільшого молодих науковців, які розгляда-

ють книгу для дітей у розрізі соціальних комунікацій, книго-, пресо- та літературознавства тощо і лише побіжно торкаються біографічних аспектів. Зокрема, до біографічних видань для дітей широко звертається в своїх дослідженнях загального поля вітчизняної книги non-fiction А. А. Зелінська (аналізувала ринок української біографічної книги з 2005 по 2013 рр., типологічну класифікацію біографічних видань, вітчизняну біографічну книгу у межах проблемного підходу). О. В. Петренко дослідила державну статистику друку на прикладі обліку дитячих книг, (зокрема й біографіки) різних періодів. В. В. Михалевич, І. В. Братусь та А. М. Гунька робили спробу окреслити основні тенденції історії дитячої книги в Україні (біографічної зокрема) від другої половини ХХ ст. до наших днів. Дослідження щодо типології дитячої книги провадив М. П. Єфімов. Л. Г. Пономаренко та А. О. Бессараб спробували розглянути українську дитячу книгу як комунікаційний продукт. Проблем книговидання для дітей у тих чи інших аспектах постійно торкаються автори публікацій збірника праць Науково-дослідного інституту пресознавства (Львів) та Наукових записок Інституту журналістики (Київ).

Та попри відсутність сталої уваги до біографічної проблематики в колі дитячого читання, в останнє десятиліття в низці вітчизняних монографій, присвячених книзі для дітей і дитячому читанню, з'явилися окремі розділи чи значні за обсягом масиви, прямо дотичні до біографіки. Наприклад, Емілія Огар у праці «Дитяча книга в українському соціумі (досвід перехідної доби)» (Львів, 2012) [6] неодноразово в різних контекстах звертається до напрацьованого в світі та Україні досвіду творення біографій для дітей, наголошуючи присутність біографічної тематики в усіх різновидах і жанрах видань для дітей різного віку, а також те, що до історії біографічної книги для дітей, поряд із іншим, українські діячі та дослідники активно звертаються, починаючи з кінця ХІХ ст. Дослідниця зараховує біографічні видання до «пізнавальної книги», у межах якої виокремлює такі типологічні класифікації: «науково-художня (для молодших дітей), науково-пізнавальна (для підлітків), довідкова (енциклопедії, словники тощо) та практично-розвивальна книга». Віталіна Кизилова в дослідженні «Художня специфіка української прози для дітей та юнацтва другої половини ХХ століття» (Луганськ, 2013) [4] уважно аналізує кращі зразки художньої біографіки для юних читачів означеного періоду, окреслює притаманні їй риси, логіку появи та особливості побутування в соціумі. Тетяна Качак у монографії «Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку ХХІ ст.» (Київ, 2018) [3] виокремлює біографічні твори в окремий розділ і намагається дати їх літературознавчу типологію, визначити основні жанрові оз-

наки та соціальні причини, що спричинили активну появу таких видань на книжковому ринку України.

Нині науковці сходяться на думці, що українська дитяча література та книжка сформувалася і довгий час існували в тіні ворожих їм, але панівних «державних» чужорідних кодів, тому звикли приховувати та виінакшувати власні. Це травмувало й травмує нині нові покоління українців. Лише в умовах державної незалежності з'явилися реальні передумови відкритого доступу до вивчення, адаптації та поширення у суспільстві неупередженого, науково достовірного, акцентованого на державотворчих і вітаїстичних інтенціях знання про вітчизняних героїв, а також виникла суспільна потреба у витворенні власних канонів героїчного. Але формувати цей канон, як і культуру толерантності та гуманності, ми вимушені в умовах військового протистояння та карколомних процесів декомунізації та деолігархізації всередині країни. Тому, говорячи про біографічну книжку для дітей 2014–2019 рр., відразу слід означити коло видань, спричинених безпосередньо подіями Революції Гідності та війни на Сході країни. Скажімо, з'явилися спроби безпосереднього уславлення окремих героїв Майдану у творах для дітей. Зокрема, Т. Пакалюк, активна учасниця Майдану, опублікувала віршоване оповідання про долю наймолодшого героя з Небесної Сотні Назара Войтовича «Янгол з Небесної Сотні» (Чернігів: Десна-Поліграф, 2015), котрий став для неї уособленням усієї української молоді, що виросла за часів незалежності та на голову вища в своїх патріотичних пориваннях за старші покоління. На жаль, попри прекрасний задум і щирі намагання авторки, твір художньо слабкий, надлишковим пафосом і дидактизмом схожий до гірших опусів радянських часів про «піонерів-героїв».

Події на Сході України так само спровокували появу біографіки для дітей, основна мета якої — унаочнити неперервний зв'язок між героями минулого та сьогодення, пояснити смисли героїки, заснованої на гуманізмі. Авторами таких книжок зазвичай стають письменники-атовці, котрі бачать у творенні такого роду книг і покликання, й обов'язок. Кілька перевидань витримали книги історичних біографічних оповідок М. Кашницького «Уроки мужності» та «Герої далеких і близьких епох» (Київ: Самміт-Книга, з 2015). Важливо, що попри всі виклики, автори намагаються орієнтувати дитину на шлях доброзичливості, толерантності та компетенції, актуалізуючи через книжку в її свідомості ідеї міжкультурного діалогу, а не архаїчні міфи безкомпромісного протистояння та ворожості до всього «іншого».

Водночас, саме в цей період українська книжка для дітей відчутно закріпилася на світовому ринку: вітчизняні видання постійно фігурують у престижних міжнародних каталогах (як-то, «Білі круки», По-

чесний список премії Г. Х. Андерсена), беруть участь у значимих міжнародних книжкових виставках (у Болоньї, Франкфурті, Празі), де здобувають найвищі відзнаки, права на них закупаються в десятки країн світу. Це, у свою чергу, сприяє запозиченню кращого світового досвіду, скажімо, поширенню на українському ринку популярних на Заході книжок-білінгв, віммельбухів, книжок *pop-up*, книжок-картинок, книжок незвичних форматів, з додатковими можливостями (ігри, звучання, вправи, саморобки тощо), мобільними додатками та ін.

Майже всі дослідники зауважують, що вітчизняна біографічна книга для юного читача, що з'явилася після подій 2914 р., вирізняється більшою різноманітністю тем і персонажів, а сам період означений загальним помітним зростанням інтересу до біографічного читання серед дітей і юні та в родинному колі. Останнє спричинило до того, що нині активно перевидаються в нових редакціях чи оформленні кращі зразки художньої біографіки, створені в попередні десятиліття. Адже сформоване на цих книжках покоління хоче бачити їх у колі читання своїх дітей, а старші люди ставляться до цих видань із більшою довірою, як до уже усталених, перевірених часом і досвідом. Йдеться насамперед про знакові повісті О. Гавроша «Неймовірні пригоди Івана Сили, найдужчої людини світу» (Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2014) та «Пригоди тричі славного розбійника Пинті» (Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2016), діалогію «Іван Сірко. Великий характерник. Славетний кошовий» М. Морозенко (Львів : Видавництво Старого Лева, 2015), нове прочитання напівзабутої постаті князя Боброка-Волинського для підлітків В. Рутківським у повісті «Сині води» (Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2018) тощо.

Як і в попередні роки, активно перевидаються класичні зразки історичної біографічної прози, що увійшла в коло дитячого та юнацького читання, скажімо, «Ідоли падуть» і «Золотий лев» Ю. Опільського чи «Сагайдачний» А. Чайковського (Київ : Знання, 2016) тощо.

Так само залишаються популярними в читача низка раніше започаткованих біографічних серій для дітей. Не останню роль у цьому відіграють бібліотеки, котрі зазвичай мають повні комплекти даних серій і широко використовують їх у щоденній роботі. Зокрема, київське видавництво «Антологія» поновило друк кращих книжок із найбільшої нині в Україні дитячої біографічної серії «Життя видатних дітей», започаткованої 2007 р. київським видавництвом «Грані-Т» у формі авторських збірок художніх інтерпретацій окремих епізодів із дитинства відомих людей [5]. У 2016 р. перевидані збірки авторства А. Багряної, Л. Воронини, О. Ільченка, О. Луцеської, М. Павленко, А. Птіцина, Н. Пуряєвої. Київське видавництво «Зелений пес» перевидало в оновленому дизайні започатковану 2011 р. серію «12 балів.

Історія України», зорганізовану як своєрідне «розслідування» сучасним школярем дискусійних моментів і подальших інтерпретацій життя та діянь видатних співвітчизників. Зокрема, 2016 р. були перевидані книги про Івана Мазепу та Марусю Чурай Г. Ручай, про Лесю Українку М. Горяннич та про Степана Бандеру В. Левицької.

Окремі видавництва не перевидують, а успішно продовжують і розвивають започатковані раніше серії. Скажімо, у 2009 р. видавництво «Апріорі» започаткувало серію книг «Апріорі — дітям», покликану знайомити молодших школярів із біографіями визначних письменників та уривками з їхніх творів, доступними сприйняттям дітей молодшого та середнього шкільного віку. Нині вона відчутно розрослася, видання незмінно популярні в освітян і бібліотекарів, оскільки поряд із лінійним (але доволі вичерпним і цікавим!) викладом біографії містять якісні фотоматеріали, тексти, реалістичні зображення, котрі зручно використовувати в роботі з дітьми. Персонажі відбираються саме ті, що вивчаються в різних курсах шкільної програми. Зокрема, останніми роками вийшли книги «Олена Пчілка — дітям» (упоряд., передм. В. Комзюк, Н. Пушкар), «Іван Франко — дітям» Дарії Іваницької (обидві — 2015 р.), «Марія Людкевич — дітям» (уклад. М. Людкевич, 2016 р.), «Григорій Сковорода — дітям» (упоряд., пер., передм., прим. В. Шевчука), «Олександр Олесь — дітям» (уклад. О. Волосевич ; вступ. ст. Н. Клепальської), «Леонід Глібов — дітям» (вступ. ст. В. Горбатюк ; упоряд. і ред. О. Волосевич), «Микола Вінграновський — дітям» (упоряд. М. Лазарук) (усі — 2017 р.), «Маркіян Шашкевич — дітям» (уклад., передм. Р. Горака, 2018 р.) (уклад., передм. Р. Горака, 2018 р.).

Поступово почали витворюватися також авторські біографічні серії. Скажімо, Неллі Топська активно продукує традиційну біографічну книжку для молодших підлітків із типовим лінійним викладом біографії, фактографічною ілюстрацією та дидактичним позиціонуванням персонажів, розкриваючи перед юними читачами насамперед долі діячів мистецтва. Попри неоригінальність подачі та дидактизм книги користуються попитом і, як наслідок, поступово окремі створені нею біографії музик — «Музика, що окрилює душу», «Подільський Орфей», «Дівчина-легенда» (Київ : Книжкова база «Альфа», 2016) — сформувалися у серію «Золота доба української музики» (під серійним заголовком вийшли «Артемій Ведель», «Максим Березовський», «Сергій Васильківський» (там само, 2018). Також пише авторка про художників («Зачарована квітами», 2017) і театральних діячів («Батько українського театру», 2017).

Тримаються на ринку також звичні нам енциклопедичні видання. Але якщо раніше вони були здебільшого перекладні та присвячені

«піратам», «полководцям світу» тощо, то нині це розповіді про діячів України (скажімо, для молодших читачів у серії «Велика книжка. Світ навколо нас» неодноразово перевидавалися «Видатні Українські письменники, поети, драматурги», «Українське козацтво: для маленьких патріотів», «Гетьмани України : для допитливих дорослих і дітей» Олега Зав'язкіна (Київ : Кристал бук, 2019); для підлітків у серії «Загадки минулого» — «Гетьмани України : історії про славу, мудрість і відвагу» Анни Градової (Харків : Аргумент принт : Віват, 2015).

На принципово нових естетичних засадах сформовано підліткову енциклопедію «Славетні Гетьмани України» (Харків : Vivat, 2017). Автор тесту Андрій Клімов у художньому стилі виклав долі українських гетьманів як неперервну захопливу й переможну в своїй суті історію народу-борця. Але найперше читача захоплює динаміка величких ілюстрацій Сергія Якутовича та виразні портрети козацьких керманичів Олександра Крутика. Крім того, книга містить рідкісні європейські карти XVI–XVIII ст., які дають змогу простежити, як змінювалися уявлення європейців про нашу державу упродовж століть.

Натомість серед перекладних видань, поряд зі звичними вже енциклопедіями «про всіх на світі», що заповнили ринок із початку 90-х років, з'являються книжки нового зразка, покликані дивувати й мотивувати юних читачів, а старших — переглянути власні уявлення про життєвий шлях «успішних і визначних». Наприклад, іронічна та дотепна «Енциклопедія неуків, бунтівників та інших геніїв» Жан-Бернар Пуї, Сержа Блоха та Анн Бланшар, видана 2018 р. львівським «Видавництвом Старого Лева» (перекл. із франц. П. Мигалія) присвячена тим, кого в школі вважали невдахою та невігласом і хто згодом залишив помітний слід в історії, літературі, мистецтві чи науці (Наполеона, Дарвіна, Флобера, Пікассо, Ейнштейна, Едісона, Діснея та ін.). Автори зазирнули в їхнє дитинство, сповнене захопливих і кумедних пригод, і розповіли про випадковості й закономірності формування геніїв (скажімо, якби малий Джузеппе Верді не запізнився у церкву, в яку якраз вдарила блискавка, можливо, світ не почув би його дивовижні опери; якби Чарльз Дарвін не проводив «забагато» часу за рибальством, полюванням і дослідженням комах, то, можливо, не зробив би революцію у вивченні історії життя на землі тощо). Родзинкою «Енциклопедії неуків» є також кумедні шаржовані малюнки Сержа Блоха.

Не менш вражає читача-підлітка вітчизняна енциклопедична збірка із 80 розповідей журналістки Уляни Скицької² про українців

² Уляна Скицька — журналістка, авторка телевізійної програми «Наші» на «24 каналі», що була в ефірі понад 4 роки. За цей час підготовлено понад 500 історій про людей, винаходи та місця, якими варто пишатися українцям. 80 із них увійшли до цієї книжки.

за походженням чи місцем народження, чий досягнення дивують і вражають світ — «#Наші на карті світу : історії про людей, якими захоплюється світ» (Львів: Видавництво Старого Лева, 2019). Книжка розкриває перед читачами наявний, але малоозначений у публічному просторі потенціал української нації, імена, що стали знаковими й важливими для всього світу, але не знані чи мало відомі на Батьківщині. Серед героїв відомі на загал Іван Пулюй, Соломія Крушельницька, Енді Воргол, Софія Яблонська, Казимир Малевич, Ігор Сікорський, Марія Примаченко і ті, про кого донедавна знали здебільшого фахівці окремих галузей: оscarоносний мультиплікатор студії «Дісней» Володимир Титла; вчений-математик, чий розробки лягли в основу першого у світі комп'ютера, Михайло Кравчук; донька львівського банкіра, яка винайшла принцип роботи Wi-Fi, Геді Ламар; легендарний воротар NHL Террі Савчук; харків'янин, який розшифрував писемність майя, Юрій Кнорозов; імунолог Володимир Хавкін, який врятував мільйони життів від епідемії холери; Вільям Сідіс із найвищим у світі рівнем IQ; «короля сигар» Зіно Давідофф та ін.

Водночас за означений період в Україні значно зросла кількість перекладної біографічної книжки для дітей. І якщо раніше це були зазвичай енциклопедичні видання різного ґатунку, поширені в російськомовному просторі, то з 2014 р. видавці зосередилися на різноманітних варіантах мотивуючої біографії, мистецьких біографічних виданнях і тематичних біографічних збірниках, що мають успіх у європейського читача.

Очевидно, що це привнесло в український біографічний дискурс принципово нову тематику й проблематику. Зокрема з'явилися автобіографії дитинства, зосереджені на травматичних досвідах чи «незразковій» із пересічного погляду поведінці та світосприйнятті, скажімо, «Сховище : щоденник у листах» Анни Франк (Харків : Vivat, 2016; перекл. із. нім. М. Тупайла), чи «Тоді я був просто Ульф» Ульфа Старка (Львів: ВСЛ, 2017; пер. із. швед. Г. Кирпа), або ж «Осляче поріддя» Поліни Жеребцової (Львів: ВСЛ, 2017; пер. із рос. О. Думанська). Як наслідок, поряд із традиційною за своєю суттю автобіографічною прозою зразка ошатно виданої у 2014 р. тернопільським видавництвом «Навчальна книга — Богдан» повісті Богдана Лепкого «Казка мого життя», з'являються вітчизняні інклюзивні автобіографічні тексти, як-то повість «Ріки та дороги» Марка Лівіна (Харків : Vivat, 2017), що першою з українських потрапила до каталогу Міжнародної ради з питань дитячої та юнацької книги «IBVY: колекція книжок для молодих людей із інвалідностями» (IBVY Collection of Books for Young People with Disabilities) за 2019 р.

Новітній естетиці та етиці документальної біографіки для дітей відповідає також книжка-білінгва «Листи на війну. Діти пишуть солдатам / Letters on the War. Children Write to Soldiers» (Київ: Братське, 2015), де зібрано листи, написані українськими дітьми з різних регіонів України до воїнів АТО. У текстах повністю збережено стилістику та орфографію оригіналів. Поряд наведено англійський переклад. Спробу фіксації листів на війну здійснило видавництво «Братське» в межах проекту «Крок уперед: глобалізуємося разом із українсько-англійськими книжками-картинками», ініційованого письменницею та дослідницею дитячої літератури Оксаною Луцевською. Разом із В. Вздольською упорядники замислили це видання як посередник у діалозі між юними та дорослими читачами на теми миру, свободи, соціальної справедливості. Також книжка може стати документальною фіксацією світогляду нинішніх поколінь, їхніх думок і мрій. А ще ці послання — унікальний артефакт, дуже промовистий, сповнений глибинних значень культурний зріз, який є водночас правдивим свідченням про ситуацію в Україні для англомовного світу.

Також видавці зосередилися на перекладі біографічних видань, які привносять в український дискурс нові сенси (здебільшого гендерно марковані) та принципово інші стратегії біографічного висловлювання. Зокрема стали популярними мало- чи спрощено текстові, але вишукано ілюстровані та досконало дизайнерськи вирішені видання, орієнтовані на розглядання дитиною й дорослим водночас. Кожна така книжка — повноцінний арт-об'єкт і водночас початкове біографічне читання, що спонукає до подальшого пошуку інформації про персоналію. Скажімо, видана київським видавництвом «Арт-букс» за підтримки Гаазького муніципального музею «Коко та маленька чорна сукня» Аннемарі Ван Герінген (перше видання — 2016 р., перекл. із нідерланд. С. Святенка) лише схематично окреслює життя видатної французької модельєрки в кількох реченнях. Натомість експериментальне, вишукано просте та вільне оформлення видання цілком передає її життєву філософію і тим формує у дітей почуття стилю і смаку, зацікавлює неординарною постаттю. На тих самих засадах домінування естетичного над інформаційним заснована серія книг про видатних жінок «Міранда» київського видавництва «Nebo Booklab Publishing» («Фріда», «Амелія», «Коко», усі — 2017 р., перекл. із іспан. І. Брайко). Адаптовані до дитячого сприйняття спрощені та присмачені гумором біографії від Ітзіар і Хорхе Міранда супроводжують вишукані акварельні малюнки, створені Лолою Кастехон і Фернандезом де Гамбоа, котрі посилюють емоційне звучання розповіді та розкривають сутнісні сторони зображуваних персонажів.

Так само гендерний принцип яскраво домінує в серії «Маленьким про великих» київського видавництва «КМ-Букс», яке, починаючи з 2015 р. видало та перевидало низку біографій визначних жінок (Коко Шанель, Одрі Хепберн, Марія Кюрі, Фріда Кало), написаних Санчес Веґара та Марія Ісабель (пер. з іспан. Марії Пухлій). На жаль, книги лише стисло переповідають основні віхи життя персонажів, не передаючи його атмосфери ні емоційним текстом, ні ілюстративним рядом.

Натомість вітчизняні біографічні арт-буки для дітей мають здебільшого яскравий патріотичний характер. Зокрема, книжки Христини Лукашук «Микола Лемик» та «Михайло Сорока», видані Брусилівським видавництвом «Дискурс» у 2018 р. шляхом гармонійного поєднання мінімалістичного контрастного малюнку, вишуканого дизайну та динамічної оповіді розкривають юному читачеві долю знаного на цілий світ символу боротьби з голодомором в Україні у 1932–33 рр. Миколи Лемика і несправедливо забутого героя УПА Михайла Сороки, якому завдячують життям і українці, і литовці, і євреї, і білоруси, і поляки.

Беззаперечним досягненням сучасної біографіки для дітей стала започаткована львівським «Видавництвом Старого Лева» серія виданих у форматі арт-буків абеток-енциклопедій про видатних діячів вітчизняної культури: «Шептицький від А до Я» (Галина Терещук, Оксана Думанська; граф. опрац. Р. Романишин, А. Лесів, 2015), «Франко від А до Я» (Богдан і Наталя Тихолози; граф. опрац. Р. Романишин, А. Лесів, 2016), «Богдан І. Антонич від А до Я» (Данило Ільницький; графіч. опрац. Л. і В. Стецьковичі, 2017), «Шевченко від А до Я» (Леонід Ушкалов; графіч. опрац. А. Стефурак, 2018), «Сковорода від А до Я» (2019). Серію вирізняє унікальна «родинна» концепція, що поєднує смислоутворювальний дизайн із наукомісткою інформацією про постать, дібрані таким чином, щоб зацікавити як молодшого школяра, так і дорослого читача. Розташовані в абетковому порядку короткі оповіді розкривають різні сторони буття певної особистості, уникаючи будь-яких оціночних суджень чи емоційно забарвленої лексики. Перед дитиною розгортається найперше біографія факту. Водночас саме життя кожного персонажа постає настільки захопливим і багатобарвним, що не потребує додаткових «ярличків», аби бути сприйнятим юним читачем. Та головну роль в осмисленні факту буття відіграють ілюстрації, власне, весь ілюстративний ряд і дизайн книжки (світлина, добір паперу й фарб, шрифти, розташування та забарвлення окремих елементів тощо). Завдячуючи зоровим образам висловлені сенси обростають додатковим смисловим навантаженням, створюючи гармонію живого буття Людини. З погляду теорії і методики біографістики, такий досвід у наш час є важливим і ко-

рисним для репрезентації постатей визначних діячів науки, освіти, культури, інших сфер життя українського суспільства.

Цікавим експериментом серед біографічних арт-буків бачиться спроби розкрити перед дитиною суть власне мистецького буття творчої особистості. Йдеться найперше про перекладні видання. Зокрема видану харківським видавництвом «Читаріум» книжку, засновану на тесті пісні Боба Ділана («Назавжди будь молодим», 2018 р., перекл. із англ. В. Морозов) та ідеї неперервності пам'яті та родинності, сприйняття персоналії як носія культурних мітів і сенсів. Художник П. Роджерс надихався альбомами співака, тому в кожному малюнку символічно зафіксовані образи з пісень або реальні люди, а наприкінці є примітки щодо того, які пісні варто прослуховувати під певний малюнок. Книга виходить із підзаголовком «для читання дорослими дітям» і передбачає, що кожному Боб Ділан і його світ розкриватиметься по-своєму: крізь теплі спогади юності, пов'язані з його піснями, шляхом розглядання докладних малюнків чи через просту зворушливу історію музиканта.

У вітчизняній біографіці подібний принцип долучення дитини-читача до співтворчості як акт розуміння певної постаті культури був утілений Іваном Малковичем у казково-пізнавальній історії для наймолодших «Ліза та її сни» (Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2015), де дитяче бачення живописців різних епох переломлювалося крізь ілюстрації Ж. Гапчинської. Зразком подібного арт-видання серед перекладних збірок зі значним біографічним складником можна назвати книжку «Зоряна ніч Ван Гога та інші оповіді. Історія мистецтва для дітей» Майкла Бьорда з вишуканими ілюстраціями Кейт Еванс і світлинами кращих живописних зразків високої якості (уперше видана Nebo BookLab Publishing у 2016 р. ; пер. із англ. Д. Мунько).

Більш модерно цей принцип втілений у проекті київського видавництва «Nebo Booklab Publishing» «Книга про картину» (до прикладу, «Портрет малої Олі» Юлі Лактіонової та Анни Гаврилюк, 2016 — про картину Т. Яблонської, присвячену її дочці). Кожна книжка містить художню оповідь про одну з картин певного митця як про історію персонажа й художника, а також якісну репродукцію цього полотна та стислу довідку щодо митця. На розкриття дитиною мистецької манери різних художників націлена також серія навчально-наочних посібників із образотворчого мистецтва, власне, розмальовок за картинами «Дитяча картинна галерея» київського видавництва «Час майстрів» (скажімо, «Пікассо & Я» О. Б. Романенко та О. В. Денисенко, 2016).

Новим способом подачі біографіки для дітей можна вважати також видання «Книга-мандрівка. Україна» (автори: Ірина Тараненко, Юлія

Курова, Марія Воробйова, Марта Лешак), створену 2017 р. креативною агенцією «Green Penguin» разом із київським видавництвом «Книголав»³. В основі проекту — ідея широко знаних «Карт» О. та Д. Мізелінських. Ця книжка містить 30 карт та 1200 фактів про Україну, зокрема й щодо видатних особистостей. Важливо, що на сторінках путівника дотримано гендерного балансу (серед героїнь є снайперка, партизанка, мандрівниця тощо), а стисла біографічна інформація подана не лінійно («Леся Українка — видатна письменниця України»), а з цікавинкою чи й кількома («Поетка знала з десятків мов, уже в 19 років написала підручник „Стародавня історія східних народів” і ввела в українську мову слова „промінь” та „напровесні”»). Таке формулювання має інтригувати, пробудити інтерес та заохотити дізнатися про кожну постать більше. Враження, на жаль, псує невивіренисть інформації (скажімо, бактеріолога Володимира Хавкіна названо уродженцем Одеси, хоча він народився в Бердянську) та недорічні порівняння із «зарубіжними аналогами» (архітектор Городецький — український Гауді, Іоан Пінзель — український Мікеланджело тощо).

Як бачимо, видання для дітей 2014–2019 рр. засвідчують відчутну перевагу інтересу видавців (а також і читачів, котрі диктують ринку свої запити) до фемінного дискурсу та більше мистецького, ніж інформаційного формату біографічного видання. Власне, книга постає тут арт-об’єктом, емоційно та естетично привабливим першопоштовхом до подальшого знайомства дитини з персоналією через інші, більш інформативні та інноваційні, ніж книжка, джерела. Ці процеси пояснюються прискороною модернізацією всіх сфер буття наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., що зрештою призвело до перетворення новітньої книги для дітей на мистецький «fusion» (від. англ. «змішування», «злиття»), у якому вільно поєднуються різні види мистецтв, нашаровуються один на інший жанри, традиції та мотиви. Водночас можливості нового інформаційного суспільства трансформують до своїх вимог існуючі моделі читання, «втягаючи» в коло біографічного дитячого читання «дорослі» жанри масової літератури (скажімо, комікси, графічні романи, мотивуючу книгу), відсуваючи на задній план традиційну лінійну біографію та фактологічний біографічний довідник.

Варто зауважити, що з 2014 р. серед перекладних в Україні біографічних збірок для дітей енциклопедичного характеру більшість становили також гендерно марковані зразки. Однією з перших була

³ Нині проект переріс у мультиплікаційний серіал, де окремі серії присвячені певним постатям української культури (М. Гоголю, В. Городецькому та ін.).

книжка Кетрін Тіммеш «Дівчата думають про все на світі. Розповіді про винаходи, зроблені жінками» (Харків : Ранок, 2000; перекл. Т. Маруніч)⁴, цікава тим, що містила поряд із біографічними даними рецепти, креслення та ін., чим могли скористатися на практиці читачки. Та початок хвилі «біографій для дівчаток» поклав успіх на українському ринку відомої книжки Елени Фавіллі та Франчески Кавалло «Казки на ніч для дівчат-бунтарок : 100 історій про непересічних жінок», перекладеної більше, ніж на 40 мов світу та вперше виданої в Україні в серії «Дитяча полиця» київським видавництвом «Книголав» (2016 р., пер. з англ. Т. Савчинської). Це типова біографічна мотивуюча книжка, покликана руйнувати гендерні стереотипи та формувати у юних читачок неклішоване дієве ставлення до життя. Авторки дібрали героїнь, зважаючи насамперед на виражений чинник бунтарства та боротьби за своє місце в чоловічому світі в їхніх біографіях. Тому серед них — представниці всіх часів і народів, різних соціальних верств і професій (Амелія Ергарт, Єлизавети I, Клеопатра, Гіллари Клінтон, Мері Ком, Місті Коупленд, Юсра Мардіні, Ангела Меркель, Аун Сан Су Чжі, Ірина Сендлер, Йоко Оно, Бренда Чепман, Коко Шанель та інші). Такий підхід призвів до того, що низка персонажів виявилася дещо спірними з погляду читача, сформованого не в західноєвропейській традиції. Як слушно зауважує в рецензії «Дзеркальце, дзеркальце. Дитячий нонфікшен про видатних жінок» В. Вздутьська, «...у випадку з Катериною II місце сидіння читачки-мене сильно впливає на те, що очі читають, і американським та європейським дівчаткам фраза: „За роки правління Катерина, перемагаючи у численних війнах і заколотах, розширила Російську імперію” — у горлі не застрягне» (https://vaensnsbook.blog/2019/07/31/mirror-mirror-nonfiction-great-women-for-kids/?fbclid=IwAR0dGlb_fjEsAhvCZg0IQRHz2_rb1KLw3hm1wyP720vfFfvCr8PwlkiPG3w). Водночас маємо зауважити, що, хоча оригінальна версія книжки містить історію Валентини Терешкової, зважаючи на її політичні погляди та підтримку анексії Криму, автори вперше пішли назустріч і для українського видання замінили героїню на Міністра закордонних справ Італії Емму Боніно.

Кожній героїні присвячено один розворот книги, що містить її портрет, висловлювання та короткий есей про її шлях до успіху та найвизначніші досягнення. Авторки свідомо уникають чи пом'якшують контент, що може травмувати читача, згладжують неоднозначні моменти біографії персонажів. Власне, вони переповідають реальні драматичні історії як своєрідні правдиві казки, котрі справді легко й корисно прочитати дитині наніч. Видання проілюстроване 70 мист-

---

⁴ Книга перевидана в 2019 р.

кинями, які працювали у різних стилях, переосмислюючи портрети відомих особистостей задля осучаснення та актуалізації їх образу.

Усі інші представлені нині в Україні перекладні біографічні збірки для дітей значною мірою повторюють персоналії та запропоновану в «Казках для дівчат-бунтарок» схему, урізноманітнюючи її хіба додатковими мотиваційними завданнями для «випробування» власних талантів читачками («Я — Надзвичайна» Еллен Бейлі (Київ : Жорж, 2018; пер. І. Савюк), чи структуруючи інформацію за темами чи сферами діяльності. Скажімо, у книжці «Її історія. 50 жінок та дівчат, які змінили світ» Катерини Галліган (Харків : Ранок, 2019) біографії згруповано за тематичними мотивуючими розділами «Вір та веди за собою» (Єлизавета I, Жана де Арк, Індра Ганді, Тереза Качіндамото та інші), «Вигадай та створи» (Фріда Кало, Беатрікс Поттер, Коко Шанель, Біллі Голідей, Анна Павлова та інші), «Допомагай та лікуй» (Флоренс Найтінгейл, Гелен Каллер, Енн Салліван, Мері Сікол та інші), «Міркуй та вирішуй» (Марія Кюрі, Рейчел Карсон, Ада Лавлейс, Гіпатія та інші), «Сподівайся та переборуй» (Малала Юсуфзай, Рігоберта Менчу, Амелія Ергарт, Ханна Сенеш та інші). Натомість у книжці «Дивовижні жінки. Першопроходиці, які не побоялися вирізнятися з-поміж інших» Сандри Лоренс (Київ : КМ-БУКС, 2019; пер. Дмитро Кушнір) персоналії об'єднують сфера діяльності, кожній із яких присвячено тематичний розворот, за яким вміщені відповідні біографічні оповіді: «Жінки у мистецтві й дизайні» (Лі Міллер, Джорджія ОєКіф, Фріда Кало та інші), «Жінки в історії» (Неллі Блай, Накано Такеко, Жанна Барре та інші), «Жінки в політиці» (Елеонора Аквітанська, Рані з Джхансі, Еммелін Панкгерст, Симона де Бовуар та інші), «Жінки в науці» (Мері Еннінг, Валентина Терешкова, Рита Леві-Монтальчینی, Ву Цзяньсюн та інші), «Жінки в спорті» (Серена Вільямс, Катрін Світцер, Марта Вієра да Сільва та інші), «Жінки в музиці, кіно й телебаченні» (Арета Франклін, Фанні Мендельсон, Леа Салонга, Нора Ефрон, Опра Вінфрі та інші), «Жінки в літературі» (Чісвсвнда Нгозі Адічі, Дж. К. Ролінг, Туве Янссон, Майя Енджелоу та інші), «Жінки в бізнесі» (Мадам сі Джей Вокер, Шерил Сендберг, Аніта Роддік та інші). Гендерна мотиваційна книжка виявилася настільки запитуваною, що перекладаються «біографічні» видання, в основі яких життєписи легендарних і міфічних персонажів, від Адіті, Афіни, Сарасвати, Бригіти до Дурги, Калі, Чальчутлікуе, Сі Ван Му, Шочікецаль і навіть Жінки-Павука («Жінки з легенд і міфів. 50 богинь, які надихають» Енн Шен (Харків : Vivat, 2019).

Явищем серед власне українських гендерних біографічних видань став спільний проєкт київського видавництва «Видавництво» та Національного демократичного інституту «Це зробила вона» та «Це теж

зробила вона» (2018), у дизайні, алгоритмі створення та промоції якого були широко використані новітні стратегії. Скажімо, обкладинка книг виконана як трафарет із написами «Це зробила вона» та «Дівчата можуть усе», а вихід видання супроводжувався кампанією в соціальних мережах із хештегами #ЦеЗробилаВона та #ДівчатаМожутьУсе. Такий мультимедійний характер властивий сучасній дитячій книжці-бестселеру (доповнюється комп'ютерними чи настільними іграми, анімацією чи кінофільмами, телесеріалами тощо).

Концептуально книги подібні до «Казок на ніч для дівчат-бунтарок» Елени Фавілли та Франчески Кавалло, про які йшлося вище. Але в українському проекті дібрані лише персонажі вітчизняної історії та культури й творцями цих історій є лише українські автори та ілюстратори. Різняться й концепція добору персоналій. Італійські авторки наголошували саме жіночий індивідуальний ЧИН (незвичайність, першість, значущість виклику, кинутого світові чоловіків тощо). Натомість українські упорядники — значущість здобутків кожної з героїнь в окремій царині чи галузі. Тому, за В. Вздурською, «...складається враження, що в українській книжці більше культурних діячок, в американській — більше громадських активісток (це сильний момент — особливо, коли йдеться про освітні чи екологічні ініціативи в далеких країнах), спортсменок та жінок, які реалізувалися в бізнесовій чи прикладній сфері (від телекухарки Джулії Чайлд до модельєрки Коко Шанель). Цікаво вийшло і з диверсифікацією: для українського проекту залучали численних жінок „українського походження”, в американському — пряма diversity з героїнями з Африки, Латинської Америки, Азії чи позначкою „перша/найвідоміша афроамериканка в своїй сфері”» (https://vaennsbook.blog/2019/07/31/mirror-mirror-nonfiction-great-women-for-kids/?fbclid=IwAR0dGlb_fjEsAhvCZg0IQRHZ2_rb1KLw3hm1wyP720vfffvCr8PwlkiPG3w).

Постаті розташовані за хронологічним принципом, починаючи від княгині Ольги й до сьогодення. Але між окремими з них часовий проміжок може бути у більше, ніж два століття (скажімо, за Хатідже Турхан слідує етнографиня Пелагея Литвинова-Бартош), що викликає здивування, бо відомих і впливових жінок в історії України вистачає в усі часи. Поряд із широко знаними постатями минулого (К. Білокур, О. Кобилянська, С. Крушельницька, О. Теліга, Леся Українка та інші) наші сучасниці (шахістки сестри Музичук, плавчиня Яна Клочкова, математикиня Марина В'язовська, паралімпійка Оксана Мастерз та інші).

Оскільки тексти писалися різними авторами (зокрема й чоловіками!), вони дуже різняться за якістю та стилем, а також відбором матеріалу для біографічної оповіді. Публіцистичні, науково-попу-

лярні, художні тексти, вміщені у добірці, можуть стисло переповідати всю біографію героїні чи зосереджуватися на її професійному шляху чи й лише на зоряній миті успіху. Окрім того, різні автори по-різному бачать можливості дитини-читача, а тому зовсім простенькі розповіді сусідять із складними есеями, придатними лише для підліткового (чи й дорослого!) читання. Так само різним є і наратор кожної історії: оповідь ведеться як у минулому, так і в теперішньому часі, від третьої чи від першої особи, якою може бути сама героїня, тварина чи навіть неодухотворений предмет. Таке розмаїття (підтримане і в ілюстраціях, також виконаних різними художниками в різних стилях і техніках) почасти дратує, почасти додає драйву в сприйнятті огрому нової інформації.

Дещо окремо серед перекладних біографічних серій стоїть перекладена київським видавництвом «К.І.С.» серія оповідей про дослідників і науковців авторства Луки Новеллі «Спалах думки», розрахована на підлітків («Галілей та перша зоряна війна», «Вольта і душа роботів», «Дарвін і невігадана історія про динозаврів», «Айнштайн і машини часу», «Тесла та машина на космічній енергії»; пер. із італ. П. Кожушної). Оповіді ведуться від імені науковців, які невимушено розповідають читачеві про своє дитинство, юність і зрілість, діляться спостереженнями і досягненнями, не приховуючи ні халеп, ні вад (скажімо, Вольт і Айнштайн до чотирьох років не розмовляли, тому вважалися розумово відсталими). Книжки містять словничок, у якому пояснені терміни та винаходи, до яких мав причетність кожен із дослідників, а також згадано їхніх колег.

Найбільшими та найзначимішими на сьогодні серед нових вітчизняних біографічних серій для дітей є беззаперечно «Видатні особистості. Біографічні нариси для дітей» і «Видатні українці. Люди, які творили історію» київського видавництва ІРІО. Обидва проекти мають просвітницьку місію, а серія, присвячена українцям, позиціонується видавцями (як засвідчила її презентація в Укрінформі 17.12.2018 р.) як «унікальна на СНД-просторі, оскільки ніхто досі не писав біографії видатних українців для дітей». (Зважаючи на існування низки авторських серій, скажімо «Дітям про минуле та сучасне України» та «Славетні імена України» Є. Білоусова, згадуваних вище серій видавництв «Грані-Т» та «Зелений Пес», «ВСЛ», подібна заява може розцінюватися лише як піар-хід.)

Кожна книжка містить художні оповіді про дитинство, мрії, життєвий шлях і досягнення окремого персонажа та яскраві сучасні ілюстрації, котрі додають читанню смаку, але не є смислоутворювальними. Добір персонажів (байдуже, йдеться про зарубіжжя чи Україну) орієнтований на максимальну «впізнаваність» кожної постаті

сучасним читачемі, її «присутність» у медійному просторі. Отже, «видатних діячів» світу представляють «Коко Шанель» (М. Сердюк, 2017), «Альберт Ейнштейн» (Ю. Потеряно, 2017), «Нікола Тесла» (О. Опанасенко, 2017), «Стів Джобс», «Чарлі Чаплін» (М. Сердюк, 2018), «Блез Паскаль» (О. Опанасенко, 2018), «Маргарет Тетчер» (І. Костюченко, 2018), «Марія Кюрі» (Ю. Потеряно, 2018), «Леонардо да Вінчі» (А. Росоловська, 2018), «Вільям Шекспір» (В. Вздольська, 2018) та «Ілон Маск» (М. Сердюк, 2019). Про «видатних українців» у 2019 р. були підготовлені книги: «Валерій Лобановський» і «Кузьма Скрябін» (І. Панасов), «Любомир Гузар» (О. Опанасенко), «Роксолана» (О. Шутко), «Ігор Сікорський» (О. Промахов) та «Леонід Каденюк» (І. Панасов).

Подібний підхід до формування кола персонажів біографічної серії нині поширений скрізь у світі, бо комерціалізація книговидавництва формує «масовість сприйняття», що вимагає хвилеподібного забезпечення читачів повторюваними та оновлюваними «впізнаваними» образами і проблематикою. Тому популярністю користуються книги-бестселери, в основі яких — культовий герой певного покоління чи «людина з екрану». Коли йдеться про біографічний нон-фікшн, герой має асоціюватися в дитини із нею самою. Дитина-читач повинна мати змогу шляхом біографічного читання прожити безліч «життів», зрозуміти й попустити крізь себе різні життєві ситуації та вибори, збагативши таким чином свій життєвий досвід, а не лише знання чи проінформованість.

Новим (власне, відродженим) для кола дитячого читання в Україні явищем стала поява християнської біографіки. Зокрема, сформувався масив біографічної літератури для дітей, присвяченої постатям святих християнських церков. Ці видання засновуються як на житійній літературі, так і на класичних життєписах, і розраховні на читання і воцерковленими, й світськими дітьми. Адже зразки християнського служіння, мудрого й дбайливого ставлення до життя та світу є чудовими мотиваційними зразками.

Якщо раніше такі книжки були поодинокими в репертуарі дитячої книги в Україні (скажімо, «Про Життя Святих. Для дітей» М. Лелик (Львів : Скриня, 2011) чи «Образ добротності» (Київ : Грані-Т, 2009)), то нині йдеться про окремий напрям у біографіці для дітей. Зокрема, львівське видавництво «Свідчадо» постійно друкує для дітей різного віку перекладну біографію релігійних діячів («...Нехай горобці щебечуть...»: історія з життя св. І. Боско» Л. Маєр-Скуманц; пер. з нім. Н. Лозинської, 2017; книжка-розмальовка «Святий Папа Римський Йоан Павло II» М. Вільк; пер. з пол. В. Керницької, 2017) і біблійних постатей («Хлопчина на ім'я Ісус» Кл. Мілані; пер. К. Зін-

ченка, 2018) та вітчизняні взірці жанру різного часу написання. Зокрема, «Свідчадо» перевидало біографічні християнські оповідки для дітей о. Кирила Селецького (1835–1918), які більше століття передавалися з покоління в покоління в галицькому середовищі аж до наших днів («Відкриття Америки», «Пригоди Джеймса Кука, або Що може сильна воля та постійна праця», 2016). Для наймолодших існує серія книжечок про святих «Мій небесний опікун» («Свята Анна» М. Лемика, 2018). На дітей молодшого і середнього шкільного віку розраховані художні оповіді зразка «Сповнення блаженств. Андрей Шептицький» (2016) О. Паскевич та І. Бури, де біографія церковного діяча розкривається дитині через сон (готуючи «шкільне» завдання, дівчинка увісні «знайомиться» з людьми, котрі знали й любили А. Шептицького). Натомість на юнь розраховані розлогі розповіді о. Є. Небесняка, де ілюстрації традиційно покликані зосередити увагу читача на ключових моментах історії життя персонажа, а обрамлений текст — доповнити біографію та надати історичні відомості щодо часу, у якому той жив. Серед героїв оповідей — Отці Церкви («Щоб усі були одно... Історії з життя святого Йосафата Кунцевича», «Вогненний язик Святого Духа... Історії з життя святого Василя Великого» (2017) та святі («Допоможу найбіднішим з бідних. Історії із життя святої Матері Терези з Калькутти», «Охрещу себе і народ свій»⁵ (2016)).

Християнську біографіку для дітей вирізняє чітка дидактична настанова, дотримання канону життєписання кожного з персонажів і, водночас, намагання наблизити його до світу сучасної української дитини, зробити цікавим і зрозумілим їй. На відміну від інших біографічних видань, ці зазвичай демократичні за ціною та менше вишукані за видавничим втіленням.

Варті уваги також розмаїті видання для дітей краєзнавчого характеру, що зазвичай містять значну біографічну частину та видаються, як правило, силами місцевих ентузіастів за кошти міського бюджету, скажімо «Легенди Хотинської фортеці» Л. Дяченко та Г. Юркової (Кам'янець-Подільський, 2017) чи «Мій Миколаїв: міні-енциклопедія для дітей та дорослих» (Миколаїв, 2018). Попри всі завідомі вади, ці видання містять близьку та дотичну дитині в щоденній практиці життя, впізнавану інформацію, роблять очевидним «історичний процес», дають змогу вписати себе в контекст історії.

Підсумовуючи, маємо визнати, що в сучасній біографіці для дітей і юнацтва активно впроваджуються нові форми біографічного

⁵ Життєпис рівноапостольного св. Володимира Великого, просвітителя українського народу, з додатком епізодів із життя св. княгині Ольги.

письма, суголосні нинішній інформаційній парадигмі та запитам читачів (неординарна розстановка смислових акцентів, виокремлення основних, суттєвих моментів, фактів, наголошення мотивуючої складової частини біографії тощо). Оновилося також проблематика біографічного дискурсу: постколоніальні та гендерні царини, пояснення особи крізь призму розуміння «свій / чужий / інший», інтелектуальна та духовна мотивуюча біографія, постать як симулякр і частина «пантеону» спільноти — ці та багато інших способів відображення людського життя за короткий час стали звичними в Україні, що сформувало потребу в перепрочитанні узвичаєних життєписів вітчизняного пантеону задля збереження їх упізнаваності новими поколіннями.

1. Вітчизняні ресурси біографічної та біобібліографічної інформації: проблеми формування й використання [Текст] : колективна монографія / [В. І. Попик (кер. проекту), Н. І. Любовець, О. М. Яценко, С. М. Ляшко та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2016. – 272 с.
2. Історична біографіка в Україні: проблеми, завдання і перспективи розвитку досліджень, видавничої та інформаційної роботи [Текст] : колективна монографія / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського ; редкол.: В. І. Попик (голов. ред.) та ін. – Київ : НБУВ, 2019. – 364 с.
3. Качак Т. Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку ХХІ ст. [Текст] : монографія / Тетяна Качак. – Київ : Академвидав, 2018. – 317 с.
4. Кизилова В. В. Художня специфіка української прози для дітей та юнацтва другої половини ХХ століття [Текст] : монографія / В. В. Кизилова ; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка». – Луганськ, 2013. – 399 с.
5. Марченко Н. П. Соціокультурні стереотипи в новітній українській біографії для дітей [Текст] / Н. П. Марченко // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Вип. 8. – Київ, 2011. – С. 149–179.
6. Огар Е. Дитяча книга в українському соціумі (досвід перехідної доби) [Текст] : монографія / Емілія Огар. – Львів : Світ, 2012. – 319 с.
7. Kiefer B., Tyson C. Charlotte Huck's Children's Literature: A Brief Guide. – 2 ed. – New York : McGraw-Hill, 2013. – 416 p.

REFERENCES

1. Popyk, V. (Ed.). (2016). *Vitchyzniani resursy biohrafichnoi ta biobibliohrafichnoi informatsii: problemy formuvannia y vykorystannia* [Domestic resources of biographical and biobibliographic information: problems of formation and use]. Kyiv, Ukraine: VNLU. [In Ukrainian].
2. Popyk, V. (Ed.). (2019). *Istorychna biohrafika v Ukraini: problemy, zavdannia i perspektivy rozvytku doslidzhen, vydavnychoi ta informatsiinoi roboty* [Historical biography in Ukraine: problems, tasks and prospects for the development of research, publishing and informational work]. Kyiv, Ukraine: VNLU. [In Ukrainian].

3. Kachak, T. (2018). *Tendentsii rozvytku ukrainskoi prozy dlia ditei ta yunatstva pochatku 21 st.* [Trends in the development of Ukrainian prose for children and adolescents beginning of the 21 century]. Kyiv, Ukraine: Akademvydav. [In Ukrainian].
4. Kyzyl'ova, V. (2013). *Khudozhnia spetsyfika ukrainskoi prozy dlia ditei ta yunatstva druhoi polovyny XX stolittia* [Artistic specifics of Ukrainian prose for children and adolescents of the second half of the twentieth century]. Lugansk, Ukraine. [In Ukrainian].
5. Marchenko, N. (2011). Sotsiokulturni stereotypy v novitnii ukrainskii biohrafitsi dlia ditei [Socio-cultural stereotypes in the latest Ukrainian biography for children]. In *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 8, 149-179. [In Ukrainian].
6. Ohar, E. (2012). *Dytiacha knyha v ukrainskomu sotsiumi (dosvid perekhidnoi doby)* [Children's book in the Ukrainian society (Transition experience)]. Lviv, Ukraine: Svit. [In Ukrainian].
7. Kiefer, B., & Tyson, C. (2013). *Charlotte Huck's Children's Literature: A Brief Guide*. (2 ed.). New York, NY: McGraw-Hill. [In English].

Стаття надійшла 26.11.2019 р.

MARCHENKO Nataliia, Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate of the Institute of Biographical Research of VNLU (Kyiv, Ukraine).

Biographical writing strategies and biography discourse for children and youth in Ukraine (2014-2019).

The biographical publications that appeared in the repertoire of children's books in Ukraine in 2014-2019 are systematized. Fundamentally new phenomena in biographical writing strategies and discourse of biography for children and adolescents are analyzed and how they influence the development of biographical reading in the country.

Domestic and translation fiction and non-fiction books for all ages of children readers are analyzed. Attention is focused on the "picture book", artbook, publishing and author's biographical series, publications of the encyclopedic sample.

The source of the study is a sample of *de vizo* from the repertoire of books presented in the holdings of the National Library for Children (October 1, 2019) and the publication (including reference bibliographic indexes) of the Children's Library Network of Ukraine.

It was found that the turning points for self-identification of Ukrainian society in 2014 created a fundamentally different, compared to the previous, domestic biographical discourse and radically changed the forms and methods of biographical writing. Postmodern thinking, for which the imperative of reinterpretation is crucial, has also played a significant role in this process. as a result, the pantheon and personality of the people were rethought, as well as an algorithm for finding and presenting biographical knowledge.

In 2014-2019, children's books actively use new forms of biographical writing that meet current information paradigms and the needs of children and young people. Modern biographical publications for children have become motivating, so it is important to put a meaningful emphasis. In these books, the illustrative series is dominated by text, so highlights and facts are highlighted in fonts, illustrations, and more. These editions also feature game elements, augmented reality elements, and more.

Issues of biographical discourse are being updated. The Ukrainian biographical book for children presents post-colonial and gender topics. Intellectual and spiritual biography (for example, scholars and priests) is actively developing. The hero is seen in the paradigm of “his” / “alien”. The hero may be present in the children’s biography as a representative of the established pantheon and as a simulacrum of culture. All this is done with the aim of forming tolerance and humanity in Ukrainian children and young people, critical attitude towards reality.

Key words: biographical publication for children and youth, book for children and adolescents, biography.

МАРЧЕНКО Наталя Петровна, кандидат исторических наук, старший научный сотрудник Института биографических исследований НБУВ (Киев, Украина).

Стратегии биографического письма и дискурс биографики для детей и юношества в Украине (2014–2019 гг.).

Путем выявления и систематизации биографических изданий, которые появились в репертуаре детской книги в Украине с 2014 г. и по сей день, выяснено, что принципиально нового появилось в стратегиях отечественного биографического письма и дискурсе биографики для детей и юношества и как это влияет на развитие биографической прагматики в стране.

Проанализирован массив отечественной и переводной книги (fiction и non-fiction), ориентированной на все возрастные группы читателей-детей. Внимание сосредоточено на «книге-картинке», артбуке, издательских и авторских биографических сериях, изданиях энциклопедического образца.

Исследование основано на выборке *de vizo* из репертуара книг, представленных в фондах Национальной библиотеки Украины для детей (на 1.10.2019 г.) и изданиях (в том числе рекомендательных библиографических указателях) сети детских библиотек Украины.

Установлено, что переломные для самоидентификации украинского общества события 2014 г. создали принципиально другой по сравнению с предыдущим отечественный биографический дискурс и кардинально изменили формы и способы биографического письма. Значительную роль в этом процессе сыграло также постмодерное мышления, для которого определяющим является императив реинтерпретации. Переосмысливаются пантеон и личность персоналий, алгоритм поиска и представления биографического знания.

В 2014–2019 гг. в книге для детей в Украине активно внедряются новые формы биографического письма, созвучные современной информационной парадигме и запросам юного читателя (доминирование иллюстративного ряда над текстовым, неординарная расстановка смысловых акцентов, выделение основных, существенных моментов и фактов мотивирующей составляющей биографии). Также обновляется проблематика биографического дискурса (широко представлены постколониальные и гендерные темы, интеллектуальная и духовная «мотивирующая» биография, герой моделируется сквозь призму понятия «свой / чужой / другой», рассматривается как симулякр, часть «пантеона» сообщества и т. п.).

Ключевые слова: биографические издания для детей и юношества, книга для детей и юношества, биографика, биографистика.

ДЖЕРЕЛА БІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 01:82-9

DOI <https://doi.org/10.15407/ub.18.195>

*Надія Іванівна ЛЮБОВЕЦЬ,
кандидат історичних наук,
завідувач відділу
Інституту біографічних досліджень НБУВ
(Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8811-6627>*

БІБЛІОГРАФІЯ УКРАЇНСЬКИХ МЕМУАРІВ: ДОСВІД ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Аналізується вітчизняний досвід укладання бібліографії мемуарів та актуалізується необхідність підготовки анотованого бібліографічного покажчика українських мемуарів як першого етапу імплементації цієї культурно-історичної пам'ятки в суспільну і науково-пізнавальну практику. Досліджено проблему залучення українських мемуарів в іноземні видання, які позиціонуються в них частиною своєї історії, та наголошується на необхідності повернення їх у національний культурно-історичний контекст.

Ключові слова: мемуари, бібліографія мемуарів, реєстр мемуарів, бібліографічний покажчик мемуарів, науково-інформаційний ресурс.

Вивчення будь-якого історичного явища чи культурного феномену потребує виявлення необхідних джерел, їх вивчення та систематизації. Найбільш важливим інструментом цього процесу є бібліографія, яка, за вдалим висловом знаного українського археолога і бібліографа І. Г. Шовкопляса, є своєрідною археологією української культури¹. Мова йде не про банальне розуміння бібліографії як складання списку (простого переліку), а про ґрунтовну науково-пошукову роботу з виявлення, систематизації та розширеного опису джерел, які є ефективним засобом інформаційного забезпечення науки, освіти та культури. У нашому випадку мова йде про українські мемуари — розпорошений по різноманітних збірниках, часописах та періодиці ве-

---

¹ Див. інтерв'ю з С. Кіралем «Бібліографія — це своєрідна археологія української культури» (Слово просвіти. – 20.12.2018 р.).

личезний національний культурно-історичного пласт. Він, окрім іншого, є націєцентричним складником частиною української культури, що увібрала в себе специфіку всіх історичних епох та є найбільш повним та емоційно насиченим суб'єктивним викладом національної історії. У мемуарах найбільш послідовно і повно реалізується історична свідомість/самосвідомість особистості, що дає поштовх для створення громадянського суспільства через формування нових національних виховних ідеалів та створення пантеону національних героїв. Як свідчить практика, нині в Україні немає єдиної бібліографії/каталогу мемуарів, який би дав змогу осягнути всі масштаби цього явища та дати освіті, науці, культурі та державі в цілому унікальний контентний інформаційно-комунікаційний ресурс.

Укладання повної бібліографії українських мемуарів сприятиме більш ефективному їх впровадженню в науковий та культурно-освітній дискурс. Адже нині можна говорити про високу зацікавленість як наукових кіл (про що свідчить високий рівень захисту дисертацій із залученням цього виду історичного джерела) [6], так і широких читацьких кіл (про що свідчить проведення рейтингів), органічним складником яких є мемуари². Але це не дає цілісної картини для дослідників, зокрема, про те як змінювалися мемуари від давніх часів до сьогодення в контексті їх тематичної спрямованості, якісного і кількісного складу авторів (соціальний статус, їх світосприйняття, мотиви звернення до цього жанру, «залученість» у згадуваний історичний процес), жанрового розмаїття в різні історичні епохи, європейський контекст українських мемуарів тощо. Для культурно-освітніх програм затребувані мемуарні свідчення з локальної історії, що дало б змогу заповнити ексклюзивним матеріалом лакуни в освітній та музейній сферах, краєзнавстві, збагативши їх людським виміром.

Ефективна імплементація мемуарів у науковий та культурно-освітній дискурс потребує вивчення історичного досвіду бібліографування українських мемуарів та чіткого визначення поетапності цього процесу в сучасних умовах. Аналіз сучасного стану наукової розробки проблеми дає підстави говорити про малу кількість спеціальних досліджень у межах вітчизняного історичного дискурсу, які б висвітлювали проблеми бібліографії українських мемуарів, вивчали

² Зокрема, Всеукраїнський рейтинг «Книжка року», який у 2018 р. проводив двадцятий ювілейний захід, містить обов'язкову номінацію «Біографії і мемуари», щорічний Всеукраїнський бібліотечний «Біографічний Рейтинг» започаткований у 2017 р. з нагоди 100-літнього ювілею Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та 25-ліття від дня заснування Інституту біографічних досліджень НБУВ містить номінацію «Джерела біографії», до якої входив великий масив мемуарів. Включені до програм Рейтингів мемуари демонструють різнопланові публікації видань цього жанру, що теж розраховані і на науковців і на широкого користувача.

досвід укладання бібліографії української спогадової літератури та, в практичному вимірі — мінімальну кількість бібліографічних праць. Зокрема, в контексті аналізу українських еміграційних та західноукраїнських видань 1920-х років, зроблено акцент і на мемуарних у статті І. Морозової [8], окремі аспекти бібліографії мемуарів розглянуто в дослідженні життя та діяльності бібліографів І. І. Кривецького, І. Т. Калиновича, окремих історичних подій тощо [6; 7]. Серед зарубіжних авторів проблему важливості мемуарної літератури в контексті історичного джерелознавства (*«виняткова цінність»*), незважаючи на їх суб'єктивізм) та її бібліографування розглядають І.Г. Гальперіна та Н.В. Горшкова, послуговуючись терміном «бібліографування „особистої“ історії» [1, с. 154]. Автори аналізують усі бібліографічні показники мемуарної літератури, що вийшли в Росії від початку ХХ ст. до сучасності та діляться досвідом продовження цієї роботи в сучасних умовах інформатизації, зокрема, створенням в РНБ спільної БД (із 2000 р.) мемуарів. Результатом об'єднаних зусиль (РНБ, ДПБ Росії, РДБ) має стати видання в друкованому вигляді бібліографічного показника «История России и СССР в воспоминаниях и дневниках», який акумулює всі попередні напрацювання у цій царині [1]. Ця робота нам цікава з погляду вивчення досвіду роботи в сфері бібліографії мемуарів та ще раз актуалізує потребу підготовки такої праці Україні, з огляду на те, що всі російські бібліографічні показники містять великий масив нашого культурного надбання.

Український досвід бібліографії мемуарів

В українській бібліографічній традиції твори мемуарного жанру були представлені в загальних бібліографіях, зокрема в першопрохідця української бібліографії І. О. Левицького³; у тематичних — Д. І. Дорошенка («Огляд української історіографії» (Прага, 1923) та в збірнику «Хліборобська Україна»⁴), Петра Зленка (у збірнику «За державність»⁵ про УСС), Антіна Крезуба (під псевдонімом А. К.; псев-

³ Автор : «Галицько-руська бібліографія XIX-го ст. » (т. 1–2, 1888–95; за 1801–1860 та 1861–1886 рр.), «Українська бібліографія Австро-Угорщини» (т. 1–3, 1909–11; містяться відомості за 1887–1893 рр.), «Галицько-руська бібліографія за роки 1772–1800» (1903; опублікована в «Записах Наукового товариства імені Шевченка»; охоплено книжкові та періодичні видання, описано зміст збірників, газет і журналів за 1772–1886 рр.).

⁴ «Хліборобська Україна» — неперіодичний збірник Українського Союзу Хліборобів Державників, виходив у Відні (1920–1925). Вийшло 8 чисел. Редактор Вячеслав Липинський.

⁵ «За державність» — щорічник Українського воєнно-історичного товариства, що виходив у м. Каліш (Польща; 1929–1934) та у м. Варшаві (Польща; 1935–1938). Основна тематика — історія українського війська, УСС.

донім О. Думіна) та Івана Щедрика, які в «Літописі Червоної Калини» друкували бібліографічні огляди «Спис жерел до історії української визвольної війни 1914–1921 рр.»; у галузевих — М. Ф. Комарова «Показчик нової української літератури (1798–1883 р.)» (Київ, 1883) та «Бібліографічний показчик нового русько-українського письменства (від 1798 до 1887)» (Умань, 1886, Ч. 1/2).

Варто зазначити, що всі бібліографії І. О. Левицького формувалися за хронологічним принципом (усередині за абеткою) та не містили окремих розділів з мемуарної літератури, що значно ускладнює роботу дослідників у процесі наукової роботи з цим масивом інформації. Щодо бібліографування української літератури М. Комаровим, то в «Показчику нової української літератури (1798–1883 р.)» (Київ, 1883), в цілому, організовуючи подачу матеріалу за абеткою (прізвищ/назв), він виділяє окремі розділи під назвою «Автобіографія та переписка» (про Т. Г. Шевченка), «Розбори, споминки та біографії» при розгляді творів відомих письменників (Т. Г. Шевченка, Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, І. П. Котляревського). Д. І. Дорошенко в «Огляді української історіографії», не ставлячи за мету бібліографію мемуарів, а розглядаючи їх власне як історіографічне джерело, тим не менше виділив розділ «Українська мемуаристика (автобіографічні спомини, записки, дневники)»⁶, де подає короткий історіографічний аналіз (який, однак, містить і перелік українських мемуарів XII–XIX ст.), принципово розглядаючи, окрім мемуарів українською мовою, щоденники та мемуари чужими мовами, які належать українцям і безпосередньо стосувалися українського життя. У праці Петра Зленка «Бібліографічний показчик наукових праць української еміграції 1920–1931» (Прага, 1932) є розділ «Історія. Географія. Біографія/мемуари», але мемуари в ньому майже не представлено. Зазначено лише працю «Зі споминів Мирослава Січинського» (Подебради, 1928), які упорядкував Микита Шаповал⁷.

Першими власне реєстрами (бібліографією) вітчизняних мемуарів стали праці українських бібліографів І. І. Кривецького та І. Т. Калиновича. Спочатку вийшла робота І. І. Кривецького «Наша мемуаристика (1900–1910)» у Львівському літературно-науковому тижневику «Неділя» (Львів, 1911)⁸, де подано огляд української мемуаристики (публікації українською мовою) за досить короткий відтинок часу. І. Т. Калинович у 1924 р. надрукував у часописі «Стара Україна» матеріал «Українська мемуаристика. (Бібліографічний реєстр)»⁹, який

⁶ Названа праця. – С. 34–40.

⁷ Перевидання зроблене у 1990 р. в Канаді.

⁸ Див. : Кривецький І. Наша мемуаристика // Неділя. – 1911. – Ч. 6–9; 13–15.

⁹ Див. : «Стара Україна» (Львів, 1924, №IX/X, с.145–150).

згодом вийшов окремою відбиткою у Львові у 1925 р. з доповненнями та був перевиданий у Едмонтоні (Канада) 1991 р. У вступній статті Едварда Казинця (Edward Kasinec) до канадського перевидання цю роботу І. Т. Калиновича в царині бібліографії мемуаристики названо «pioneering work» («новаторська робота») і відзначено його попередній доробок у цій царині¹⁰, який і дав можливість автору сконцентруватися на мемуарах. Матеріал у реєстрі/бібліографії І. Т. Калиновича згруповано в тематичні розділи, а саме: «Всесвітня війна (1914–1918 рр.)» — 37 позицій; «У.С.С.» — 31; «Україна (1917–1924)» — 29 (українською мовою) та 33 («чужими мовами»¹¹); «Українська Армія й інші військові частини на Вел. Україні» — 33 українською та 5 іноземними мовами; «Галицька Армія» — 23 українською та 4 іноземними. Всього автору вдалося віднайти майже 200 мемуарів, що, звичайно, є лише невеликою частиною всієї спогадової літератури, виданої на той час. Щодо підходів формування бібліографії українських мемуарів, то автор залучав до реєстру як мемуари українською мовою, так і *Ukrainica* (видані іншими мовами українськими авторами за кордоном), що вийшли друком і окремими виданнями, і на сторінках журналів та часописів. Але значення цієї праці значно виходить за межі лише кількісного виміру, а лежить у площині якісних змін, а саме появи самої ідеї створення бібліографії української мемуаристики з огляду на її велике значення в культурно-історичному розвитку та в процесі націєтворення.

В умовах радянської України продовжувати цю традицію було неможливо, і лише в шістдесятих роках уже в діаспорі (Німеччина) вийшла праця Іллі Чайковського «Наша мемуаристика»¹² (Мюнхен, 1966), яка містила інформацію про окремо видані українські спомини до 1945 р. Роботу для автора ускладнювали чимало труднощів, зокрема те, що в умовах еміграції не було доступу до мемуарної літератури, особливо до тієї, що була вміщена у збірниках та періодичних виданнях. Зокрема, позначалась повна відсутність збірок, які майже цілком комплектувались із мемуарних творів, а саме — календарі «Червоної Калини» та «Дніпра». Тим не менше, покажчик містить 309 записів окремо виданих споминів, розташованих за алфавітом. Із загальної кількості видань, представлених у праці Іллі Чайковського — 288 видань із зазначенням автора, 3 — невідомих авторів,

¹⁰ Мова йшла про його видання в ЗНТШ (т. 134–135) «Бібліографії українознавства за 1914–1923 рр.» та «Української історичної бібліографії за 1914–1923 рр.» (Львів, 1924), але там мемуари розпорознені по інших розділах.

¹¹ До «чужих мов» віднесено й російську.

¹² Відбитка з: Наукові записки УТГІ [Укр. технічно-господарського інституту]. Том XI (XIV). Ч.11.

14 — збірників (подано зміст). Частково подано інформацію про рецензії та перевидання. Для автора-укладача також був принциповим підхід щодо так званої «старої літератури», яку він не залучав свідомо з огляду на її «неукраїнську мову» (*церковно-слов'янську та підмосковщину*¹³). Сам автор Ілля Чайковський — особа досить утаємничена, віднайти розширену біографічну інформацію про нього дуже важко. Вдалося встановити, що він був відповідальним редактором газети «Теребовельські вісті»¹⁴ — органу українського повітового комітету в Теребовлі (Тернопільщина). Ілля Чайковський редагував № 1 за 20 липня 1941 р. та № 2 за 27 липня 1941 р.¹⁵ Цей аспект його роботи в роки фашистської окупації і оприлюднення матеріалів на сторінках газети про діяльність ОУН–УПА, та й сам факт його роботи в роки окупації, і призив до замовчування будь-яких даних про нього у довідкових виданнях. Із спогадів Дмитра Штогриня¹⁶, діяча української діаспори в США, дізнаємося, що Ілля Чайковський «... самотній, але дуже цікавий чоловік, колись учителював у Теребовлі, збирав книжки ще в таборах¹⁷ і привіз їх до Детройта» [4]. Тому, скоріше за все, Ілля Чайковський, як і більшість українців, які мали в Німеччині статус «переміщених осіб», емігрував із часом до США, але там його сліди губляться.

Загалом ці перші спроби укладання бібліографії/реєстрів українських мемуарів є важливим етапом для подальшого пошуку та створення повного каталогу/бібліографії українських мемуарів з давніх часів до наших днів. Якщо говорити про методологічні підходи авторів до укладання бібліографії українських мемуарів, то слід зазначити, що вони мали різне бачення терміну «*наша/українська*» мемуаристика. Зокрема, І. Т. Калинович пропонував залучати до «*нашої*» мемуаристики мемуари не лише українською мовою, а й тих українських діячів, що писали іншими мовами і ті матеріали, що стосувалися української історії і друкувалися за кордоном, І. І. Кривецький підготував до друку бібліографію мемуарних видань лише українською мовою, Ілля Чайковський був більш категоричним, наполягав вміщувати спогади лише українською мовою і абсолютно не сприймав «*підмосковщину*» мову.

У новітній час, незважаючи на великий інтерес до спогадової літератури у різних жанрових формах, укладання бібліографії україн-

---

¹³ Курсив наш.

¹⁴ Газета виходила щотижня у Теребовлі у 1941 р.

¹⁵ Архів газети «Теребовельські вісті» див.: <https://libraria.ua/numbers/417/>

¹⁶ Штогрин Дмитро Михайлович (09.11.1923–25.09.2019) — бібліограф, джерелознавець, літературний критик, педагог, громадський діяч.

¹⁷ У цьому разі йдеться про перебування в таборах Німеччини після Другої світової війни.

ських мемуарів перебуває на початковому етапі. Тим не менше, вони стали частиною загальнодержавних видавничих ретроспективних бібліографічних проєктів. Зокрема, Львівська наукова бібліотека імені Василя Стефаника завершила видання «Репертуар української книги. 1798–1916 : матеріали до бібліографії» (Львів, 1996–2005; 9 томів). Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського успішно завершила два проєкти в серії «Національна бібліографія України» : три-томне видання «Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1798–1923» (Київ, 2003) та «Книга в Україні. 1861–1917: матеріали до репертуару української книги» (Київ, 1999–2017; 20 випусків). Укладачі першого видання дотримувалися думки, що репертуар української книги має містити виключно книги українською мовою, укладачі видання «Книга в Україні» були прибічниками більш широкого підходу і до покажчика залучали видання українською та російською мовами, здійснені на території України. Однак мемуарний складник у цих виданнях поданий у загальному контексті, що значно ускладнює пошуки цього масиву матеріалу¹⁸.

На увагу дослідників заслуговує сучасний досвід укладання тематичних та регіональних бібліографій, які є частинами національної бібліографії, зокрема науково-бібліографічне видання «Українська революція і державність (1917–1920 рр.)» (Київ, 2001), масштабне територіальне/регіональне видання «Українська книга в Галичині, на Буковині, Закарпатті, Волині та в еміграції, 1914–1939» (Львів, 2010–2018)¹⁹, які містять значний масив мемуарної літератури з окремої проблематики чи історії регіону. Такі видання сприятимуть подальшому ґрунтовному вивченню як історичних подій, книговидавничої справи, зокрема мемуаристики, так і культури загалом.

Результатом розуміння важливості мемуарів в історії розвитку того чи іншого регіону та дослідження біографій її діячів, яке без них, так би мовити, «висить у повітрі», стало видання регіональної бібліографії мемуарів — «Харківщина в мемуарах, щоденниках і подорожніх записках з XVIII ст. до сьогодення» (Харків, 2011) та його продовження — «Слобожанщина в мемуарах, щоденниках і подорожніх записках з XVIII ст. до сьогодення» (Харків, 2016). У засадничих принципах укладачі вказали на значення мемуарів як історичного джерела (наголошуючи їх суб'єктивність) та вмістили до видання мемуари визначних діячів історії, науки та культури і пересічних учасників історичних подій, що має сприяти збагаченню наукової

¹⁸ Для пошуку мемуарів можна скористатися науково-допоміжними покажчиками видання.

¹⁹ Видане в 4 томах та 6 книгах.

спільноти і широких кіл користувачів різновекторними поглядами на історичні події регіону. Загалом показчик вміщує мемуари, щоденники та подорожні записки (751 назв), які вийшли окремими виданнями або були надруковані в часописах і збірниках та газетних публікаціях (серед газет опрацьовано лише «Харьковские губернские ведомости» та «Южный край»). Однак ці видання є лише першими кроками для створення національної бібліографії мемуарних творів, як окремо виданих, так і розпорошених по збірниках, періодичних виданнях та в пресі.

Українські мемуари як складова частина іноземних бібліографічних видань

Водночас, із огляду на незначну охопленість українських мемуарів вітчизняними бібліографічними показниками, вони стали ґрунтовною частиною іноземних бібліографічних видань, тому, на наш погляд, потрібно скористатися цим досвідом. Серед перших бібліографічних видань, присвячених мемуарам, з ґрунтовним українським складником варто назвати працю історика-бібліографа, письменника Сергія Рудольфовича Мінцлова (1870–1933), що видав «Обзор записок, дневников, воспоминаний, писем и путешествий, относящихся к истории России и напечатанных на русском языке» (Новгород, 1911–1912, вип. 1–5)²⁰. Джерельною базою видання стали всі основні бібліографічні посібники, видані на той час, каталоги букіністів-антикварів, журнали, єпархіальні та губернські відомості (до 1880 р.). Своє завдання укладач бачив у тому, щоб дати читачеві «... полный свод указаний на всякие сказания о России и русских людях... извлечь из забвения весь цикл имен... отзывы современников об авторах этих документов...». Видання, яке містить більше 5 тис. назв, організованих у хронологічному порядку, містить великий масив мемуарів, надрукованих в українських журналах: «Киевская старина» (до 1895 р.), «Ежегодник коллегии Павла Галагана» (до 1902 р.), «Записки Одесского общества истории и древностей» (до 1880 р.), «Записки Императорского Новороссийского университета» (Одеса), «Университетские известия» (Імператорський університет св. Володимира, Київ), історичних збірниках, що видавались у Києві, інших містах. Однак, з огляду на імперську історіографію, ця інформація розчинилася в загальному тексті і позиціонується винятково як російське культурне надбання.

Практику бібліографування спогадів було продовжено і в наступних п'яти російських бібліографічних показниках мемуарної літера-

²⁰ Репринтне видання : Лейпціг, 1976.

тури: «История советского общества в воспоминаниях современников: 1917–1957»²¹ (Москва, 1957–1961; в 3 т.); «История дореволюционной России в дневниках и воспоминаниях» (Москва, 1976–1989; в 5 т., 13 кн.)²²; «Воспоминания и дневники XVIII–XX вв. : указатель рукописей»²³ (Москва, 1976); «Россия и российская эмиграция в воспоминаниях и дневниках = Russia and the Russian emigration in memoirs and diaries : аннотированный указатель книг, журнальных и газетных публикаций, изданных за рубежом в 1917–1991 гг.»²⁴ (Москва, 2003–2006; в 4 т., 5 кн.); «Советское общество в воспоминаниях и дневниках : аннотированный библиографический указатель книг, публикаций в сборниках и журналах» (Москва, 1987–2017; в 8 т.)²⁵. Кожне з названих видань містить велику кількість українського матеріалу (хронологічно охоплено проміжок часу від найдавніших часів до кінця 1980-х рр. XX ст.), який підбирався відповідно до концептуальних засад російської історіографії і традиційно трактувався як суто російське культурне надбання та невід’ємна частина історії Росії. Слід зазначити, що вихід таких фундаментальних бібліографічних покажчиків є результатом багаторічної роботи великих колективів джерелознавців і бібліографів таких провідних бібліотек, як РДБ, РНІБ, БАН, Наукова бібліотека МДУ та ін., оскільки обсяги матеріалів для наукового опрацювання були величезні.

Серед інших праць повнотою та ґрунтовністю в царині розробки методологічних та методичних засад вирізняється анотований бібліографічний покажчик за загальною редакцією історика, бібліографа, джерелознавця, знаного дослідника мемуарів П. А. Зайончковського (1904–1983) «История дореволюционной России в дневниках и воспоминаниях» (Москва, 1976–1989; в 5 т., 13 кн.), у якому відображено мемуари, присвячені подіям з XV ст. до 1 березня 1917 р.²⁶ Вихід цього покажчика був дуже важливим для всієї історичної науки та гуманітаристики в цілому на усьому радянському просторі насамперед із погляду методології. Адже було офіційно визнано значення мемуарів у всіх царинах суспільного життя, наголошено їх виняткову роль як історичного джерела для всіх напрямів гуманітарного знання, викремлено п’ять періодів їх розвитку. У вступній статті першого тому

²¹ Ред.-укл. : В. З. Дробіжева, В. А. Дунаєвський, Ю. С. Кукушкіна.

²² Під заг. ред. П. А. Зайончковського.

²³ Під заг. ред. С. В. Житомирської.

²⁴ Наук. керівництво, редакція та вступ А. Г. Тартаковського, Т. Эммонса, О. В. Будницького.

²⁵ У видання увійшли мемуари, опубліковані в СРСР російською мовою в 1957–1982 рр.

²⁶ Враховані мемуари, що вийшли включно у 1986–1987 рр.

П. А. Зайончковський наголошував на винятковій ролі, яку відіграють мемуари у висвітленні загальної характеристики епохи, у якій відбувалась подія, та окремо відзначав їх значення у висвітленні рис характеру і психології людей, роль яких у процесі історичного розвитку «досить велика» [3, с. 7]. Саме завдяки цьому визнавалося першорядне значення мемуарів для істориків, літературознавців, етнографів, мистецтвознавців, які досліджують різні аспекти історичного процесу в усьому їх різноманітті. Виданий в умовах радянської дійсності, покажчик містив матеріали всіх союзних республік, зокрема й України. Проаналізувавши списки використаних періодичних і продовжуваних видань у всіх томах, бачимо цілий ряд українських періодичних видань, які були залучені в цей покажчик²⁷. Йдучи за традицією С. Р. Мінцлова, дослідники залучили: періодичні видання «Вестник Харьковского историко-филологического общества»; «Волинские епархиальные ведомости»; «Записки Новороссийского университета»; «Записки Общества сельского хозяйства Южной России»; «Записки Одесского общества истории и древностей»; «Записки Одесского отделения Русского технического общества»; «Записки Харьковского университета»; «Земский сборник Черниговской губернии»; «Известия Киевского коммерческого института»; «Известия Одесского библиографического общества»; «Известия Таврического общества истории, археологи и этнографии»; «Известия Таврической ученой архивной комиссии»; «Киевская старина»; «Киевские епархиальные ведомости»; «Университетские известия. Киев»; «Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии»; «Одесские епархиальные ведомости»; «Подольские епархиальные ведомости»; «Полтавские епархиальные ведомости»; «Советская Украина»; «Таврические епархиальные ведомости»; «Труды Киевской духовной академии»; «Труды Черниговской архивной комиссии»; «Украинский вестник»; «Харьковский сборник»; «Херсонские епархиальные ведомости»; «Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца» та ін. Зазначено, однак, що вміщення у список того чи іншого видання *не означає суцільного його перегляду*²⁸, що давало можливість редакції вільно оперувати мемуарними джерелами з огляду на потреби радянської історіографії. Частиною першого тому стали і окремі українські видання, зокрема: «Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей» (Київ, 1874), «Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси» (Київ, 1890–1896; вип. 1–2) тощо. Водночас осторонь наукового опрацювання залишилися жур-

---

²⁷ У покажчик не увійшли мемуари, які були надруковані в газетах.

²⁸ Курсив наш.

нал «Основа», академічний збірник «За сто літ», часописи «Україна», «Літературно-науковий вістник» та ін. Вибірковість щодо залучення у список опрацьованих видань з огляду на цілепокладання російської історіографії дало можливість укладачам залишати осторонь українські мемуари з яскраво вираженим національним складником, що не лягали в «прокрустове ложе» офіційної історіографії.

Демонстрацією масштабів вміщення українських мемуарів може бути назва тематичних блоків змісту окремих томів. Зокрема, у першому томі ²⁹ параграфи «Україна. Крым», «Україна», «Крым» фігурують 13 разів ³⁰. Характерним з погляду українського матеріалу є параграф «Personalia», де подано мемуари українських діячів та спогади про них: М. М. Бантиш-Каменський (історик, археограф), І. І. Мартинов (перекладач), Г. С. Сковорода (філософ), І. Ф. Тимковський (директор Новгород-Сіверської гімназії, професор Харківського університету, письменник), В. В. Капніст (поет, драматург) та інші, — без зазначення, як правило, у дефініції причетності до української культури ³¹. У другому томі (ч. 2), де вміщено мемуари періоду 1801–1856 рр., українська частина містить такі розділи: «Юг» (Бессарабская, Волынская, Екатеринославская, Киевская, Подольская, Полтавская, Харьковская, Херсонская, Черниговская губернии), а саме — «Одесса»; «Таврическая губерния»; «Киевский университет имени святого Владимира»; «Харьковский университет»; «Ришельевский лицей» ³² тощо. У розділах, присвячених культурі та науці, подано інформацію про мемуари українських діячів («Personalia»): Т. Г. Шевченка, В. Л. Боровиковського, О. П. Стороженка, Є. П. Гребінку, М. В. Гоголя та інших. Третій том (ч. 2) містить розлогий мемуарний матеріал з історії духовної освіти України, зокрема Київської духовної академії, духовних семінарій — Волинської, Київської, Одеської, Полтавської, Херсонської, Чернігівської, духовних училищ — Єлисаветградського, Богуславського, Києво-Подільського, Таврійського, Харківського ³³. Цікавим для дослідників історії військової

²⁹ Вміщено матеріали за XV–XVIII ст.

³⁰ Україна. Крым (№№ 85–89); Україна (№№ 194–206); Крым (№№ 209–211); Україна. Крым (№№ 302–307); Україна (№№ 385–387); Крым (№№ 388–389); Україна (№№ 629–637); Восстание крестьян Правобережной Украины; 1760–1780-х гг. «Колиивщина» (№№ 638–643); Крым (№№ 644–647); Україна. Крым (№№ 781–786).

³¹ У кращому разі зазначено навчальний заклад тощо.

³² Див. : №№ 2467–2485; №№ 2487–2534; № 666, 3087; №№ 3088–3094; №№ 781, 2478. Тому нумерація в різних частинах наскрізна.

³³ Див. : №№ 2939–2953, 2969, 2975, 2986–2987, 2992–2994, 3010–3011, 3012; 3015, 3019, 3029, 3045, 3019.

освіти будуть матеріали з історії військових навчальних закладів, зокрема про Одеське піхотне юнкерське училище, Володимирський Київський кадетський корпус, Петровсько-Полтавський кадетський корпус³⁴. Серед цивільних навчальних закладів уміщено спогади з історії Другої Одеської гімназії, Сімферопольської гімназії, Другої та Третьої Харківських гімназій, Херсонської гімназії, Київського інституту благородних дівиць, Колегії Павла Галагана, Університету св. Володимира (Київ), Новоросійського університету (Одеса), Харківського університету, Історико-філологічного інституту кн. Безбородька (Ніжин), Київських вищих жіночих курсів³⁵. Розділ «Personalia»³⁶ містить спогади Х. Д. Алчевської, Д. І. Безперчого, С. І. Відінської, М. І. Ленца, М. Ф. Хуцієва та інших. Аналіз наступних томів дає можливість зробити висновок про значний масив українських мемуарів як складника цих видань. Однак слід зазначити деяку диспропорцію в поданні матеріалів. Зокрема, у четвертому томі³⁷, який уміщує матеріал за 1895–1917 рр., перевагу надано революційним робітничим рухам на противагу національним тощо.

Як історіографічне джерело це видання не втратило своєї актуальності для дослідників і нині, адже містить великий масив українських мемуарів, зокрема спогади, видані у вигляді книг, статей, уміщених у наукових, науково-популярних, суспільно-політичних та літературних журналах, продовжуваних видання і збірниках, матеріали, опубліковані як додатки до досліджень, що були опубліковані в СРСР до 1978 року, а п'ятий том містить мемуари, опубліковані до 1986/87 рр. Однак ідеологічні обмеження радянської історичної науки призвели до того, що великий масив мемуарів про події українських національно-визвольних змагань різних історичних періодів та біографії українських політичних, державних, військових та культурних діячів були свідомо залишені осторонь, що значно звужує коло історичних джерел для об'єктивного вивчення подій суспільно-політичного та культурного життя. У бібліографічний покажчик не було вміщено і західноукраїнські видання, як окремі, так і періодичні.

У сучасних умовах збирання та запровадження до наукового обігу мемуарів з російської історії продовжено, зокрема, чотиритомним виданням «Россия и российская эмиграция в воспоминаниях и дневниках : аннотированный указатель книг, журнальных и газетных публикаций, изданных за рубежом в 1917–1991 гг.» (Москва, 2003–2006)

³⁴ Див.: №№ 3141–3143, 3157–3158, 3162–3163.

³⁵ Див.: №№ 4202–4203, 4219, 4225–4127, 4228, 4244–4245, 4254–4256, 4308–4312, 4313–4315, 4317–4319, 4340–4341, 4347.

³⁶ У різних частинах третього тому, які охоплюють період з 1857 до 1894 р.

³⁷ Видано 4 частини.

та восьмитомним покажчиком «Советское общество в воспоминаниях и дневниках : аннотированный библиографический указатель книг, публикаций в сборниках и журналах» (Москва, 1987–2017). Особливо є цікавим спільний американо-російський проект бібліографічного покажчика під науковою редакцією учня П. А. Зайончковського і відомого дослідника мемуарів А. Г. Тартаковського та професора Стенфордського університету Теренса Еммонса ³⁸ «Россия и российская эмиграция в воспоминаниях и дневниках». Проект об'єднав зусилля ДПБ Росії та інших центральних бібліотек і Стенфордського університету. Результатом стало виявлення мемуарної літератури в каталогах і картотеках 19 найбільших бібліотек і центрів Росії і Америки, які мали колекції видань російського зарубіжжя. Адже протягом багатьох років мемуари емігрантів просто вилучалися із суспільно-історичної практики. Якщо говорити про основну тематичну спрямованість видання, то до нього залучено мемуари, що містили унікальні відомості про бурхливі потрясіння початку ХХ ст., раніше замовчувані події революції 1917 р і Громадянської війни, маловідомі сторінки історії радянського суспільства, зокрема масовий терор, Велику Вітчизняну війну, про труднощі і суперечності післявоєнного суспільного розвитку, ідейного та культурного життя, духовної опозиції, правозахисний рух, приховані пружини зовнішньополітичних актів тощо [5] ³⁹. Аналіз першого тому ⁴⁰ видання свідчить про продовження видавцями традиції залучення українських мемуарів до російської історії та культурного спадку. Наприклад, виділені окремі розділи «Украина», «Крым» (№ 2182–2195), а параграфи «Персоналия» до різних розділів містять ановані спогади осіб, пов'язаних із життям та діяльністю з Україною, що проживали в еміграції, зокрема соратника Нестора Махна, учасника махновського руху в 1919–1920 рр. П. А. Аршинова ⁴¹, громадсько-політичного діяча, нащадка козацько-старшинського роду І. І. Петрункевича, представника українського роду Капністів — І. І. Капніста, єврейського письменника та публіциста родом з Одеси, ідеолога сіонізму В. Є. Жаботинського, митрополита Київського і Галицького Антонія (Храповицького), архієпископа Волинського і Житомирського Євлогія (Георгієвського), військового та громадсько-політичного діяча, письменника М. В. Вороновича,

³⁸ Який ще на рубежі 80-90-х рр. ХХ ст. приступив до розробки проекту по виявленню та обліку мемуарів російського зарубіжжя.

³⁹ Загалом планувалось внести о видання 9 тис. джерел, із яких третя частина це публікації в газетах.

⁴⁰ В НБУВ знаходимо лише перший том.

⁴¹ Аршинов Петро Андрійович (1887–1938) – громадсько-політичний діяч, революційний діяч. 1938 р. заарештований та розстріляний за звинуваченням в створенні і керівництві підпільної анархічної організації.

учасниці народницького руху К. К. Брешко-Брешковської, громадсько-політичного діяча, журналіста та публіциста П. А. Гарви (Бронштейн), публіциста, економіста, громадсько-політичного діяча В. С. Войтинського, громадсько-політичних діячів М. С. Хіной та Й. Б. Шейнера (Одеса), земського діяча на Харківщині Ф. І. Іваницького та інших. Однак, як і раніше, видавці не зазначають приналежність тієї чи іншої особи до України, а лише подають географічну прив'язку. Цінним є те, що видання охоплює спогади не лише «першої хвилі» еміграції, а й наступних поколінь еміграції — післявоєнної «другої» і «третьої» (в основному 70–80-х рр.) «хвиль», а також мемуари громадських та культурних діячів (письменників, літературознавців, художників, артистів, учених, дисидентів, колишніх політв'язнів), які з тих чи інших причин, переважно цензурних, публікували свої спогади за кордоном [9, с. 7]. Залучення спогадів діячів еміграції значно збагачує фактологічну базу історичних досліджень ХХ ст. У методологічному плані це видання продовжувало традицію попередніх видань — «История советского общества в воспоминаниях современников» (Москва, 1958–1961; в 2 т.) та «Советское общество в воспоминаниях и дневниках» (Москва, 1987–2000; в 5 т.), розглядаючи спогади діячів еміграції як історичне джерело та культурне надбання, які поставали їх доповненням та «*противовесом*» [9, с. 9]⁴².

У цілому слід зазначити, що в Україні є традиція підготовки та видання бібліографічних покажчиків спогадової літератури, але в нинішніх умовах вона потребує активних дій і координаційних зусиль для початку роботи зі створення зведеного анотованого бібліографічного каталогу (реєстру, покажчика) українських мемуарів. Ця робота є складовою частиною формування біобібліографічного ресурсу Інституту біографічних досліджень НБУВ — «Українського національного біографічного архіву», що сприятиме ефективній імплементації мемуарів у культурно-освітній та науковий дискурс.

До основних науково-методичних засад укладання бібліографії загалом та українських мемуарів зокрема належать принципи систематизації та відбору матеріалу. На нашу думку, доцільно систематизувати мемуари за хронологічним принципом, який дасть змогу простежити еволюцію українських мемуарів протягом століть і яким традиційно в більшості випадків користуються українські бібліографи. Щодо принципів відбору матеріалу до каталогу, то, на нашу думку, об'єктом бібліографування мають стати видання мемуарів (усіх жанрів), що виходили на території України (в сучасних її кордонах) усіма мовами з найдавніших часів до наших днів, а також

---

⁴² Курсив наш.

Ukrainica — спогади українських діячів, що видавалися за кордоном і діячів української діаспори. Анотація передбачає атрибуцію авторства (зазначення псевдонімів, криптонімів, їх розкриття), перевірка видань *de visu*, розписування змісту.

В умовах сучасного інформаційного суспільства ця робота має йти паралельно зі створенням розгалуженої бази даних та електронної бібліотеки (чи окремого інтернет ресурсу), яка б містила розширену анотацію, зміст та повний текст мемуарного твору. Тим паче, що досвід такого ресурсу є сайті НБУВ, де розміщено електронну бібліотеку «Україніка» («Ukrainica») ⁴³ — національний довідково-інформаційний та документальний ресурс архівних, рукописних і друкованих джерел, створених в Україні або інших державах, про Україну, її історію, економіку, культуру, що ґрунтується на засадах обліку та акумуляції у цифровому форматі творів усіма мовами, незалежно від місця видання, про український народ, територію України та про всі народи, які жили або живуть на цій території [2]. Органічним складником цього ресурсу став розділ «Біографістика», який серед інших уміщує підрозділ «Мемуари» та нараховує 235 позицій ⁴⁴. Проект має згуртувати навколо цієї ідеї провідні бібліотеки України (національні, галузеві, освітянські), досвідчених бібліографів та локальні ресурси, створені на засадах громадської ініціативи.

Паралельна праця над книжковим варіантом бібліографічного каталогу/реєстру/показчика українських мемуарів та їх електронним ресурсом дасть змогу залучити ґрунтовну джерельну базу для розвитку багатьох напрямів гуманітаристики та суспільства величезний культурно-національний пласт, однією із основних складових частин якого є національно орієнтовані твори, автори яких усвідомлювали себе частиною української історії і намагалися донести це до своїх читачів. В іншому випадку ми віддаємо цей культурний спадок для використання в становленні та укріпленні чужої державності та культури.

1. Гальперина И. Г. Библиографирование «личной» истории: аннотированные библиографические указатели мемуарной литературы [Текст] / И. Г. Гальперина, Н. В. Горшкова // Библиотекосведение. — 2017. — № 66 (2). — С. 154–158. <https://doi.org/10.25281/0869-608X-2017-66-2-154-158>

⁴³ Див.: лінк <http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?C21COM=F&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB>

⁴⁴ Див.: лінк <http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?C21COM=S&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRIB &S21FMT=preitem&S21ALL=%28%3C%2E%3EHRI%3D%D0%9C%D0%B5%D0%BC%D1%83%D0%B0%D1%80%D0%B8%3C%2E%3E%29&Z21ID=&S21SRW=dz&S21SRD=DOWN&S21STN=1&S21REF=10&S21CNR=20> (дата перегляду 28.10.2019 р.).

2. Дубровіна Л. А. Історія та розвиток поняття «Україніки» як національного ресурсу документальної пам'яті [Електронний ресурс] / Л. А. Дубровіна, В. І. Попик, К. В. Лобузін // Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Електронна бібліотека «Україніка». – Режим доступу: <http://irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?C21COM=F&I21DBN=UKRAINICA&P21DBN=UKRLIB>. – Назва з екрана (дата звернення 28.10.2019 р.).
3. Зайончковский П. А. Введение [Текст] / П. А. Зайончковский // История дореволюционной России в дневниках и воспоминаниях : Аннот. указ. кн. и публ. в журн. Т. 1. – М. : Книга, 1976. – С. 3–15.
4. Карачо С. Дмитро Штогрин: Галичанський птах з американською відзнакою [Електронний ресурс] : інтерв'ю / Степан Карачо // Платинова Буковина : Портал міста Чернівці та Буковини. – 30.05.2009. – Режим доступу: <http://bukovina.biz.ua/news/2497/>. – Назва з екрана (дата звернення 28.10.2019 р.).
5. Коган Е. Россия и российская эмиграция в воспоминаниях и дневниках. Аннотированный указатель [Электронный ресурс] : [рецензия] / Елена Коган // ЖЗ [Журнальный зал] : русский толстый журнал как эстетический феномен. – Режим доступа: <https://magazines.gorky.media/nj/2004/235/rossiya-i-rossijskaya-emigraciya-v-vospominaniyah-i-dnevnikah-annotirovannyj-ukazatel.html>. – Загл. с экрана (дата обращения 28.10.2019 г.).
6. Любовець Н. І. Вивчення мемуарів як історичного та біографічного джерела: до історіографії проблеми [Текст] / Н. І. Любовець // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 2010. – Вип. 7. – С. 66–104.
7. Любовець Н. І. Новітня історіографія вітчизняної мемуаристики: до проблеми термінології та класифікації [Текст] / Н. І. Любовець // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 2016. – Вип. 13. – С. 28–50. <https://doi.org/10.15407/ub.13.028>
8. Морозова І. Українські еміграційні та західноукраїнські видання 1920-х років: спогади, документи, матеріали [Текст] / Інна Морозова // Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. – 2015. – Вип. 7. – С. 277–301.
9. Тартаковский А. Г. Введение [Текст] / А. Г. Тартаковский, Т. Эммонс, О. В. Будницкий // Россия и российская эмиграция в воспоминаниях и дневниках : аннот. указ. кн., журн. и газ. публ., изд. за рубежом в 1917–1991 гг. Т. 1. – М., 2003. – С. 7–10.

REFERENCES

1. Galperina, I. G., & Gorshkova, N. V. (2017). Bibliografirovanie «lichnoi» istorii: annotirovannye bibliograficheskie ukazateli memuarnoi literatury [“Private” history bibliographing: Annotated bibliographic indexes of the memoir literature]. In *Bibliotekovedenie*, 66(2), 154–158. <https://doi.org/10.25281/0869-608X-2017-66-2-154-158> [In Russian].
2. Dubrovina, L. A., Popyk, V. I., & Lobuzina, K. V. *Istoriia ta rozvytok ponyattia “Ukrainiky” yak natsionalnoho resursu dokumentalnoi pamiatii* [History and development of the concept of “Ukrainica” as a national documentary memory resource]. Retrieved from Vernadsky National Library of Ukraine, Electronic Library “Ukrainica” Web site: <http://irbis-nbu.gov.ua/cgi->

- bin/ua/elib.exe?C21COM=F&I21DBN=UKRAINICA&P21DBN=UKRLIB [In Ukrainian].
3. Zaionchkovskii, P. A. (1976). Vvedenie [Introduction]. In *Istoriia dorevoliucionnoi Rossii v dnevnikh i vospominaniakh: Annot. ukaz. kn. i publ. v zhurn.* [The history of pre-revolutionary Russia in diaries and memoirs: Annotated index of books and publications in magazines] (Vol. 1, pp. 3-15). Moscow, Russia: Kniga. [In Russian].
  4. Karacho, S. (2009, May 30). *Dmytro Shtohryn: Halychanskyi ptakh z amerykanskoiu vidznakoiu: interviu* [Dmitry Shtogrin: Galician bird with American sign: Interview]. Retrieved from <http://bukovina.biz.ua/news/2497/> [In Ukrainian].
  5. Kogan, E. *Rossii i rossiiskaia emigratsiia v vospominaniakh i dnevnikh. Annotirovannyi ukazatel: retcenzii* [Russia and Russian emigration in memoirs and diaries. Annotated Index: Review]. Retrieved from <https://magazines.gorky.media/nj/2004/235/rossiya-i-rossijskaya-emigratsiya-v-vozpomnaniyah-i-dnevnikh-annotirovannyi-ukazatel.html> [In Russian].
  6. Liubovets, N. I. (2010). Vychennia memuariv yak istorychnoho ta biohrafichnoho dzhherela: do istoriografii problemy [Study of Memoirs as Historic and Biographic Source : toward a historiography of the problem]. In *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistika Ukrainica*, 7, 66–104. [In Ukrainian].
  7. Liubovets, N. I. (2016). Novitnia istoriografii vitchyznanoi memuarsystyky: do problemy terminolohii ta klasyfikatsii [Modern historiography of national memoirs: the problem of terminology and classification]. In *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistika Ukrainica*, 13, 28-50. <https://doi.org/10.15407/ub.13.028> [In Ukrainian].
  8. Morozova I. (2015). Ukrainski emihratsiini ta zakhidnoukrainski vydannia 1920-kh rokiv: spohady, dokumenty, materialy [Ukrainian Emigration and Western Ukrainian Editions of the 1920s: Memories, Documents, Materials]. *Zapysky Lvivskoi Natsionalnoi Naukovoї Biblioteky Ukrainy imeni V. Stefanyuka*, 7, 277-301. [In Ukrainian].
  9. Tartakovskii, A. G., Emmons, T., & Budnitckii, O. V. (2003). Vvedenie [Introduction]. In *Rossija i rossijskaja jemigratsija v vospominaniakh i dnevnikh: Anat. ukaz. kn., zhurn. i gaz. publ., izd. za rubezhom v 1917-1991 gg.* [Russia and Russian emigration in memoirs and miaries: Annotated index of books, magazines, and newspaper publications published abroad in 1917-1991] (Vol. 1, pp. 7-10). Moscow, Russia. [In Russian].

Стаття надійшла 11.11.2019 р.

LYUBOVETS Nadiia, Candidate of Historical Sciences, Head of Department of the Institute of Biographical Research of VNLU (Kiev, Ukraine).

Bibliography of Ukrainian memoirs: Experience and modern challenges.

Ukrainian memoirs are the nationally-centric component of Ukrainian culture that coopted specific nature of all historical epochs and the fullest and emotionally saturated subjective presentation of national history. As practice shows, at present there is no unified bibliographic index / catalogue of memoirs in Ukraine permitting to understand full scale of this phenomenon and to provide the unique content-full information and communication resource for education, science, culture and state as a whole. Creation of the complete bibliography of Ukrainian memoirs will promote their more efficient introduction into scientific and cultural-educational discourse. It

should be noted that in Ukraine there were attempts to prepare and publish the bibliographic indices of memoirs, but they were isolated and non-systematic. Nowadays the work over compilation of the complete bibliography of Ukrainian memoirs requires coordination of efforts around this idea of the leading Ukrainian libraries (national, branch, educational), experienced bibliographers and public initiative. The principles of materials systematization and selection belong to the main scientific and methodological principles of creating Ukrainian memoirs. In our opinion, systematization of memoirs in chronological order permits tracing the evolution of Ukrainian memoirs most efficiently. The subject of bibliographing should be memoirs (of all genres) published in Ukraine (throughout the whole its territory) in all languages since ancient times to this day and the *Ukrainica* – memoirs of Ukrainian public figures published abroad and of public figures from Ukrainian diaspora. Besides, in terms of modern informational society this work should be done in parallel with formation of the ramified database and electronic library (or separate Internet resource) that should include the extended abstract, content and full text of memoirs.

Key words: memoirs, bibliography of memoirs, register of memoirs, bibliographic index of memoirs, scientific and informational resource.

ЛЮБОВЕЦ Надежда Ивановна, кандидат исторических наук, заведующая отделом Института биографических исследований НБУВ (Киев, Украина).

Библиография украинских мемуаров: опыт и современные вызовы.

Украинские мемуары являются националцентричной составляющей украинской культуры, вобравшей в себя специфику всех исторических эпох и наиболее полно и эмоционально насыщено, субъективно излагают национальную историю. Как показывает практика, сегодня в Украине нет единого библиографического указателя/каталога мемуаров, который бы позволил понять все масштабы этого явления и дать образованию, науке, культуре и государству в целом уникальный контентный информационно-коммуникационный ресурс. Создание полной библиографии украинских мемуаров будет способствовать более эффективному внедрению их в научный и культурно-образовательный дискурс. Следует отметить, что в Украине есть традиция подготовки и издания библиографических указателей мемуаров, но эти попытки были единичными и несистематическими. Сейчас работа над составлением полной библиографии украинских мемуаров требует координации усилий вокруг этой идеи ведущих библиотек Украины (национальных, отраслевых, библиотек учебных заведений), опытных библиографов и общественной инициативы. К основным научно-методическим принципам создания библиографии украинских мемуаров относятся принципы систематизации и отбора материала. По нашему мнению, систематизация мемуаров по хронологическому принципу наиболее удачно позволит проследить эволюцию украинских мемуаров. Объектом библиографирования должны стать мемуары (всех жанров), выходявшие на территории Украины (в современных ее границах) на всех языках с древнейших времен до наших дней, а также *Ukrainica* — воспоминания украинских деятелей, которые издавались за рубежом, и деятелей украинской диаспоры. Кроме того, в условиях современного информационного общества эта работа должна идти параллельно с созданием разветвленной базы данных, а также электронной библиотеки (или отдельного интернет-ресурса), которая должна включать расширенную аннотацию, содержание и полный текст воспоминаний.

Ключевые слова: мемуары, библиография мемуаров, реестр мемуаров, библиографический указатель мемуаров, научно-информационный ресурс.

*Таїсія Іванівна КІВШАР,
доктор історичних наук, професор,
член Наукового товариства імені Шевченка в Канаді
(Торонто, Канада)*

ЛИСТИ ОЛЬГИ ПЕТЛЮРИ ДО ДОРИС ЯНДИ

Уперше подаються до друку два листи О. Петлюри, датовані 24 серпня й 1 листопада 1949 р., надіслані з Бессанкура (поблизу Парижа) й адресовані журналістці, мистецтвознавцю, поетці, мисткині, редактору, провідній діячці канадського українського жіночого руху ХХ ст. Дорис Янді (Канада, Едмонтон). Доведено, що особлива вартість цих документів полягає в можливості реконструкції біографії найменш висвітленого періоду життя О. Петлюри, вивчення її побуту, соціальної активності, емоційного, психологічного й фізичного стану. Кожний лист О. Петлюри є унікальним джерелом для відтворення її життєпису, оскільки вона не залишила ні спомінів, ні мемуарів.

Ключові слова: Ольга Петлюра, Дорис Янда, українська еміграція до Канади, табори біженців і переміщених осіб (Ді-Пі).

Ольга Опанасівна Петлюра (1884–1959), педагог і громадська діячка, відіграла важливу роль в утвердженні глибокого патріотизму, ідейності та гідності українського жіноцтва. Помітною була її участь в житті української громади у Москві в 1910–1917 рр., а пізніше — у громадсько-культурному й соціально-побутовому житті української політичної еміграції в Європі 20–40-х рр. ХХ ст. Дружина, соратниця й надійна опора визначного політичного, військового та громадської діяча Симона Петлюри поділяла й поширювала його ідею української державної незалежності під час подружнього життя, а залишившись удовою, упродовж тридцяти трьох років після відходу чоловіка у вічність, зберігала вірність йому й ідеалам української державної незалежності, боронила світлу пам'ять про С. Петлюру, сприяла її увічненню, надавала підтримку його послідовникам, берегла його особисті речі, опікувалася смертельно хворою донькою, а також брала участь у житті української громади Франції, усвідомлюючи свою місію. Вона оберігала свій почесний потомствений рід, зберігала моральну чистоту, демонструючи стійкість, мужність, твердість характеру й незламну силу волі — риси, завдяки яким вижила в умовах еміграції.

В українській історіографії почали з'являтися публікації, у яких можна знайти окремі факти з життя О. Петлюри [2; 11; 22], а також спостерігаються спроби виявити значення Ольги Петлюри в історії української політичної еміграції й історії українського жіночого руху загалом [7; 9; 17]. Але написанню повного життєпису О. Петлюри певною мірою перешкоджає розпорошеність документів і матеріалів по архівах України, Росії, Чехії, Польщі, Франції, США та Канади, а також по приватних зібраннях українського зарубіжжя; деякі з них залишаються невиявленими, інші — невідомими. Комплексне вивчення з необхідною й достатньою повнотою виявлених архівних джерел біографічної інформації дасть змогу з часом реконструювати біографію цієї величної постаті, жінки героїчного духу.

О. Петлюра не писала ні спогадів, ні мемуарів, тому основним джерелом для вивчення біографії можна вважати її епістолярій, оскільки саме в листах відтворена її політична, громадська й соціальна активність, відображено освітній та загальнокультурний рівень, шляхетність, людяність, щиросердність і благородство непересічної особистості. Важливими документами для реконструкції біографії О. Петлюри є листи її чоловіка С. Петлюри й доньки Л. Петлюри, а також Андрія Ливицького, Івана Рудичіва, Михайла Єремїва, Михайла Садовського. Упродовж життя О. Петлюра листувалася з діячами української політичної імміграції та українського визвольного руху. Її листи, адресовані визначним громадським й культурним діячам українського імміграційного руху Степанові Сірополку, Іванові Рудичеву, Валентині Садовському, Лідії Садовській, Михайлові Єремїву, Михайлові Садовському містять інформацію про близьке оточення С. Петлюри очима його дружини, у них ідеться про соратників упродовж його життя та після підступного вбивства визначного політичного й державного діяча. У її листах містяться відомості про різні аспекти життєдіяльності й життєзабезпечення дружини лідера українського національно-визвольного руху ХХ ст., а потім його вдови, що залишилася на імміграції зі смертельно хворою донькою без належних засобів до існування. Листи свідчать про повсякденність української політичної імміграції, її політичні та соціально-побутові проблеми тощо.

Метою статті є оприлюднення листів Ольги Петлюри до Дорис Янди, журналістки, мистецтвознавця, мисткині, поетеси, редакторки й відомої діячки українського жіночого руху в Канаді ХХ ст., що зберігаються у фонді її імені Національної бібліотеки та Архіву Канади (Оттава), У цьому зв'язку варто торкнутися взаємин між українською еміграцією в Канаді й удовою Головного Отамана військ Армії та Флоту УНР.

Листи О. Петлюри до Д. Янди, датовані 1949 р. (серпень; листопад), присвячені проблемі переселення до Канади українців із таборів біженців та переміщених осіб Західної Європи після Другої світової війни (Ді-Пі), що, власне, утворили третю хвилю української еміграції до цієї країни. Ці два листи є особливо вартісними, оскільки спостерігається значне скорочення її приватної кореспонденції після Другої світової війни й в останні роки життя.

Після трагічної смерті С. Петлюри українська еміграція в багатьох країнах світу, зокрема й у Канаді, підтримувала контакти з його родиною. Урядом УНР в екзилі було створено Комітет для вшанування пам'яті Симона Петлюри, який 22 червня 1926 р., серед інших розпоряджень, видав комунікат «До вірних синів — патріотів українського народу в Америці та Канаді», у якому зазначалося: «Покійний залишив дружину й доньку без ніяких засобів до життя. Відзначаючись надзвичайною безкорисністю протягом усього свого життя, він ніколи не дбав про забезпечення своєї родини... Організувати спецфонд для забезпечення родини» [15, с. 13]. У цей час у Канаді було утворено «Фонд Оборони Честі Українського Народу», який висловив вдові С. Петлюри своє співчуття й надав невелику фінансову допомогу (\$148), за що Ольга Петлюра в листі до його голови, видатного українського військового й політичного діяча, генерала В. Сікевича, який з наказу С. Петлюри виїхав до Канади ще 1924 р., був організатором й керівником управ ветеранських організацій вояків Армії УНР, головою Хреста Симона Петлюри у цій країні, висловила щиру подяку «Фонду Оборони Честі Українського Народу» за увагу та пожертви [20].

Жіночі громадські організації Канади, зокрема Жіноче товариство «Організація Українок Канади ім. Ольги Басараб» у звіті за 1947 р., окреслюючи окремі напрями своєї діяльності, зазначило про допомогу українським жінкам на еміграції: «Сталу, хоч невелику, підмогу пересилано в грошах і харчових посилках вдовам по чільних українських провідниках, паням Коновалець ¹, Петлюрі й Курманович ². Не забуто й за хвору Катрю Гриневич» ³ [19, с. 124]. Отримавши допомогу, Ольга Петлюра надіслала на адресу «Організації Українок

¹ Коновалець Ольга (дівоче Федак; ? — 06.06.1979, Рим, Італія) — дружина Є. Коновальця, донька визначного Львівського правника, громадського й політичного діяча, фінансиста і філантропа, одного з найбагатших українців Східної Галичини, Степана Федака та його дружини Марії. Освіту отримала в музичній консерваторії у Відні. Одружилась із Є. Коновальцем 18 лютого 1922 р. у Львові в церкві Духовної семінарії. Жили в Берліні, Швейцарії, Римі. Мала сина Юрія (01.01.1924, Берлін, Німеччина — 1958, Рим, Італія), працювала в бібліотеці Йосипа Сліпого в Римі. Автор спогаду «Розповіді про Євгена Коновальця».

Канади ім. Ольги Басараб» лист від 16 травня 1947 р., зі словами подяки жіночому товариству: «Прийміть, Вельмишановні Пані, мої привітання та найліпші побажання для Вас всіх. О. Петлюра» [19, с. 122].

Пізніше, у 1929 р., заходами Жіночого Товариства при Українському Православному Соборі Св. Покрови (Вінніпер) було зібрано й надіслано пані Петлюрі гроші у сумі 33,45 американських доларів [20]. Цього ж року під час поїздки делегації канадських українців до Парижу гості відвідали О. Петлюру на чолі з відомим громадським діячем Канади, адвокатом, педагогом й публіцистом Ю. Стечишиним, ректором Інституту ім. Петра Могили (Саскатун), українського православного й культурно-освітнього центру для студіюючої молоді, для дітей українських емігрантів та їх нащадків [6].

У серпні 1949 р. до О. Петлюри завітали відомі канадські українські громадські діячі Дорис Янда⁴ та її чоловік адвокат Дмитро Янда, які були в Європі у справах організації імміграції українців до Канади з таборів біженців і переміщених осіб⁵, на причинах та наслідках перебування яких варто зупинитися докладніше, зважаючи на подальші особисті взаємини між Дорис Яндою й Ольгою Петлюрою.

² Ймовірно, йдеться про дружину Курмановича Віктора (26.02.1876, с. Велика Вільшаниця, нині Золочівського р-ну Львівської обл. — 18.10.1945, Одеса) — військового діяча, генерала-чотар. Української Галицької Армії. Заарештований у Відні органами радянської військової контррозвідки «Смерш», ув'язнений, перебував в Одеській тюрмі, де й загинув.

³ Гриневичева Катря (справжнє прізвище, ім'я та по батькові Банах Катерина Василівна, у заміжжі Гриневич; 19.11.1875, с. Винники біля Львова — 25.12.1947, Берхтесгаден, Баварія, Німеччина) — українська письменниця, яка у січні 1940 р. виїхала до Німеччини, де опинилася в таборі для переміщених осіб Ді-Пі в американській зоні окупації. У серпні 1947 р. К. Гриневич зламала ногу і її поклали до міського шпиталю в Берхтесгаден, зробили операцію, де вона й померла в ніч проти 27 грудня 1947 р.

⁴ Янда Дорис Елізабет (уроджена Конашевич, псевд. Дороти Янда, Елізабет Юнг, Дарія Могилянка; 16.03.1906, Фрейзервуд, попл. м. Гімлі, Монітоба, Канада — 27.12.2005, Едмонтон, Альберта, Канада) — журналістка, мистецтвознавець, поетка, мисткиня, редактор, громадська діячка. Відіграла провідну роль у створенні та розвитку Союзу Українок Канади (СУК), Жіночого Товариства ім. Ольги Кобилянської при Українській православній катедрі Св. Івана (Едмонтон), Українського канадського музею СУК. З родини Конашевичів, яка приїхала до Канади 1900 р. Батько був свідомим українцем, мати походила з роду Козловських, Іван Козловський був її двоюрідним братом. Освіту отримала в коледжі Нутана (Саскатун), вищу освіту — в Українському інституті ім. Петра Могили (Саскатун, 1926). Належала до дівочого гуртка Могилянок. Була членкинею Жіночого Товариства ім. Ольги Кобилянської, першою делегаткою Жіночого Товариства ім. Ольги Кобилянської на першій жіночій з'їзд (СУК), ставши однією із засновниць цієї жіночої організації, обіймала посади віце-президента й президента СУК (1935–1936), пізніше стала Почесною членкинею СУК (1952). Брала участь у підготовці Жіночим товариством ім. Ольги Кобилянської і СУК резолюції й меморандуму в справі Голодомору (1933) на Україні,

Після Другої світової війни питання імміграції біженців і переміщених осіб українського походження посідало помітне місце в суспільно-політичному дискурсі Канади. Надання права поселення в цій країні «українським скитальцям», як їх іменувала канадська преса, активно лобювала українська діаспора Канади, досить стала національна спільнота українців у складі поліетнічного населення Канади, на чисельність якої з політичних міркувань були змушені зважати федеральний уряд і політичні партії. Під впливом цих чинників і була дозволена імміграція переміщених осіб українського походження з таборів Західної Європи до Канади [21]. Імміграцію до Канади Комітет Українців Канади (КУК) розцінював як «рятування українських людей», котрі покинули свою батьківщину через політичні мотиви [8, с. 114]. КУК сприяв заснуванню у 1945 р., ще до офіційного закінчення Другої світової війни, Фонду Допомоги Українців Канади (ФДУК), щоб «подбати про українців тоді, коли вони мусіуть сидіти в таборах Німеччини й Австрії доти, поки перед ними не відкриються можливості переселення» [12, с. 339], у рамках якого відбувалася скоординована допомогова діяльність канадських українців українцям

що були схвалені Національною жіночою радою Канади (НЖРК), Міжнародною жіночою радою. Представляла Жіноче товариство ім. Ольги Кобилянської у НЖРК упродовж 20 років, де отримала життєве членство (з 1953). У 1945–1947 рр. була Головою Статутної Комісії СУК, сприяла розробці й прийнятті нового статуту товариства, а в 1947 р. переклала його англійською мовою. Працювала в Раді жінок Канади (від 1934). Була редактором першої Ювілейної книжки СУК (1936). У 1942–1950 рр. була референткою освітньо-культурної праці СУК. У 1932 р. заснувала бібліотеку Жіночого товариства ім. Ольги Кобилянської. У 1932–1943 рр. — головна редакторка жіночої сторінки в «Українському голосі», «Українському фермері», член редакційного комітету «Українського голосу». Одна з ініціаторів створення Музею мистецтва в Саскатуні. Завдяки її зусиллям СУК було прийнято до Всеканадської Національної жіночої ради, щоб мати тісніші контакти з англійськими жіночими організаціями, інформувати їх про події українського життя. У 1954 р. вона отримала пожиттєве членство в Едмонтонській Льокальній жіночій раді. Брала участь у всеканадському жіночому русі. Допомогла відродити мистецтво українського народного ткацтва в Канаді, організувала в багатьох містах країни курси українського ткацтва, а також у Центрі Банфф — Школі образотворчого мистецтва (Banff Centre — School of Fine Arts) (1976–1987). Видала «Українські ткацькі взірці з інструкціями» (у співавторстві) (Yanda Doris Elizabeth and Fyson Raina E. Ukrainian Weaving Patterns with instructions, Edmonton, 1989. — 84 p.).

У період Другої світової війни працювала волонтером в Едмонтоні в численних українських громадських організаціях, входила до їх складу, зокрема до Канадського Червоного Хреста, Вікторіанського ордену медсестер Канади, Української православної громади в Едмонтоні, Жіночого товариства ім. Ольги Кобилянської при Українській православної церкві Св. Івана в Едмонтоні. У післявоєнні роки надавала допомогу українцям, що перебували в таборах біженців та переміщених осіб у Європі, сприяла їх імміграції до Канади, опікувалася новоприбулими іммігрантами. Очоловувала Фонд допомоги від повені у Британській Колумбії (1948). Автор поезій «Думки летять на Ук-

у таборах Ді-Пі до їх ліквідації⁶. Було засновано спеціальний Інформаційний бюлетень Централі КУК та ФДУК (1943–1958), у якому повідомлялося про організацію допомоги біженцям до Канади та діяльність українських соціальних служб.

Для лібералізації імміграційної політики було створено урядовий комітет із питань імміграції та праці, який відновив заборонену раніше процедуру імміграції, зокрема й укладання з потенційними іммігрантами трудових контрактів, унаслідок чого Канада впродовж 1947–1952 прийняла близько 160 тис. біженців і переміщених осіб із Європи, серед яких 17 % становили українці [21]. Щоб організувати еміграцію до Канади, табори українських біженців і переміщених осіб у Європі відвідали президент КУК о. д-р В. Кушнір (лютий 1946), посол Федерального Парламенту Канади, українець за походженням, Антін Глинка⁷, який упродовж трьох місяців наприкінці 1946 р. особисто

раїну» (1962), «Пісні мого серця», «Canadian Tapestry» (1970), «Українська жінка на услугах свого народу» (1972). Отримувала нагороди Асоціації Канадських письменників. Відзначена багатьма нагородами, зокрема Шевченківською медаллю.

⁵ Переміщені особи (DP — Displaced persons (Ді-Пі)) — це жертви нацистського та союзних йому режимів, які були вислані з країни свого громадянства або колишнього місця проживання за расовими, релігійними чи політичними мотивами, а також особи, вивезені з батьківщини на примусову працю в Німеччину і в окуповані нею країни. До категорії Ді-Пі потрапили оstarбайтери, в'язні концтаборів, військовополонені та політв'язні. Для тимчасового розташування переміщених осіб створювалися спеціальні табори. У жовтні 1945 р. відповідальність за утримання таборів була покладена на Адміністрацію допомоги і відбудови Об'єднаних Націй (United Nation Relief and Rehabilitation Administration, UNRRA), хоча військової сили союзників продовжували забезпечувати транспортування, доставку продовольства та безпеку Ді-Пі. Також допомогу надавала Міжнародна організація Червоного Хреста. При таборах створювалися церкви, синагоги, школи та університети. Відповідно до Резолюції ГА ООН щодо проблеми біженців від 12 лютого 1946 р., для сприяння швидкому поверненню Ді-Пі в країни їх походження було створено IRO (International Refugee Organization). 30 липня 1946 р. британська влада закрила свою зону для подальшого прийняття переміщених осіб, а 21 квітня 1947 р. те саме зробили й США. У міру репатріації кількість таборів скоротилася. Фактично на початку 1952 р. всі табори, за винятком одного, припинили своє існування. Останній табір, Фьоренвальд, закритий 1957 р. Детальніше див. http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Peremischeni_osoby

⁶ Йдеться про табори для біженців і переміщених осіб, широковідомих як табори Ді-Пі (від Displaced Persons — переміщені особи), де опинилася частина людей, яка відмовилася від добровільної репатріації й чекала на вирішення своєї долі. Докладніше див.: Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по Другій світовій війні. Т. 1. 1945–1951. – Мюнхен, Академічне видавництво д-ра Петра Белея, 1985. – 405 с.

⁷ Глинка Антін (28.05.1906, с. Денисів, нині Козівського р-ну Тернопільської обл. – 25.04.1957, Едмонтон, Альберта, Канада) — політичний і громадський діяч, журналіст. 1910 р. з родиною виїхав до Канади. В Едмонтоні здобув вищу технічну

вивчав контингент українських біженців і переміщених осіб у таборах Ді-Пі в Європі, після чого йому вдалося переконати провідних урядовців та політиків у тому, що радянські репатріаційні місії спрямовувались на неминучу смерть українців в СРСР й були відомі випадки, коли біженці та переміщені особи навіть ішли на смерть, аби не повертатись до країни Рад⁸. В оборону біженців і переміщених осіб А. Глинка виголосив більше десяти промов щодо еміграції українців до цієї країни з таборів Ді-Пі у Парламенті Канади, зокрема, 25 березня 1946 р. виступив на захист українських скитальців [23]. Із часом, після його виступу 31 травня 1948 р. у Парламенті Канади з ґрунтовним аналізом ситуації в таборах Ді-Пі й закликом у пресі рятувати скитальців у Європі активізувалася діяльність українських організацій по наданню допомоги щодо оформлення документів українцям для переїзду їх до Канади [1, с. 5]. У серпні 1946 р. прибула до Європи Допомогова місія ФДУК, що надавала харчі, одяг, ліки по всіх зонах Німеччини, а в січні 1949 р. у Північній Німеччині було створено Європейське представництво ФДУК, яке також допомагало у справах переселення, правовій охороні, надавало матеріальну допомогу харчами, одягом, ліками, допомагало дитячим садкам у покращанні харчування дітей, українським культурно-освітнім інституціям, але на першому місці була організація еміграції українців до Канади. Активні громадсько-політичні, законодавчі й інформаційні заходи впливових урядовців, політиків і українських громад, зокрема, КУКу, сприяли активізації утворення законодавчої бази щодо еміграції біженців до Канади, що прискорювало переїзд людей із таборів Ді-Пі.

Подружжя Дорис і Дмитра Янди⁹ належало до активних членів канадського українського громадського руху, які сприяли імміграції до Канади свідомих українців з післявоєнних таборів Ді-Пі. Уже восени 1948 р. при Альбертському КУКу, який очолював Дмитро Янда,

освіту. Засновник Українського національного об'єднання (1932), друкувався в його тижневику «Новий шлях». У 1940–1949 рр. — посол Федерального Парламенту Канади від Соціал-кредит партії в окрузі Вегревілл (Альберта). До 25-річчя смерті його родина видала книгу «Антін Глинка. Посол Федерального Парламенту Канади 1940–1949» (Торонто, 1982). За ред. О. Геруса і Д. Глинка видано спогади й щоденник А. Глинка «The Honorable Member for Vegreville» (Calgary, 2005).

⁸ Після перших звісток про долю репатріантів, відправлених у СРСР 1945 р., в одному з таборів Ді-Пі Мюнстеру (Німеччина) 79 українців заподіяли собі смерть, коли їх силою хотіли забрати до СРСР, і майже на кожному хресті над могилами майорів тризуб. (Див.: Б/і. Тарнавський. Могили жертв репатріації // Українські вісті (Німеччина). — 1948. — Число 29 (181). — 7 квітня. — С. 4.)

⁹ Янда Дмитро (28.10.1892, с. Сколошів, гмина Радимно Ярославського пов., Підкарпатське воєводство, Польща — 28.05.1969, Едмонтон, Канада) — відомий адвокат, королівський радник в Едмонтоні (з 1946), громадський діяч, член Союзу українських Самостійників (СУС), довголітній голова відділу КУК в Едмонтоні, го-

було створено Комітет Приспособлення і Праці для новоприбулих, Дорис Янду призначили референткою для пошуку праці й помешкань, виписування аплікацій, перекладу документів, оскільки вона володіла кількома європейськими мовами. Оформлювати дипломи та інші папери новоприбулих допомагав Дмитро Янда. У Комітеті Приспособлення і Праці для новоприбулих Дора Янда була також представником Жіночого Товариства ім. Ольги Кобилянської. Після офіційного закінчення війни це жіноче товариство утворило Повоєнний комітет, до складу якого увійшла Д. Янда. Пізніше вона очолювала окрему структуру цього комітету «Поміч скитальцям».

За дорученням КУК та IRO¹⁰ Дорис і Дмитро Янди виїхали до Європи в серпні 1949 р. для відвідування таборів, у яких проживали ук-

лова Товариства сприяння українській національній раді, прихильник Державного Центру УНР в екзилі, член Дирекції Інституту Св. Івана. Приїхав до Канади 1912 р., працював у газеті «Український голос» (1913–1922, Вінніпег). З 1922 р. переїхав до Саскачевану, де закінчив правничий факультет Саскачеванського університету (1926), жив в українському Інституті імені Петра Могили. У 1928–1932 рр. — член адвокатської фірми «Бена Стівенсон, Мен-Лорб і Янда». 1932 р. переїхав із Саскачуна до Едмонтону, де мав свою постійну приватну адвокатську практику. 1943 р. подав писемний проєкт до Конгресу КУК про видання англійською мовою журналу-газети про українське життя для тих, переважно молодих, українців, які не знали української мови. З лютого 1946 р. він був поіменований Королівським Радником. Довгий час був президентом Відділу КУК в Едмонтоні, Головою Товариства Сприяння Українській національній раді (Едмонтон), членом СУС, членом головної управи в перших роках існування, одним з ініціаторів його утворення. Очолював управу «Платників і прихильників УНРади в Едмонтоні», роз'яснював, чому українці в Канаді мають підтримувати морально і матеріально Державний центр УНР в екзилі. Був одним із перших членів «Видавничої спілки Gateway», утвореної 12 січня 1959 р., членом Української православної громади в Едмонтоні. Після Другої світової війни брав участь у організації імміграції до Канади біженців і переміщених осіб українського походження з таборів Ді-Пі в Європі, надавав правові консультації новоприбулим емігрантам у оформленні документів, сприяв їх працевлаштуванню.

¹⁰ IRO (International Refugee Organization) — Міжнародна організація у справах біженців, заснована 1946 р. при ООН з метою сприяти в облаштуванні та репатріації до інших країн політичних емігрантів і переміщених осіб. До цього відповідні функції виконували Адміністрація ООН для допомоги і відбудови та Міжнародний комітет для втікачів. Угоду про створення підписали представники 18 країн. Європейські держави, що перебували під радянським впливом, відмовилися підтримувати діяльність цієї організації, оскільки їй підпорядковувались табори Ді-Пі, де мешкали біженці та політичні емігранти переважно з цих країн. IRO розглядала питання опікуництва, надання допомоги великій кількості людей, які через різні причини опинилися поза межами країн походження чи останнього місця проживання, еміграції та влаштування на нових місцях сімей і окремих осіб, розселення в країнах осідку, масового розселення. Одним із напрямів діяльності була репатріація. Загалом IRO опікувалася близько 1,6 млн осіб, зокрема близько 200 тис. українців. Рішенням Генеральної Асамблеї ООН IRO була ліквідована 1951 р. у зв'язку з організацією нової структури в межах ООН — Верховного комісаріату ООН у справах біженців, що діє і досі.

раїнці, з метою надання окремим особам документів для переселення до Канади, інформування щодо їх оформлення, а водночас для вивчення умов проживання українців у таборах Ді-Пі. ФДУК своїм листом від 14 червня 1949 р. на ім'я Дорис Янди надав їй «уповноваження одвідати скупчення наших скитальців та їх організації для персонального ознайомлення з їх положенням» [13]. Перед від'їздом до Європи подружжя Янд мали наради у справі скитальців з керівництвом КУК у Вінніпезі, ІРО, Департаментом Праці в Оттаві, Монреалі й отримали їхні рекомендації щодо організації освітнього й релігійного життя у таборах Ді-Пі, а також імміграції українців до Канади [13]. Від липня 1949 р. упродовж двох місяців Дорис і Дмитро Янди відвідали більше 20 таборів біженців та переміщених осіб у Німеччині та більше 10 таборів в інших державах, зокрема у Великій Британії, Бельгії, Голландії й Франції, зібрали цікавий фактичний матеріал про їхнє життя загалом, зазначаючи, що найскладнішою проблемою щодо скитальців було переселення вдів із дітьми й науковців старшого віку [14].

Повернувшись до Канади після відвідання українських скитальських таборів, Дорис Янда, за рекомендацією КУК, через українські засоби масової інформації, зокрема газету «Український голос», здійснюючи інформаційну підтримку біженців, звернулася по допомогу до українців Канади в емоційній статті під промовистою назвою «Рятуймо українських скитальців», зазначивши, що більшість серед них була свідомими українцями з усіх регіонів України. Ці люди через національні, політичні чи релігійні переконання відмовилися повернутися на комуністичну Україну, а «на скитальщині в Західній Європі є ще десятки тисяч найкращих й найсвідоміших українців, які страшенно дорого заплатили за те, що вони були й хочуть даліше бути щирими українцями, що вони і їхні батьки працювали для добра українського народу і за те, що вони відмовились йти на уступки большевикам, які гноблять і безпощадно знищують наш нарід на його рідній землі» [24, с. 2]. Її справедливу думку розвинув дослідник української післявоєнної імміграції в Європі В. Маруняк: «Цвіт наддніпрянського українського суспільства, що вцілів під час примусової советської окупації 1941-го року й націонал-соціалістичних чисток, та найбільш заангажовані кола галицького суспільства були змушені обрати шлях добровільного скитання, щоби оминати советських катівень і Сибіру й продовжувати національно-політичну визвольну акцію у вільному світі. Це була сіль українського „великого ісходу” по Другій світовій війні» [12, с. 24].

Дорис Янді вдалося відшукати в Канаді спонсорів, які надіслали документи на імміграцію до цієї країни для майже 60 родин, знайти працю для більше ніж 150 осіб різних професій, помешкання для про-

живання багатьох сімей [3, с. 99]. У 1950 р. Дорис Янду було обрано Головою Повоєнного Комітету Жіночого товариства ім. Ольги Кобилянської, а також представником Комісії Праць і Приспособлення КУК для допомоги прибулим, для їх осідку на своїй новій батьківщині. Члени Комітету допомагали скитальським вдовам і сиротам у Європі, які не могли виїхати на еміграцію, збирали для них пожертви серед прихожан Катедри Св. Івана в Едмонтоні: гроші, одяг, харчі, найпотрібніші речі для життя й господарювання — та надсилали до таборів Ді-Пі через громадські і церковні організації.

Дорис і Дмитро Янди об'їздили майже всі великі міста Канади, де збирали аплікації, що надавали можливості для переїзду до цієї країни громадянам з таборів Ді-Пі, а також збирали харчі й одяг для українських скитальських вдів і сиріт у таборах Європи. Подружжя Янд більше року їздило по околицях Альберти, збираючи в цьому регіоні афідевіти¹¹ від фермерів для імміграції українців до Канади [3, с. 142]. Шляхетну й добровільну працю Дора Янда зі своїм чоловіком здійснювали впродовж кількох років, шукаючи спонсорів для українців з таборів Ді-Пі, інших правових підстав для в'їзду українців до Канади. Завдячуючи цим їхнім старанням і впливам багато новоприбулих українців з Європи знайшли собі малу батьківщину в Країні Кленового Листя, хорошу роботу або посаду за своїм фахом.

Коли в серпні 1949 р. подружжя Янд, перебуваючи в Європі в справах еміграції до Канади українців з таборів Ді-Пі, було у Франції, то Дорис і Дмитро Янди завітали з візитом до Ольги Петлюри. Про особливості візиту довідуємося з листа Ольги Петлюри від 24 серпня 1949 р. до цієї родини, у якому вона висловила слова подяки після цієї зустрічі та знайомства [13]. Зокрема, очевидно, що подружжя Янд мало адресу, за якою мешкала О. Петлюра, але дату й час відвідин її відомими канадськими українськими діячами з нею не було узгоджено, можливо тому, що вони прагнули зробити для неї сюрприз,

---

¹¹ Афідевіт — нотаріально завірена особиста заява, документ, у якому під присягою особа висловлює певні факти (відсутність шлюбних відносин, чи належить підпис саме цій особі), що вносяться на спеціальний нотаріальний бланк встановленого зразка. На підтвердження цих фактів додаються копії або оригінали документів. Цей документ використовується за кордоном і пред'являється іноземним органам нотаріально завірена особиста заява. Для повного використання можливостей приїзду потрібна була добра воля й праця українських поселенців у Канаді, їх ініціативи та бажання надати допомогу прибулим. Активісти українських громадських організацій вели переговори з українськими підприємцями, фермерами, щоб вони давали свою згоду на надання праці на своїх підприємствах, фабриках, фермах. Складнішим було оформлення документів старшим людям, яким потрібно було мати дозвіл-запрошення з Канади на в'їзд до країни. Іміграційна служба Канади швидше давала згоду на в'їзд у країну, коли фермери підписували афідевіти (аплікації).

приготувавши приємний подарунок, можливо, були певні того, що Ольга буде рада бачити їх і без попередження. Ймовірно, що існували причини, через які Ользі не було повідомлено про цей візит і вона не могла належним чином, як би вона хотіла, підготуватися до прийому дорогих гостей. Треба зазначити, що О. Петлюра вирізнялася особливою гостинністю, у неї подовгу перебували близькі люди, її друзі, родичі, яких було не так багато в її оточенні, тому вона особливо ретельно готувалася і з радістю приймала в себе дорогих її гостей. Щодо малознайомих людей, або тих, із якими не доводилось спілкуватися раніше, то вона наслідувала правила прийому гостей за етикетом. Тут же вона була трохи збентежена неочікуваним для неї візитом, ймовірно, незнайомих, хоч і приємних для неї людей. Їй довелося вибачитися й виправдовуватися за неможливість зустріти їх належним чином, оскільки вона перебувала в зачиненому помешканні впродовж кількох днів на самоті, не змогла відразу зреагувати на появу людей біля своєї оселі через уже втрачений слух та вчасно відчинити двері, щоб запросити високих гостей до хати, таким чином порушуючи одне з основних правил етикету щодо прояву знаку уваги в перші хвилини спілкування. Ймовірно, що вона хотіла б мати й більш вишуканий зовнішній вигляд перед незнайомими людьми, ніж той, що мала в повсякденному житті, оскільки вона була надзвичайно вимогливою до себе у всьому, зокрема й до зовнішності та одягу. О. Петлюра була делікатною в засобах, манерах спілкування, для неї був важливим і тембр голосу, і тон розмови, який у цьому разі вона не могла зразу знайти, про що вона писала в листі. Але цей візит став для неї приємною подією, їй було радісно бачити «наших заокеанських земляків і друзів», вона познайомилася з визначними канадськими українськими громадськими діячам, які допомагали здійснити імміграцію до Канади бездержавним українцям з таборів Ді-Пі, а з часом — отримати громадянство однієї з найрозвиненіших країн світу. О. Петлюрі було цікаво дізнатися про основну місію подружжя Янд до Європи, як і в цілому отримати нову інформацію про ситуацію з українцями в Ді-Пі. З цього листа довідуємося про емоційний стан Ольги, а також про особливості її побуту. Виявляється, що в цей час вона була рухливою, але вела досить усамітнений спосіб життя, на що, безумовно, впливав втрачений слух, невідомо скільки було «кілька днів — одній самій», що загалом могло свідчити про її певний депресивний стан, про те, що вона не мала помічниці, яка б приходила до неї щоденно, або раз на два дні, про зовсім мінімальне коло спілкування, хоч у неї були друзі й знайомі.

Зустріч і ближче знайомство з родиною Дорис та Дмитра Янди та їх громадською діяльністю щодо організації імміграції українських

скитальців із таборів Ді-Пі до Канади, їх переїзду за участю патріотичної канадської української родини до Країни Кленового Листя, а в перспективі – набуття канадського громадянства колишнім біженцям і переміщеним особам, зацікавили О. Петлюру, вона отримала повнішу інформацію про особливості переселення людей до Канади, про відкриття в січні 1949 р. в Північній Німеччині Європейського представництва ФДУК та його функції.

Становище українських біженців і переміщених осіб не було байдужим для О. Петлюри, вона переймалася проблемами імміграції українців з таборів Ді-Пі, зокрема й за допомогою Українських Допомогових Комітетів у Франції й Бельгії, що надавали переміщеним особам інформацію про особливості еміграції та працевлаштування в цих та інших країнах, із якими О. Петлюра могла мала контакти, оскільки була поінформована про особливості імміграції до різних країн. Вона листувалася з Михайлом Садовським, який був одним з організаторів української громади в таборах Ді-Пі, отримувала листи від Андрія Лівницького, який з родиною теж перебував у таборах¹². Вона спілкувалася з громадською діячкою, журналісткою Любов'ю Дражевською, яка була обізнана з проблемами імміграції українців з таборів Ді-Пі, бо на той час працювала перекладачем у Центральному представництві української еміграції в Німеччині (1946–1949), була членом Об'єднання Українських Жінок на еміграції, діяльність якого спрямовувалася на духовне й фізичне збереження української еміграції, особливо в умовах існування таборів Ді-Пі, на її переселення до різних країн світу. Про одну з таких зустрічей журналістка опублікувала статтю «Незабутня зустріч з дружиною Петлюри» [3].

Невдовзі після візиту родини Янд до Ольги Петлюри вона наважилася звернутися до Дорис Янди з проханням про надання допомоги в імміграції до Канади близькій, як зазначала Ольга у своєму листі, для неї скитальської родини д-ра Чепіка¹³, що перебувала в Бельгії і мала роботу в бельгійських копальнях. Цю країну під час своєї подорожі по таборах Європи відвідувала Дорис Янда.

У листі О. Петлюри до Д. Янди йшлося про індивідуальну еміграцію до Канади, для якої потрібно було одержати візу на прохання ро-

---

¹² Див.: Військово-історичний музей і архів УВАН у Канаді (Вінніпег), Фонд Садовського Михайла; Лівницький Андрій. Листування (1919–1953 роки) / Упоряд., вступ. ст., заг. ред. Я. Файзуліна ; Український інститут національної пам'яті. – Київ : Фенікс, 2010. – 688 с.

¹³ Біографічні відомості д-ра Чепіка виявити не вдалося. З листів О. Петлюри до М. Садовського відомо, що він очолював Комітет по вшануванню пам'яті Симона Петлюри, утворений у Бельгії. Надавав допомогу Ользі Петлюрі зі збору коштів та організації побудови надгробку на могилі Симона Петлюри в Парижі.

дичів, що живуть у цій країні, мати дозвіл на в'їзд, робочий контракт, афідевіт, цивільні документи. Особи, що мали близьких родичів у Канаді, розглядалися як індивідуальні переселенці [10]. Еміграція до Канади мала особливості, зокрема, усі клопотання про дозвіл на еміграцію відбувалися в самій Країні, де майбутній працедавець мав отримати дозвіл на приїзд особи, із якою він збирається укласти контакт, у відділі праці Міністерства внутрішніх справ в Оттаві. Цей відділ мав надіслати повідомлення до Міждержавного комітету, єдиної інституції, що уповноважено розглядала еміграційні справи переміщених осіб і мала повідомити викликаного та допомогти йому переїхати до Канади [5]. Еміграція до Канади також вирізнялася суворою перевіркою канадської лікарської комісії, яка, мотивуючи свої рішення важкими кліматичними умовами, могла пропустити тільки одну особу, а решта родини могла чекати роками на в'їзд до Канади.

О. Петлюра була поінформована про те, що переїздити до Канади родині д-ра Чепіка радить IRO, у той час, коли IRO виділяло кошти емігрантам для переїзду, але це відбувалося лише в тому разі, якщо в Канаді були родичі чи знайомі, які б хотіли запросити до себе когонебудь із членів своєї родини або хороших друзів.

На час написання листа О. Петлюрою д-р Чепік з родиною перебували в Бельгії, де емігрантам давали найважчу роботу в копальнях, що було тяжко й виснажливо, крім того й умови праці в цій країні мали певні вікові й сімейні обмеження, скорочувалася категорія осіб, яких робітник міг взяти із собою ¹⁴. Уже в серпні 1947 р. в газеті «Таборові вісті», що виходила у таборі Майнц-Кастель (район м. Висбаден в землі Гессен, Німеччина) про роботу в бельгійських копальнях зазначалося, що «не один ентузіаст, чи не досить здоровий, чи в кінці такий, що за всяку ціну хотів би покінчити з таборовим життям, не витримує цієї одної з найтяжчих робіт, і вже деяка кількість з тих, що виїхали до Бельгії, вертається» [5, с. 12].

Лист О. Петлюри до Д. Янди від 1 жовтня 1949 р. вказує на громадську активність його авторки в цей час, небайдужість до долі людей, її постійне прагнення надавати допомогу тим, хто її потребував й звер-

¹⁴ У споминах одного з колишніх українських іммігрантів у Бельгії після Другої світової війни, Олександра Харченка, якими від поділився з автором цих рядків, чужинцям, переміщеним особам у цій країні дозволялося мати лише важку працю: у вугільних копальнях «bore shagcoal» добувати вугілля. Олександр Харченко (нар. 01.02.1930, побл. м. Горлівка Донецької обл.), журналіст, 1943 р. з батьками іммігрував до Німеччини, де пізніше родина перебувала у таборах для переміщених осіб, навчався в таборовій гімназії, у 1948–1950 рр. працював у Бельгії, там вдалося розпочати навчання в Лювєнському Католицькому університеті. Від 1951 р. — у Канаді, де здобув магістерський диплом з літератури в університеті Ватерло, довгий час працював на Канадському Міжнародному радіо, нині пенсіонер.

твся до неї з проханнями; у документі висвітлюються неповторні біографічні особливості О. Петлюри. Вона й раніше завжди залишалася щиросердою людиною, яка приходила на допомогу своїм родичам, близьким з оточення її покійного чоловіка, окремим малозабезпеченим колишнім воякам Армії УНР, використовуючи найменшу щасливу можливість. Ці свої властивості вона зберігала впродовж всього свого життя.

За підтримки українських громадських й релігійних організацій Канади десятки тисяч українців після Другої світової війни змогли уникнути репатріації до СРСР та облаштувати своє життя в одній з найрозвиненіших країн світу. Завдячуючи новий, повосенній хвилі еміграції в цілому в Канаді спостерігався загальний вищий, порівняно з попередніми двома хвилями української еміграції, рівень культури й освіти, а також був вищим професійний та інтелектуальний рівень іммігрантів, що мало позитивний вплив на розбудову економічного, політичного й мультикультурного життя. Переселенням українців до Канади з таборів Ді-Пі опікувалися не лише громадські організації, а й окремі, найбільш національно свідомі родини спрямовували зусилля на допомогу знедоленим війною людям. Унаслідок діяльності подружжя Дорис та Дмитра Янд, а також інших канадських українців у Канаді, тут опинилося багато представників «великого ісходу», високоосвіченої національно свідомої української інтелігенції, учених, письменників, малярів, серед яких могла бути й українська родина д-ра Чепіка, якою опікувалась О. Петлюра.

Листи

№ 1

24 серпня 49.

Високоповажна та дорога Пані

Дарія Яндова,

хочеться мені ще раз Вас перепросити й привітати. Мені так неприємно й незручно, що я Вас в такий спосіб зустріла, примусила так довго стукати. Від ніяковості я не могла зразу знайти відповідний тон, лише Ваша сердечність мене підбадьорила. Ось маю науку: не треба давати волю своїм егоїстичним бажанням — побути кілька днів одній — самій та запірати хату, бо можеш позбавити себе радості бачити наших заокеанських земляків і друзів. Дякую Вам сердечно за Ваші одвідини, за Ваш дарунок, за Вашу чулисть та сердечність.

Всього найліпшого Вам та пану Адвокату.

З сердечним привітом

та пошаною О. Петлюра.

National Library and Archives of Canada Fonds Doris Yanda MG30-D393
Volume 2 File 27 (August 24 1949 and October 1 1949)]. Manuscript.

1 жовтня 1949

Високоповажна Пані

Дарія,

даруйте, б[удь] л[аска], що звертаюся до Вас з проханням. Я бачила, що справа наших скитальців турбує і Вас і Пана Адвоката, ось чому я Вас прошу подумати й сказати, чи можете Ви щось допомогти одній, близькій мені, родині в Бельгії. Д-ру Чепіку, його дружині й сину 22–23 роки. Вони працюють як шахтарі, нема надії знайти іншу роботу, а у пана вже роки не молоді. Вони не бояться праці, візьмуться за все, всі працездатні. Той, хто їм би виставив аф[ідевіт] не мав би ніяких прикрощів. IRO радить до Канади, а у них нема там ні рідні, ні знайомих. Одже чи не могли б Ви їм допомогти виїхати? Я знаю, що Ви намагастесь витягати всіх гуртом, але як окремі люде теж потребують допомоги. Як що Ви зможете щось зробити — буду глибоко вдячна.

З найщирішими побажаннями для Вас та привітанням,

О. Петлюра.

National Library and Archives of Canada Fonds Doris Yanda MG30-D393
Volume 2 File 27 (August 24 1949 and October 1 1949)]. Manuscript.

1. Б/а. Рятувати скитальців [Текст] // Українські вісті (Німеччина). – 1948. – Число 57 (209). – 14 липня. – С. 5.
2. *Безсмертний-Анзіміров А.* Ольга Петлюра [Електронний ресурс] / Андрій Безсмертний-Анзіміров // День : Україна Incognita (23.12.2015). – Режим доступу: <http://incognita.day.kiev.ua/olga-petlyura.html>. – Назва з екрана.
3. *Вархолин Е.* Доця Е. Яндова Голова Жіночого Товариства в 1938 році [Текст] / Е. Вархолин, М. Михайлишин // Ювілейна книга з нагоди 30-літньої діяльності Жіночого Товариства при кафедрі Св. Івана в Едмонтоні: історія відділу Союзу Українок Канади (1926–1956) / зібрала й зредагувала Д. Янда. – Едмонтон, 1956. – С. 137–144.
4. *Дражевська Л.* Незабутня зустріч з дружиною С. Петлюри [Текст] / Л. Дражевська // Українські вісті (Німеччина). – Число 29 (286). – 1949. – 10 квітня.
5. Еміграційні справи [Текст] / Таборові вісті (Німеччина). – 1947. – Число 1. – 25 серпня. – С. 12.
6. Канадійські українці в Парижі [Текст] / Український голос (Канада). – 1929. – Число 28. – 10 липня. – С. 11.
7. *Ківшар Т.* Ольга Петлюра в політичному і культурному русі української еміграції в Європі (20–40-і роки ХХ ст.) [Текст] / Т. Ківшар // *Ucraina Magna. Vol. II* : Українська жінка у інонаціональному середовищі: побутовий та громадянський вияви / за заг. ред. В. Піскун ; упоряд. Д. Гордієнко та Ю. Горбач. – Київ, 2017. – С. 159–189.
8. Комітет Українців Канади [Текст] // Календар-альманах «Нашого шляху» на 1949 р. – Вінніпег, 1948. – С. 112–114.

9. Леся Петлюра. Народе мій, улюблений... [Текст] / Леся Петлюра ; підготов. до вид., передне сл., упоряд., життєпис і комент. Т. Ківшар ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2008. – 665 с.
10. Лист Директора ЦІРО від 2.10.1947 до Адміністрації Табору [Текст] / Таборові вісті (Німеччина). – 1947. – Число 3. – 1 листопада. – С. 15.
11. *Луговий Ол.* Визначне жіноцтво України. Ч. 4 : Культурно-громадські й національні діячки [Електронний ресурс] / Ол. Луговий // Українське життя в Севастополі. – Режим доступу: http://ukrlife.org/main/evshan/women_ua4.html – Назва з екрана.
12. *Маруняк В.* Українська еміграція в Німеччині і Австрії по Другій світовій війні. Т. 1 : 1945–1951 [Текст] / В. Маруняк. – Мюнхен: Академічне видавництво д-ра Петра Белея, 1985. – 405 с.
13. Національна бібліотека та архів Канади. – Ф. Дорис Янди MG30-D393. – Т. 2, спр. 27. – [24 серпня 1949 р., 1 жовтня 1949 р.].
14. П-во Янди вернули з Європи [Текст] // Український голос (Канада). – 1949. – Число 37. – 14 вересня. – С. 1.
15. *Піскун В.* Родинне життя українських політичних емігрантів: побут, взаємини (20-ті–30-ті роки ХХ ст.) [Текст] / В. Піскун // *Ucraina Magna*. Vol. II : Українська жінка у інонаціональному середовищі: побутовий та громадянський вияви / за заг. ред. В. Піскун ; упоряд. Д. Гордієнко та Ю. Горбач. – Київ, 2017. – С. 3–22.
16. *Рудик С. Я.* Переселення українських біженців і переміщених осіб до США та Канади після Другої світової війни: причини, особливості, наслідки (1945–1953) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / Сергій Ярославович Рудик ; Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – Київ, 2003. – 20 с.
17. Симон Петлюра та його родина: до 70-річчя його трагічної загибелі [Текст] : документи і матеріали / упоряд. і передм. В. Михальчука. – Київ : Рада, 1996. – 319 с.
18. *Симчич М.* Грошовий дар для Ольги Петлюри [Текст] / М. Симчич // Український голос (Канада). – 1929. – Число 16. – 17 квітня. – С. 11.
19. *Ситник Є.* Допомога рідним на скитанні [Текст] / Є. Ситник // На службі рідного народу : Ювілейний збірник організації українок Канади ім. Ольги Басараб у 25-річчя від заснування (1930–1955) / за ред. Ірини Книш. – Вінніпег, 1955. – С. 110–125.
20. *Сікевич В.* Фонд Оборони Чести Українського Народу [Текст] / В. Сікевич // Український голос (Канада). – 1926. – Число 41. – 13 жовтня. – С. 5.
21. *Сіромський Р.* Питання імміграції переміщених осіб українського походження у суспільно-політичному дискурсі Канади (1945–1952 pp.) [Текст] / Руслан Сіромський // Емінак. – 2016. – Вип. 1 (13). – С. 65–71.
22. *Сохацька Є.* Пам'ять про високий обов'язок. Дружини державників: Ольга Петлюра і Домініка Огієнко [Електронний ресурс] / Євгенія Сохацька // День : Україна Incognita (07.03.2012). – Режим доступу: <http://incognita.day.kyiv.ua/pamyat-pro-visokij-obovyazok.html> – Назва з екрана.
23. Хроніка Українців-Канадійців 1946 [Текст] // Календар-альманах «Нового Шляху» на 1947 рік. – Вінніпег, 1946. – С. 167.
24. *Янда Д.* Рятуймо українських скігальців [Текст] / Д. Янда // Український голос (Канада). – 1949. – Число 46. – 16 листопада. – С. 2.

REFERENCES

1. Riaturvaty skytaltstv [Rescue wanderers] (1948, July 14). *Ukrainski Visti (Germany)*, 57(209), 5. [In Ukrainian].
2. Bezsmertnyi-Anzimirov, A. (2015, December 23). Olga Petlura [Olga Petlura]. *Den: Ukraina Incognita*. Retrieved from <http://incognita.day.kiev.ua/olga-petlyura.html> [In Ukrainian].
3. Varkhomyn, E., & Mykhailyshyn, M. (1956). Dotsia E. Yandova Holova Zhinochoho Tovarystva v 1938 rotsi [Doc. E. Yandova Chairman of the Women's Society in 1938]. In *Yuvileina knyha z nahody 30-litnoi diialnosti Zhinochoho Tovarystva pry katedri Sv. Ivana v Edmontoni: istoriia viddilu Soiuzu Ukrainok Kanady (1926–1956)* [Anniversary book on the occasion of the 30th anniversary of the Women's Society at St. John's Cathedral in Edmonton: history of the Ukrainian Women's Association of Canada (1926–1956)] (D. Yanda, Comp., Ed., pp. 137-144). Edmonton, Canada. [In Ukrainian].
4. Drazhevskaya, L. (1949, April 10). Nezabutnia zustrich z druzhynoiu S. Petliury [An unforgettable meeting with S. Petliura's wife]. *Ukrainski Visti (Germany)*, 29(286). [In Ukrainian].
5. Emihratsiini spravy [Immigration affairs]. (1947, August 25). *Taborovi Visti (Germany)*, 1, 12. [In Ukrainian].
6. Kanadiiski ukraintsi v Paryzhi [Canadian Ukrainians in Paris]. (1929, July 10). *Ukrainskyi Holos (Canada)*, 28, 11. [In Ukrainian].
7. Kivshar, T. (2017). Olha Petliura v politychnomu i kulturnomu rusi ukrain-skoi emihratsii v Yevropi (20–40-i roky 20 st.) [Olga Petliura in the Political and Cultural Movement of Ukrainian Emigration in Europe (20-40s of 20 century)]. In V. Piskun (Ed.), D. Hordienko & Yu. Horbach (Comp.) *Ucraina Magna. Vol. II: Ukrainska zhinka u inonatsionalnomu sere-dovyshechi: pobutovyi ta hromadianskyi vyiyavy* [A Ukrainian woman in a non-national environment: domestic and civic manifestations] (pp. 159-189). Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
8. Komitet Ukraintsv Kanady [Committee of Ukrainians of Canada]. (1948). In *Kalendar-almanakh "Nashoho shliakhu" na 1949 r.* [Calendar of the "Our Way" Almanac for 1949] (pp. 112-114). Winnipeg, Canada. [In Ukrainian].
9. Petliura, Lesia. (2008). *Narode mii, uliublanyi...* [My people, my beloved] (T. Kivshar, Ed., Comp.). Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
10. Lyst Dyrektora TsIRO vid 2.10.1947 do Administratsii Taboru [Letter from CIRD Director dated 2.10.1947 to the Camp Administration]. (1947, November 1). *Taborovi Visti (Germany)*, 3, 15. [In Ukrainian].
11. Luhovyi, Ol. *Vyznachne zhinotstvo Ukrainy. Ch. 4: Kulturno-hromadski y natsionalni diiachky* [The outstanding womanhood of Ukraine. Part 4: Cultural and public figures and national figures]. Retrieved from http://ukrlife.org/main/evshan/women_ua4.html [in Ukrainian].
12. Maruniak, V. (1985). *Ukrainska emihratsiia v Nimechchyni i Avstrii po Druhii svitovii viini. T. 1: 1945-1951* [Ukrainian emigration to Germany and Austria after World War II. Vol. 2: 1945-1951]. Munich, Germany: Akademichne vydavnytstvo d-ra Petra Beleia. [In Ukrainian].
13. National Library and Archives of Canada. Fonds Doris Yanda MG30-D393. Vol. 2. File 27 (August 24, 1949, and October 1, 1949).
14. P-vo Yandy vernuly z Evropy [Y-Yanda returned from Europe]. (1949, September 14). *Ukrainskyi Holos (Canada)*, 37, 1. [In Ukrainian].

15. Piskun, V. (2017). Rodynne zhyttia ukrainskykh politychnykh emigrantiv: pobut, vzaiemny (20-ti–30-ti roky 20 st.) [Family life of Ukrainian political emigrants: Life, relationships (20-30s of 20 century)]. In V. Piskun (Ed.), D. Hordiienko & Yu. Horbach (Comp.) *Ucraina Magna. Vol. II: Ukrainska zhinka u inonatsionalnomu seredovyshchi: pobutovi ta hromadianskyi vyivay* [A Ukrainian woman in a non-national environment: domestic and civic manifestations] (pp. 3-32). Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
16. Rudyk, S. Ya. (2003). *Pereseleennia ukrainskykh bizhentsiv i peremishchenykh osib do SShA ta Kanady pislia Druhoi svitovoi viiny: prychny, osoblyvosti, naslidky (1945-1953)* [Resettlement of Ukrainian refugees and displaced persons in the United States and Canada after World War II: Causes, features, consequences (1945-1953)] (Extended abstract of PhD dissertation). Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine. [In Ukrainian].
17. Mykhalchuk, V. (Comp.). (1996). *Symon Petliura ta yoho rodyna: do 70-richchia yoho trahichnoi zahybeli: dokumenty i materialy* [Simon Petlura and his family: the 70th anniversary of his tragic death: documents and materials]. Kyiv, Ukraine: Rada. [In Ukrainian].
18. Symchych, M. (1929, April 17). Hroshovyi dar dlia Olhy Petliury. *Ukrainskyi Holos (Canada)*, 16, 11. [In Ukrainian].
19. Sytnyk, Ye. (1955). Dopomoha ridnym na skytanni [Help for families sojournings]. In I. Knysh (Ed.). *Na sluzhbi ridnoho narodu: Yuvileinyi zbirnyk orhanizatsii ukrainok Kanady im. Olhy Basarab u 25-richchia vid zasnuvannia (1930–1955)* [At the service of the native people: The anniversary collection of Olga Basarab Ukrainian Women's Organization of Canada in 25th Anniversary (1930–1955)] (pp. 110-125). Winnipeg, Canada. [In Ukrainian].
20. Sikevych, V. (1926, October 13). Fond Oborony Chesty Ukrainskoho Narodu [Foundation for defense of honor of the Ukrainian people]. *Ukrainskyi Holos (Canada)*, 41, 5. [In Ukrainian].
21. Siromskyi, R. (2016). Pytannia immihratsii peremishchenykh osib ukrainskoho pokhodzhennia u suspilno-politychnomu dyskursi Kanady (1945-1952 rr.) [Issues of immigration of Displaced Persons of Ukrainian origin in Canada's socio-political discourse (1945–1952)]. In *Eminak*, 1(13), 65-71. [In Ukrainian].
22. Sokhatska, Ye. (2012, March 7). Pamiat pro vysokyi oboviazok. Druzhyny derzhavnykiv: Olha Petliura i Dominika Ohiienko [The memory of high duty. Wives of statesmen: Olga Petliura and Dmynika Ogienko]. *Den: Ukraina Incognita*. Retrieved from <http://incognita.day.kyiv.ua/pamyat-pro-visokij-oboviazok.html> [In Ukrainian].
23. Khronika Ukraintsiv-Kanadiitsiv 1946 [Chronicle of Ukrainian-Canadians 1946]. (1946). In *Kalendar-almanakh "Nashoho shliakhu" na 1947 r.* [Calendar of the "Our Way" Almanac for 1947] (p. 167). Winnipeg, Canada. [In Ukrainian].
24. Yanda, D. (1949, November 16). Riatuimo ukrainskykh skitaltsiv [Let's rescue Ukrainian wanderers]. *Ukrainskyi Holos (Canada)*, 46, 2. [In Ukrainian].

Стаття надійшла 27.10.2019 р.

KIVSHAR Taisiya, Doctor of Historical Sciences, Professor, member of Shevchenko Scientific Society in Canada (Toronto, Canada).

Letters from Olga Petlura to Doris Yanda.

Two letters from Olha Petlura dated August 24 and October 1, 1949 and sent from the town of Bessancourt (near Paris) are published for the first time. Those two letters were most likely sent for Paris and addressed to a journalist, art scientist, poet, editor and famous participant of Ukrainian Women's Movement in Canada in 20 century, Doris Yanda (Canada, Edmonton). Since Olha Petlura did not leave behind any dairies not memories, every letter that she wrote is a unique source of her biographical information. Our work proves that these letters are valuable pieces of information to help reconstruct the biography of the least known period of Olha Petlura's life, studying her every day life, public involvement, her emotional, psychological and physical conditions. These letter show us peculiarities of Olha's personality, including her life long inclination to help others, former soldiers of UNR Army, who were close to her husband's circle. Those documents demonstrate Olha Petlura's efforts and efforts of Canadian Ukrainians, including Doris Yanda, in 1949, to organize immigration of Ukrainian refugees from camps and displaced people (Di-Pi), created in the Western Europe after the end of the World War Two, to Canada, which is considered the third wave of immigration to this country. Olha's letters show that migration of Ukrainians from refugee camps and Di-Pi was supported by the Ukrainian organizations as well as some distinctive people, who helped Ukrainians to escape repatriation in the USSR and move to Canada. It is possible, that family of Dr. Chepchik, whom Olha mentioned in her letters, from Belgium was a part of the third wave of immigration.

Commentaries are provided for the letters.

Key words: Olha Petlura, Doris Yanda, Ukrainian emigration to Canada, refugee camps, displaced people (Di-Pi).

КИВШАРЬ Таисия Ивановна, доктор исторических наук, профессор, член Научного общества имени Шевченко в Канаде (Торонто, Канада).

Письма Ольги Петлюры к Дорис Янде.

Впервые поданы к печати два письма О. Петлюры, датированные 24 августа и 1 ноября 1949 г., посланных из Бессанкура (вблизи Парижа) и адресованные журналистке, искусствоведе, поэтессе, художнице, редактору, ведущему деятелю канадского украинского женского движения XX в. Дорис Янде (Канада, Эдмонтон). Поскольку О. Петлюра не написала ни воспоминаний, ни мемуаров, то каждое ее письмо является уникальным источником для воссоздания ее биографии. Доказано, что особенная ценность этих документов состоит в возможности реконструкции жизнеописания наименее освещенного периода жизни О. Петлюры, изучения ее быта, социальной активности, эмоционального, психологического и физического состояния. В письмах раскрыты неповторимые особенности Ольги, которые она сохраняла в течение всей своей жизни, ее постоянное желание оказывать помощь людям, бывшим военным Армии УНР, близким из окружения ее покойного мужа. Документы дополняют знания о деятельности украинской эмиграции в Европе, указывают на усилия О. Петлюры в 1949 г. и канадских украинцев, в частности Дорис Янды, направленные на организацию переселения украинцев из лагерей беженцев и перемещенных лиц (Ди-Пи), образованных в

Западной Европе после окончания Второй мировой войны, в Канаду, которые составили третью волну украинской эмиграции в эту страну. Письма О. Петлюры свидетельствуют, что переселению украинцев из лагерей Ди-Пи, оказанию помощи обездоленным войной людям способствовали совместно с украинскими общественными организациями Канады также и отдельные личности, в результате чего десятки тысяч украинцев смогли избежать принудительной репатриации в СССР и переехать в Канаду. Среди переехавших представителей третьей волны украинской эмиграции могла быть и семья из Бельгии д-ра Чепика, о которой шла речь в письмах О. Петлюры.

Для лучшего понимания содержания писем О. Петлюры подано короткий комментарий.

Ключевые слова: Ольга Петлюра, Дорис Янда, украинская эмиграция в Канаду, лагеря беженцев и перемещенных лиц (Ди-Пи).

*Вікторія Василівна ПАТИК,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ
(Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2423-8745>*

НЕОПУБЛІКОВАНА ПРАЦЯ Г. П. ЖИТЕЦЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ БІОГРАФІЇ ВЧЕНОГО

Статтю присвячено автобіографічній праці Гната Житецького (1866–1929) «Воспоминания и размышления о 70-х и 80-х годах прошлого века» з фондів Інституту рукопису НБУВ. Вона є важливим джерелом, яке містить біографічну інформацію про родину Житецьких, зокрема відомості про батьків, Павла та Варвару Житецьких, дитинство самого автора. Представлено також інформацію про сусідів та друзів родини: М. В. Ковалевського, М. О. Константиновича, О. І. Лоначевського-Петруняко, Є. К. Трегубова. У роботі розкриваються певні важливі аспекти з життя Г. Житецького, які заповнюють наявні прогалини в широковідомій біографії вченого.

Ключові слова: Гнат Житецький, наукова праця, біографія, дослідження, Інститут рукопису НБУВ.

Для реконструкції біографій відомих учених та дослідників архівні джерела загалом, і особові архівні фонди зокрема, посідають провідне місце, оскільки вони є цінними та інформативними історичними джерелами і дають змогу віднайти та оприлюднити маловідомі чи взагалі незнані факти та події. Водночас презентація біографій історичних постатей неможлива без всебічного вивчення наявних джерел, як уже відомих, так і малодосліджених. Для науковців найбільший інтерес становлять насамперед автобіографічні документи, епістолярна спадщина, щоденники, мемуари, архівні матеріали.

У нашій статті розглядається одне з джерел до біографії Гната Житецького (1866–1929) — історика, книгознавця, літературознавця, випускника історико-філологічного факультету Університету св. Володимира (нині — Київський національний університет імені Тараса Шевченка), особи, яка стояла біля витоків заснування Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та була завідувачем відділу (нині це Інститут рукопису НБУВ).

Метою дослідження є представлення для широкого загалу автобіографічної праці Г. Житецького «Воспоминания и размышления о 70-х и 80-х годах прошлого века», яка дає змогу реконструювати окремі епізоди життя та основи формування його світогляду. Вона зберігається в Інституті рукопису НБУВ (ф. I, спр. 46880). Ця праця являє собою автобіографічний рукописний текст, написаний російською мовою на 10 аркушах формату А5 з обох боків. Документ датується 1923 р. Текст починається віршем:

Не так настойчиво стучи:

Зари все нет... Иду! Но и в ночи

Дай пособрать разорванные звенья

Перед уходом в мир забвенья.

«Воспоминания и размышления о 70-х и 80-х годах прошлого века» є важливим автобіографічним джерелом, у якому зображений контекст дитинства Г. Житецького, вплив внутрішньородинних стосунків та зовнішніх побутових умов на формування характеру вченого та обрання векторів наукових уподобань. Зазначена праця містить біографічну інформацію про родину Житецьких, дитинство Г. Житецького, описи місць проживання сім'ї в Києві, дані про сусідів та друзів родини, також згадуються представники попередніх поколінь.

Загалом, автобіографічні праці є цінним джерелом для дослідження окремої історичної постаті та представлення цілісної біографії. Але слід мати на увазі, що всі автобіографічні спогади про раннє дитинство є лише переказом спогадів дорослих осіб. Г. Житецький підтримував думку, що спогади тих, хто від свого імені розповідає про своє раннє дитинство, починаючи з перших днів життя, є проекцією пізніших розмов та спогадів дорослих людей про дитину. Отже, автор спогадів свідомо чи підсвідомо видає спогади дорослих за власні і таким чином може подавати автобіографію з перших днів життя. Учений був переконаний, що людська пам'ять може насправді відтворювати фактичні дані лише з моменту, коли дитина починає ходити та робить перші спроби говорити, тобто не раніше ніж у два роки, а то й пізніше, аж у п'ять років.

Нині в науковому просторі ще не представлено повної біографії Гната Житецького, хоча його життя і діяльність досліджують Л. І. Буряк [1; 2; 3], Н. О. Герасименко [4], Л. А. Дубровіна [5], С. В. Сохань [9], О. П. Степченко [10]. Ім'я Г. Житецького також увійшло до таких сучасних видань, як «Енциклопедія сучасної України» та «Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець XIX ст. – 1941 р.): матеріали до біобібліографічного словника» (Київ, 2017).

В Інституті рукопису НБУВ є особовий архівний фонд (ф. 86) Г. Житецького, який складається з 70 справ за 1815–1929 рр. Значний масив архівних документів про життя та діяльність ученого та його батька Павла Житецького зосереджений в архівному фонді І (Комплексний фонд «Літературні матеріали»). Зібрання літературних творів і документів поч. ХІІ–ХХ ст.).

Аналізуючи працю Г. Житецького «Воспоминания и размышления о 70-х и 80-х годах прошлого века», можна виокремити три основні блоки біографічного матеріалу: 1) генеалогічний складник у підсвідомій самоідентифікації Г. Житецького; 2) київська топографія і біографія вченого; 3) оточення родини в сприйнятті Г. Житецького.

Учений розглянув **генеалогічні лінії** своєї сім'ї, власне, походження родини Житецьких. Таким чином, він визнавав важливість генеалогічного складника в самоідентифікації. Все ж таки, на думку Г. Житецького, спогади про батьків дітей і дуже близьких людей є менш цікавими і цінними, аніж характеристики сторонніх осіб, які мають розповідати про тих, хто жив, навчався та працював разом з ними. Водночас учений зазначав, що його батько був переконаний: про нього будуть пам'ятати друзі, приятелі та його учні, і саме їм належить писати спогади. Але, як наголошував автор праці, на той час (мова йде про 1923 р.) про його батька йому траплялися тільки коротенькі, уривчасті фрази, позбавлені навіть об'єктивної оцінки. Тому вчений брався за написання біографії батька. Г. Житецький писав: «Отец мой Павел Игнатьевич до тяжелой болезни всю свою жизнь учительствовал и был известен в ученом мире, как филолог, и в общественных кругах, как сознательный и видный деятель украинского возрождения» [8, арк. 3]. Він стверджував, що по батьківській лінії він духовного походження та генеалогічні корені його нащадків сягають ХVІІІ ст. Прадід його батька Семен був дяком. Дід його батька був священником. Батько П. Житецького був сином сільського священника та настоятелем Кременчуцької Спаської церкви. Простежуючи генеалогічні гілки родини Житецьких, учений робив основний акцент на біографії своїх батьків.

Його батько, Павло Житецький, був старшим сином протоієрея, закінчив Переяславську семінарію і у віці 25 років, як найкращий учень, був направлений до Київської духовної академії. Але її не закінчив, його було виключено на початку 1860 р. за безпорядки та протести проти тодішнього інспектора Академії. Цей бунт не мав суспільно-революційного підґрунтя. І всі, хто були виключені з Академії, невдовзі були зараховані до Київського університету. В новій університетській обстановці П. Житецький приєднався до українського суспільно-визвольного та просвітницького руху.

Г. Житецький також згадував про дворянське походження матері: «Мать моя, Варвара Семеновна, урожденная Демченко, из дворянок Миргородского уезда, дочь капитана» [8, арк. 8]. Він писав, що мати залишилася сиротою в дитинстві і мешкала в тітці в Миргородському повіті. Це село належало багатій поміщиці О. В. Остроградській, яка і взяла на виховання Варвару. Мати Г. Житецького отримала домашню освіту та виросла серед розкошів у дворянській родині. У шістнадцять років вона вийшла заміж за Петра Житецького і сорок шість років вони прожили разом. Автор акцентував увагу на тяжкій долі матері: «...последние 18 лет была сохранителем его здоровья, и ей, одной ей, с самоотвержения, ухода и нежности, обязан он длительным отстранением раковых последствий опасного недуга» [8, арк. 9]. Проте це були не всі лиха, які випали на її долю. Зі спогадів Г. Житецького, у ці ж роки недуги її чоловіка, вона втратила одного за другим своїх синів, починаючи з наймолодшого 27-річного Богдана в 1899 р. У 1904 р. помер Тарас Житецький, а в 1911 р. ще один брат — Павло. Сама Варвара Житецька померла 1920 р. Учений вважав своїм обов'язком розповісти відомості про батьків, які, на його думку, необхідні для розуміння та сприйняття його спогадів.

Ще одним важливим біографічно-інформаційним сегментом «Спогадів» постає **київська топографія** біографії Г. Житецького. Учений народився в м. Кам'янці-Подільському. Як засвідчує джерело, автор стверджував: «...родился я 15-го февраля 1866-го года в Каменце-Подольском» [8, арк. 1].

Через два роки восени 1868 р. Г. Житецький із родиною переїхав до Києва. Саме Київ був для вченого рідним містом, і себе він вважав киянином. «Места своей родины я не помню, как не помню и ранней детской жизни (почему и считаю себя киевлянином)» [8, арк. 1]. Загалом, для Г. Житецького Київ мав важливе значення протягом усього життя. Він завжди сюди повертався та вважав його своєю Батьківщиною. Коли мешкав поза межами Києва, у думках був з рідним містом. Це засвідчує і листування з рідними, де він майже в кожному листі цікавився київським життям та останніми подіями. З 1868 по 1889 рр. Г. Житецький постійно проживав з родиною в Києві.

В автобіографічних спогадах учений пише, що Київ він знав добре і любляв за власними спогадами та розповідями інших осіб відтворювати в пам'яті місця, де він в дитинстві мешкав з родиною на орендованих квартирах. Вони часто переїжджали з одного помешкання до іншого. У дорослому віці він любляв заходити до знайомих садиб, дізнаватися, хто там на той час мешкав, і згадувати епізоди з власного життя, пов'язані з цим місцем, таким чином поновлюючи спогади про своє дитинство. Осмислюючи власні спо-

гади та набуті знання, він писав, що так у його свідомості «накоплялись матеріали для мемуаров, о которых, конечно, я тогда не думал» [8, арк. 10]. Зі спогадів Г. Житецького, зміна місця проживання родини Житецьких відбувалася зазвичай в другій половині літа, перед початком навчального року. Саме тому хронологія спогадів Г. Житецького у джерелі подається в межах академічного року, а не календарного.

Найперша квартира, яку пам'ятав Г. Житецький, була на Мало-підвальної вулиці ¹ в будинку № 25. «Первой квартирой, с которой связаны два-три отрывочных факта, был второй этаж дома Свенцицкого (Свентицкого) ² на малой Подвальной улице, что теперь под № 25 на углу проложенного лишь тридцать лет назад переулк к Прорезной улице ³, тогда еще, в 1870–1871 годах, почти не застроенной, за исключением тех частей, какие прилежали к Крещатику и Владимир[ской] улице» [8, арк. 10–11]. А вже наступного року (мова йде про академічний рік 1871–1872) родина Житецьких мешкала «на Кузнечной улице ⁴, между Жандармской (ныне Маринск[о]-Благовещ[енская]) ⁵ и Жилинской ⁶ улицами в одноэтажном небольшом доме на улице некоего Голубцова, сохранившимся почти в неприкосновенном виде и доселе» (мається на увазі 1923 р.) [8, арк. 14].

Київ для Г. Житецького був завжди особливим містом, яке уособлювало в собі родину, друзів, знакові події дитинства, визначні архітектурні пам'ятки. Завдяки зв'язкам батька вчений мав нагоду познайомитися з І. Франком під час його першого візиту до Києва у

¹ Мало-підвальна вулиця пролягає від провулка Тараса Шевченка до Володимирської вулиці. Виникла в 1830-ті роки вздовж старого валу Київських укріплень.

² Вірогідно, мається на увазі Павлін Свенціцький (1841–1876) — український письменник польського походження, поет, перекладач, редактор, громадський діяч, педагог, журналіст. У 1860 р. вступив до Київського університету.

³ Прорізна вулиця (прорізнана крізь земляний вал Старокиївських укріплень) — вулиця в Шевченківському районі м. Києва, місцевість Старий Київ. Пролягає від Хрещатика до Володимирської вулиці. Виникла наприкінці 40-х — на початку 50-х років XIX ст.

⁴ Назва походить від ковальських майстерень, які були розташовані вздовж неї. Вулиця розташовувалася між сучасними вулицями Льва Толстого та Івана Федорова. Зараз є частиною вулиці Антоновича (розташована в Голосіївському районі м. Києва).

⁵ Сучасна назва на честь українського актора та режисера Панаса Саксаганського — з 1937 р. (раніше мала назви: Велика Жандармська та Мала Жандармська — з 1850-х рр.; Жандармська — з 1881 р.; Маріїнсько-Благовіщенська — з 1888 р.; Леоніда П'ятова, П'ятова — з 1919 р.)

⁶ Під сучасною назвою вулиця відома з 30-х рр. XIX ст. (від місцевості Желань, Жилини), перша офіційна згадка — 1834 р.

1885 р. Г. Житецький із захопленням розповідав про свою зустріч з І. Франком, про їхні прогулянки Києвом та власне захоплення його історичними місцями та монументами. «...І ми вирушили до нашого помешкання на Львовській вулиці, за Сінним майданом. Доки йшли, я відповідав йому на запитання про різні місця, що переходили, стояли біля останків Золотої Брами, поглянули зверху Афанасіївського яру (тепер Несторівська вул.) на неупорядкований ще до кінця Володимирський собор... На другий чи третій день я з Ів[аном] Як[овичем] раненько пішли в мандрівку по Старому місту Києва, до Софії, Десятинної, Андріївської та Михайлівської церков і пам'ятника Володимиру, бо старші кияни на той час ранком одбували свої службові обов'язки. Жвава бесіда оберталася переважно біля старовини історичних місцевостей Києва, бо й я міг підтримувати розмову про це, бо тоді саме цікавився і перечитував усе, що належало до історичної топографії любого рідного міста» [6, с. 173]. У пам'яті Г. Житецького Київ завжди мав теплий, затишний образ, який зігривав та прикрашав його самотність і віддаленість від родини, коли він мешкав в Петербурзі (1890–1918 рр.)

Третій інформаційний блок біографічного матеріалу представлений яскравими спогадами з дитинства вченого, які стосувалися відомих постатей з **оточення** його батьків та осіб, що мешкали поряд. Доказом беззаперечного впливу оточення його батька на становлення світогляду Г. Житецького є той факт, що вчений упевнено зазначав: «Очевидно я тогда уже имел кое-какие исторические сведения, но едва ли почерпнул их из книг, скорее из рассказов отца, матери, Трегубова, Ковалевских и др.» [8, арк. 16]. Це ті особи та їхні родини, які з дитинства були присутні в житті Г. Житецького та спогади про яких ми можемо дізнатися з джерела.

Серед ранніх спогадів Г. Житецького знаходимо згадки про зібрання учасників «Старої громади» вдома у Житецьких. «Было у нас как-то в одну из суббот — это точно помню, весенним вечером собрание старогромадских, так теперь их называют, а тогда эпитета „старый“ не присоединяли еще в слове громада. Народу набралось очень много и нас, детей, конечно, заблаговременно уложили спать. Помню не спалось, и я долго сидел на постели, прислонив голову в дверной щели, откуда доносились до меня отрывки разговоров и горячих споров» [8, арк. 16].

У праці також знаходимо інформацію про українського громадського діяча, члена Старої громади М. Константиновича. Г. Житецький писав: «В мезонине, помню, жил молчаливый, но добродушный учитель естеств[енных] наук Митрофан Алекс[андрович] Константинович ⁷, брат университетского приятеля отца Николая» [8, арк. 11].

У 1870–1880 рр. вони були видатними чернігівськими земськими діячами «українофілами» — національно-свідомими українцями. Автор спогадів зазначав, що М. Константинович жив зі своїм молодшим братом Петром і вони дуже балували малого Г. Житецького.

У вченого також збереглися приємні спогади про друга батьків українського письменника Олександра Івановича Лоначевського-Петруняко ⁸, який пригощав ласощами малого Г. Житецького. «Высокий, красивый молодой человек, вечно веселый говорун-шутник, увлекающийся всем, начиная от радикальных учений и оканчивая лодочными катаниями по Днепру. Называли его все, и мы дети не стеснялись, Ломакой и с восторгом встречали его появление...» [8, арк. 12]. Серед яскравих спогадів про О. Лоначевського-Петруняко була подія, коли він запропонував малому Гнату переїхати до нього жити і за це пообіцяв повну діжку морозива. Г. Житецький спершу погодився на такі умови, але потім, коли дізналася його мати, Варвара Житецька, йому стало соромно. І після цього ще дуже довго Г. Житецький боявся, щоб «Ломака» ⁹ не забрав його.

В автобіографічній праці Г. Житецький також приділив увагу Є. К. Трегубову ¹⁰, великому приятелю свого батька, українському громадському діячеві, який згодом став його наставником та другом. У його пам'яті збереглися спогади про турботу Є. Трегубова, його послужливість, яка проявлялася в допомозі та піклуванні про дітей родини Житецьких. На той час найстаршому серед братів Г. Житецькому було шість років, а найменший брат Богдан тільки народився. Учений припускав, що, можливо, саме Є. Трегубов допомагав йому навчитися писати та читати, оскільки він любив застосовувати свої педагогічні навички в побуті. Автор спогадів зазначав Є. Трегубова як одного з найкращих діячів Старої Громади [7, с. 184]. Г. Житецький писав, що той був людиною спокійною, урівноваженого характеру, акуратним, помітним у громадських справах. Є. Трегубов всюди, за що брався, вносив лад, невтомну працю [7, с. 184].

У цьому джерелі мова йде також про родину Ковалевських, які мали дружні стосунки з Житецькими. Насамперед Г. Житецький згадував про ще одного українського громадського діяча, члена Старої

⁷ Митрофан Олександрович Константинович (1841–1897) — український громадський діяч, археолог, статський радник, член Старої громади.

⁸ Олександр Іванович Лоначевський-Петруняко (1841–1907) — український письменник, фольклорист, публіцист. Закінчив Київський університет.

⁹ Так називали О. І. Лоначевського-Петруняко.

¹⁰ Єлисей Купріянович Трегубов (1848–1920) — український культурний, громадський діяч, педагог. Його дружина — Антоніна Хоружинська, сестра Ольги Хоружинської (дружини Івана Франка).

громади М. В. Ковалевського та його дружину. Він писав: «Николай Васильевич¹¹, скромный, тихий невысокого роста, приветливый человек, впоследствии видный украинский социалист и беззаботный поклонник Драгоманова¹², учительствовал в Кадет[ском] корпусе, а его жена Марья Павловна¹³, сестра известного народника Василия Павловича Воронцова (журн[альный] псевдоним В. В.), шумная, подвижная брюнетка несколько цыганского типа, позже одна из видных „бунтарок“, осужденная по первому политическому процессу в Киеве 1879 года» [8, арк. 15]. Найяскравіший спогад, який викарбувався в пам'яті Г. Житецького про М. Ковалевську, — це її настанови, щоб Гнат не плував двох цариць Катерин, де першою була добра і гарна дружина Петра I, а інша була злою та роковою руйнівницею української свободи та гнобителькою українського народу.

Г. Житецький у своїй праці розповів про один трагікомічний епізод, який стався у них вдома під час одного із зібрань Старої громади. Учений згадував, що в приміщенні були невеликі кімнати. Гостям було тісно та жарко, і вони попросили відчинити двері в передпокій та на вулицю. Коли вони пізно вночі почали розходитися, то виявилось, що злодії, зайшовши у відчинені двері, пограбували передпокій, і гостям довелося повертатися додому без верхнього одягу. Таким чином Г. Житецький наголосив на вільній можливості зібрань Старої громади. «Таковы были простейшие нравы тех часов, когда еще не боялись филерского¹⁴ и полицейского наглядатаяства и доверчиво жили, не запираясь даже от ночных любителей чужих шинелей и пальто» [8, арк. 17].

Отже, автобіографічна праця Г. Житецького «Воспоминания и размышления о 70-х и 80-х годах прошлого века», яка збережена в архівних фондах Інституту рукопису НБУВ, є цінним біографічним джерелом про ранні роки життя вченого, вплив батька, його діяльності та оточення з представників наукового середовища на становлення Г. Житецького як майбутнього науковця та формування кола його друзів.

¹¹ Микола Васильович Ковалевський (1841–1897) — український громадський діяч, член Старої громади, друг Михайла Драгоманова.

¹² Михайло Петрович Драгоманов (1841–1895) — український публіцист, історик, філософ, економіст, літературознавець, фольклорист, громадський діяч, представник відомого роду українських громадських і культурних діячів Драгоманових.

¹³ Марія Павлівна Ковалевська (дівоче прізвище — Воронцова; 1849–1889) — народниця.

¹⁴ Філер (від фр. *fileur* — «той, хто стежить») — детектив, агент охоронного відділення або кримінально-розшукової поліції в Російській імперії кінця XIX — початку XX ст., в обов'язки якого входило проведення зовнішнього спостереження і негласний збір інформації про осіб, що становлять інтерес.

У зазначеній роботі подано три інформаційно-біографічні сегменти, а саме: генеалогія родини Житецьких, київська топографія крізь призму спогадів ученого та роль інтелектуального оточення в його житті. Г. Житецький дослідив генеалогічні корені своїх нащадків, які сягають XVIII ст., детально представив біографії своїх батьків, Павла та Варвари Житецьких, підкреслюючи духовне походження батька та дворянське — матері. У джерелі подано опис місцезнаходження київських помешкань Г. Житецького та передаються особисті враження автора. Тут знаходимо достовірну інформацію про зібрання Старої громади в помешканні Житецьких та цікаві особисті історії Г. Житецького про членів Старої громади, зокрема М. В. Ковалевського, М. О. Константиновича та їхні родини, учений згадує також про письменника О. І. Лоначевського-Петруняко та громадського діяча Є. К. Трегубова.

Отже, неопублікована автобіографічна праця Г. Житецького «Воспоминания и размышления о 70-х и 80-х годах прошлого века» має багатий інформаційний потенціал як біографічне джерело. У ній є цікаві біографічні епізоди з життя Г. Житецького, презентація яких дає змогу глибше осягнути внутрішній світ цієї особистості та заповнити прогалини невідомих сторінок життя вченого.

1. *Буряк Л. І.* Інсталяція як біографічний конструкт: Гнат Павлович Житецький [Текст] / Л. І. Буряк // Українська біографістика = *Biographistica Ukrainica* : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 2017. – Вип. 15. – С. 13–42. <https://doi.org/10.15407/ub.15.013>
2. *Буряк Л. І.* Ментальний світ інтелектуала модерної доби: Гнат Житецький [Текст] / Л. І. Буряк // *Ейдос : альм. теорії та історії іст. науки.* – Київ, 2016–2017. – Вип. 9. – С. 287–303.
3. *Буряк Л. І.* Один рік із життя жінки: штрихи до реконструкції жіночої біографії (з листів Варвари Семенівни Житецької до сина) [Текст] / Л. І. Буряк // Українська біографістика = *Biographistica Ukrainica* : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 2018. – Вип. 16. – С. 15–44. <https://doi.org/10.15407/ub.16.015>
4. *Герасименко Н.* Листи Г. П. Житецького: з епістолярної спадщини О. М. Лазаревського [Текст] / Н. Герасименко // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики : зб. наук. пр. – Київ, 2010. – Вип. 16. – С. 141–166.
5. *Дубровіна Л. А.* Гнат Житецький як засновник та перший керівник відділу рукописів ВБУ (1918–1929) [Текст] / Л. А. Дубровіна // *Вісник Харківської державної академії культури* : зб. наук. пр. Вип. 1 : Бібліотекознавство. Документознавство. Інформатика. – Харків : ХДАК, 1999. – С. 111–119.
6. *Житецький Г.* Одруження І. Франка [Текст] / Г. Житецький // *Україна.* – 1926. – Кн. 6 (20). – С. 172–175.
7. *Житецький І. Є. К. Трегубов* [Текст] / І. Житецький // *Україна.* – 1925. – Кн. 6 (15). – С. 184–185.

8. Інститут рукопису НБУВ. – Ф. І : «Літературні матеріали». Зібрання літературних творів і документів поч. ХІІ–ХХ ст. – Спр. 46880.
9. Сохань С. В. Внесок Г. П. Житецького в розробку перших нормативних документів для описування рукописних зібрань відділу рукописів ВБУ (20-ті роки ХХ ст.) [Текст] : збірка ЦАМ КДА / С. В. Сохань // Рукописна та книжкова спадщина України. – Київ, 2000. – Вип. 6. – С. 36–41.
10. Степченко О. П. Житецький Гнат Павлович. Член Тимчасового комітету для заснування ВБУ, завідуючий відділом рукописів Бібліотеки в 1918–1929 рр. [Текст] / О. П. Степченко // Українські вчені — фундатори спеціалізованих відділів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (1918–1934). – Київ, 2008. – С. 35–52.

REFERENCES

1. Buriak, L. I. (2017). Instaliatsiia yak biohrafichnyi konstrukt: Hnat Pavlovych Zhytetskyi [Installation as a Biographical Construct: Hnat Pavlovich Zhitetsky]. In *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 15, 13-42. <https://doi.org/10.15407/ub.15.013> [In Ukrainian].
2. Buriak, L. I. (2016-2017). Mentalnyi svit intelektuala modernoi doby: Hnat Zhytetskyi [Mental world of the modernist intellectual: Gnat Zhitetsky]. In *Eidos*, 9, 287-303. [In Ukrainian].
3. Buriak, L. I. (2018). Odyn rik iz zhyttia zhinky: shtrykhy do rekonstruksii zhinochoi biohrafii (z lystiv Varvary Semenivny Zhytetskoï do syna) [One year in the life of a woman: the reconstruction of a woman's biography (from the letters of Varvara Semenivna Zhytetska to her son)]. In *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 16, 15-44. <https://doi.org/10.15407/ub.16.015> [in Ukrainian].
4. Herasymenko, N. (2010). Lysty H. P. Zhytetskoho: z epistoliarnoi spadshchyny O. M. Lazarevskoho [Letters by G. P. Zhitetsky: from the epistolary heritage of O. M. Lazarevsky]. In *Spetsialni Istorychni Dystsypliny: Pytannia Teorii ta Metodyky*, 16, 141-166. [In Ukrainian].
5. Dubrovina, L. A. (1999). Hnat Zhytetskyi yak zasnovnyk ta pershyi kerivnyk viddilu rukopysiv VBU (1918–1929) [Gnat Zhitetsky as founder and first head of the NLU Manuscripts Department (1918–1929)]. In *Visnyk Khar'kivskoi Derzhavnoi Akademii Kultury*, 1, 111-119. [In Ukrainian].
6. Zhytetskyi, H. (1926). Odruzhennia I. Franka [Marriage of I. Franko]. In *Ukraina*, 6(20), 172-175. [In Ukrainian].
7. Zhytetskyi, H. (1925). Ye. K. Trehubov [E. K. Tregubov]. In *Ukraina*, 6(15), 184-185. [In Ukrainian].
8. Fond I: "Literaturni materialy". Zibrannia literaturnykh tvoriv i dokumentiv poch. 12–20 st. ["Literary materials". Collection of literary works and documents the beginning of the 12–20 centuries], Inventory 46880. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Kyiv, Ukraine. [In Russian].
9. Sohan, S. V. (2000). Vnesok H. P. Zhytetskoho v rozrobku pershykh normatyvnykh dokumentiv dlia opysuvannia rukopysnykh zibranykh viddilu rukopysiv VBU (20-ti roky 20 st.) [Contribution of G. Zhitetsky to the development of the first normative documents for describing the manuscript collections of the Manuscripts Department of the NLU (20s of 20 century)]. In *Rukopysna ta Knyzhkova Spadshchyna Ukrainy*, 6, 36–41. [In Ukrainian].

10. Stepchenko, O. P. (2008). Zhytetskyi Hnat Pavlovych. Chlen Tymchasovoho komitetu dlia zasnuvannia VBU, zaviduiuchyи viddilom rukopysiv Biblioteky v 1918–1929 rr. [Zhitetsky Gnat Pavlovich. Member of the Interim Committee for the Establishment of the NLU, Head of the Department of Manuscripts of the Library in 1918–1929]. In *Ukrainski vcheni – fundatory spetsializovanykh viddiliv Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho (1918–1934)* [Ukrainian scholars – founders of specialized departments of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine (1918–1934)] (pp. 35–52). Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

Стаття надійшла 28.10.2019 р.

PATYK Viktoriia, Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate of the Institute of Biographical Research of VNLU (Kyiv, Ukraine).

The unpublished work of H. P. Zhytetskyi as a source of research of the scientist's biography.

Presentation of biographies of historical figures is not possible without a thorough study of existing sources, both known and poorly researched. For scholars, autobiographical works are a valuable complement to the study of a particular historical figure and the presentation of a comprehensive biography.

This article is devoted to the autobiographical work of Hnat Zhytetskyi (1866–1929) “Memories and Reflections on the 70s and 80s of the Last Century” from the funds of the Institute of Manuscript of the VNLU (f. I, c. 46880). The author is a well-known figure of Ukrainian science of the second half of the nineteenth century - the first half of the twentieth century, scientist, historian, bibliologist, literary critic, graduate of the Faculty of History and Philology of Taras Shevchenko National University of Kiev, head of the Department of Manuscripts, and now is the Institute of Manuscripts of VNLU.

In the given work three informational-biographical segments are presented, namely genealogy of the Zhytetskyi family, Kiev topography through the lens of the scientist's memories and the role of the intellectual environment in his life. H. Zhitetsky examined the genealogical roots of his descendants, dating back to the eighteenth century. He elaborated on the biographies of his parents, Pavlo and Barbara Zhytetsky, emphasizing the spiritual origin of his father and the noble origin of his mother. The source describes the location of Kiev Zhytetskyi's apartments and transmits the author's personal impressions. Here we find reliable information about the Old Community gatherings in the Zhytetskyi apartment and interesting personal stories of H. Zhytetskyi about the members of the Old Community, including M. V. Kovalevsky, M. O. Konstantinovich and their families. The scientist also mentions the writer O. I. Lonachevsky-Petruniak and the public figure E. K. Tregubov.

In this work, certain important aspects of the life of H. Zhytetskyi are revealed, which fill the existing gaps in the widely known biography of the scientist. In addition, using this source you can accurately identify personal biographical data of members of the Zhytetskyi family, as well as find little-known facts and episodes from the biography of Hnat Zhytetskyi. Thus, H. Zhytetskyi's unpublished work has a rich information potential as a biographical source. It contains interesting biographical episodes from the life of H. Zhytetskyi, whose presentation makes it possible to delve deeper into both the inner world of the scientist and to fill in the gaps of unknown pages of the scientist's life.

Key words: Hnat Zhytetskyi, scientific work, biography, research, Institute of Manuscript VNLU.

ПАТЬК Виктория Васильевна, кандидат исторических наук, старший научный сотрудник Института биографических исследований НБУВ (Киев, Украина).

Неопубликованная работа И. П. Житецкого как источник исследования биографии ученого.

Презентация биографии исторических личностей невозможна без всестороннего изучения имеющихся источников, как уже известных, так и малоисследованных. Для ученых автобиографические работы являются ценным дополнением для исследования отдельной исторической фигуры и представления целостной биографии.

Данная статья посвящена автобиографической работе Игнатия Житецкого (1866–1929) «Воспоминания и размышления в 70-х и 80-х годах прошлого века» из фондов Института рукописи НБУВ (ф. I, д. 46880). Сам автор — известная фигура украинской науки второй половины XIX — первой половины XX в., научный деятель, историк, книговед, литературовед, выпускник историко-филологического факультета Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, заведующий отделом рукописей Всенародной библиотеки Украины (сейчас это Институт рукописи НБУВ).

В указанной работе представлены три информационно-биографических сегмента, а именно: генеалогия семьи Житецких, киевская топография сквозь призму воспоминаний ученого и роль интеллектуального окружения в его жизни. И. Житецкий исследовал генеалогические корни своих потомков, которые достигают XVIII в. Подробно представил биографии своих родителей, Павла и Варвары Житецких, подчеркивая духовное происхождение отца и дворянское — матери. В источнике дано описание местонахождения киевских квартир И. Житецкого и передаются личные впечатления автора. Здесь находим достоверную информацию о собрании Старой громады в доме Житецких и интересные личные истории И. Житецкого о членах Старой громады, в частности о Н. В. Ковалевском, М. А. Константиновиче и их семьях. Ученый вспоминает также о писателе А. И. Лоначевском-Петруняке и общественном деятеле Е. К. Трегубове.

В данной работе раскрываются некоторые важные аспекты из жизни И. Житецкого, которые заполняют имеющиеся пробелы в биографии ученого. Кроме того, на ее основе можно точно установить некоторые персональные биографические данные членов семьи Житецких, а также узнать малоизвестные факты и эпизоды из биографии Игнатия Житецкого. Итак, неопубликованная работа И. Житецкого имеет богатый информационный потенциал как биографический источник. В ней раскрыты интересные эпизоды из жизни И. Житецкого, исследование которых позволяет глубже понять внутренний мир ученого, восполнить пробелы неизвестных страниц его биографии.

Ключевые слова: Игнат Житецкий, научная работа, биография, исследование, Институт рукописи НБУВ.

*Тетяна Робертівна КАРОЄВА,
доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри історії та культури України
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(Вінниця, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5012-9513>*

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МАРГІНАЛІЙ У БІОГРАФІЧНИХ СТУДІЯХ (на прикладі маргіналії на книгах з бібліотеки П. О. Адріанова (1855–193?))

У статті зосереджується увага на найбільш важливих для збору біографічної інформації формах маргіналії, серед яких: власницькі написи, написи нараційного характеру (дарчі, купівельно-цінові написи або написи про інші обставини отримання книги), позначки впорядкування книгозбірні, власне маргіналії на полях тексту. Акцентується на тому, що всі форми, крім останньої, містять конкретну інформацію, яка майже завжди однозначна й не потребує додаткового трактування. Практика використання маргіналії для вивчення біографії маловідомого вченого ілюструється на прикладі колекції книг, що колись належали Павлу Олександровичу Адріанову (1855–193?), а нині зберігаються у відділі рідкісних і цінних видань Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва.

Ключові слова: маргіналія, маргіналістика, інскрипт, біографія, книга, особиста бібліотека.

Деякі люди пишуть на сторінках своїх книг, інші розглядають це як свавілля. Йдеться про особисті книгозбірні, а не загальнодоступні, де бібліотекарі активно борються з охочими писати. Практика додавання рукописних нотаток, або маргіналії, до книг триває століттями. Нині такі написи відстежують для того, щоб краще розуміти внутрішній світ їхніх авторів. Цей напрям досліджень оформився в маргіналістику, «яка вивчає, незалежно від часу появи, записи на полях, обкладинках та незаповнених сторінках рукописних і друківаних книг, що з'явилися після остаточного завершення авторської роботи над текстом або видання книги» [3]. Маргіналіями цікавляться книгознавці, історики, текстологи, біографи та ін. Для книгознавців будь-

який напис є тим елементом, який робить конкретний примірник видання оригінальним, розкриває історію його побутування, для істориків маргіналія — допоміжне джерело історичної інформації, для текстологів — самодостатній текст. Біографи розглядають її як додаткове джерело біографічної інформації про її автора чи адресата.

У вітчизняній традиції теоретичним аспектам маргіналістики увагу приділяли О. М. Апанович [1; 2], Я. Д. Ісаєвич [7, с. 141–173], М. Ф. Дмитрієнко та І. Н. Войцехівська [3; 4], І. О. Ціборовська-Римарович [12] та інші. Чимало дослідників описували маргіналії конкретних примірників видань. Серед новітніх досягнень зарубіжних вчених варто відзначити Х. Джексона, книжка якої «*Marginalia: Readers writing in books*» (2001) вже стала класичною [15]. Авторка вивчала феномен власне маргіналій — записів на полях книг, оскільки вони, на її думку, забезпечують унікальний інтимний погляд у читацький розум під час реагування на текст. Вона описала історію, психологію, частоту і мотиви, пов'язані зі зростанням популярності історичної маргіналії та ілюструвала її, використавши приклади з 2000 анотованих книг. Є також праці, у яких на основі аналізу маргіналій відомих історичних діячів (Вольтера [14], Джона Адамса [16], Адольфа Гітлера [18], Володимира Леніна [13]) конструюється їхня внутрішня інтелектуальна «кухня». Загалом у західній культурі простежується трепетне ставлення до нотаток у книгах, зроблених відомими людьми.

Оксфордський словник подає інформацію, що перше використання слова «маргіналія» фіксується в 1819 р. в журналі «*Blackwood*», хоча така практика відома ще з часів рукописання. Фахівці в галузі маргіналістики вже обговорили такі аспекти [9; 12; 15]:

- причини (соціальні, психологічні, наукові, навчальні, професійні, економічні, господарські тощо) появи маргіналій у різних типах текстів (нарративних, господарських, правових, наукових тощо) в різні періоди;
- форма та зміст маргінальних записів (автографи, дарчі написи, особисті резюме, виправлення, доповнення, уточнення, коментарі, малюнки, манікули, графічні позначки, спеціальні знаки і підкреслення для позначення важливих слів, фраз, речень і уривків тощо)
- логіка розташування маргіналій на сторінці конкретного рукопису чи книги;
- характер співвідношення маргіналій зі змістом основного тексту (такі, що стосуються самого тексту, його оцінки, й такі, що не стосуються тексту — нотатки з різноманітною інформацією);
- мета і завдання конкретних читацьких позначень;
- формування певних практик читання щодо конкретних типів текстів, їх поширення на інші типи текстів, причини та механізми цього процесу;

- графічна форма, техніка, засіб нанесення інформації (чорнило / олівець), особливо на давніх рукописних книгах;
- час написання;
- приналежність (авторство).

Дослідження маргіналій є практикою, яка досить давно поширена в науковому середовищі. З 1990-х рр. вона вийшла на принципово новий рівень, набула полідисциплінарного характеру, навіть стала магістральною темою кількох міжнародних конференцій та проектів [11, с. 215–218]. Метою пропонованої статті є репрезентація найбільш важливих форм маргіналій для накопичення біографічної інформації. Зауважимо, що йтиметься лише про маргіналії на книгах, оскільки можливі й дарчі/власницькі написи на документах/фотографіях/предметах.

Основним джерелом цієї публікації є маргіналії на книгах, що належали маловідомому дореволюційному вченому з провінції Павлу Олександровичу Адріанову (1855–193?), про якого збереглося небагато інформації. Саме в такій ситуації інформаційний потенціал маргіналій проявляється яскравіше. Книги з його бібліотеки нині зберігаються у відділі рідкісних і цінних видань Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва.

Маргіналіями вважаємо будь-які написи/позначки у книзі, а не лише безпосередню читацьку реакцію на текст, що розміщується на полях видання. У контексті історичної біографіки щодо вчених найбільш цінними з інформативного видаються такі форми маргіналій:

Власницькі написи, які фіксують право власності на книгу і мають певною мірою юридичне значення. Крім рукописного вигляду, вони можуть бути у вигляді штампу, екслібрису, рідше бібліотечних шифрів або топографічних позначок певної книгозбірні. Ці написи засвідчують походження книг із книгозбірні особи, інформують про попереднього власника примірника (особу чи інституцію), або навпаки, інформують про наступного власника книги. Можуть містити також інформацію про титулатуру власника, мету, дату, місце і ціну придбання книги.

Написи нараційного характеру, в яких висвітлюється спосіб і обставини надходження книг у власність особи. У цій групі чітко виокремлюються: дарчі, купівельно-цінові написи або написи про інші обставини отримання книги, наприклад, успадкування.

Дарчі написи, або інскрипти, об'єднують записи різного виду дарування. Це інформаційні самодостатні мовні повідомлення з чіткою метою, орієнтовані на адресата. Їхній текст залежить від ступеня близькості людей, обставин їхнього знайомства. Легко розрізняються формальний напис, зроблений колезі по роботі або вищестоящій

особі, і автограф, адресований близькій людині. Вони можуть бути різноманітними за жанром: написи-вітання, написи-спогади, зізнання в дружбі, свідчення пошани, вдячності і поваги, відгуки на певні події тощо. Написи, адресовані друзям або членам родини, можуть бути написані розмовною мовою, водночас трапляються приписані звороти мови, які свідчать про вшанування та відданість нижчої за соціальним статусом особи щодо вищої. Трапляються автографи з докладним перерахуванням заслуг і чеснот адресата, із зазначенням причини, через яку книга дарується саме цій людині. Невипадково соціолог літератури А. І. Рейтблат вважає інскрипт етикетною формулою особисто-публічних відносин [10, с. 163, 165]. Сам факт дару засвідчує позитивне ставлення до адресата (хоча можливе безадресне, безособове ставлення, якразим прикладом є автограф-сесії), але зміст, формула дарчого напису нюансує це ставлення.

Такий напис ілюструє соціальну взаємодію, професійні та приватні контакти особи (і дарувальника, і обдарованого), додає штрихи до її портрета та її середовища. Він може окреслити коло знайомств автора, характер взаємодії з адресатом напису (соціальну дистанцію, ієрархію), з'ясувати час перебування в конкретному місці (найчастіше дарувальника). Дати, які майже завжди присутні в дарчих написах, іноді дають змогу з'ясувати, з якого приводу було подаровано книгу. Вивчення власне інскрипту (його зміст, дата, населений пункт, місце його розташування, характер і спосіб його виконання та побутування) підштовхує до аналізу подарованої книги як об'єкту дарування. Що подаровано: книга чи відбиток статті, тематико-типологічна характеристика видання, рік і місце його друку [8, с. 283].

Купівельно-цінові написи. Вартість книг певною мірою може свідчити про матеріальне забезпечення власника. Відомості про місце купівлі та дату придбання досить поширені, зокрема й у власницьких написах. Для вивчення біографії вченого така фактографія може надати інформацію про географію та хронологію мандрів, локалізувати хронологію появи якихось ідей у спадщині науковця.

Нараційні записи можуть також містити інформацію про інші обставини отримання книги: успадкування, нагородження, обмін тощо.

Позначки **впорядкування книгозбірні** — топографічні наліпки, позначки, шифри, принцип систематизації — засвідчують ставлення власника до зібрання в цілому, розповідають про його спосіб систематизації фонду і про обізнаність власника із сучасними підходами до неї.

Ці форми написів містять конкретну інформацію, яка майже завжди однозначна, не потребує додаткового трактування, на відміну,

наприклад, від власне **маргіналій** на полях тексту. Такий вид записів скоріше характеризує внутрішній світ автора і потребує додаткових підтверджень за допомогою інших джерел, але в руках підготовленого науковця дає багато можливостей для інтерпретації. Слід звернути увагу на те, що з позицій історичної біографіки більше значення має зміст цих записів, а не місце та форма їх розміщення. Від дослідника ця форма записів потребує профільної до фаху особи, біографію якої вивчає, підготовки.

Вивчення фонду рідкісних і цінних видань Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тимірязєва привернуло увагу до книг, що походили з бібліотеки П. О. Адріанова. Сукупність провенієнцій дала змогу їх виокремити в окрему історико-книжкову колекцію. Обставини надходження книг до складу державної книгозбірні залишаються нез'ясованими.

На основі архівних матеріалів і довідників було з'ясовано деякі подробиці життя власника бібліотеки.

П. О. Адріанов народився десь у Західному Сибіру в родині дрібного чиновника з кантоністів. Середню освіту здобував у Томську. Закінчив Санкт-Петербурзький історико-філологічний інститут у 1876 р. і був направлений у наукове відрядження в Європу. Повернувшись, упродовж 1878–1890 рр. викладав у Ніжинському історико-філологічному інституті князя Безбородька, але через нез'ясовані обставини згодом обрав кар'єру чиновника [5]. Із 1890 р. служив окружним інспектором Оренбурзької шкільної округи. Саме тут у 1892 р. він упорядкував бібліотеку, замовивши шрифтовий екслібрис («штемпель») із написом «Окружный инспекторъ / Оренбургскаго учебнаго / округа / Павелъ Александровичъ / Адріановъ / дня 189... г. / № ...».

Із 12 листопада 1902 р. Адріанов почав службу помічником попечителя Київського навчального округу. Після 30-річної служби він отримав пенсію і в 1907 р. був переведений у розпорядження попечителя Київського навчального округу. Переїхав у Вінницю. Із 1909 р. виконував обов'язки директора Вінницької чоловічої гімназії, додатково з 1911 р. очолював педагогічну раду Вінницької міської 2-ї жіночої гімназії, із 1912 р. опікувався створенням Вінницького учительського інституту.

За радянської влади після закриття гімназій Адріанов очолював міські трудові школи, паралельно викладав латину у фармацевтичному технікумі, на акушерських курсах, медичних курсах, навіть керував курсами іноземних мов (1921–1923) [5]. Був членом РОБОСУ, профспілки наукових співробітників, де працював, а згодом очолював біографічну комісію [6, арк. 1-1зв], яка співпрацювала з біографічною

комісією ВУАН. Після 1929 р. відомостей про трудову діяльність Павла Олександровича не виявлено. Враховуючи поважний вік, ймовірно, він відійшов від активної роботи. Серед репресованих вінничан його ім'я також не знайдено.

Родина П. О. Адріанова була досить великою. Разом із дружиною Антоніною (1864–?) він виховав чотирьох дітей [5]. Серед них найбільш відома донька Варвара Адріанова-Перетц (1888–1972). На відміну від батька, який захоплювався античністю, вона все своє життя присвятила вивченню української та російської літератури і фольклору XI–XVIII ст. Хоча ще в 1914 р. Варвара Павлівна переїхала в Росію, але українська проблематика продовжувала входити до кола її наукових інтересів. У 1926 р. за вагомих внесок у дослідження давньої української культури її обрали членом-кореспондентом ВУАН, а вже згодом, у 1943 р., за наукові досягнення вона стала членом-кореспондентом АН СРСР.

Сам Павло Олександрович у 1880-х рр. друкував в «Известиях» Ніжинського історико-філологічного інституту кн. Безбородька наукові статті про Цицерона, Горація. Прекрасно знаючи стародавні мови, зокрема грецьку та латину, він практикувався в перекладах. Його переклад історичних праць Тіта Лівія, здійснений у 1890-х рр., неодноразово передруковувався і був рекомендований для використання в середніх навчальних закладах Російської імперії.

У фонді відділу рідкісних і цінних видань Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тимірязєва виявлено 37 томів з бібліотеки П. О. Адріанова, що містять 50 назв видань (3 конволюти). Ця колекція привертає увагу своїм змістом (антикознавчою тематикою) та хронологічними межами колекціонування (від початку XVI ст.). Ці обставини вирізняють її серед інших особистих зібрань вінницької інтелігенції початку XX ст.

Найдавнішим виданням адріановської бібліотеки є твори Горація 1519 р. друку. Цей палеотип побачив світ у друкарні відомого французького гуманіста і письменника Йоссе Баде (1462–1535) у Парижі, якого вважають одним із піонерів гуманістичного напрямку друкарства у Франції. Видання відтворює той текст творів Горація, що редагувався славетною Новою Альдовою академією — гуртком гуманістів, які об'єдналися навколо відомого венеціанського друкаря Альда Мануція. Книга, згідно з власницьким написом, була придбана Адріановим 1876 р. у Бонні, ймовірно, під час стажування в німецьких університетах. Це підтверджує також збірка віршів Катулла (Берлін, 1874), до якої приплетено 9 аркушів тексту лекції професора берлінського університету І. Валена, якого Павло Олександрович слухав у травні 1876 р. Чисельні маргіналії (коментарі, спроби перекладу,

довідки) ілюструють подальшу роботу з текстами Катулла. Значущість творчості Горація для вченого засвідчує й наявність іншого видання творів поета, із коментарями Бернеллі, надрукованого 1728 р. в Амстердамі. Обидва друки містять численні маргіналії власника на полях.

Так само й двотомник творів Аристотеля, що мав паралельний друк грекою та латиною. Книга вийшла 1597 р. у Ліоні. У 1861 р. вона належала невідомому нам М. Соловійову, а з часом потрапила до збірки Павла Олександровича.

Завдяки вивченню дарчих написів на книгах з'ясовано, що Адріанов підтримував систематичні зв'язки з тогочасними видатними російськими вченими-антикознавцями.

Василь Васильович Латишев (1855–1921), петербуржець, академік Імператорської Академії наук, епіграфіст регулярно відправляв однокурснику Павлу Олександровичу свої праці: і окремі видання, і відбитки статей. Якщо присилав авторські публікації, то дарчі написи робив латиною, якщо свої переклади — російською. Усього виявлено 10 його праць з інскриптами [17, с. 41–42].

Член-кореспондент Імператорської Академії наук, державний діяч Григорій Едуардович Зенгер (1853–1919) є автором 12 праць з бібліотеки Адріанова [17, с. 31–32]. Імовірно, вони потоваришували під час роботи в Ніжинському інституті. Стосунки підтримували з 1880-х рр., і навіть тоді, коли Г. Е. Зенгер став міністром народної освіти Російської імперії. Контакти, безумовно, були регулярними в 1890-х рр., коли в дарчих написах йшлося навіть про побажання швидшого одужання Адріанова. Крім того, Г. Е. Зенгер дарував і відбитки своїх статей. Усі дарчі написи були зроблені російською мовою. Системність контактів між приятелями дає змогу припустити, що за допомогою П. О. Адріанова міська влада улагоджувала питання з відкриттям у Вінниці вчительського інституту та чергових середніх навчальних закладів. Павло Олександрович як міський гласний звертався по допомогу до Г. Е. Зенгера, і закономірно на організаційному етапі очолював ці заклади. Показово, що лише одне звернення міської влади (про відкриття середнього технічного училища) не завершилося позитивною відповіддю Міністерства народної освіти. І у 1910-х рр. Вінниця перетворилася в освітянський центр Подільської губернії.

З елліністом Антоном В'ячеславовичем Добіашем (1846–1911), професором Ніжинського історико-філологічного інституту, Адріанов також кілька років працював разом. З огляду на зміст дарчого напису на книзі, що містила матеріали докторської дисертації, стосунки між ними були насамперед ділові, оскільки напис починався з офіційної

титулатури адресата [17, с. 27]. Водночас Добіаш відправив свою книгу Адріанову в Оренбург.

Факт підтримки контактів між колишніми колегами по Ніжинському інституту цікавий і з огляду на те, ким стали їхні доньки. Про В. П. Адріанову-Перетц уже згадувалося, ще треба назвати історика-медієвіста О. А. Добіаш-Рождественську (1874–1939) та літературознавця-пушкініста Т. Г. Цявловську (1897–1978) і М. Г. Ашукіну (1894–1980), доньок Г. Е. Зенгера.

Із киянином Юліаном Андрійовичем Кулаковським (1855–1919), членом-кореспондентом Імператорської Академії наук Адріанов також підтримував стосунки, навіть уже будучи пенсіонером, про що свідчить дарчий напис 1907 р. [17, с. 39–40].

Отже, Павло Олександрович серйозно ставився до майбутньої наукової кар'єри, витрачав чималі гроші для придбання палеотипів, які вже наприкінці XIX ст. були рідкістю і дорого коштували. Попри подальшу чиновницьку кар'єру, він продовжував підтримувати наукові контакти з колегами, вочевидь, продовжуючи цікавитися новинами з відповідних галузей. Як міський гласний, ймовірно, використовував свої особисті зв'язки, щоб розв'язувати міські справи в освітній сфері. На жаль, глибину і широту фахових записів на краях книг оцінити складно, вони потребують подальшого профільного вивчення. Сама колекція засвідчує існування глибокого інтелектуального і духовного життя в повітовому місті.

1. *Апанович Е.* Вкладные, владельческие, дарственные записи и приписки переписчиков XVI–XVIII в. на рукописных книгах ЦНБ АН УССР [Текст] / Е. Апанович // История книги и издательского дела : сб. науч. тр. – Л., 1977. – С. 22–52.
2. *Апанович Е. М.* Исторические записи на старопечатных и рукописных древних книгах [Текст] / Е. М. Апанович // История СССР. – 1979. – № 2. – С. 151–161.
3. *Войцехівська І. Н.* Маргіналістика [Текст] / І. Н. Войцехівська, М. Ф. Дмитрієнко // Енциклопедія історії України. Т. 6. – Київ, 2009. – С. 504.
4. *Войцехівська І. Н.* Маргіналістика [Текст] / І. Н. Войцехівська, М. Ф. Дмитрієнко // Спеціальні історичні дисципліни : довідник : навч. посіб. – Київ : Либідь, 2008. – С. 350–358.
5. Державний архів Вінницької області. – Ф. Р-256. – Оп. 2. – Спр. 8. – 2 арк.
6. Державний архів Вінницької області. – Ф. Р-522. – Оп. 1. – Спр. 150. – 5 арк.
7. *Ісаєвич Я.* Літературна спадщина Івана Федорова [Текст] / Я. Ісаєвич. – Львів : Вища шк., 1989. – 191 с.
8. *Кароєва Т. Р.* Інскрипт як історичне джерело [Текст] / Т. Р. Кароєва // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія : Історія. – Вінниця, 2018. – Вип. 26. – С. 282–286.

9. Поздеева И. В. Конкретно-исторические знания и искусство истории (историческая информация записей на книгах) [Текст] / И. В. Поздеева // Книга : Исследования и материалы. – М., 1995. – Сб. 71. – С. 97–115.
10. Рейтблат А. И. К социологии инскрипта [Текст] / А. И. Рейтблат // Писать поперек: ст. по биографике, социологии и истории литературы / А. И. Рейтблат. – М., 2014. – С. 157–165.
11. Сидоров А. И. Маргиналии на полях рукописей с трудами по истории: культура текста и практики чтения в Западной Европе IX–XIII вв. [Текст] / А. И. Сидоров // Средние века : исследования по истории Средневековья и раннего Нового времени. – М., 2014. – Вып. 75 (3–4). – С. 214–244.
12. Ціборовська-Римарович І. Маргінальні записи стародруків із книгозбірень католицьких монастирів XVI–XVIII ст. на етнічних українських землях як джерело до історії формування монастирських бібліотечних фондів [Текст] / І. Ціборовська-Римарович // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2010. – Вип. 28. – С. 266–286.
13. Шарпапов-Антонов Ю. П. Изучение В. И. Лениным исторических источников и литературы. Вопросы методологии и методики (1917–1923 гг.) [Текст] : автореф. дис. на соискание уч. степ. д-ра ист. наук / Ю. П. Шарпапов-Антонов. – М., 1977. – 44 с.
14. Corpus des notes marginales de Voltaire [Text] : in 10 vols. – Berlin : Akademie-Verlag, 1979–1995 ; Oxford : Voltaire Foundation, 2003– .
15. Jackson H. J. Marginalia: Readers writing in books [Text] / H. J. Jackson. – New Haven, CT : Yale University Press, 2001. – 324 p.
16. Jackson H. J. John Adams's marginalia then and now [Text] / H. J. Jackson // The libraries, leadership, & legacy of John Adams and Thomas Jefferson / R. C. Baron & C. E. Wright (Eds.). – Golden, CO : Fulcrum Publishing, 2010. – P. 59–80.
17. Litera scripta manet : каталог автографів на книгах відділу рідкісних і цінних видань Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва [Текст] / уклад. Т. Р. Кароєва. – Вінниця, 2016. – 88 с.
18. Ryback T. W. Hitler's private library: The books that shaped his life [Text] / T. W. Ryback. – New York, NY : Alfred A. Knopf, 2008. – 304 p.

REFERENCES

1. Apanovich, E. (1977). Vkladnye, vladelcheskie, darstvennye zapisi i pripiski perepisnikov 16-18 v. na rukopisnykh knigakh TcNB AN USSR [Donative, ownership and possessory inscriptions, deeds of a gift and additions of copyists of the 16th-18th centuries made in manuscript books repositied in CSL of AS of UkrSSR]. In *Istoriia knigi i izdatelskogo dela* [History of books and publishing trade] (pp. 22-52). Leningrad, Russia. [In Russian].
2. Apanovich, E. M. (1979). *Istoriicheskie zapisi na staropechatnykh i rukopisnykh drevnikh knigakh* [Historical inscriptions made in old printed books and in ancient manuscript books]. In *Istoriia SSSR*, 2, 151-161. [In Russian].
3. Voitsekhivska, I. N., & Dmytriienko, M. F. (2009). Marhinalistyka [Marginalistics]. In *Entsyklopediia istorii Ukrainy* [Encyclopedia of the history of Ukraine] (Vol. 6, p. 504). Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

4. Voitsekhivska, I. N., & Dmytrienko, M. F. (2008). Marhinalistyka [Marginalistics]. In *Spetsialni istorychni dystsypliny* [Special historical disciplines] (pp. 350-358). Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
5. Fond R-256, Inventory 2, Unit 8. State Archives of Vinnytsia Region. Vinnytsia, Ukraine. [In Ukrainian].
6. Fond R-522, Inventory 1, Unit 150. State Archives of Vinnytsia Region. Vinnytsia, Ukraine. [In Ukrainian].
7. Isaievych, Ya. (1989). Marhinalii – vazhlyve dzherelo z istorii ta kultury [Marginalia as an important historical and cultural source]. In Ya. Isaievych. *Literaturna spadshchyna Ivana Fedorova* [Literary heritage of Ivan Fedorov]. Lviv, Ukraine: Vyshcha shkola. [In Ukrainian].
8. Karoieva, T. R. (2018). Inskrypt yak istorychne dzherelo [Inscription as a Historical Source]. In *Naukovi Zapysky Vinnytskoho Derzhavnoho Pedagogichnoho Universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istorii, 26, 282-286*. [In Ukrainian].
9. Pozdeeva, I. V. (1995). Konkretno-istoricheskie znaniia i iskusstvo istorii (Istoricheskaia informatsiia zapisei na knigakh) [Specific historical knowledge and the art of history (Historical information contained in records made in books)]. In *Kniga: Issledovaniia i Materialy, 71, 97-115*. [In Russian].
10. Reytblat, A. I. (2014). K sotciologii inskripta [On sociology of inscription]. In A. I. Reytblat. *Pisat poperek: stati po biografike, sotciologii i istorii literatury* [Crosswise writing: papers on biographical researches, sociology and history of literature] (pp. 157-165). Moscow, Russia. [In Russian].
11. Sidorov, A. I. (2014). Marginalii na poliakh rukopisei s trudami po istorii: kultura teksta i praktiki chteniia v Zapadnoi Evrope 9-13 vv. [Marginal notes made on manuscripts with historical works: Text culture and reading practices of Western Europe in the 9th-13th centuries]. In *Srednie Veka: Issledovaniia po Istorii Srednevekovia i Rannego Novogo Vremeni, 75(3-4), 214-244*. [In Russian].
12. Tsihorovska-Rymarovych, I. (2010). Marhinalni zapysy starodrukiv iz knyhozbiren katolytskykh monastyriiv 16-18 st. na etnichnykh ukrainskykh zemliakh yak dzherelo do istorii formuvannia monastyrsykykh bibliotechnykh fondiv [Marginal notes made in old printed books from book collections of Catholic Monasteries of the 16th-18th centuries located on Ukrainian ethnic lands as a source for historical researches on formation of monasterial library stocks]. In *Naukovi Pratsi Natsionalnoi Biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho, 28, 266-286*. [In Ukrainian].
13. Sharapov-Antonov, Iu. P. (1977). *Izuchenie V. I. Leninyim istoricheskikh istochnikov i literatury. Voprosy metodologii i metodiki (1917-1923 gg.)* [Studying of historical sources and literature by V. I. Lenin. Matters of methodology and technique (1917-1923)] (Extended abstract of Doctoral dissertation (History)). Moscow, Russia. [In Russian].
14. *Corpus des notes marginales de Voltaire (Vols. 1-10). (1979-1995, 2003-)*. Berlin: Akademie-Verlag; Oxford: Voltaire Foundation. [In French].
15. Jackson, H. J. (2001). *Marginalia: Readers writing in books*. New Haven, CT: Yale University Press. [In English].
16. Jackson, H. J. (2010). John Adams's marginalia then and now. In R. C. Baron, & C. E. Wright (Eds.). *The libraries, leadership, & legacy of John Adams and Thomas Jefferson* (pp. 59-80). Golden, CO: Fulcrum Publishing. [In English].

17. Karoieva, T. R. (Ed.). (2016). *Litera scripta manet: kataloh avtohrافiv na knyhakh viddilu ridkisnykh i tsinnykh vydan Vinnytskoi OUNB im. K. A. Timiriazieva* [Litera scripta manet: catalogue of autographs made in books repositied in the Department of Rare and Valuable Editions of the Vinnytsia Regional General-purpose Scientific Library named after K. A. Timiriazev]. Vinnytsia, Ukraine. [In Ukrainian].
18. Ryback, T. W. (2008). *Hitler's private library: The books that shaped his life*. New York, NY: Alfred A. Knopf. [In English].

Стаття надійшла 02.07.2018 р.

KAROYEVA Tetiana, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of History and Culture of Ukraine at Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Vinnytsia, Ukraine).

Information potential of marginalia for biographical studies (exemplified by marginal notes made in books from private library of P. O. Adrianov (1855–193?)).

Marginalia have been used by scientists as information source since the second part of the 19th century. They have already deliberated such aspects of marginalistics as causes of marginalia origin in various text types; form and content of marginal notes; logic of marginalia layout on certain manuscript or book page; nature of correlation between marginalia and basic text content; goals and objectives of certain readers' marks; formation of certain reading practices related to specific text types and spreading of them to other content types, causes and mechanisms of that process; graphic form, technique, means used for inscribing; time period, and paternity (authorship).

In the proposed publication, attention is focused on marginalia forms that are mostly in demand for biographical data collection. It is suggested to focus on the following forms: ownership inscriptions and notes of narrative nature (commemorative inscriptions, notes relating to purchase and price or inscriptions relevant to other circumstances of book acquisition), marks made or collating of library, and proper marginalia at page margins. It is emphasized that unlike the last form all other ones contain specific information that almost always is unequivocal and don't require any additional elucidation. Marginalia themselves should be additionally interpreted and studied.

Practice of marginalia use for studying of a person's biography is exemplified by collection of books that formerly belonged to rather incomprehensible scientist Pavlo Oleksandrovych Adrianov (1855–193?) and currently repositied in the Department of Rare and Valuable Editions of the Vinnytsia Regional General-purpose Scientific Library named after K. A. Timiriazev.

Key words: marginalium, marginalistics, inscription, biography, book, library.

КАРОЕВА Татьяна Робертовна, доктор исторических наук, доцент, профессор кафедры истории и культуры Украины Винницкого государственного педагогического университета имени Михаила Коцюбинского (Винница, Украина).

Информационный потенциал маргиналий для биографических исследований (на примере маргиналий на книгах из библиотеки П. А. Адрианова (1855–193?)).

Маргиналии как источник информации используются учеными со второй половины XIX в. Уже обсуждены такие аспекты маргиналистики: причины

появления маргиналий в различных типах текстов; форма и содержание маргинальных записей; логика расположения маргиналий на странице конкретной рукописи или книги; характер соотношения маргиналий с содержанием основного текста; цель и задачи конкретных читательских обозначений; формирование определенных практик чтения по отношению к конкретным типам текстов, их распространение на другие типы текстов, причины и механизмы этого процесса; графическая форма, техника, средства нанесения информации; время написания; принадлежность (авторство).

В предлагаемой публикации внимание сосредоточивается на наиболее востребованных формах маргиналий для сбора биографической информации. Предлагаются следующие формы: владельческие надписи, надписи нарративного характера (дарственные, покупательно-ценовые надписи или надписи о других обстоятельствах получения книги), следы упорядочения библиотеки, собственно маргиналии на полях текста. Акцентируется на том, что в отличие от последней формы остальные содержат конкретную информацию, которая почти всегда однозначна, не требует дополнительного трактовки. Сами маргиналии нужно интерпретировать и изучать отдельно.

Практика использования маргиналий для изучения биографии малоизвестного ученого иллюстрируется на примере коллекции книг, некогда принадлежавших Павлу Александровичу Адрианову (1855–193?), которые ныне хранятся в отделе редких и ценных изданий Винницкой ОУНБ им. К. А. Тимирязева.

Ключевые слова: маргиналия, маргиналистика, инскрипт, биография, книга, личная библиотека.

ІСТОРИЯ І КУЛЬТУРА КРИЗЬ ПРИЗМУ БІОГРАФІКИ

УДК 929(477) Кравченко"1920/1931"
DOI <https://doi.org/10.15407/ub.18.257>

*Сергій Миколайович МІЩУК,
доктор історичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ
(Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3615-7512>*

НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ ВОЛИНІ В НАУКОВИХ СТУДІЯХ ВАСИЛЯ КРАВЧЕНКА (1920–1931 рр.)

Висвітлено внесок відомого українського етнографа, фольклориста, музеєзнавця, народознавця та громадського діяча Василя Григоровича Кравченка (1862–1945) в дослідження національних меншин Волині — поляків, німців, євреїв та чехів. Окреслено власне бачення ученим методики проведення наукових досліджень, запису фольклорного матеріалу, функцій та завдань дослідників. Доведено важливе значення співпраці В. Кравченка з Всеукраїнською академією наук під час його активної участі в академічних дослідницьких програмах. Наголошено, що неординарна постать ученого за-слуговує на всебічне висвітлення та запропоновано перспективи ретельного дослідження участі В. Кравченка в українознавчих студіях і науковому житті.

Ключові слова: Василь Кравченко, Всеукраїнська академія наук, наукова діяльність, етнографічні дослідження, Волинь, національні меншини.

Зростання суспільного інтересу в ХХІ ст. до історико-біографічних студій як органічного складника соціогуманітаристики стало прикметною ознакою наукового дискурсу і відображенням духовних та інтелектуальних процесів, що відбуваються в науковому середовищі України. Упродовж усього періоду існування незалежної України активно вивчається життєвий шлях та наукова й організаційно-громадська діяльність українських учених. Всебічне виявлення і вивчення їхніх біографій і наукової спадщини набуває надзвичайної актуальності та сприяє створенню найбільш повного сучасного інформаційного ресурсу, його збереження й популяризації в суспільстві.

У цьому сенсі набуває актуальності вивчення внеску В. Г. Кравченка в українознавство та українське наукове життя. Етнограф, фольклорист, народознавець, культурно-просвітницький діяч Василь Григорович Кравченко (1862–1945) відомий широкому науковому загалу України. Непересічна постать ученого, його біографія, наукова діяльність і творча спадщина не залишилися поза увагою українських дослідників [2; 5; 6; 7; 8], однак вони ще недостатньо висвітлені й потребують подальшого вивчення.

Матеріали про постать В. Г. Кравченка увійшли до низки енциклопедичних та біобібліографічних видань, а саме: «Радянська енциклопедія історії України» (Київ, 1970. Т. 2. С. 493), «Енциклопедія історії України» (Київ, 2008. Т. 5. С. 270–271), «Енциклопедія сучасної України» (Київ, 2014. Т. 15. С. 129–130), «Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець XIX ст. – 1941 р.) : матеріали до біобібліографічного словника» (авт.-уклад. Л. В. Гарбар ; відп. ред. Л.А. Дубровіна ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису. Київ : НБУВ, 2017. С. 230–231) та ін.

Біографічна довідка. Кравченко Василь Григорович (1862–1945) народився в м. Бердянську в сім'ї робітника. Закінчив із золотою медаллю вчительський інститут (Феодосія, 1880). Після закінчення юнкерської школи в Одесі (1882) був направлений до Рильського полку (Острог Волинської губ., 1882–1891). Працював наглядачем прикордонної охорони на австрійському кордоні (1892–1898), старшим помічником наглядача 1-го округу Волинського губернського акцизного управління (Житомир, з 1898). У цей час розпочав активну збирацьку роботу, робив записи про побут, звичаї, вірування та фольклор волинян та активно веде листування з Б. Грінченком.[4] За його порадою збирає та публікує свої розвідки в «Етнографічних матеріалах» (Чернігів, 1895–1899). У 1900 р. через службові потреби переїхав до Житомира та одразу долучився до місцевого суспільно-політичного і наукового життя. Зокрема, взяв участь в організації Товариства дослідників Волині та деякий час очолював його етнографічну секцію. Також долучився до створення Музею Товариства дослідників Волині і тривалий час завідував етнографічним відділом музею та керував аспірантурою відділу. Етнографічна діяльність В. Кравченка була високо оцінена — у 1912 р. вченому присвоїли звання професора етнографії. Разом із В. Новицьким, О. Петровським та В. Квіткою був одним з організаторів філії «Просвіти» в Житомирі. Після Лютневої революції 1917 р. брав активну участь у політичному житті міста. 1918 р. зазнав переслідувань гетьманської влади та німецької військової адміністрації, згодом — окупаційних польських військ. Відійшовши від політичного життя, В. Кравченко зосереджується на збереженні музейних цінностей.

З утвердженням у Житомирі радянської влади та проголошенням в УСРР курсу на «українізацію» В. Кравченко поновив свою наукову та музейну діяльність. Працюючи завідувачем етнографічного відділу Волинського науково-дослідного музею (нині Житомирський краєзнавчий музей), він розробив і реалізував широку програму етнографічних досліджень Волині, вивчав матеріальну й духовну культуру корінного місцевого населення та численних груп національних меншин. Залучав до цієї роботи вчителів, учнів, студентів та місцевих

ентузістів. В. Кравченко був засновником численних етнографічних гуртків та музейних осередків у краї. У цей час він викладав на Житомирських вищих педагогічних курсах та в Житомирському педагогічному технікумі. Перебуваючи на Волині, В. Кравченко брав активну участь у дослідницьких програмах ВУАН: тісно співпрацював із Комісією для вивчення звичаєвого права України, Кабінетом примітивної культури та народної творчості, Комісією історичної писемності та Кабінетом національних меншостей, був засновником Житомирського Бюро Комісії біографічного словника.

Упродовж 1921–1924 рр. В. Кравченко завідував бібліотекою Волинського Інституту народної освіти. У цей період він самовіддано рятує масиви книжок із ліквідованих приватних бібліотек та впорядковує їх у книгозбірні Інституту.

У 1920-х рр. В. Кравченко приділяє основну увагу етнографічним дослідженням та музейній роботі. Учений вважає, що дослідження етнокультури й формування музейної експозиції має бути одним нерозривним процесом [1, с. 84–98]. Зростання етнографічних музейних збірок В. Кравченко пов'язує безпосередньо із планомірним вивченням етнокультури Волині та розгортанням мережі краєзнавчих музеїв і товариств. Мережу сільських і шкільних музеїв учений розглядав як важливі освітні та виховні центри.

Період плідної наукової роботи вченого закінчується наприкінці 1920-х років, із початком розгортання масових репресій радянської влади проти української інтелігенції. В. Кравченко зазнав арешту та переслідувань у місцевій пресі і на роботі. Тому, за пропозицією Д. Яворницького, у 1931 р. переїхав на роботу до Дніпропетровська, де очолив етнографічний відділ музею (нині Дніпропетровський історичний музей імені Д. Яворницького). Однак і в Дніпропетровську зазнав переслідувань та разом з Д. Яворницьким був звільнений із роботи. Щоб уберегтися від подальших переслідувань, переїздить до сина Михайла в Ростов-на-Дону. Тут він брав активну участь у суспільному житті міста. Відрадою вченому було опрацювання раніше зібраних етнографічних матеріалів та підготовка їх до друку. Арешт сина, матеріальна скрута, неможливість влаштуватися за фахом на роботу — усе це підірвало його здоров'я. У 1945 р. В. Кравченко пішов із життя, заповівши свій архів Академії наук УРСР.

На сучасному етапі розвитку гуманітарних знань помітно зростає роль соціогуманітаристики як невід'ємної частини наукової системи. Сучасне суспільство визнає різні етнічні групи, а це означає, що воно потребує конструювання власного минулого. Національні, регіональні, релігійні та локальні культурні ідентичності нині описуються як більш-менш стабільні спільноти і розглядаються як сутності, що залежать від подій, змін і конфліктів, пов'язаних із глобалізацією, міграцією та іншими політико-економічними, культурними і релігійними процесами. Сьогодні зростає суспільний інтерес до минулого в цілому та мешканців національних одиниць зокрема, а також і до історико-біографічних студій.

Подальший гармонійний розвиток України зокрема залежить і від виваженої національної політики, яка має забезпечити, нарівні з розвитком титульної нації, розвиток етнічних меншин. Як суверенна, правова і демократична держава, Україна може відбутися лише за умови

гармонізації та гуманізації міжнаціональних відносин, забезпечення дедалі повнішого задоволення національно-культурних та інших потреб усіх етносів, що проживають на її території. На початку 90-х років ХХ ст. в Україні активізувалися національні рухи, почали відроджуватися товариства етнічних меншин, у тому числі й польські, німецькі, єврейські та чеські. В умовах розвитку сучасної України виняткового значення набуває дослідження історії національних меншин, відродження та збереження багатовікових культурних традицій численних народів, що тут проживають.

Наукове дослідження економічних, культурно-освітніх, соціально-побутових, мовних та інших сторін життя національних меншин України в 1920-х — на початку 1930-х рр. здійснювали різноманітні наукові установи та багато вчених. Етнографічна комісія ВУАН більше десяти років проводила численні експедиції та організовувала етнографічні осередки в різних регіонах України.

Із 1929 р. при Етнографічній комісії ВУАН з ініціативи академіка А. Лободи почав працювати Кабінет національних меншини на чолі з Є. Рихліком, завданням якого було здійснювати етнографічні описи культури та побуту етнічних груп у взаємовпливах з українською культурою. Завданням Кабінету було також забезпечення ідеологічного впливу на їх «класове виховання» і підвищення «політичної свідомості». Співробітники Кабінету здійснювали експедиції для дослідження етнокультурних особливостей багатьох національних меншини України. Протягом 1920-х рр. за дорученням Етнографічної комісії співробітники Кабінету одними з перших досліджували чеські меншини, переважно на Волині.

Волинь посідала важливе місце в науковій й організаційно-громадській діяльності Василя Кравченка. Важливим аспектом наукових студій ученого під час проживання в Житомирі стало дослідження життя та побуту національних меншин Волині — поляків, німців, євреїв та чехів. Просвітницька і педагогічна діяльність В. Кравченка в 1920–1931 рр. поєднувалася з науково-дослідною працею на посаді завідувача етнографічного відділу Волинського науково-дослідного музею. Він розробив і реалізував широку програму етнографічних досліджень краю, вивчав матеріальну і духовну культуру населення, а також численних груп національних меншин. Відділ почав проводити експедиції із середини 1922 р. за попередньо розробленими планом і програмами. У своїх працях учений окреслив власне бачення методики проведення наукових досліджень, запису фольклорного матеріалу, функцій та завдань дослідників і чільне місце відводив створенню музею. В. Кравченко вважав, що експозиція етнографічного відділу мала складатися з українського, польського, німецького, єврейського та чеського підвідділів.

В. Кравченко підтримував та обстоював комплексний підхід до проведення досліджень конкретних явищ матеріального та духовного буття народу. Одним з перших В. Кравченко відгукнувся на потребу піднесення краєзнавчого руху. Учений рекомендував поділити краєзнавчі осередки на три секції: 1) природничо-географічну; 2) соціально-економічну; 3) етнографічну (побутову), кожна з яких мала бути діяти за попередньо розробленим чітким планом. Розподіл давав змогу ефективно організувати роботу, якнайширше охопити об'єкт дослідження та сформувати струнку систему розподілу функціональних обов'язків серед дослідників. Учений розробив низку краєзнавчих запитальників: для обстеження окремих поселень, вивчення економічних укладу життя народу тощо.

Створення чіткого та якісного плану вивчення об'єкту передбачало, за В. Кравченком, якнайширше попереднє опрацювання відповідної до теми дослідження наукової літератури та дотичних матеріалів, обстеження місця майбутніх польових робіт. Такий підхід забезпечував всебічне вивчення обраного об'єкту, давав змогу попереджувати можливі прорахунки і завчасно ефективно розподіляти завдання серед учасників досліджень.

Дослідження об'єктів В. Кравченко здійснював сам та рекомендував проводити його за чіткими і логічними програмами. Учений протягом усієї наукової діяльності розробив близько ста різних за тематикою програм, зокрема щодо занять населення, народних знань, релігійного побуту, народного звичаєвого права тощо. Деякі з розроблених ученим програм були надруковані, як-то «Програма для вивчення гончарства», що була опублікована в журналі «Краєзнавство»¹. В. Кравченко вважав, що якісний план та програма — це половина виконаного завдання, а тому надавав цьому питанню надзвичайно належну увагу. Досвідчений учений залучав до складання планів і програм молодих дослідників та закликав колег наслідувати його приклад. В. Кравченко зазначав, що ідеальних планів і програм не буває. Під час проведення досліджень усі недоліки стають помітними і під час виконання легко виправляються [2, с. 68].

У цей період В. Кравченко організував серію досліджень із залученням своїх учнів поселень, колгоспів, фабрик Волині, Київщини та Полтавщини, зокрема й місць проживання національних меншин. На Житомирщині вивчали низку населених пунктів: у 1924 р. було проведено ряд експедицій у Троянів, протягом 1924–1925 рр. досліджувалося село Баришівка, а у 1927 р. здійснено ґрунтовне вивчення

---

¹ *Кравченко В.* Програма для вивчення гончарства [Текст] / В. Кравченко // *Краєзнавство*. – 1927. – № 2–3. – С. 21–28.

польського села Дідковичі. Про результати досліджень повідомлялося на засіданні Етнографічної комісії ВУАН.

Як завідувач етнографічного відділу Волинського науково-дослідного музею В. Кравченко підтримував зв'язки з Кабінетом національних меншостей при Етнографічній комісії ВУАН. Учений надсилав дані про результати експедицій та свої наукові роботи. Кабінет національних меншостей надавав посильну матеріальну допомогу для проведення етнографічних досліджень. Етнографічний відділ, очолюваний В. Кравченком, відповідно до розробленого п'ятирічного плану, комплексно і детально обстежував райони компактного проживання національних меншин, зокрема поляків, німців, євреїв та чехів Волині.

Волинь належала до регіонів України, де впродовж тривалого періоду поряд з українським населенням компактно проживали етнічні громади поляків, німців, чехів, євреїв та інші національні меншини.

У процесі районування, який проводила радянська влада, до 1931 р. в Україні нараховувалося 25 національних районів, зокрема на Волині було утворено два національні райони — Мархлевський польський (1925) та Пулинський німецький (1930). Вони були переважно сільськогосподарськими з незначним розвитком промисловості (невеликі підприємства, переважно легкої та кустарної промисловості, що переробляли місцеву сировину та продукцію аграрного сектора) [1, с. 122–124].

Для забезпечення культурного розвитку національних меншин при Наркоматі освіти в 1921 р. була заснована Рада нацменшостей. Сама ця центральна установа була реальною владою, яка працювала на ниві освіти та культури, забезпечуючи національно-культурні потреби населення, право отримувати освіту рідною мовою. Постанова Головнауки від 1928 р. стимулювала музеї України активізувати етнографічні дослідження в цій сфері. Слід зазначити, що організація суспільного життя національних меншин України не завжди диктувалася об'єктивними потребами етнічних груп, мала на меті не так національні, як ідеологічні цілі — прискорити їх перехід на бік радянської влади. Створення національних одиниць, культурно-освітня робота, заходи щодо запровадження національних мов були маневром радянської влади для посилення впливу, стримуванням росту їх національної свідомості, а не турботою про задоволення культурно-освітніх потреб етнічних груп. Сама радянська влада з часом підтвердила штучний характер цих процесів, прийнявши рішення про їх ліквідацію як таких, що себе не виправдали.

Але реалізація в Україні в цей період політики коренізації активізувала розвиток національних меншин та вивчення їх історії, побуту і традицій. В. Кравченко звертав увагу на те, що окрім дослідження

побуту українців, варто всебічно досліджувати традиційну культуру всіх народів України. Варто зазначити, що активна науково-дослідна робота В. Кравченка у сфері дослідження побуту, звичаїв і вірувань представників національних меншин Волині відповідала державній політиці коренізації.

Практичному вивченню життя національних меншин Волині передувала серйозна підготовча робота етнографічного відділу музею. Зокрема, В. Кравченко розробив докладну програму дослідження місцевого населення. Відповідно до представленого ним п'ятирічного плану, було здійснено вивчення культури та побуту польського, чеського, німецького, єврейського населення Волині через дослідження гутних промислів, тваринницької та торфорозробної галузей, процесу виробництва фаянсу та порцеляни. З метою комплексного стаціонарного дослідження побуту всіх національних меншин Волині було встановлено ділові контакти з інспектурами німецьких та єврейських шкіл. Етнографічний відділ Волинського музею здійснив обстеження побуту в сільськогосподарських колективах, де компактно проживали представники української, польської, єврейської та німецької національних меншин. У результаті вивчення різних об'єктів створювалася велика кількість описів, фото, креслень, малюнків, карт та збиралися зразки матеріальної культури. Під час етнографічних експедицій В. Кравченко на практиці закріплював у вихованців ті знання, що перед тим давав їм теоретично. Така практика була й найкращою пропагандою краєзнавства та етнографічного вивчення рідного краю.

Етнографічний відділ музею підтримував тісні зв'язки з численними краєзнавчими гуртками Волині. У 1926 р. В. Кравченко відгукнувся на прохання краєзнавців німецької меншини м. Звягеля (нині м. Новоград-Волинський Житомирської обл.) щодо проведення досліджень та створення музею. Краєзнавчий осередок, що діяв у місцевій німецькій семирічній трудшколі, мав на меті дослідження історії виникнення німецьких поселень на Волині та розвитку соціально-економічних відносин. Ініціативу німецьких педагогів підтримав колектив відділу: велося листування, індивідуальна методична робота, відбулося кілька відряджень В. Кравченка до німецьких вчителів. Щоб здійснити це дослідження, було прийнято рішення використати курси перепідготовки учителів та педагогів німецьких шкіл.

Улітку 1926 р. В. Кравченко розробив план і програму проведення етнографічної експедиції до однієї з найдавніших німецьких колоній на Волині — Анети Ярунського району, розташованої недалеко від Звягеля. План дослідження, затверджений на нараді 13 серпня 1926 р., передбачав збір даних про природу місцевості, відомості про соціально-економічні та культурно-історичні процеси в колонії Анета. Од-

ночасно проходив збір предметів для музейної експозиції. Слід зазначити, що різноманітні відомості про колонію Анету були відображені в публікаціях 1920-х рр., наприклад, матеріал про її історію та працю колоністів уміщено в статті В. Зайченка у виданні «Знання»².

У серпні 1926 р. під керівництвом В. Кравченка та за участю близько 40 учителів німецьких шкіл було обстежено колонію Анету. Зафіксований у процесі експедиційного обстеження великий краєзнавчий та історико-етнографічний матеріал був опрацьований та викладений у рукопису «Німецька колонія Анета Ярунського району на Волині» [3], виконаному українською та німецькою мовами. (Аналогічні матеріали дослідження нині зберігаються у відділі рукописних фондів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, Ф. І-4/347.)

У вступній частині рукопису йдеться про мету та завдання дослідження, подається «Пояснювальна записка керівника» та розроблена В. Кравченком докладна «Програма для обслідування німецьких селищ у межах України», що передбачала дослідження природи, землекористування, особливості рільництва, комунікацію і торгівлю, традиційне житло, харчування та одяг, духовну культуру переселенців, відомості історико-краєзнавчого характеру тощо.

Матеріали дослідження, написані вчителями — учасниками експедиції, відповідно до передбаченої програми, є нині унікальними і цінними для вивчення етнографії волинських німців. Вони містять цікаву інформацію про колоністів: традиційні господарські заняття та громадський побут, народні вірування та уявлення, народну медицину тощо. Подано історію колонії від її виникнення (1842) і до початку 1930-х років, а також деякі етнографічні відомості (характеристика селянських господарств, розподіл земельних угідь). Зібраний матеріал підкріплено кресленнями, замальовками і фотознімками³.

Результати експедиції були обговорені на конференції наприкінці серпня 1926 р. та здані до Волинського науково-дослідного музею. Згодом вони були опрацьовані та систематизовані В. Кравченком. Дослідження високо оцінила Комісія Національних меншин ВУАН.

1929 року за керівництва В. Кравченка відділ розпочав комплексні етнографічні дослідження Мархлевського польського району з метою створення підвідділу «польського побуту» та німецьких колоній Пулинського, Ярунського, Новоград-Волинського, Черняхівського та Володарського районів для створення Німецького підвідділу при Етнографічному відділі Волинського науково-дослідного музею.

² Зайченко В. Анета (Німецька колонія на переломі) [Текст] / В. Зайченко // Знання. — 1927. — № 17. — С. 19–20.

³ Кравченко В. Зібрання творів [Текст] / Василь Кравченко. — Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2007. — Т. 1. Етнографічна спадщина Василя Кравченка. — С. 19–20.

У 1929–1931 рр. у практиці етнографічного відділу поширюються монографічні дослідження промислових підприємств і колективних господарств Волині. Об'єктами монографічних обстежень були польські Мархлевський порцеляновий завод (1929–1930 рр.), Биківський і Мар'янівський гутні промисли (1931 р.), фаянсовий завод у Кам'яному Броді; Старобудівський німецький колгосп (1929 р.); Пулинський український колгосп ім. 12-річчя Жовтня (1930 р.); Житомирська єврейська артіль «Друкар-колективіст» (1929–1931 рр.); Сингурський український колгосп (1930–1931 рр.); єврейський колгосп у м. Пуліні (1931 р.); чеський при с. Крошня та польський при с. Дзикунках (1931 р.). Під час цих обстежень було зібрано детальну інформацію про об'єкти досліджень, що була оформлена у вигляді цілісних зшитків-книг.

В. Кравченко зі співробітниками етнографічного відділу музею за допомогою шкіл та гуртків у 1920-х рр. зібрав велику кількість етнографічного та фольклорного матеріалу єврейського населення Волині: обряди, вірування, забобони, традиції, побут, пісні й оповідання.

У колі інтересів В. Кравченка перебувала й історія колонізації волинських земель вихідцями з Чехії, яку він студіював за спеціальною програмою.

Зібрані під час експедицій В. Кравченком та іншими дослідниками матеріали були основою окремих історико-етнографічних студій та експозиційного музейного комплексу «Нацмешини Волині».

Слід зазначити, що спільне життя на волинській землі українського та інших етносів був позитивним у багатьох аспектах, відбувався процес взаємовпливу і культурного взаємозбагачення. Між національними меншинами та місцевим населенням Волині існували тісні економічні, громадські, релігійні та культурні контакти, що відповідали їхнім потребам. Національні меншини, знайшовши тут свою другу батьківщину, органічно влилися в господарські і суспільні умови Волині, спільно з українським етносом сприяли розвитку економіки та культури краю.

Наприкінці 1920-х рр. закінчується період плідної наукової діяльності В. Кравченка — в Україні починається розгортання масових репресій радянської влади проти української інтелігенції, яка опікувалася проблемами збереження національної історико-культурної спадщини. Проти останньої були сфабриковані численні судові процеси. Одним з перших зазнав арешту В. Кравченко: його було арештовано у сфабрикованій так званій справі СВУ у зв'язку з листом до С. Єфремова. Через відсутність доказів антирадянської діяльності вченого звільняють з-під арешту та відновлюють на роботі в музеї. Але переслідування продовжувалися, і В. Кравченко прийняв пропо-

зицію Д. Яворницького та 1931 р. переїхав на роботу в музей до Дніпропетровська.

З іменем Василя Григоровича Кравченка пов'язаний значний етап поступу української науки та розвитку вітчизняної етнології, фольклористики, музейної справи та історичного краєзнавства. Науковий та організаційно-дослідницький доробок ученого 1920-х — початку 30-х рр. дає всі підстави говорити про неординарність його особистості та засвідчує визначну роль в організації народознавчих студій не лише в регіональному, а й у загальноукраїнському аспекті. Своєю багаторічною багатогранною науковою діяльністю він разом з іншими науковцями закладав фундамент сучасної української науки та культури. Велика наукова спадщина ученого зберігає свою цінність і нині та потребує подальших досліджень.

1. *Гуцало Л. В.* Національно-територіальне районування в УСРР (20–30-ті роки ХХ ст.) [Текст] : монографія. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 228 с.
2. *Дмитрук Н.* 45 років етнографічної діяльності В. Г. Кравченка [Текст] / Н. Дмитрук // Народна творчість та етнографія. – 1990. – № 3. – С. 61–71.
3. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Ф. І. – Спр. 11 599.
4. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Ф. III. – Спр. 40934–40954.
5. *Лобода Т. М.* Василь Кравченко. Громадська, наукова та просвітницька діяльність [Текст] / Т. М. Лобода ; ІПЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України. – Київ, 2008. – 238 с.
6. *Рябчикова Ф.* Культурно-освітня та популяризаторська діяльність етнографічного відділу Волинського науково-дослідного музею (1920–1931 рр.) [Текст] / Ф. Рябчикова // Краєзнавство. – 2011. – № 2. – С. 208–215.
7. *Рябчикова Ф.* Організація краєзнавчих досліджень у науковому доробку Василя Кравченка (1920–1931 рр.) [Текст] / Ф. Рябчикова // Краєзнавство. – 2012. – № 2. – С. 87–94.
8. *Скрипник Г.* Етнографічна діяльність Василя Кравченка [Текст] / Ганна Скрипник // Народна творчість та етнографія. – 2002. – № 5–6. – С. 20–30.

REFERENCES

1. Hutsalo, L. V. (2009). *Natsionalno-terytorialne raionuvannia v USRR (20-30-ti roky 20 st.)* [Making the national-territorial in UkrSSR (20-30th years of the 20 century)]. Zhytomyr, Ukraine. [In Ukrainian].
2. Dmytruk, N. (1990). 45 rokiv etnografichnoi diialnosti V. H. Kravchenka [45 years of ethnographic activity of V. H. Kravchenko]. In *Narodna Tvorchist ta Ethnographia*, 3, 61-71. [In Ukrainian].
3. Fond I, Inventory 11599. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
4. Fond III, Inventories 40934-40954. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

5. Loboda, T. M. (2008). *Vasyl Kravchenko. Hromadska, naukova ta prosvitnytska diialnist* [Vasyl Kravchenko. Public, scientific and educational activities]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
6. Ryabchykova, F. (2011). Kulturno-osvitnia ta populiaryzatorska diialnist etnografichnoho viddilu Volynskoho naukovo-doslidnoho muzeiu (1920-1931 rr.) [Cultural, educational and popularizing activity of ethnographic departments Volhyn Research Museum (1920-1931)]. In *Kraieznavstvo*, 2, 208-215. [In Ukrainian].
7. Ryabchykova, F. (2012). Orhanizatsiia kraieznavchykh doslidzhen u naukovomu dorobku Vasylia Kravchenka (1920-1931 rr.) [Organization of local history researches of the scientific heritage of Vasyl Kravchenko (1920-1931)]. In *Kraieznavstvo*, 2, 87-94. [In Ukrainian].
8. Skrypnyk, H. (2002). Etnografichna diialnist Vasylia Kravchenka [Ethnographic activity of Vasyl Kravchenko]. In *Narodna Tvorchist ta Etnographia*, 5-6, 20-30. [In Ukrainian].

Стаття надійшла 13 листопада 2019 р.

MISHCHUK Serhii, Doctor of Historical Sciences, Professor, Leading Research Associate of the Institute of Biographical Research of VNLU (Kyiv, Ukraine).

Volyn national minorities in Vasyl Kravchenko's scientific studies (1920-1931).

The article explores the person of Ukrainian ethnographer, folklorist, museum curator, historian and public figure Vasyl Kravchenko (1862-1945) in the study of the Volyn national minorities, such as Poles, Germans, Jews and Czechs. The article contains the biographical reference, which reflects the major events in the life of the scientist. Volyn was the main scientific theme in the scientific and social activities of Vasyl Kravchenko. Educational and pedagogical activities Kravchenko combined with research practice in the 1920s - early 1930s. He developed and used a broad program of ethnographic researches, exploring spirituality and culture of the population and the national minorities' groups. The scientist's own vision of the methods of conducting scientific researches, recording of folklore material, functions and tasks of the researchers is outlined. A prominent place is devoted to the creation of the museum: the network of rural and school museums was considered by the scientist as important educational and educational centers. Kravchenko supported and advocated a comprehensive approach to the study of the specific phenomena of the material and spiritual existence of the people. He was one of the first who responded to the need to raise the local lore. Vasyl Kravchenko paid a lot of attention to the preparing of the clear and high-quality studying plan for the object, which included the maximal preliminary elaboration of the relevant field of the scientific literature and relevant materials, the examination of the ground of the future themes. The scientist noted that this approach provided a comprehensive study of the selected object, prevented possible miscalculations and in advance, effectively distribute the tasks among the researchers, including with the involvement of their students. The importance of Kravchenko's cooperation with the All-Ukrainian Academy of Sciences with his active participation in academic research programs was emphasized. The scientist actively cooperated with the Commission for the Study of Common Law of Ukraine, the Cabinet of Primitive Culture and Folk Art, the Commission of Historical Literacy and the Cabinet of National Minorities, and was the founder of the Zhytomyr Bureau of the Commission of the Biographical Dictionary. It emphasized that the extraordinary figure of the scientist deserves the

comprehensive coverage and the thorough study of Kravchenko's participation in Ukrainian studies and scientific life is proposed.

Key words: Vasyl Kravchenko, All-Ukrainian Academy of Sciences, scientific activity, ethnographic studies, Volyn, national minorities.

МИЩУК Сергей Николаевич, доктор исторических наук, профессор, ведущий научный сотрудник Института биографических исследований НБУВ (Киев, Украина).

Национальные меньшинства Волыни в научных студиях Василия Кравченко (1920-1931 гг.).

Освещен вклад известного украинского этнографа, фольклориста, музеоведа, народоведа и общественного деятеля Василия Григорьевича Кравченко (1862–1945) в исследование национальных меньшинств Волыни — поляков, немцев, евреев и чехов. Статья содержит биографическую справку, в которой отражены основные события жизни ученого. Волынь занимала важное место в научной и организационно-общественной деятельности Василия Кравченко. Просветительскую и педагогическую деятельность В. Кравченко совмещал с научно-исследовательской работой в 1920-х — начале 1930-х гг. Он разработал и реализовал широкую программу этнографических исследований края, изучал материальную и духовную культуру населения и многочисленных групп национальных меньшинств. Определено видение ученым методики проведения научных исследований записи фольклорного материала, функций и задач исследователей. Ведущее место он отводил созданию музея: сеть сельских и школьных музеев ученый рассматривал как важные образовательные и воспитательные центры. В. Кравченко поддерживал и отстаивал комплексный подход к проведению исследований конкретных явлений материального и духовного бытия народа. Одним из первых В. Кравченко откликнулся на потребность подъема краеведческого движения. Василий Кравченко уделял большое внимание составлению четкого и качественного плана изучения объекта, которое предусматривало широкую предварительную проработку соответствующей теме исследования научной литературы и материалов, обследование места будущих полевых работ. Ученый отмечал, что такой подход обеспечивал всестороннее изучение объекта, позволял предупреждать возможные просчеты и заблаговременно эффективно распределять задачи среди участников исследований, в том числе с привлечением своих учеников. Подчеркнуто важное значение сотрудничества В. Кравченко с Всеукраинской академией наук, в том числе его активного участия в академических исследовательских программах. Ученый активно сотрудничал с Комиссией для выучивания обычного права Украины, Кабинетом примитивной культуры и народного творчества, Комиссией исторической письменности и Кабинетом национальных меньшинств, был основателем Житомирского Бюро Комиссии биографического словаря. Отмечено, что неординарная фигура ученого заслуживает всестороннего освещения, и предложено тщательное исследование дальнейшего участия В. Кравченко в краеведческих исследованиях и научной жизни.

Ключевые слова: Василий Кравченко, Всеукраинская академия наук, научная деятельность, этнографические исследования, Волынь, национальные меньшинства.

УДК 801.8(477)Маслов
DOI <https://doi.org/10.15407/ub.18.269>

*Олена Юріївна КУРГАНОВА,
кандидат філологічних наук,
науковий співробітник
Інституту книгознавства НБУВ
(Київ, Україна)*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1609-231X>

РОЗРОБКА КОНЦЕПТУ «УКРАЇНСЬКЕ ЛІТЕРАТУРНЕ БАРОКО» ЯК НЕ(ДО)ОЦІНЕНА СТОРІНКА НАУКОВОЇ БІОГРАФІЇ С. І. МАСЛОВА

У статті узагальнено сформульований в науковому доробку Сергія Івановича Маслова (1880–1957) — публікаціях, чернетках статей і замітках з особистого архіву — концепт українського літературного бароко як репрезентанта національно-культурного відродження XVII ст. Новаторські для свого часу (1940–1950-ті рр.) висновки вченого створили в радянському літературознавстві прецедент позитивного уявлення про літературу українського бароко.

Ключові слова: дослідники українського бароко, С. І. Маслов, українське літературне бароко, радянське літературознавство 1940–1960-х рр., архів С. І. Маслова, біографіка.

Науковий доробок Сергія Івановича Маслова (1880–1957) представлений у близько 100 опублікованих та незліченній кількості неопублікованих матеріалів з різних галузей гуманітаристики — книгознавства, пам'яткознавства, бібліографії, палеографії, літературознавства, фольклористики тощо. Одним із численних новаторських досягнень С. І. Маслова є участь у розробці концепту українського літературного бароко. Внесок вченого в дослідження українського бароко принагідно згадується в біографічних джерелах, посмертних виданнях його наукових праць та історіографії українського літературознавства 1940–1950-х рр. Як свідчать документально-біографічні нариси О. Ключко, у науковий план С. І. Маслова на 1943 р. входило дослідження стилю бароко в українській літературі XVII – першої половини XVIII ст. [2, с. 204]. У доповіді О. А. Назаревського «Научная и педагогическая деятельность С. И. Маслова (1902–1955)», виголошеній на урочистості з нагоди 55-річчя наукової праці вченого в грудні 1955 р., праці ювіляра,

присвячені вивченню ораторського мистецтва Мелетія Смотрицького та Леонтія Карповича, названо цінним та новим матеріалом для розробки складної проблеми українського літературознавства — генези стилю бароко в українській літературі. Самого ж вченого названо одним із кращих знавців барокового стилю в українській літературі [3, спр. 3983, арк. 5]. У передмові до посмертного видання матеріалів монографії С. І. Маслова «Кирилл Транквилион-Ставровецкий и его литературная деятельность» (Київ, 1984) В. Крекотень зазначає, що спостереження автора над текстами ораторської прози Мелетія Смотрицького, Леонтія Карповича та Кирила Транквіліона-Ставровцевого дали змогу пересунути межу барокової проповіді з середини XVII ст. до початку століття [4, с. 9]. Підсумовуючи здобутки вченого в дослідженні української поезії XVII–XVIII ст. та барокової драми, В. Крекотень називає С. І. Маслова одним із піонерів «барокознавства» в радянській філології [4, с. 9]. У колективній монографії «Українське літературне барокко» (Київ, 1987) І. В. Іваньо зараховує С. І. Маслова до числа тих радянських дослідників, чиї роботи свідчать про зрушення у вивченні бароко радянською наукою [1, с. 4].

Основний парадокс постаті С. І. Маслова як дослідника літератури українського бароко полягає в тому, що засвідчений сучасниками та історіографами його великий внесок в царині українського барокознавства погано простежується в реальних публікаціях вченого. У виданих протягом 40–50-х рр. небагатьох працях з історії української літератури тема бароко звучить побіжно і досить лаконічно. Наприклад, у статті про національно-культурне відродження в Україні, яку часто називають вираженням ідей С. І. Маслова щодо бароко, про цей стиль ідеться лише в двох реченнях. Річ у тому, що основні висновки дослідника на тему бароко лишилися неопублікованими. Панівний у час літературознавчої роботи вченого марксистський підхід до розгляду літературних явищ не дав можливості реалізувати всі задуми. Над стилем бароко в цей час тяжіло тавро негативної ідеологічної оцінки, його вважали відділеним від життя широких народних мас, акцентували на зловживанні митців беззмістовними формальними прикрасами. Тому в працях, що такі були опубліковані, маємо змогу лише відчитати сміливі спроби С. І. Маслова «виправдати» стиль бароко, наголосити в ньому продуктивні риси для розвитку національної культури. Значно ширший погляд на українське літературне бароко розкривається в неопублікованих за життя вченого працях, а також у замітках з його особистого архіву, які лишилися поза увагою історіографів.

Внесок С. І. Маслова в становлення вчення про українське літературне бароко потребує нині фактологічного доповнення та конкре-

тизації. Евристичний аналіз джерел з особистого архіву дослідника, що висвітлюють роботу вченого над поняття літературного бароко та можливістю його екстраполяції на пам'ятки давньої української писемності, відкриває картину живих творчих пошуків науковця. Текстологічне порівняння підготовчих матеріалів із фактичними публікаціями С. І. Маслова, які торкаються теми бароко, дає змогу виділити етапи роботи над темою та відмінності між офіційною та особистою версією поглядів медієвіста на вплив бароко в історії української культури.

Метою статті є виділення концепту «українське літературне бароко» в науковому доробку С. І. Маслова, втіленому в низці опублікованих та неопублікованих розвідок. Цей концепт творять погляди науковця на поняття літературного бароко, характеристику його виявів та хронологію втілення в пам'ятках української писемності. Причому всі ці погляди сформовані на основі доступних для С. І. Маслова історіографічних джерел, а також великого масиву конкретних пам'яток української писемності XVII–XVIII ст., опрацьованих та введених ученим у широкий науковий обіг.

Основні підсумки роботи над темою бароко упорядковано в окремій одиниці зберігання особистого архіву С. І. Маслова — справі № 676, що має промовисту назву «Барокко в украинской литературе. Материалы к работе: Библиографические заметки, выписки, вырезки» [3]. Ці матеріали датовано 40–50-ми рр. XX ст., тобто в них відображено роботу майже двох десятиліть, що були останніми для життєвого та наукового шляху С. І. Маслова. Матеріали справи № 676 представляють в основному бібліографічні джерела, у яких подано дефініцію поняття бароко, розглянуто типологічні особливості західноєвропейського, російського та українського бароко. Окремо виділено бібліографію до теми виявів бароко в українській поезії, ораторській прозі та драматургії. Більшість зафіксованих бібліографічних джерел, якими користувався вчений, супроводжуються виписками цитат, які привернули його увагу. Завдяки скрупульозності власника, деякі виписки датовано, на деяких вказано місце знаходження джерела. Відповідно можна визначити, на якому етапі наукової роботи вчений опрацьовував окремі історіографічні джерела або доходив конкретних висновків. Високу інформативну цінність серед матеріалів справи № 676 мають записи тез приватних розмов з російським колегою С. І. Маслова — дослідником пам'яток давньої літератури Ігорем Петровичем Єрьоміним (1904–1963) — на тему українського бароко. Тобто матеріали справи № 676, зіставні з відповідними публікаціями, дають змогу реконструювати відправні точки творення концепту українського літературного бароко та їх рецепцію вченим.

До джерельної бази роздумів С. І. Маслова на тему типології та періодизації українського літературного бароко входять вітчизняні та закордонні видання 20–50-х рр. ХХ ст. Учений конспектує дефініції бароко з доступних йому довідкових видань: «Большая советская энциклопедия» (Т. 4, Москва, 1926: перекладна стаття «Барокко» В. Гаузенштейна та стаття «Барокко русское» С. Топорова); «Литературная Энциклопедия» (Т. 1, Москва, 1930: стаття «Барокко» Б. Пуришева; Т. 9, Москва, 1935: стаття «Прециозная литература» Л. Галицкого); «Толковый словарь русского языка» (за ред. Д. Н. Ушакова, Т. 1, Москва, 1935). Усе це розлогі публікації, що адаптовано до марксистського підходу розкривають генезу, хронологію та основні ознаки стилю бароко, в основному — як явища західноєвропейської культури. З них С. І. Маслов робить короткі, безоцінкові виписки загальних стилістичних рис бароко.

Чи не єдиним серед записів С. І. Маслова відголоском тієї дискусії, що велася навколо теми бароко в радянському літературознавстві кінця 30-х рр., є відгук на статтю доцента Н. А. Соколова «Термин барокко в литературоведении», надруковану в «Наукових записках Одеського державного університету» 1939 р. В окремій замітці, розміром з картку бібліотечного каталогу, передано з усіма деталями бібліографію цього джерела [3, спр. 676, арк. 17]. У наступній замітці, від руки, на клаптику паперу із зошита, очевидно, не без іронії, С. І. Маслов виписує цитату з машинописного відгука П. Беркова на 1-й том «Історії української літератури». Цитується той уривок із відгуку, в якому принагідно подається двозначна оцінка статті Н. А. Соколова: «...В последнее время начинают раздаваться трезвые и справедливые возражения против «бароккомании». Симптоматична в этом отношении несколько растрепанная и провинциально-претенциозная, но все же верная в своем основном устремлении статья доц. Н. А. Соколова» [3, спр. 676, арк. 18].

Попри панівну на той час, коли С. І. Маслов почав працювати над темою, негативну оцінку бароко як стилю, що зосереджується виключно на зовнішніх ознаках твору, відвертаючи увагу від його змісту, вчений продовжує вивчення типологічних ознак бароко. У його записках спостерігаємо низку цитат з академічного підручника «Історія української літератури», що готувався під керівництвом С. І. Маслова протягом 1939–1941 рр. У 1941 р. було сформовано машинописний варіант цієї праці. Саме з нього С. І. Маслов цитує статтю І. П. Єрьміна «Украинское влияние на русскую культуру XVII — начала XVIII вв.» [3, спр. 676, арк. 31, 37], «Барокко в украинской литературе XVII ст.» [3, спр. 676, арк. 49]. Крім того, учений зберігає розлогу цитату зі статті Олекси Петровича Парадиського (1891–1949), яка вхо-

дила до першої редакції підручника 1939 р. Цікаво, що в ній, як і в більшості рукописних заміток, С. І. Маслов пише російською, послуговуючись старим правописом: «*Съ серед[ины] XVI до серед[ины] XVIII ст. въ литерат[урной] жизни Западной Европы большое распространение имели т. н. стиль барокко. Стиль этотъ культивировали м. пр. иезуиты. Въ противоположность искусству Ренессанса с его классич. [сдержанностью] и простотой представители стиля барокко стремились к схематизму, высокопарности, вычурности, надуманности. Въ практике поэтов барокко формалистичные тенденции развиваются максимально и становятся характеристическими чертами стиля. Поразить, ошеломить читателя или слушателя необычайностью формы, грандиозностью, фантастичностью — их главная задача. Словесная ткань поэзи расширяется узорами изысканных метафоръ, сравненій, антитезъ. Увлечение внешней формой, которая доходит до курьеза: создаются диковинные вириши в форме круга, треугольника, креста, бокала; возникают акростихи, телестихи, различные загадочные формы поэзии («раки» и пр.)» [3, спр. 676, арк. 19]. Настанова на привернення уваги читача, сповнена художніх тропів мова та виразна орнаментация тексту завдяки експериментам зі шрифтом та набором — ті основні ознаки, на які звертає увагу С. І. Маслов у історіографії західноєвропейського бароко, адже вони цілком зіставні з рисами добре знайомих ученому українських літературних пам'яток XVII–XVIII ст.*

До видань, що розкривають поняття бароко на тлі європейської культури, опрацьованих С. І. Масловим в ході роботи над темою, належать такі: Kazimierz Chłędowski «Rzym. Ludzie baroku» (Lwów, 1931); Ернст Коп-Вінер «История стилей изобразительных искусств» (Москва, 1936); стаття проф. А. А. Смирнова «Шекспир, ренессанс и барокко» («Вестник Ленинградского университета», 1946, №1); Julian Krzyżanowski «Historia literatury polskiej od średniowiecza do XIX w.» (Warszawa, 1953). У записі від 16 грудня 1944 р. є також конспект першого тому праці «Українське літературне бароко» Дмитра Чижевського (Прага, 1941). Зазначено, що опрацьований примірник належить М. С. Возняку [3, спр. 676, арк. 65–71]. На час ознайомлення з концепцією українського літературного бароко, розробленою Д. Чижевським, С. І. Маслов уже завершив роботу над більшістю своїх публікацій, що розглядали вплив бароко на українську літературу.

Важливими для реконструкції поглядів С. І. Маслова на явище українського літературного бароко є результати усних бесід з І. П. Єрьомінін, занотованих та збережених в архіві вченого. У бесіді, датованій 23 грудня 1940 р., або 5 січня 1941 р. (за старим стилем,

про який не забував згадувати С. І. Маслов), два медієвісти формують чотири особливості українського бароко, порівняно із західноєвропейським: «1) Барокко на Україні¹ возникло не органически, но представляется течение заимствованное. Отсюда деформация стиля, устранение светского (напр. любовного) элемента, усиление схоластики, церковности; 2) Оно носило просветительный характер; 3) Существовало здесь слишком долго, в течение двух веков — XVII и XVIII; 4) Оказало влияние на народн[ую] поэзию, давшее начало бурлескным виршам» [3, спр. 676, арк. 46]. Розширення висновків щодо бароко пропонується у бесіді, датованій 3/16 квітня 1943 р., в м. Уфа. Шість тез лаконічно передають типологічні ознаки, суголосні різним жанрам текстів українського літературного бароко: «[1] Феофанъ Прокоповичъ отталкивается отъ крайностей барокко и примыкает (въ поэзии и поэтики) къ традициямъ ренессанса; [2] Барокко представляет скрещеніе средневековой культуры съ ренессансомъ; [3] Основная особенность барокко: художественное мышление его характеризуется аллегоризмомъ; [4] Барочная драма представляет сплошную аллегорію (аллегорич[еский] характеръ самого действия; аллегорич[еские] действующие лица); [5] Синкретизмъ искусства в барокко: аллегорич[еские] картинки являются составной частью словесного текста, его графическим элементом. Съ другой стороны, рисунки дополняются различного рода надписями на отдельных предметахъ, на лентахъ и т. п.; [6] Въ барочной драме сенековская традиція — ослабленіе сюжетной линии, ослабленіе дїйствия, усиленіе разговорного элемента. Драма разговорная, съ обилиемъ монологовъ» [3, спр. 676, арк. 47]. Нотатки третьої із задокументованих в архіві С. І. Маслова бесід з І. П. Єрьоміним на тему бароко датовано травнем 1943 р. У ній виділено ті ознаки бароко, які надаються до екстраполяції не лише на тексти, а й на художню структуру книги: «Для барокко характерны: [1] очень сложная, при томъ симметричная композиція (архитектоника) лит[ературного] памятника; [2] въ составъ лит[ературных] произведений входятъ аллегорич[еские] гравюры, являющіеся составной частью художественного цѣлага (синкретизмъ барочного искусства); [3] по линии стилистики — изысканная метафорическая речь, мифологическіе образы» [3, спр. 676, арк. 48]. Задокументовані результати цих трьох усних бесід тезово розкривають той потенціал, який за більш сприятливих умов зміг би реалізувати С. І. Маслов у дослідженні книжкових пам'яток українського бароко XVII–XVIII ст. Проте в «лещатах» марксистського під-

¹ У записках С. І. Маслова трапляється графема, близька за написанням до літери «и» (у тексті цитати — виділена шрифтом), в позиціях, де за старою орфографією траплявся звук /ie/, що позначався графемою «ять».

ходу розкритий в публікаціях ученого концепт українського літературного бароко виглядає більш звужено та однобічно.

Перше визначення С. І. Маслова поняття бароко та потреба його застосовувати до творів української літератури з'явилась, вочевидь, під час роботи над укладанням 1-го тому «Історії української літератури». У матеріалах до звіту про стан роботи над підручником за 1939 і 1940 рр. учений фігурує як відповідальний редактор [3, спр. 2521, арк. 3], якому до того ж доручено готувати розділ про літературу другої половини XVI і XVII ст. [3, спр. 2646, арк. 2]. У справі № 676 збереглися виписки з таких статей С. І. Маслова, що входили до машинописної редакції 1941 р.: «Украинская проповедь первой половины XVII ст.», «*Carmina curiosa* в українській літературі другої половини XVII ст.», «Віршована література кінця XVI і першої половини XVII ст.». В архіві вченого є виписки також з машинопису його другої редакції, датованої 1943 р. В 1945 р. остаточний варіант було передано до друку [8, с. 3], але вже в редакції текст підпав під цензурну заборону. Паралельно з цим ґрунтовним академічним підручником, в умовах евакуації в м. Уфі готувався його скорочений варіант у формі «Нарису історії української літератури» (далі — «Нарис»), що вийшов під грифом Академії наук Української РСР. Учений був одним із редакторів і автором розділів «Українська література другої половини XVI–XVII ст.» і «Українська література другої половини XVIII ст.». Наприкінці 1945 р. ці «Нариси» було видано [8, с. 3], але після негативних рецензій вже в 1946 р. заборонено і вилучено з обігу. Близько 1947 р. датується ще одна спроба С. І. Маслова підготувати синтетичний огляд історії української літератури — розділів про українську літературу другої половини XVI і першої половини XVIII ст. до «Короткого курсу української літератури», машинописна версія якого збереглася в архіві вченого (фонд 33, № 277). Найбільш скорочений варіант синтетичного огляду С. І. Масловим історії української літератури періоду другої половини XVI–XVIII ст. дійшов до читача лише у вигляді частини статті «Украинская литература», вміщеної у 55-му томі «Большой Советской Энциклопедии» 1947 р. Всебічний аналіз культурно-історичних процесів, включно з лаконічно викладеною історією українського книгодрукування, на тлі яких розгортався літературний процес, представлено також у статті «Культурно-національне відродження на Україні в кінці XVI і першій половині XVII ст.». Стаття, до речі, є витягом з 1-го тому «Історії української літератури» редакції 1941 р. Її початковий рукописний варіант датовано липнем 1942 р. [3, спр. 280]. Уперше текст статті було опубліковано в умовах евакуації в м. Уфі, у журналі «Українська література» 1943 р. З незначними редакційними правками її передрукують у другому томі «Наукових записок інституту мови і

літератури» 1946 р. і у першому томі «Матеріалів до вивчення історії української літератури» 1959 р. Фрагмент цієї публікації про освіту в Києво-Могилянському колегіумі оформлено у вигляді окремої статті в журналі «Україна» 1945 р., приуроченої до річниці заснування освітнього закладу.

В усіх перелічених публікаціях С. І. Маслова, дотичних до теми літературного процесу в Україні ранньомодерної доби, є розділ про освіту в Києво-Могилянському колегіумі, який містить тезу про переважання стилю бароко в літературі того часу [5–7; 9]. У дефініції стилю дослідник застосовує вживані в довідкових виданнях того часу характеристики «примхливий стиль», якому властива «вишукана манера» письма: «У галузі літератури це був переважно примхливий стиль барокко, що виник у Західній Європі в епоху феодально-католицької реакції» [9, с. 63]. Цей пасаж супроводжується «виправданням» стилю, що забезпечило легітимізацію згадок про нього в очах цензури 40–50-х рр. ХХ ст.: «Але і схоластична наука і вишукана манера барочної літератури в умовах культурного розвитку, що створились тоді на Україні, були факторами прогресивними, які розширяли інтелектуальний кругозір, активізували наукову і літературну думку і підготовляли стадію дальшого, вищого науково-літературного розвитку» [9, с. 63]. Підкресленням «прогресивної» ролі бароко в загальному розвитку української культури С. І. Маслов підсумовує розділ про українську літературу другої половини XVI–XVII ст. в «Нарисах». Сумнівні з погляду радянської наукової ідеології західноєвропейські впливи і формальну ускладненість автор намагається реабілітувати патріотичними мотивами, що виділяються в змісті: «Не зважаючи на те, що українські письменники цього часу йшли в основному за чужими — візантійськими або латино-польськими зразками, що в період барокко головна увага приділялась формальним особливостям, — в літературній практиці нерідко набирали звучання ноти любові до вітчизни, знаходили постійний вираз громадсько-актуальні питання, зокрема — боротьба за свободу і незалежність українського народу, яка стала основним гаслом культурної діяльності цієї доби» [9, с. 77]. Така актуалізація змістового начала в літературних текстах XVII–XVIII ст., таврованих за надмірну формалізованість, відкривала подальшим дослідникам шлях для вписування пам'яток українського бароко в дискурс марксистського літературознавства, у якому їм довелося функціонувати не одне десятиліття.

Чи не найбільшим внеском С. І. Маслова у розвиток концепту «українського літературного бароко» стало введення ним у науковий обіг рукописних збірок Івана Величковського як вершинних досягнень по-

езії українського бароко. Замітки з архіву дослідника, зібрані під час вивчення творчого доробку І. Величковського в так звану «Летопись цієї роботи», датуються в діапазоні між 1928 та 1955 рр. У ній зворушливо описано неодноразові спроби опублікувати це ґрунтовне дослідження, що на певному етапі роботи було оформлено в статтю «Іоанн Величковський, маловідомий український письменник XVII ст. До історії стилю барокко в давній українській літературі» [3, спр. 351]. Початковий варіант тексту цієї розвідки було виголошено у вигляді доповіді на квітневій сесії Відділу суспільних наук АН УРСР 1941 р. [3, спр. 431]. У 1946 р., а згодом в 1955 р. текст редагувався [3, спр. 351, арк. 20]. Його, зокрема, було суттєво доповнено оглядом загальних стилістичних ознак бароко. Ці остаточні правки становлять своєрідний підсумок бароккознавчих пошуків С. І. Маслова. Також у них виявляється намагання, не полишаючи надію на публікацію, вписати в доктрину марксистського підходу абсолютно невідповідні їй зразки фігурної поезії. У редакції від 10 травня 1946 р. концепт українського літературного бароко, вміщений в початкову частину статті, сформульовано таким чином: *«Всі відомі нам твори Величковського виконані в рисах того своєрідного літературного стилю, який оформився в Європі, зокрема в Польщі, в XVI–XVII ст., в епоху феодально-католицької реакції, і який поширювався на Україні в шляхетських колах і колах вищого духівництва в другій — головним чином — половині XVII і на початку XVIII ст. Стиль цей в сучасній науці зветься то «схоластичним» стилем, то стилем «барокко». Характерною ознакою його є надзвичайно гіпертрофований розвиток словесно-декоративного орнаменту: в художньому творі на перше місце висувається форма — вишукані, штучні метафори, несподівані порівняння, ефектні антитези. Запозичені у ренесанса образи античної міфології та історії посідають видатне місце в реквізиті барочних форм. Засоби прикрашення мови, орнамент розбухають в добу барокко надмірно; змістові надається другорядного значення. Мета мистецтва за часів „барокко” — вразити читача, зацікавити його несподіваними стилістичними ефектами»* [3, спр. 351, арк. 1]. В остаточній версії статті, датованій 15 лютого 1955 р., додано ідеологічний висновок, у якому протиставляється культивована в вищих колах українського суспільства барокова поезія та «прості, безхитрісні думи і вірші» на тему війни та соціальних зрушень, адресовані народним масам. Однак загальний висновок статті звучить як ствердження продуктивної ролі бароко в історії національної культури: *«Поезія барокко перешикоджувала зростанню реалістичних тенденцій в давній українській літературі. Проте вона дала і деякі позитивні наслідки, оскільки сприяла розвитку літературної мови, підсилювала техніку*

віршоскладання, збагачувала словник літературознавчої термінології» [3, спр. 351, арк. 20]. Цю статтю було опубліковано у вигляді передмови до зібрання творів І. Величковського лише 1972 р.

Підсумовуючи внесок С. І. Маслова в розвиток концепту «українське літературне бароко», реконструйований на матеріалах його архіву та наявних публікаціях, можна констатувати існування двох версій цього концепту — офіційної та особистої. Погляди на особливості стилю, генезу та періодизацію були вироблені на основі опрацювання сучасних автору досліджень світового літературознавства, дискусій з колегами та, насамперед, ґрунтовним знанням текстів давньої української літератури. Інтердисциплінарний підхід С. І. Маслова до презентації літературних пам'яток в широкому історико-культурному контексті давав змогу робити висновки про впливовість стилю бароко на українське національно-культурне відродження XVII ст., відстежувати його риси в літературі XVIII ст. і навіть шукати окремі вияви бароко в українській видавничій традиції (у пов'язаних з текстом книжкових гравюрах). Неможливість вписати ці висновки в доктрину марксистського підходу стали на заваді реалізації усього потенціалу барокових студій С. І. Маслова. Для «офіційної», націленої на публікацію, версії було створено спрощений варіант концепту українського літературного бароко зі звуженими часовими рамками та потребою виправдовувати формальну довершеність текстів їх ідеологічно-змістовою цінністю. Але, зрештою, і ця, спрощена версія, відіграла важливу роль, створивши прецедент позитивного уявлення про українське бароко в розвитку національної культури. Неопубліковані висновки про бароко, що лишилися в особистому архіві вченого, можуть і нині використовуватися для комплексного дослідження впливу бароко на книжкову культуру України XVII–XVIII ст.

1. *Іванько І. В.* Про українське літературне бароко [Текст] / І. В. Іванько // Українське літературне бароко : зб. наук. пр. ; відп. ред. О. В. Мишанич. – Київ : Наукова думка, 1987. – С. 3–18.
2. *Клочко О.* Маслови. Доли. Події. Життя [Текст] : документально-біографічні нариси / О. Клочко. – Київ : АРТ КНИГА, 2018. – 351 с.
3. Інститут рукопису НБУВ. – Ф. XXXIII : Маслов Сергій Іванович (1880–1957).
4. *Маслов С. И.* Кирилл Транквилион-Ставровецкий и его литературная деятельность. Опыт историко-литературной монографии [Текст] / С. И. Маслов ; подг. А. И. Павленко. – Киев : Наукова думка, 1984. – 243 с.
5. *Маслов С. І.* Культурно-національне відродження на Україні в кінці XVI і першій половині XVII ст. [Текст] / С. І. Маслов // Наукові записки Інституту мови і літератури АН УССР. – 1946. – Т. 2. – С. 3–20.
6. *Маслов С. І.* Культурно-національне відродження на Україні в кінці XVI і першій половині XVII ст. [Текст] / С. І. Маслов // Українська література (Уфа). – 1943. – № 12. – С. 100–119.

7. *Маслов С. І.* Могілянська академія [Текст] / С. І. Маслов // Україна. – 1945. – № 1. – С. 35.
8. *Маслов С. І.* Нові видання з історії української літератури [Текст] / С. І. Маслов // Літературна газета. – 1945. – 22 листопада. – С. 3.
9. Нарис історії української літератури [Електронний ресурс] / [М. М. Плісецький та ін.] ; за ред. С. І. Маслова і Є. П. Кирилюка ; АН УРСР, Ін-т мови й л-ри. – [Б. м.] : Вид-во АН УРСР, 1945. – 279 с. – Режим доступу: <http://elib.nlu.org.ua/view.html?id=10721>

REFERENCES

1. Ivano, I. V. (1987). Pro ukrainske literaturne barokko [On literature baroque]. In O. V. Myshanych (Ed.). *Ukrainske literaturne barokko* [Ukrainian baroque] (pp. 3-18). Kyiv, Ukraine: Naukova dumka. [In Ukrainian].
2. Klochko, O. (2018). *Maslovy. Doli. Podii. Zhyttia* [Maslovs. Histories. Events. Lives]. Kyiv, Ukraine: ART KNYHA. [In Ukrainian].
3. Fond 33: Maslov Serhii Ivanovych (1880-1957). Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Kyiv, Ukraine. [In Russian].
4. Maslov, S. I. (1984). *Kirill Trankvilion-Stavrovetskii i ego literaturnaia deiatelnost. Opyt istoriko-literaturnoi monografii* [Cyrill Trankvilion-Stavrovetsky and his literary work. The attempt of historic literature monograph]. Kiev, Ukraine: Naukova dumka. [In Russian].
5. Maslov, S. I. (1946). Kulturno-natsionalne vidrozhennia na Ukraini v kintsy XVI i pershii polovyni XVII st. [Cultural and National revival in Ukraine at the end of 16th c. and the first part of 17th c.]. In *Naukovi Zapysky Instytutu Movy i Literatury AN URSR*, 2, 3-20. [In Ukrainian].
6. Maslov, S. I. (1943). Kulturno-natsionalne vidrozhennia na Ukraini v kintsy XVI i pershii polovyni XVII st. [Cultural and National revival in Ukraine at the end of 16th c. and the first part of 17th c.]. In *Ukrainska Literatura*, 12, 100-119. [In Ukrainian].
7. Maslov, S. I. (1945). *Mohylianska akademiia* [Mohyla Academy]. In *Ukraina*, 1, 35. [In Ukrainian].
8. Maslov, S. I. (1945, November 22). Novi vydannia z istorii ukrainskoi literatury [New editions on history of Ukrainian literature]. *Literaturna Hazeta*, p. 3. [In Ukrainian].
9. Maslov, S. I., & Kyrlyuk, Ye. P. (Eds.). (1945). *Narys istorii ukrainskoi literatury* [The Sketch of the Ukrainian literature history]. Retrieved from <http://elib.nlu.org.ua/view.html?id=10721> [In Ukrainian].

Стаття надійшла 1 липня 2019 р.

KURHANOVA Olena, Candidate of Philological Sciences, Research Associate of the Institute of Book Studies of VNLU (Kyiv, Ukraine).

The development of “Ukrainian literary Baroque” concept as underestimated page of S. I. Maslov’s scientific biography.

The work on the Baroque issue uncovers unstudied page of S. I. Maslov’s scientific biography. The last period of his scientific career – 1940-1950-es – S. I. Maslov dedicated to exploration of the Baroque style influence on texts of Ukrainian literature. In personal reflections the scientist was guided by conclusions of reachable for him domestic and foreign explorations of the Baroque stylistic features and his own knowledge of old Ukrainian literature. In notes from

scientist's personal archive the Baroque style presented as complex achievement of national culture, the stylistic features of which may be extrapolated to whole massive of 17–18th cc. Ukrainian literature monuments. At the same time in his publications of this period, part of which was unreachable to the reader, described in bounds of Marxists approach Ukrainian literary Baroque is widened to formal experiments in oratorical prose, school drama and poetry. Undoubted contribution of S. I. Maslov in development of Ukrainian Baroque studies is the fact that, in spite of censor limits, he managed to develop a concept of “Ukrainian literary Baroque” as representation of national culture upgrowth. The creation of positive attitude to Ukrainian literary Baroque phenomenon precedent became a precondition to extension of the Baroque style explorations in Soviet, and later – in post-Soviet literary study. Unpublished conclusions on the Baroque, preserved in personal archive of the scientist, may be used for complex exploration of the Baroque style influence to Ukrainian book culture of 17-18th cc.

Key words: researches of Ukrainian Baroque, S. I. Maslov, Ukrainian literature Baroque, Soviet literary studies 1940-1960, archive of S. I. Maslov, biographical studies.

КУРГАНОВА Елена Юрьевна, кандидат филологических наук, научный сотрудник Института книговедения НБУВ (Киев, Украина).

Разработка концепта «украинское литературное барокко» как не(до)оцененная страница научной биографии С. И. Маслова.

Работа над темой барокко открывает малоисследованную страницу научной биографии С. И. Маслова. Изучению влияния стиля барокко на тексты украинской литературы С. И. Маслов посвятил последний период своей научной карьеры — 1940–1950-е гг. Размышления ученого опирались на выводы доступных ему отечественных и зарубежных исследователей относительно стилистических признаков барокко и собственные знания памятников давней украинской литературы. В записях из личного архива ученого стиль барокко выглядит многогранным достижением национальной культуры, черты которого могут экстраполироваться на весь массив памятников украинской литературы XVII–XVIII вв. В то же время в публикациях этого периода, часть из которых не дошла до читателя, описываемое в пределах марксистского подхода украинское литературное барокко сводится к формальным экспериментам в ораторской прозе, школьной драме и поэзии. Несомненным вкладом С. И. Маслова в развитие украинского барокковедения является то, что вопреки цензурным ограничениям ученому удалось разработать концепт «украинского литературного барокко» как репрезентанта развития национальной культуры. Создание прецедента позитивного отношения к явлению украинского литературного барокко стало предпосылкой дальнейшего распространения учения о барокко в советском, а позже — и в постсоветском литературоведении. Неопубликованные выводы о барокко, оставшиеся в личном архиве ученого, могут и сегодня использоваться для комплексного исследования влияния барокко на книжную культуру Украины XVII–XVIII вв.

Ключевые слова: исследователи украинского барокко, С. И. Маслов, украинское литературное барокко, советское литературоведение 1940–1960-х гг., архив С. И. Маслова, биографика.

*Оксана Іванівна ВЕРБИЦЬКА,
кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник
Інституту архівознавства НБУВ
(Київ, Україна)*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1459-954X>

**УЧАСТЬ ЧЛЕНА-КОРЕСПОНДЕНТА
НАН УКРАЇНИ П. М. ПОПОВА
У ПІДГОТОВЦІ АКАДЕМІЧНОГО ВИДАННЯ
ТВОРІВ Т. Г. ШЕВЧЕНКА У ДЕСЯТИ ТОМАХ
(за документами особового архівного фонду
Інституту рукопису НБУВ)**

У статті на основі дослідження джерел особового фонду 285 Інституту рукопису НБУВ висвітлено діяльність члена-кореспондента НАН України Павла Миколайовича Попова (1890–1971) як літературознавця, фольклориста, мистецтвознавця, редактора праць та біографа Т. Г. Шевченка у підготовці до публікації фундаментального видання «Т. Г. Шевченко. Повне видання творів у десяти томах». Розкрито основні етапи процесу роботи вченого як члена державної редколегії. Проаналізовано інформацію, виявлену в листуванні П. М. Попова зі співробітниками Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, про редагування підготовлених томів та інші питання. Представлено відомості про документи, присвячені проблемним моментам, зокрема про рукопис статті до газети «Радянська Україна» «Під загрозою зриву» (1962) щодо затримки видання творів Т. Г. Шевченка.

Ключові слова: НАН України, П. М. Попов, Т. Г. Шевченко, особові архівні фонди, академічні видання творів, Архівний фонд НАН України.

Видатний вчений НАН України, літературознавець, мистецтвознавець та фольклорист, член-кореспондент НАН України та член Спілки письменників України, доктор філологічних наук Павло Миколайович Попов (28.07.1890–04.04.1971) розпочав свою роботу в Українській академії наук у 1920 р. Спочатку позаштатний співробітник УАН, надалі старший науковий співробітник (1923) та завідділу письма і друку Лаврського музею та Портретної галереї Київського державного культурно-історичного заповідника (1923), працював у

комісіях ВУАН — з літератури і мистецтва, української писемності доби феодалізму, в археографічній, етнографічній, діалектологічній та ін. У 1929–1934 рр. на конкурсній основі був обраний заввідділу рукописів ВБУ при ВУАН, у 1938–1971 рр. працював співробітником, потім завідувачем відділу фольклору Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР. Викладав у Київському художньому інституті, Київському університеті, Київському педагогічному інституті. Упродовж своєї наукової діяльності П. М. Попов цікавився питаннями шевченкознавства. Уже в довоєнні роки у своїх працях висвітлив гравюри Т. Г. Шевченка, опублікував праці: «Шевченко й «Слово о полку Ігоревім»» (1937), «Шевченко і Скворода» (1939), «Шевченко і російський фольклор» (1939), став редактором видання «Шевченко в народній творчості» (1940), також був залучений до організації роботи відділу рукописів і графіки Інституту Тараса Шевченка у м. Харків (1933).

Однак на сьогодні в науковій літературі надзвичайно мало праць, присвячених цьому непересічному вченому, і зокрема його шевченкознавчим дослідженням. Певну біографічну інформацію про цю діяльність науковця знаходимо в публікаціях співробітників Інституту рукопису НБУВ. Зокрема у виданні О. П. Степченко «Українські вчені — фундатори спеціалізованих відділів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (1918–1934)» [8, 115–116, 121] подано детальні відомості про науково-організаційну діяльність науковця в галузі комплектування шевченківськими документами і науковими матеріалами, які зберігаються в Інституті рукопису НБУВ. У статті «Огляд архіву П. М. Попова» І. Д. Лисоченко [5, 156–168] представила джерела особового фонду, серед яких згадується частина праць, присвячена ранній творчості Т. Г. Шевченка як митця, художника і літографа. У текстовій частині електронної виставки на основі документів фонду вченого в Інституті рукопису НБУВ, підготовленої з нагоди 125-річчя від дня народження П. М. Попова, Т. С. Горбач подає біографічні відомості про науковця та аналізує напрями його наукової та науково-організаційної діяльності [3]. Окремі інші праці висвітлюють працю П. М. Попова як бібліографа [6, 277–309] та ін.

Значну інформаційну цінність має праця О. І. Білецького, Г. С. Сухобрус та Ф. Я. Шолома «Павло Миколайович Попов» [2], у якій з'ясовано напрями діяльності П. М. Попова в довоєнні роки як дослідника історії гравюри, літератури, фольклориста; представлено й науковий доробок вченого у післявоєнні роки. У статті «Самоцензура в контексті становлення колективної пам'яті. Деформаційні процеси наукової спільноти 1920–1930-х рр. За щоденниками П. М. Попова» [10] А. М. Чередниченко зосереджує увагу на зміні методології та

тематики наукових праць наприкінці 1930-х рр. у зв'язку зі суспільно-політичними умовами та впливом ідеологічних настанов і чисток, які довелося пережити вченому в цей період. Л. Г. Рева в праці «Життєвий і творчий шлях Павла Миколайовича Попова — літературознавця, фольклориста, книгознавця, бібліографа» [7] коротко подає інформацію про доповіді та статті на шевченкознавчу тематику.

Документальна спадщина цього визначного вченого — одне з авторитетних і достовірних джерел свідчень про його фахову діяльність. Особовий архівний фонд П. М. Попова (ф. 285), який зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського, містить значний інформаційний потенціал з усіх напрямів діяльності вченого — біографічні матеріали, листування, наукові і творчі матеріали з питань ранньої творчості Т. Г. Шевченка, текстологічних досліджень літературної спадщини класика та зв'язків з давньоукраїнською літературою, російським фольклором, мистецтвознавчі записи. Шевченкознавчий доробок П. М. Попова, що становив значну частку наукових уподобань та сфери його діяльності, і, зокрема, у галузі тривалої роботи над створенням першого академічного видання творів Т. Г. Шевченка як наукова тема нині залишається недостатньо вивченим, що й визначає актуальність цієї тематики. Наукових праць сучасних дослідників, присвячених такому високофаховому і багатоплановому процесу, як редагування творів Т. Г. Шевченка у процесі їх підготовки до публікації, також не було виявлено. Зауважимо, що редагування академічного видання творів класика — це не просто перевірка і виправлення тексту, його остаточна обробка перед виходом у світ, а й високопрофесійний науковий і літературний творчий процес, що містить у собі всі сторони роботи над рукописом. До нього належать оцінка оригінальних та наукових текстів, перевірка досконалості розробки теми і виправлення викладеного в рукописі з погляду наукової точності і суспільного значення. Наукове редагування потребує спеціальних знань та навичок літературного опрацювання лексики, морфології, лексикології, фразеології, синтаксису тексту, виправлення допущених помилок, удосконалення стилістики і композиційної побудови рукопису, і звичайно ж, досконалого володіння темою — історією життя та творчості Т. Г. Шевченка.

Зважаючи на те, що початок опрацювання проблеми наукового редагування підготовлених текстів до друку в СРСР припадає на 1930–1950 рр., і на час створення «Повного зібрання творів Т. Г. Шевченка у 10 томах» методологічні питання редакційної підготовки текстів класиків ще не були остаточно опрацьовані, вони лише формувалися, розгляд творчої лабораторії П. М. Попова дасть змогу з'ясувати ці

елементи та визначити основні етапи роботи вченого як члена авторського колективу і редакційної колегії над фундаментальним виданням творів Т. Г. Шевченка, що на довгі роки стало основою для подальших шевченкознавчих досліджень та формування тематичних збірників для окремих категорій читачів – науковців, студентства, для культмасової роботи, організації ювілейних шевченківських свят тощо.

Створення нового академічного видання творів у 10 томах було пов'язане з розгорнутим в УРСР у середині 1930-х рр. рухом гідного вшанування 125-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка (1939). Президія АН УРСР своєю постановою від 2 серпня 1938 р. затвердила рішення про участь АН УРСР у відзначенні ювілею і план заходів. Підготовка до шевченківського ювілею контролювалася директивними органами на найвищому рівні: постановою Політбюро ЦК КП(б)У «Про хід підготовки до святкування 125-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка» від 16 лютого 1939 р. [9, спр. 508, арк. 91–92], а 8 березня 1939 р. Верховна Рада СРСР видала постанову «Об увековечении памяти поэта Т. Г. Шевченко в связи с 125-летием со дня рождения» (Известия. 1939. 8 марта. № 54 (6824). С. 1). До ювілею активно готувалися українці за кордоном, зокрема, у Варшаві було розпочате видання українською діаспорою творів Т. Г. Шевченка у 14 томах, тому питання про створення першого повного видання його спадщини в Україні стало нагальним. Зазначимо, що робота над виданням була розпочата в Академії наук ще у перші роки її діяльності, але кілька разів припинялась. Сумна історія спроб створення в 1920-х рр. цього видання акад. С. О. Єфремовим, П. П. Филиповичем, В. В. Міяковським, С. В. Пилипенком, М. М. Новицьким, Ф. Л. Ернстом та іншими науковцями, які потрапили під колеса нищівного репресивного механізму вищих органів влади, нині відома всім шевченкознавцям. Під керівництвом акад. С. О. Єфремова було підготовлено й опубліковано лише т. IV («Щоденник»; 1927), т. III («Листування»; 1929), підготовлений до друку і т. VIII (Мистецькі твори; 1934), проте їх накладу були вилучені з бібліотек або знищені в 1-й друкарні м. Київ. У 1935 р. та 1937 р. за редакцією В. П. Затонського, А. А. Хвилі та Є. С. Шабліовського було укладено два томи поезій Т. Г. Шевченка, але невдовзі відповідальні за підготовку також були репресовані.

Публікація Повного зібрання творів у десяти томах здійснювалось таким чином. У 1949 р. вийшли друком третій і четвертий томи (Т. 3: Драматичні твори, повісті. 1841–1855; Т. 4: Повісті. 1855–1858), у 1951 р. — перший і п'ятий том (Т. 1: Поезія, 1837–1847; Т. 5: Щоденник. Автобіографія), у 1953 р. — другий (Т. 2: Поезії, 1847–1861), у

1957 р. — шостий (Т. 6: Замітки. Статті. Листи. Записи народної творчості. «Букварь». 1839–1861), в 1961 р. — дві книги сьомого тому (Т. 7, кн. 1 та 2: Живопис, графіка, 1830–1847), у 1963 р. — восьмий та десятый томи (Т. 8: Живопис, графіка, 1847–1850; Т. 10: Живопис, графіка, 1857–1861) і в 1964 р. — дев'ятий том (Т. 9: Живопис, графіка, 1851–1857). Ця інформація допоможе у встановленні датування документів, що подані у фонді П. М. Попова без дати.

У документах особового фонду П. М. Попова знаходимо докладну інформацію про процес і етапи підготовки томів видання, роботу упорядників видання, і, зокрема, самого вченого як редактора. Першим за хронологією документом особового архівного фонду, що вдалося виявити в цьому фонді і який свідчить про участь П. М. Попова в підготовці Повного видання творів Т. Г. Шевченка в десяти томах, є матеріали обстеження відділу рукописів і графіки Інституту Тараса Шевченка у м. Харків, а саме — «Звітні відомості про подорож до Харкова» [4, од. зб. 1613, арк. 1], складені ще 19 грудня 1933 р. У відрядження П. М. Попов, на той час заввідділу рукописів Всенародної бібліотеки України при Всеукраїнській академії наук, виїхав 2 грудня 1933 р. за викликом президії (ради) Інституту Тараса Шевченка. Під час відрядження вчений докладно вивчив стан і склад відділу рукописів інституту, склавши доповідну записку дирекції про необхідні заходи для покращання наукової роботи відділу рукописів та інституту, кілька інструкцій з опрацювання наукових джерел. У п. 8–9 цього документу П. М. Попов зробив запис, що «науково опрацював низку нових рукописних матеріалів для доручених мені коментарів до II-го тому акад[емічного] видання творів Т. Шевченка (фрагменти з «Слова о полку Ігоревім»)». Зараз за дорученням інституту почасти цю роботу продовжую: обробляю остаточно до друку згаданий коментар (до 1 друк. арк.)», за п. 11 — «збираю деякі відомості до словника знайомих Т. Шевче[енка]» [4, од. зб. 1613, арк. 2]. Зважаючи на цей запис, констатуємо, що робота над академічним виданням творів Т. Г. Шевченка, розпочата Постійною комісією для видання творів Т. Г. Шевченка, М. П. Драгоманова, В. Б. Антоновича і І. Я. Франка ВУАН, а пізніше — Комісією для видання пам'яток новітнього українського письменства ВУАН, продовжувалась і після їх ліквідації на початку 1930-х рр., зокрема, у 1933 р. здійснювалася робота принаймні над II томом.

Напередодні відзначення Шевченкової річниці П. М. Попов постановою Президії АН УРСР від 3 січня 1939 р. як кваліфікований спеціаліст був уведений до складу головної редколегії ювілейного видання творів Т. Г. Шевченка (одночасно з С. І. Масловим, О. І. Білецьким та М. В. Геппенером) [1, спр. 74, арк. 1–11]. Однак повідомлення

П. М. Попову як члену головної редакційної колегії від вченого секретаря Інституту української літератури АН УРСР Д. Д. Копиці про засідання від 10 грудня 1938 р. та 28 грудня 1938 р. [4, од. зб. 2261, арк. 1, 6] вказує на те, що вчений почав співпрацювати з укладачами ще до ухвали керівництва АН УРСР.

У 1939 р. було підготовлено й опубліковано перші два томи поезій «Повного академічного видання творів Т. Г. Шевченка у 10 томах»; ці та наступні томи видання мали позначку «Видання ювілейне: 1814–1939 рр.». У передвоєнні роки П. М. Попов узяв участь та у формуванні концепції подачі текстів творів Т. Г. Шевченка та їх варіантів у виданні.

У післявоєнний час постановою РМ УРСР і ЦК КП(б)У «Про поновлення академічного видання повного зібрання творів Т. Г. Шевченка» від 10 серпня 1946 р. Академії наук УРСР було доручено підготувати і опублікувати видання в 10-ти томах. Також нею затверджувалась редакційна колегія видання під керівництвом акад. О. Є. Корнійчука, до складу якого увійшов і чл.-кор. П. М. Попов [1, спр. 221, арк. 60–61]. Підготовку видання було покладено на Інститут української літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. Почалася глибока й відповідальна робота з підготовки текстів до публікації, зокрема, уперше до структури томів Шевченкової прози вводилися нові розділи – редакторські кон'єктури та переклади іншомовних текстів. Для розширення уявлення читача про авторський підхід та творчу лабораторію Т. Г. Шевченка було вирішено подати всі редакції текстів творів у розділі «Варіанти», вони мали подаватися повністю або скорочено, якщо вони доповнюють той чи інший вираз, є закреслені фрази чи доповнення, вписані в основний текст і які надають йому новий відтінок сенсу. Редакції творів Т. Г. Шевченка зазначались у посторічкових посиланнях [4, од. зб. 2264, арк. 1–2].

П. М. Попов уважно вивчав матеріали й інструкції з підготовки цих томів, зокрема пояснення «Від редакційної колегії» [4, од. зб. 2268, арк. 3, 4], де зазначено своєрідність прозових творів Т. Г. Шевченка та їх мови. Під час підготовки до друку III і IV томів академічного видання творів Т. Г. Шевченка були виявлені принципові питання подачі текстів – особливий правопис і пунктуація автора, у російських текстах були українські слова і звороти, і навпаки, в українських – російські; тому потрібно було встановити правила, за якими мали редагуватися подібні випадки. Для редакторів і упорядників під час опрацювання таких текстів це стало складним, цілком новим та ще зовсім не вивченим питанням. До багатьох застережень упорядників збоку біля абзацу П. М. Попов записав свої міркування щодо використання засобів сучасного орфографічного оформлення

для передачі особливості мови, правопису і пунктуації російських повістей Т. Г. Шевченка, підкреслив ті рядки, що викликали питання, зокрема щодо окремих випадків застосування літер «ы-и» та «ь-и». Учений наголосив, що «до орфографічного оформлення таких випадків треба підходити дуже обережно і залишати тільки ті з них, які виправдуються контекстом, послідовністю вживання кожного такого написання». У реченні «тому окремі лексичні і морфологічні особливості російської мови в українському контексті або української мови в російському контексті лишаються без змін» виправлено слово «окремі» на «всі», а слова «лишаються без змін» двічі жирно підкреслені.

Головним питанням підготовки текстів у виданні залишався баланс правопису. В основі концепції підготовки текстів було покладено сучасний український правопис, але при цьому акцентувалося прагнення упорядників до найбільшого збереження авторської мови, індивідуальних особливостей автора і колориту епохи. П. М. Попов на полях документа зробив помітки, що стосувалися «графічних хитань» і збереження тих написань слів, із яких можна бачити особливості живої і літературної мови самого Т. Г. Шевченка. На його думку, в пунктуації також мали застосовуватися сучасні норми, але при цьому максимальною мірою зберігатись особливості авторської пунктуації (особливо у вживанні крапки, знаків оклику і питання). Таким чином, документ висвітлює і особливості оригінальних творів Т. Г. Шевченка, і роботу упорядників, і особливо яскраво подає редакторський хист науковця.

У 1948 р. П. М. Попов у відповідь на прохання Інституту української літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР переглянути підготовлений IV том видання (с. 423–712) [4, од. зб. 2269, арк. 1–5] підготував свої зауваження, написані від руки з багатьма виправленнями і закресленнями. Зокрема, можемо зазначити такі найважливіші зауваження. У розділі «Редакторські кон'єктури» П. М. Попов зробив помітки, що вказують на проведений аналіз поданого матеріалу на основі безпосереднього вивчення автографів повістей Т. Г. Шевченка. Але науковець зауважив, що оскільки ці кон'єктури займають значну частину IV тому видання і для дослідників, які будуть вивчати творчу лабораторію Т. Г. Шевченка, мають малозрозумілий і зовсім не читабельний характер, тому варто пояснити значення цього матеріалу, розкрити його наукову цінність на найпоказовіших прикладах. Щодо розділу «Примітки» він запропонував термін «подвійні аркуші» замінити на варіант «аркуші записані з обох боків»; замість терміну «нерозбірливий» як характеристику тексту краще вписати термін «нерозбірний»; зазначив необхідність

уточнення окремих шевченкових записів і творів, їх різних варіантів чи редакції у попередніх виданнях тощо.

Одне з найбільш цікавих виправлень, які запропонував науковець, стосується тексту повісті Т. Г. Шевченка «Близнецы». У реченні «Параскевия Тарасовна и 16 августа отправилась в Киев» він запропонував виправити 16 число на 15, оскільки, на його думку, подорожі в Київ відбувалися звичайно до 15 серпня, на «Успіння» – храмове свято Київсько-Печерської Успенської Лаври. Зазначимо, що, зафіксоване як коментар, це уточнення увійшло й у наступні видання літературної спадщини Т. Г. Шевченка, зокрема, у зібрання творів у 6 томах, здійснене у 2003 р. (т. 4, с. 496).

Учений ретельно досліджує питання щодо принципів відтворення текстів щоденника та автобіографії Т. Г. Шевченка і в 1950 р. для упорядників видання склав свої зауваження до текстологічного та іншого апарату V тому. Серед найбільш вагомих зауважень науковця — випадки непослідовності у відтворенні текстів; він обґрунтував думки щодо потреби переглянути розвідку про два тексти автобіографії Т. Г. Шевченка, подавши її «в більш стислих цілеспрямованих рисах», оскільки вона виривається із загального плану «апарату» обсягом і подачею матеріалу; запропонував проект її скорочення і деякої стилістично-редакторської правки, проте вважав, що це краще зробити самим авторам [4, од. зб. 2270, арк. 3].

До інших зауважень П. М. Попова належать уніфікація подачі ініціалів перед прізвищами, окремі неточності та випадки, коли про згадуваних у тексті осіб подавалась не достатньо повна інформація, а також окремі стилістичні і друкарські помилки, які були позначені ним у наданому для редагування примірнику підготовленого тому. Зокрема, глибоку обізнаність П. М. Попова щодо кола знайомих Т. Г. Шевченка і значну ерудицію вченого показують уточнення – про історика літератури і фольклориста О. М. Афанасьєва, славіста О. М. Бодяньського, очільника козацького повстання на Дону К. О. Булавіна, італійського художника Дж. Вазарі, російського археолога північного Причорномор'я І. Є. Забеліна, польського громадського діяча і видавця Б. Залеського (його Т. Г. Шевченко зобразив на сепії «Серед товаришів» (1851)), скульптора й художника М. Й. Микешина, близького товариша Т. Г. Шевченка М. М. Лазаревського, видавця і письменника М. І. Новикова, акад. Д. І. Яворницького та ін. Цікавим видається й зауваження про те, що «Палкин» – це не назва трактиру, а прізвище його власника, А. С. Палкіна. У відповідь на надіслані зауваження до тому П. М. Попову надійшов лист від М. С. Грудницької від 2 лютого 1950 р. (цей документ теж входить до справи, у якій зберігаються «Зауваження»), у якому вона тепло дякувала за уважну рецензію, що допоможе в роботі укладачів.

Ще один вагомий документ з фонду П. М. Попова, який висвітлює процес роботи над виданням — доповідь упорядників Державної редакційної комісії по академічному виданню творів Т. Г. Шевченка «Про підготовлений до друку II том (Поезії) — перевидання виправленого і доповненого» (автори — М. Т. Рильський і М. С. Грудницька) [4, од. зб. 2265, арк. 1–18.]. Документ недатований, але вірогідно складений у 1952–на початку 1953 рр. У ньому наводяться причини перевидання, зокрема, що ці томи стали великою рідкістю, і за час, який сплинув з моменту їх виходу в світ (з 1939 р.), відділ рукописів Інституту української літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР виявив низку досі невідомих автографів творів, що друкувалися за першодруками, автографів і списків поезій Т. Г. Шевченка, які уточнюють датування варіантів окремих поезій чи розкривають стосунки поета з його оточенням. Цей документ містить інформацію про зміни та нові матеріали, які були внесені у структуру довоєнного II тому поезій Т. Г. Шевченка. Зокрема, до нього увійшли виявлені за останні 2–3 роки автографи Т. Г. Шевченка, що зберігалися в різних установах СРСР — у Будинку-музею Т. Г. Шевченка в м. Київ, відділі рукописів Бібліотеки ім. М. Є. Салтикова-Щедріна у м. Ленінград, відділі рукописів Інституту світової літератури ім. М. Горького у м. Москва, Центральному літературному архіві, м. Москва, у приватних колекціях. Окремі з них були виявлені навіть на художніх творах.

Особливо цікавою видається друга частина доповіді, де представлено низку більш принципових питань (з їх обґрунтуванням), рішення щодо яких мали прийняти члени Державної редакційної комісії, зокрема, і чл.-кор. П. М. Попов. Помітки на полях та в тексті, зроблені рукою вченого, висвітлюють його працю як спеціаліста, що глибоко розуміється на творчості Т. Г. Шевченка і може подати слушні зауваження. Зокрема, це спостерігається у випадках закреслення рядків і цілих діалогів у поезії «Москалева криниця», у записаних на полях і в тексті уточненнях (наприклад, щодо визначення річки Стир, запис «а у Шевченка часто подібна на и» та ін.), щодо заповнення пропущених слів і можливої описки в рядку «Мій сину, друже мій єдиний», де упорядниками пропонувалось зняти слово «друже», а в документі олівцем залишився запис П. М. Попова «Залишити!». Пояснення в підрядковій примітці про те, що основний текст поезії «Швачка» був поданий за «Меншою книжкою» через те, що в «Більшій книжці» текст слабший, науковець підкреслив і зробив запис: «? Причина була інша». На окремі пропозиції редакторів учений відповідав частим записом «Можна!» (8 разів).

Наприкінці тексту цього документу серед осіб, які готували перше, довоєнне видання II тому, був зазначений і П. М. Попов, що засвідчує

його участь як упорядника в підготовці II тому Повного зібрання творів Т. Г. Шевченка (поезії). У повторному виданні цих томів П. М. Попов взяв участь вже як член Державної редакційної колегії.

У 1952 р. П. М. Попов здійснював редагування етнографічних записів Т. Г. Шевченка, зокрема, розділу «Фольклорні записи» (тексти і примітки), та приміток до VI тому академічного видання творів Т. Г. Шевченка [4, од. зб. 2274, арк. 1–8]. У висловлених зауваженнях до підготовлених упорядниками наукових матеріалів перед уважним дослідником постає і сам перебіг думок ученого, і проведена робота над цим томом, до якого увійшли статті, замітки, листи та фольклорні записи, зроблені Т. Г. Шевченком. Спостерігається позиція незгоди П. М. Попова з авторами видання щодо структурування варіантів народної пісні «Ой в саду, саду гуляла кокошка», записаної Т. Г. Шевченком під час його перебування у Почасєві 20 жовтня 1846 р. у альбомі Ф. М. Лазаревського. Запис цієї пісні вважався певною мірою творчо переробленим Т. Г. Шевченком. Автори обґрунтовували це твердження тим, що він більш довершений художньо, проте, на думку П. М. Попова, аргумент не є переконливим, бо виходить з хибної концепції про те, що народні пісні не можуть бути художньо довершеними. Тому вчений запропонував поставити основним варіантом народний, більш довершений текст, а менш довершений – віднести у варіанти. Інші зауваги стосувалися дотримання послідовності посилань, окремих усталених виразів у примітках. Зокрема, П. М. Попов вважав, що слід уникати паралелізму між «Вступними зауваженнями» і «Примітками». Критикував учений і назву умовних скорочень у публікації текстів «системою Чубинського», оскільки цю систему вживали одночасно і колектив видавців «Трудов Юго-западного отдела Русского географического общества» 1872–1877 рр., редагованих П. П. Чубинським, і В. Б. Антонович та М. П. Драгоманов — у збірнику історичних пісень.

У цьому томі П. М. Попов запропонував виділити прислів'я і приказки в окремих розділ, оскільки вони становлять хоч і невелику, але цінну групу народних творів, записаних Т. Г. Шевченком, і висловив пропозицію по змозі підшукати до них відповідники — за книгою «Приказки, прислів'я і таке інше» М. Номиса 1864 р. та за збіркою І. Я. Франка у виданні «Етнографічного збірника» Наукового товариства ім. Шевченка у Львові (томи 10, 16, 23, 24, 27 і 28), у «Трудах» за редакцією П. П. Чубинського (т. I, р. 2), М. Ф. Комарова та ін. Також зауважив, що можливо не буде зайвим додати, що «Украинские народные предания» П. О. Куліша (Москва, 1847) були видані пізніше, у складі «Чтений Общества истории и древностей российских при Московском университете» (1893, кн. I (164), відділ II «Мате-

риалы историко-литературные»). Документ містить і роздуми про те, чи варто згадувати про «соромицькі записи» Т. Г. Шевченка, яких мало і які не є характерними для нього, тому, на думку вченого, не лише публікувати їх, а й згадувати про них не варто. Критиці П. М. Попов піддав і твердження упорядників, що «Шевченко справедливо вважається основоположником демократичного наукового напрямку в українській фольклористиці», аргументуючи тим, що це питання вперше порушується і в ще ненадрукованих працях. Науковець зазначає, що зробив правки олівцем і в разі непогодження з його думкою членів редколегії та головного редактора їх можна витерти, але має надію, що всі ці правки можуть бути корисними і поліпшити текст, складений упорядниками.

Для розуміння процесу підготовки до публікації цього тому варто розглянути лист редактора М. С. Грудницької П. М. Попову від 8 лютого 1953 р. [4, од. зб. 2271, арк. 1], у якому повідомляється, що VI том, затверджений до друку редакційною колегією, повертається на доопрацювання у зв'язку з тим, що в деяких листах є, «за висловом ряду товаришів, сумнівні місця, які вимагають або купюр, або зняття цих листів». На засіданні групи упорядників і редакторів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР у такому складі: М. К. Гудзій (відповідальний редактор), Є. П. Кирилюк (редактор приміток до листів), М. С. Грудницька (редактор тому), упорядники М. М. Ткаченко, Ю. О. Івакін, Й. М. Куриленко та Л. Ф. Кодацька було винесене рішення, що всі ці листи треба друкувати, оскільки в них немає нічого сумнівного, до того ж листи широко відомі. Було схвалено переглянути і додатково опрацювати їх ще раз і посилити коментування тих місць у листах, які викликають сумнів. Надсилаючи П. М. Попову листування Т. Г. Шевченка, М. С. Грудницька пропонувала ознайомитися з підготовленим текстом та висловити свою думку на засіданні редколегії 6 березня 1953 р. У згаданих листах Т. Г. Шевченка на 56 аркушах рукою П. М. Попова зроблено помітки, які дають змогу стверджувати, що запропоновані листи до публікації були схвалені вченим, оскільки жодних поміток про вилучення не виявлено.

Учений опрацював також матеріали художньої спадщини класика, підготовлені до видання Інститутом мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР і Державним музеєм Т. Г. Шевченка у м. Києві. У процесі роботи над нею П. М. Попов взяв участь у формуванні принципів побудови VII–X томів та розробці методології подачі матеріалу. На полях проспекту VII тому (Живописна творчість) (автори — В. І. Касіян та С. Є. Раєвський) [4, од. зб. 2272, арк. 1–20] вчений робить записи-запитання щодо того, чи варто в єдиному зібранні творів мати інший формат, можливо, краще видати наукові

коментарі до художніх творів Т. Г. Шевченка не як VII та VIII томи, а як окремих томів; щодо зовнішнього оформлення друкарських й художніх заставок, кінцівок. Записи стосуються також того, чи буде художник-стиліст працювати над томами, чи були експедиції з виявлення художніх творів Т. Г. Шевченка і що вони дали. Ці документи, які збереглися з 1940–1941 рр. як матеріали до засідань редколегії, проливають світло на довоєнні спроби сформувати томи художньої спадщини Т. Г. Шевченка.

Дослідженню описів та текстів пояснень до картин, малюнків, ескізів, гравюр Т. Г. Шевченка присвячений «Відзив про робочі макети VII–X томів академічного зібрання творів Т. Г. Шевченка», підготовлений П. М. Поповим 22 вересня 1954 р. [4, од. зб. 1199, арк. 1–11]. Зауваження вченого стосувалися розшифровки окремих записів Т. Г. Шевченка та прізвищ осіб, із якими той контактував (наприклад, виправлення Сторницький на Смирницький, уточнення дати створення малюнку «Коло Канева», який міг бути зроблений з хати М. О. Максимовича в с. Прохорівці в червні 1859 р.), що виказують глибоке знання як історії створення творів, так і біографічних відомостей про перебування Т. Г. Шевченка в різних місцях, де він створював свої малюнки і робив записи в альбомі. Також П. М. Попов запропонував відредагувати вживання іноземних виразів, особливо там, де їх легко замінити вітчизняними. Науковець переймався затримками в підготовці цих останніх томів, тому писав, що «слід було б всіляко прискорити видання решти томів... Цих томів давно чекає радянський читач. Ці томи будуть безумовно цінним надбанням наукового шевченкознавства» і пропонував Державній редакційній комісії відзначити велику і сумлінну роботу, здійснену упорядниками рецензованих чотирьох томів академічного видання. Отже, копітку працю П. М. Попова над редагуванням і доповненням текстів наукових та науково-допоміжних розділів усіх томів академічного видання творів Т. Г. Шевченка спостерігаємо в численних документах особового фонду. Помітки вченого на полях чорним та червоним олівцем, підкреслення речень або виразів, які викликали сумнів, а подекуди й запитання до упорядників, містять примітки до деяких повістей, драматичних творів та листів Т. Г. Шевченка для академічного видання [4, од. зб. 2277, арк. 1–25], записи, зроблені при звірці друкованих творів Т. Г. Шевченка з автографами від 10 лютого 1952 р. [4, од. зб. 2278, арк. 1–123] та листів Шевченка з примітками до них [4, од. зб. 2271, арк. 1–57], коментарі до VII, VIII, IX та X тому видання творів Т. Г. Шевченка (Мистецька спадщина) [4, од. зб. 2275, арк. 1–199; од. зб. 2276, арк. 1–110] та ін.

Відстежити окремі етапи роботи над томами та питання, що обговорювались упорядниками та членами Державної редакційної ко-

легії академічного видання, дають змогу численні повідомлення про засідання редколегії академічного видання творів Т. Г. Шевченка, які надсилали П. М. Попову з кінця 1938 р. і упродовж всієї тривалої роботи з підготовки десяти томів видання, що завершилось в 1964 р. Найбільш цікавими серед них є повідомлення: про засідання редколегії о 7-й годині вечора в кабінеті директора Інституту української літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (від 25 березня 1939 р.), про обговорення і затвердження принципів III та IV томів академічного видання творів Т. Г. Шевченка (від 13 листопада 1939 р.), про підсумки роботи над I і II томами, хід і принципи роботи над III і IV томами і призначення відповідальних редакторів й організацію роботи над V, VI, VII, IX, і X томами (від 19 грудня 1939 р.), про засідання редакційної колегії для розгляду матеріалів до III тому (від 20 травня 1948 р.), затвердження до друку текстів і наукового апарату V тому, другого видання текстів і наукового апарату I тому, проспекту і затвердження редакторів VII і VIII томів (живописна спадщина) (від 27 квітня 1950 р.), про затвердження на засіданні Державної редакційної колегії II тому (виправленого і доповненого) академічного видання, інформація редактора В. С. Ільїна про уточнення в мовному редагуванні I і II томів та інформацію директора Видавництва АН УРСР І. Ф. Вишневецького про нестачу шрифтів для друку розділу «Інші редакції і варіанти» в I томі (від 9 травня 1951 р.), про стан готовності до друку VI тому та про друкування II тому (від 16 червня 1952 р.), остаточний перегляд і затвердження тексту VI тому видання (від 9 червня 1955 р.), визначення відповідального редактора VI тому та стан підготовки до друку томів художньої спадщини Т. Г. Шевченка (від 22 листопада 1955 р.) та інші [4, од. зб. 2261, арк. 1–33].

У 1961 р. вагомий внесок чл.-кор. П. М. Попова в підготовку до друку «Повного видання творів Т. Г. Шевченка у десяти томах» було відзначено бронзовою пам'ятною медаллю [4, од. зб. 3008, арк. 1]. Вірогідно, нагородження відбулося 6 березня 1961 р. під час засідання Загальних зборів АН УРСР, присвячених 100-річчю від дня смерті Т. Г. Шевченка, що проводились у конференц-залі Відділу суспільних наук АН УРСР.

Одним з найяскравіших документів, що виявляють турботу П. М. Попова про видання повного зібрання творчої спадщини Т. Г. Шевченка, можна вважати автограф статті науковця «Під загрозою зриву» (1962) [4, од. зб. 2279, арк. 1–5], підготовленої для газети «Радянська Україна». У ньому подається коротка історія розпочатої ще в 1939 р. видання з нагоди 125-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка і колізії тривалої роботи над виданням та затримку друку творів Т. Г. Шевченка в 10 томах. Учений зазначає, що поліграфічна база Ви-

давництва АН УРСР не мала і нині не має можливостей кольорового друку для видання образотворчої спадщини Т. Г. Шевченка, тому за погодженням з Головополіграфвидавом Міністерства культури УРСР друкування мистецьких творів було доручене фабриці кольорового друку. Також зауважив, що ні в 1959 р., ні в 1960 р. не вийшов у світ жоден том, і лише в 1961 р. було випущено VII том у двох книгах, тому план видати у 1962 р. VIII і IX томи не реальний, оскільки не вийде навіть VIII том. Випуск усіх томів планувався на 1963 р., але до ювілею залишився лише рік, і видання може не бути опублікованим. Серед причин цього вчений називав порушення графіку подачі до видавництва текстів Інститутом мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР, не на висоті виявилось і Видавництво АН УРСР; видання фактично залишилося без художнього редактора, майже припинилася робота над наступними томами після виходу в світ т. VII; графік видання, надісланий видавництвом, надто зміщений на 1964 р., а видання тому X у графіці взагалі не було передбачено. «Це не може не викликати нашого глибокого обурення. Ми не можемо не розглядати такий графік як свідомий зрив роботи над виданням, яке й без того розтягнулось на чверть сторіччя! І ми не можемо миритись з тим, щоб до шевченківського ювілею в 1964 р., який відзначатиметься всім радянським народом і всім прогресивним людством світу, видання залишилось незавершеним. Зрештою, це справа національної честі» [4, од. зб. 2279, арк. 3], — пише вчений.

У статті звучить пропозиція звернутися до громадськості, яка «нертерпляче чекає чергових томів мистецької спадщини Шевченка». П. М. Попов зазначає, що дирекція фабрики порушує питання про особливі умови оплати робіт по друку згаданих томів, і це, очевидно, і є тією причиною зволікання всієї роботи, що свідчить про бажання дирекції фабрики звести «важливу політичну справу» до «звичайної комерції». На фабриці є люди, які освоїли складні процеси, є ентузіасти справи, які забезпечили високу якість друку VII тому. Порушене питання про передачу X тому на фабрику офсетного друку, чия потужність незрівнянно менша, проте бажання сприяти цій важливій справі незрівнянно вище. Отже, «комерція і переговори тривають, а справа майже не рухається. Але, де б, зрештою, не друкувались ці томи, Головополіграфвидав Міністерства культури УРСР і Видавництво АН УРСР повинні вжити всіх заходів, щоб до 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка Повне зібрання його творів вийшло у світ». Такий заклик в загальноукраїнському виданні з метою звернути увагу громадськості до проблемної ситуації став яскравим прикладом відданості вченого своїй справі та перейманню національними інтересами.

Тривала, майже 25-річна діяльність вченого у галузі шевченкознавства знайшла своє продовження у розвитку досліджень вченого, який спрямував свої зусилля на вивчення раніше не досліджуваних тем, зокрема, «Т. Шевченко і наука його часу». Висока оцінка результатів глибокого вивчення П. М. Поповим літературної та художньої спадщини Т. Г. Шевченка відображена в листуванні з науковцями Німецької академії наук у м. Берлін. Співробітник Інституту славістики цієї академії наук П. Кірхнер відзначив доробок вченого у галузі вивчення творчості Т. Г. Шевченка та А. фон Гумбольдта. Інформацію про цю наукову розвідку знаходимо й у звіті вченого про роботу в 1961 р., що зберігся в архіві Президії НАН України [1, спр. 1147, арк. 120–121]. Згідно з ним П. М. Попов підготував і опублікував у журналі «Всесвіт» (1961, № 8) статтю під назвою «Т. Шевченко і А. Гумбольдт», і як зазначив сам учений, до цієї праці проявлено значну увагу у вітчизняних і закордонних колах, зокрема, й у Берлінському університеті ім. А. Гумбольдта (НДР), у Чехословаччині, Болгарії та інших країнах. У листах від 6 липня 1961 р., 3 серпня 1964 р., 15 липня 1965 р., 2 лютого 1967 р. (німецькою мовою) [4, од. зб. 4610–4616, арк. 1–10] П. Кірхнер запрошував українського вченого взяти участь у симпозіумі, присвяченому шевченківському ювілею, який у 1964 р. скликала Німецька академія наук. Виголошена П. М. Поповим доповідь зацікавила німецьких колег-славістів, і тому було висловлено пропозицію опублікувати її у збірнику праць симпозіуму в перекладі німецькою мовою. У листах також зазначено сподівання на подальшу співпрацю. До запрошення німецький вчений додав численні газетні вирізки з повідомленнями про відзначення ювілею Т. Г. Шевченка в НДР, що надзвичайно зацікавить дослідників історії розвитку шевченкознавства. Лист Інституту літературних досліджень Польської академії наук з подякою за надіслану статтю про Т. Г. Шевченка також свідчить про визнання шевченкознавчих досліджень українського вченого в міжнародних колах науковців [4, од. зб. 2544, арк. 1].

Таким чином, у документах фонду відображено тривалу експертну діяльність чл.-кор. П. М. Попова в галузі шевченкознавства. На основі проаналізованих архівних документів особового фонду вченого в Інституті рукопису НБУВ можна констатувати велику роботу, здійснену ним як редактором повного видання творів. Вона охоплювала весь спектр концептуального, редакційного та технічного опрацювання творів Т. Г. Шевченка, дуже різномірних за своїми літературними та художніми жанрами, формами та спрямованістю. Викарбувана на папері думка класика української культури, цілісність його творчості мали постати перед читачем як в окремих елементах, так і в єдності та співвіднесеності окремих частин.

Редакторське опрацювання підготовленого фахівцями АН рукопису П. М. Попов здійснював за багатьма напрямками. Одиниці Шевченкового тексту глибоко досліджувалися, осмислювався їх загальний задум, порівнювалися варіанти авторського написання. Науковець працював над питанням узгодження способів передачі авторського тексту для сучасного читача, уточнював окремі автографи текстів творів, зроблених у різний час, доповнював структурні елементи видання відомостями і науковими коментарями, спрямовував увагу на покращання науково-довідкового апарату видання, оцінюючи співвіднесення його окремих елементів. Редакторські уточнення та виявлення хиб підготовленого тексту демонструють енциклопедичну обізнаність П. М. Попова щодо біографії та творчості Т. Г. Шевченка, його етнографічних досліджень, кола сучасників, із якими класик підтримував стосунки, сфери досліджень шевченкознавців кінця ХІХ – середини ХХ ст. тощо. Документи свідчать про значний внесок вченого не лише в підготовку академічного видання «Повне зібрання творів Т. Г. Шевченка у десяти томах», а й про вплив на розвиток шевченкознавчих досліджень та популяризацію творчості українського класика за кордоном. Виявлені в процесі дослідження архівні документи становлять значний науковий інтерес і мають бути залучені до наукового обігу в контексті історії розвитку шевченкознавства середини ХХ ст. Подальше вивчення документів фонду ще очікує своїх дослідників — шевченкознавців, біографістів, літературознавців, фольклористів, істориків науки.

1. Архів Президії НАН України. – Ф. 251. – Оп. 1.
2. Білецький О. І. Павло Миколайович Попов [Текст] / О. І. Білецький [та ін.]. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1961. – 32 с.
3. Горбач Т. Павло Миколайович Попов (1890–1971). Виставка до 125-річчя від дня народження [Електронний ресурс] / Тимур Горбач // Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського : [веб-сайт]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/node/2328>
4. Інститут рукопису НБУВ. – Ф. 285 : Попов Павло Миколайович (1890–1971).
5. Лисоченко І. Д. Огляд архіву П. М. Попова [Текст] / І. Д. Лисоченко // Рукописна та книжкова спадщина України. – Київ, 1994. – Вип. 2. – С. 156–168.
6. Міщук С. М. П. М. Попов як бібліограф рукописів та стародруків Волині [Текст] / С. М. Міщук // Рукописна та книжкова спадщина України. – Київ, 2007. – Вип. 12. – С. 277–309.
7. Рева Л. Г. Життєвий і творчий шлях Павла Миколайовича Попова — літературознавця, фольклориста, книгознавця, бібліографа [Текст] / Л. Г. Рева // Сіверщина в історії України : зб. наук. пр. – Київ ; Глухів, 2011. – Вип. 4. – С. 332–336.

8. *Степченко О. П.* Українські вчені — фундатори спеціалізованих відділів національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (1918–1934) [Текст] / О. П. Степченко. – Київ : НБУВ, 2008. – 217 с.
9. Центральний державний архів громадських організацій України. – Ф. 1. – Оп. 6.
10. *Чередниченко А.* Самоцензура в контексті становлення колективної пам'яті. Деформаційні процеси наукової спільноти 1920–1930-х рр. За щоденниками П. М. Попова [Електронний ресурс] / А. Чередниченко // ГО «Центр студій політики пам'яті та публічної історії «Мнемоніка» : [веб-сайт]. – Режим доступу: http://mnemonika.org.ua/wp-content/uploads/2018/07/Cherednychenko_A.pdf.

REFERENCES

1. Fond 251, Inventory 1. Archives of the Presidium of the NAS of Ukraine. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
2. Biletsky, O. I. (1961). *Pavlo Mykolaiovych Popov* [Pavlo Mikolaiovich Popov] / O. I. Biletsky [and others]. Kiev, Ukraine: Publishing House of the AS of the USSR. [In Ukrainian].
3. Gorbach, T. (2015). *Pavlo Mykolaiovych Popov (1890-1971). Vystavka do 125-richchia vid dnia narodzhennia* [Pavel Popov (1890-1971). Exhibition dedicated to the 125th anniversary of his birth]. Retrieved from Vernadsky National Library of Ukraine Web site: <http://www.nbu.gov.ua/node/2328> [In Ukrainian].
4. Fond 285: Popov Pavlo Mykolaiovych (1890-1971) [Popov Pavlo Mikolaiovych (1890-1971)]. Institute of Manuscript of Vernadsky National Library of Ukraine. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
5. Lysochenko, I. D. (1994). Ohliad arkhivu P. M. Popova [Review of the archive of P. M. Popov]. In *Rukopysna ta Knyzhkova Spadshchyna Ukrainy*, 2, 156-168. [In Ukrainian].
6. Mishchuk, S. M. (2007). *P. M. Popov yak bibliohraf rukopysiv ta starodrukiv Volyni* [P. M. Popov as a bibliographer of manuscripts and old books of Volyn]. In *Rukopysna ta Knyzhkova Spadshchyna Ukrainy*, 12, 277-309. [In Ukrainian].
7. Reva, L. H. (2011). Zhyttievyi i tvorchyi shliakh Pavla Mykolaiovycha Popova – literaturoznavtsia, folklorysta, knyhoznavtsia, bibliohrafa [The life and creative path of Pavlo Popov – literary critic, folklorist, book expert, bibliographer]. In *Sivershchyna v Istorii Ukrainy*, 4, 332-336. [In Ukrainian].
8. Stepchenko, O. P. (2008). *Ukrainski vcheni – fundatory spetsializovanykh viddiliv natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho (1918-1934)* [Ukrainian scientists – the founders of specialized departments of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine (1918-1934)]. Kyiv, Ukraine: NBUV. [In Ukrainian].
9. Fond 1, Inventory 6. Central State Archive of Public Organizations of Ukraine. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
10. Cherednichenko, A. (2018). *Samotsenzura v konteksti stanovlennia kolektyvnoi pam'iaty. Deformatsiini protsesy naukovoi spilnoty 1920-1930 rr. Za shchodennykamy P. M. Popova* [Self-censorship in the context of the formation of collective memory. Deformation processes of the scientific community in 1920-1930. According to the diaries of P. Popov]. Retrieved from

Web site of NGO “Center for Studies of Memory Policy and Public History “Mnemonics”: http://mnemonika.org.ua/wp-content/uploads/2018/07/Cherednychenko_A.pdf [In Ukrainian].

Стаття надійшла 07.11.2019 р.

VERBITSKA Oksana, Candidate of Philosophical Sciences, Senior Research Associate of the Institute of Archival Studies of VNLU (Kyiv, Ukraine).

Participation of the NAS associate member P. M. Popov in preparation of the academic publication of T. H. Shevchenko's writings in ten volumes (on basis of documents from personal archive fund of the Institute of Manuscript of VNLU).

In the article, based on the research of the sources of the personal fund 285 of the Institute of Manuscript of Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv), illuminated the participation of the prominent scientist, literary critic, art critic and folklorist, biographer and editor of works of T. Shevchenko, corresponding member of National Academy of Sciences of Ukraine P. Popov in preparation for the publication of the fundamental edition “T. Shevchenko. Complete edition of ten volumes”. The analysis of the informative potential of different types of documents – working materials, correspondence, documents of a scholar on issues related to the organization of publication and related scientific materials made it possible to reveal the main stages of the scientist's work as a member of the governmental editorial board. The greatest informative value on directions and forms of activity of P. Popov as a scientist is reflected in the working models of the prepared volumes of the academic collection of works by T. Shevchenko, the remarks on the texts prepared by the compilers and the reference apparatus of the volumes of the academic edition of the works of T. Shevchenko, recordings made when reconciling T. Shevchenko's printed works with autographs, etc. The information revealed in the correspondence of P. Popov with the staff of the Institute of Literature named after T. Shevchenko, Academy of Sciences of the USSR, on the issues discussed by the editorial board and the stages of editing the prepared volumes. The paper also presents the documents on the problematic issues, in particular, the most important is the manuscript of an article in the “Soviet Ukraine” newspaper “Under the Threat of Disruption” (1962) on the delay of the publication of T. Shevchenko's works in ten volumes.

Key words: NAS of Ukraine, P. Popov, T. Shevchenko, personal archival funds, academic publications, Archival Fund of NAS of Ukraine.

ВЕРБИЦКАЯ Оксана Ивановна, кандидат философских наук, старший научный сотрудник Института архивоведения НБУВ (Киев, Украина).

Участие члена-корреспондента НАН Украины П. Н. Попова в подготовке академического издания произведений Т. Г. Шевченко в десяти томах (на основе документов личного архивного фонда в Институте рукописи НБУВ).

В статье на основе исследования источников личного фонда 285 Института рукописи Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского освещено участие выдающегося ученого, литературоведа, искусствоведа и фольклориста, члена-корреспондента НАН Украины П. Н. Попова в подготовке к публикации фундаментального издания «Т. Г. Шевченко. Полное издание произведений в десяти томах». Анализ информативного потенциала

различных видов документов — рабочих материалов, переписки, документов ученого по вопросам организации издания и сопутствующих научных материалов — позволил раскрыть основные этапы процесса работы ученого как члена государственной редколлегии. Наибольшую информационную ценность для изучения направлений деятельности П. Н. Попова как ученого-шевченковеда имеют отзывы на рабочие макеты подготовленных составителями томов академического собрания сочинений Т. Г. Шевченко, замечания на тексты и справочный аппарат томов издания, записи, сделанные при сверке произведений Т. Г. Шевченко с автографами и т. п. Проанализирована информация переписки П. Н. Попова с сотрудниками Института литературы им. Т. Г. Шевченко АН УССР об этапах редактирования подготовленных томов и вопросы, которые рассматривались редколлекцией. Представлены также сведения о документах, посвященных проблемным моментам, в частности о рукописи статьи «Под угрозой срыва» (1962) для газеты «Советская Украина» о задержке публикации издания произведений Т. Г. Шевченко в десяти томах.

Ключевые слова: НАН Украины, П. Н. Попов, Т. Г. Шевченко, личные архивные фонды, академические издания произведений, Архивный фонд НАН Украины.

РЕСУРСИ БІОГРАФІЧНОЇ ТА БІБЛІОГРАФІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

УДК 016:929:004.65

DOI <https://doi.org/10.15407/ub.18.300>

*Олег Миколайович ЯЦЕНКО,
кандидат історичних наук,
завідувач відділу
Інституту біографічних досліджень НБУВ
(Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4277-1869>*

НЕКРОЛОГ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА БІОБІБЛІОГРАФІЧНОГО РЕСУРСУ «УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ БІОГРАФІЧНИЙ АРХІВ»

У процесі формування біобібліографічного інформаційного ресурсу «Український національний біографічний архів» важлива увага приділяється датам життя осіб. До списку персон, включених із різних джерел до електронного ресурсу, значна частина потрапила лише з датою народження. У статті зроблено аналіз текстів некрологів, що були опубліковані в різні хронологічні періоди та в різних виданнях, з метою виявлення ступеня їхньої інформативності й доцільності використання як джерел біографічної інформації, зокрема відомостей про крайню дату життя особи.

Ключові слова: «Український національний біографічний архів», некролог, дати життя.

Літературознавці та журналісти досліджують некрологи як літературний жанр. Бібліографи у своїй практичній діяльності використовують їх як масив біографічних відомостей під час укладання персональних бібліографічних покажчиків, формування біобібліографічних словників, опрацювання окремих елементів каталогів та картотек тощо. У статті некролог розглянуто з позиції ключового інформаційного джерела біографічної інформації про особу під час формування електронного біобібліографічного ресурсу «Український національний біографічний архів» (УНБА), зокрема досліджено аспект використання некролога для встановлення крайньої дати життя

персона. Значення некролога як джерела для визначення дат життя особи раніше не було детально вивчено, що і зумовило актуальність дослідження в даній статті, де розкрито роль некролога як основи біографічних даних.

Некролог (грец. νεκρός — мертвий, λόγος — слово) — стаття про недавно померлу людину, що містить біографічні відомості про неї і оцінку її діяльності. Обмежений обсяг некролога (500–600 слів) змушує лаконічно, але в максимально місткій формі показати, як людина прожила своє життя, змалювати розгорнутий портрет особистості, викласти її основні досягнення.

Варто зазначити, що інформація про особу в некрологах найбільш достовірна, а в певних випадках, незважаючи на окремі фактичні помилки, є єдиним джерелом її біографії. Зазвичай у некрологах вказують вік або дату смерті покійного, подають біографічні дані, досягнення, події, що відбувалися з померлим у різні роки, інформацію про сім'ю, дітей, близьких друзів.

Останнім часом все більше дослідників звертаються до вивчення некрологів як окремого жанру та всебічно використовують їх тексти в історичних розвідках. Це праці загальнотеоретичного плану [11; 12; 15]; матеріали, які ознайомлюють із застосуванням некрологів у якості джерел і пропонують роботу з ними [1; 9; 13]; праці з аналізом некрологів, що друкувалися на сторінках окремих періодичних видань [3; 6; 7; 8].

Точна дата появи першого некрологу невідома. Як жанр він спостерігається в християнському світі ще з перших століть нашої ери, коли лаконічно здійснювалися записи в церковних книгах імен померлих священнослужителів і благочестивих парафіян для проголошення їх під час богослужінь. У Західній Європі до VII ст. списки-панегірики покійних складали церкви й монастирі. У Київській Русі ранні некрологічні записи відчитуємо в літописах (про князя Всеволода Ярославича в «Повісті временних літ» рік 1093, про князя Володимира Мономаха в Лаврентіївському літописі) [2, с. 38].

Багато дослідників вважають, що їх масове видання почалося в XVI–XVII ст., коли заможні громадяни почали замовляти публікації в стилі вуличних некрологів, у яких публікувалися імена родичів, дати їх народження та смерті, діяльність, рід занять або звання. Пізніше до них почали долучати окремі факти з життя.

У міру визнання значимості некролога як історичного документа у XVIII ст. почали видаватися збірники некрологів. Одним із перших був «Necrolge de Port-Royal», виданий французькою мовою в Амстердамі у 1723 р. (із доповненням у 1735 р.) [2, с. 38]. Пізніше багатотомні зібрання некрологів стали поєднувати з біографічними

словниками. Некрологи можуть мати різні форми: памфлети, епітафії. Різновидом некролога можна вважати описи кладовищ, некрополів [5, с. 90–91]. Стислі біографічні відомості про померлих містяться й у путівниках по кладовищах.

Збільшення публікації некрологів припадає на XIX ст., коли газети стали масово друкувати некрологи усіх бажаючих. Це пов'язано з іменем Джона Тадеуса Делана (1817–1879), редактора газети *The Times*, який зміг отримати від некролога велику вигоду [10]. Некрологи в його газетах стали зразками журналістської творчості; вони описували достоїнства і звершення померлого. Критична інформація про покійного в некрологах, як правило, не публікується.

В Україні в цей хронологічний період, упродовж чверті століття, некрологи друкувалися в єдиному в Російській імперії науковому органі українознавства «Киевская старина» і були виокремлені в покажчику до журналу в спеціальну рубрику. У часописі «Галичанин» (1893–1913 рр.) некрологи друкувалися здебільшого на третій або четвертій сторінці під рубрикою «Посмертны весты» [цитується за: 4, с. 164].

На кінець XX ст. спостерігається зменшення публікацій даного виду. Проте поява Інтернету спричинила до виникнення компаній, які на комерційній основі публікують некрологи як в газетах, так і в Інтернеті. Першою такою компанією стала «en:Legacy.com», заснована 1998 р. у США. Сайт публікує некрологи, меморіальні сторінки та віртуальні книги для гостей, де відвідувачі можуть залишити повідомлення для членів сім'ї та інших засмучених. Ці публікації інформують про понад 70 відсотків людей, які помирають у США. Компанія є партнером для більш ніж 750 газет, де публікуються некрологи — у Північній Америці, Європі та Австралії [16]. З тексту некрологів можна дізнатися про вік померлих та причини їхньої смерті, про соціальне походження та освіту, про місця роботи особи за життя, їх господарську діяльність, склад родини, а також про отримані нагороди.

У процесі формування біобібліографічного інформаційного ресурсу УНБА значне місце приділено датам життя осіб. Для УНБА ці дані мають не лише інформативну функцію, а й пошукову. Структура ресурсу містить окремі поля: «дата народження», «дата смерті», їх варіанти (дані з різних джерел) та код(и) століття, у якій жила і творила особа. У статті зроблено спробу дослідити проблему наявності інформації в полі «дата смерті» в ресурсі УНБА та використати некрологи для виявлення крайніх дат життя осіб, що розміщені в біобібліографічному ресурсі.

Під час опрацювання джерел біографічної інформації, серед яких видання минулих століть, з метою внесення персональних даних про

особу у відповідні поля БД «Персоналії», головного складника УНБА, потрапляє інформація про багатьох людей лише з відкритою датою — датою народження. У багатьох випадках, при обробці інших джерел, у більшій мірі сучасних, інформація про дату смерті особи відшукується. Проте трапляються випадки, коли крайня дата лишається відкритою.

УНБА висвітлює інформацію лише про померлих осіб, дані про живих особистостей фіксуються в робочій базі даних Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІБД НБУВ) «Персоналії». У цій базі даних накопичилася значна кількість записів з «відкритою датою», хоча за всіма фізіологічними законами людини вже немає в живих.

Укладачі ресурсу УНБА зіткнулися з проблемою коректного представлення біографічної інформації, а конкретніше — дат життя наших співвітчизників у вільному доступі в мережі Інтернет. Для висвітлення правдивої і повної біографічної інформації про особу постала потреба налагодити систематичний пошук та реєстрацію дат смерті осіб, включених до УНБА. Для цього розроблено методику проведення моніторингу мережі Інтернет з метою виявлення дати смерті осіб для біобібліографічного ресурсу УНБА. Створено шаблон пошукового образу, де в параметри, крім інших, додано такі налаштування: «помер», «померла», «пішов з життя», «пішла з життя», «рік ...».

У результатах пошуку представлено сайти, на яких знайдено відповідності. Більшою мірою, це інформація з некрологів, розміщених у електронних версіях газет, журналів, окремих сайтах тощо. Серед інших результатів для пошуку крайніх дат корисними є дані, представлені «Вікіпедією». У ній за хронологією (упорядкованій за датою смерті), у зворотному порядку представлено список енциклопедично значимих людей, що померли за конкретний рік, наприклад 2018. Під кожною датою розміщено перелік осіб в алфавітному порядку за прізвищем або псевдонімом. Типовий запис містить інформацію в такій послідовності: прізвище, ім'я, вік, країна громадянства і рід занять (причина значимості), встановлена причина смерті і посилання. Інструменти пошуку в новинах: *google, meta, yandex* [14]. Подібні «Списки померлих» «Вікіпедія» (український сегмент) почала формувати з 2003 р.

В ІБД НБУВ вивчено зміст текстів некрологів з метою виявлення ступеня їхньої інформативності й доцільності використання в якості джерел інформації про крайню дату життя особи. Досліджені приклади засвідчують, що форма подання матеріалу в некрологах може бути різною, а їх мета одна — поінформувати громадськість про смерть особи. Некрологи про відомих державних діячів з фото друкують на перших шпальтах центральних газет, про видатних

учених — на перших сторінках галузевих журналів, про діячів регіонального значення публікуються в місцевій пресі. Визначено, що вони повністю відповідають потребам змістовного наповнення необхідними даними електронних баз даних ІБД НБУВ.

На основі здійсненого аналізу розпочато опрацювання згенерованих «Вікіпедією» (український сегмент) «Списків померлих...» у зворотному порядку, починаючи з 2018 р. Із цих списків відбирається інформація про людей, що народилися на території України, а також причетних до її історії та культури. Знайдені дані про дату смерті заносяться до персональної картки особи в поле «Дата смерті» бази даних «Персоналії», а бібліографічна інформація про некролог — до бази даних «Джерела української біографістики», куди, окрім бібліографічного опису, включено електронну версію тексту статті.

Наступний етап робіт — за допомогою утвореного пошукового образу налагодження систематичного відстеження (щоденного, щотижневого) та виявлення некрологів про померлих осіб причетних до історії та культури України в мережі Інтернет, занесення даних у відповідні поля робочих баз даних ІБД НБУВ для їх подальшого висвітлення в біобібліографічному ресурсі УНБА.

Отже, можна стверджувати, що некрологи містять корисний для дослідників біографічний матеріал щодо різних аспектів повсякденного життя осіб. Крім того, вони включають інформацію про дату смерті. Ці дані можуть бути використані для виявлення або уточнення крайніх дат життя персони в інформаційному ресурсі УНБА, а також використаними у якості історичних джерел для проведення подальших біографічних досліджень.

1. *Галич В.* Некролог у жанровій структурі публіцистики Олеса Гончара [Текст] / В. Галич // Наукові записки Інституту журналістики. — Київ, 2003. — Т. 10. — С. 63–67.
2. *Джигун Л.* Мемуарна література як джерело вивчення біографії українських еміграційних письменників [Текст] / Л. Джигун // Філологічний дискурс. — Хмельницький, 2017. — Вип. 6. — С. 34–44.
3. *Дружкова І. С.* «Одесские новости» як історичне джерело для вивчення подій Одеського погрому 1905 року [Текст] / І. С. Дружкова // *Наук. пр. іст. ф-ту Запоріж. нац. ун-ту.* — Запоріжжя : ЗНУ, 2010. — Вип. 29. — С. 294–299.
4. *Карнаух І. А.* Інформаційний жанр журналістики «некролог» як біобібліографічний ресурс [Текст] / І. А. Карнаух // *Короленківські читання — 2014.* «Бібліотеки, архіви, музеї: формування цифрового регіонального простору» : матеріали XVII міжнар. наук.-практ. конф. Харків, 8 жовт. 2014 р. — Харків, 2015. — С. 159–174.
5. *Картаусова Н. В.* Некролог как своеобразная форма литературного портрета [Электронный ресурс] / Н. В. Картаусова // *Ценности и*

- смыслы. – 2010. – № 6 (9). – С. 90–100. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/nekrolog-kak-svoeobraznaya-forma-literaturnogo-portreta>.
6. Колесник О. В. Некрологічні публікації на сторінках часопису «Полтавские епархиальные ведомости» [Текст] / О. В. Колесник // Культура. Освіта. Цивілізація : матер. всеукр. наук.-практ. конф. (Полтава, 15 трав. 2008 р.). – Полтава : Техсервіс, 2008. – С. 63–65.
  7. Колесник О. В. «Полтавские епархиальные ведомости» як історичне джерело вивчення діяльності РПЦ (1863–1918 рр.) [Текст] : автореф. дис. ... канд. істор. наук.: 07.00.06 / О. В. Колесник ; Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2010. – 20 с.
  8. Кулинич М. М. Часопис «Вістник для русинів Австрійської держави» (1850–1866 рр.) як джерело вивчення історії національної видавничої справи [Текст] : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій: 27.00.05 / М. М. Кулинич ; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, Ін-т журналістики. – Київ, 2009. – 20 с.
  9. Кухлев А. С. Матеріали особового походження родини Шевальових (кінець XIX – кінець XX ст.) [Електронний ресурс] / А. С. Кухлев // Вісник Донец. нац. ун-ту. Серія Б. Гуманітарні науки. – № 1–2. – 2015. – Режим доступу: <http://jvestnik-b.donnu.edu.ua/article/download/2621/2655>.
  10. Митрофанов А. Искусство писать мертвые слова [Электронный ресурс] / А. Митрофанов // Милосердие.ru : православный портал о благотворительности. – Режим доступа: <https://www.miloserdie.ru/article/iskusstvo-pisat-mertvye-slova/>. – Название с экрана.
  11. Петровская И. Ф. Биографика [Текст] : введение в науку и обозрение источников биографических сведений о деятелях России 1801–1917 годов / И. Ф. Петровская. – СПб. : Logos, 2003. – 213 с.
  12. Попик В. І. Ресурси довідкової біографічної інформації: історичний досвід формування, сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку [Текст] : монографія / В. І. Попик ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2013. – 520 с.
  13. Пустовіт В. Ю. Проблеми націстворення в мемуарному дискурсі вітчизняних письменників XIX ст. [Текст] : монографія / В. Ю. Пустовіт; Луган. нац. пед. ін-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ : Знання, 2008. – 284 с.
  14. Список померлих 2018 року [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_померлих_2018_року_\(26.02.2019\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_померлих_2018_року_(26.02.2019)). – Назва з екрана.
  15. Чижко В. С. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України [Текст] : монографія / В. С. Чижко. – Київ, 1996. – 239 с.
  16. Keagle L. H. Death in the dot-com age: Social networking sites, online guest books are changing the way society grieves [Electronic resource] / L. H. Keagle // NWI.com. – Oct. 10, 2009. – Retrieved from https://www.nwitimes.com/news/local/article_4c8b4493-115a-537f-a3a3-7107ab11421c.html.

REFERENCES

1. Halych, V. (2003). Nekroloh u zhanrovii strukturi publitsystyky Olesia Honchara [An obituary in the genre structure of journalism Oles Gonchar] In *Naukovyi Zapysky Instytutu Zhurnalistyky*, 10, 63-67. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
2. Dzhyhun, L. (2017). Memuarna literatura yak dzherelo vyvchennia biohrafii ukrainskykh emihratsiinykh pysmennykiv [Memoir literature as a source of

- studying biographies of Ukrainian emigration writers]. In *Philological Discourse*, 6, 34-44. [In Ukrainian].
3. Druzhkova, I. S. (2010). «Odesskye novosti» yak istorychne dzherelo dlia vyvchennia podii Odeskoho pohromu 1905 roku [The “News of Odessa” is a history source for study of Odessa’s pogrom in 1905] In *Naukovi Pratsi Istorychnoho Fakultetu Zaporizkoho Natsionalnoho Universytetu*, 29, 294-299. [In Ukrainian].
  4. Karnaukh, I. A. (2014, October). Informatsiyni zhanr zhurnalistyky «nekroloh» yak biobibliografichni resurs [The informational genre of journalism “obituary” as a biobibliographic resource]. In *Korolenkivski chytannia 2014. “Biblioteky, arkhivy, muzei: formuvannia tsyfrovoho rehionalnoho prostoru”* [Korolenko Reading - 2014. “Libraries, Archives, Museums: Digital regional space created”]. *Proceedings of the 17th International Scientific Practical Conference* (pp. 159-174). Kharkiv, Ukraine. [In Ukrainian].
  5. Kartausova, N. V. (2010). Nekrolog kak svoeobraznaia forma literaturnogo portreta [Obituary as a peculiar form of literary portrait]. In *Tcennosti i Smysl*, 6(9), 90-100. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/nekrolog-kak-svoeobraznaya-forma-literaturnogo-portreta> [In Russian].
  6. Kolesnyk, O. V. (2008, May). Nekrolohichni publikatsii na storinkakh chasopysu “Poltavskie eparkhialnye vedomosti” [Obituary published on the pages of “Poltava Dioceses Registers”]. In *Kultura. Osvita. Tsyvilyzatsiia* [Culture. Education. Civilization]. *Proceedings of the All-Ukrainian Scientific Practical Conference* (pp. 63-65). Poltava, Ukraine. [In Ukrainian].
  7. Kolesnyk, O.V. (2010). «Poltavskie eparkhialnye vedomosti» yak istorychne dzherelo vyvchennia diialnosti RPTs (1863-1918 rr.) [“Poltava Dioceses Registers” as a historical source for studying the activities of the Russian Orthodox Church (1863-1918)] (Extended abstract of PhD dissertation). Cherkas. nats. un-t im. B. Khmelnytskoho, Cherkasy, Ukraine. [In Ukrainian].
  8. Kulynych, M. M. (2009). Chasopys «Vistnyk dlia rusyniv Avstriiskoi derzhavy» (1850-1866 rr.) yak dzherelo vyvchennia istorii natsionalnoi vydavnychoi spravy [The periodical “Herald for the Rusins of the Austrian State” (1850-1866) as the studying source for the national publishing history] (Extended abstract of PhD dissertation). Kyiv. nats. un-t im. T.Shevchenka, Int zhurnalistyky, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
  9. Kukhliev, A. S. (2015). Materialy osobovoho pokhodzhennia rodyny Shevalovykh (kinets 19 – kinets 20 st.) [The materials of a personal origin of the family Shevalovy (the end of the 19 ct. – the end of the 20 ct.)]. In *Visnyk Donetskoho Natsionalnoho Universytetu. Ser. B: Humanitarni Nauky*, 1-2, 478-482. [In Ukrainian].
  10. Mitrofanov, A. (2018, March 23). Iskusstvo pisat mertvye slova [The art of writing dead words]. In *Miloserdie.ru: pravoslavnyi portal o blagotvoritelnosti* [Miloserdie.ru: Orthodox charity portal]. Retrieved from: <https://www.miloserdie.ru/article/iskusstvo-pisat-mertvye-slova/>
  11. Petrovskaia, I. F. (2003). *Biografika: vvedenie v nauku i obozrenie istochnikov biograficheskikh svedenii o deiateliakh Rossii 1801-1917 godov* [Biography: introduction to science and a review of the sources of biographical information about the figures of Russia 1801-1917]. Saint-Petersburg: Logos, Russia. [In Russian].

12. Popyk, V. I. (2013). *Resursy dovidkovoї biohrafichnoi informatsii: istorychnyi dosvid formuvannia, suchasnyi stan, problemy ta perspektyvy rozvytku* [Resources of reference biographical information: historical experience of formation, current state, problems and prospects of development]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
13. Pustovit, V. Yu. (2008). *Problemy natsiietvorennia v memuarnomu dyskursi vitchyznianykh pysmennykiv 19 st.* [The problems of nation-building in national discourse memoir writers of 19th century]. Luhansk, Ukraine. [In Ukrainian].
14. Spysok pomerlykh 2018 roku [The list of deceased in 2018]. (2019, February 26). In *Wikipedia*. Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_померлих_2018_року. [In Ukrainian].
15. Chyshko, V. S. (1996). *Biohrafichna tradytsiia ta naukova biohrafiia v istorii i suchasnosti Ukrainy* [Biographical tradition and scientific biography in the history and present of Ukraine]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
16. Keagle, L. H. (2009, October 10). Death in the dot-com age: Social networking sites, online guest books are changing the way society grieves. In *NWI.com*. Retrieved from: https://www.nwitimes.com/news/local/article_4c8b4493-115a-537f-a3a3-7107ab11421c.html [In English].

Стаття надійшла 02.07.2019 р.

YATSENKO Oleh, Candidate of Historical Sciences, Head of Department of the Institute of Biographical Research of VNLU (Kyiv, Ukraine).

Necrology as a component of the biobibliographic resource “Ukrainian National Biographical Archive”.

The article traces the process of the emergence and development of an obituary in the world and in Ukraine. The analysis of the texts of obituaries published in different chronological periods and in various publications was carried out in order to identify the degree of their information content and the advisability of using biographical information as sources, in particular, information about the extreme date of human life.

In the process of forming the bio-bibliographic information resource “Ukrainian National Biographical Archive” (UNBA), a significant part was included only in the list of persons included from various sources with the date of birth. The obituary is considered from the perspective of a key information source of biographical information about a person during the formation of the UNBA electronic bio-bibliographic resource, in particular, the aspect of using an obituary to establish the person’s extreme date of life has been investigated.

The technology of processing obituaries generated by Wikipedia (Ukrainian segment) “Lists of the dead...” and systematic monitoring of revealing obituaries of deceased involved in the history and culture of Ukraine on the Internet is presented with the aim of entering data into the corresponding fields of the working databases of the Institute of Biographical Research for their further lighting in the bio-bibliographic resource UNBA.

It is concluded that obituaries contain useful biographical material for researchers on various aspects of human everyday life. Also include information on the date of death. These data can be used to identify or clarify the extreme dates of a person’s life in the UNBA information resource, and can also be used as sources for further biographical research.

Key words: “Ukrainian National Biographical Archive”, obituary, dates of life.

ЯЦЕНКО Олег Николаевич, кандидат исторических наук, заведующий отделом Института биографических исследований НБУВ (Киев, Украина).

Некролог как составляющая биобиблиографического ресурса «Украинский национальный биографический архив».

В статье прослеживается процесс возникновения и развития некролога в мире и в Украине. Осуществлен анализ текстов некрологов, опубликованных в разные хронологические периоды и в разных изданиях, с целью выявления степени их информативности и целесообразности использования в качестве источников биографической информации, в частности сведений о крайней дате жизни человека.

В процессе формирования биобиблиографического информационного ресурса «Украинский национальный биографический архив» (УНБА) в список персон, включенных из разных источников, значительная часть попала только с датой рождения. Некролог рассмотрен с позиции ключевого информационного источника биографической информации о человеке при формировании электронного биобиблиографического ресурса УНБА, в частности исследован аспект использования некролога для установления крайней даты жизни персоны.

Представлена технология обработки некрологов, сгенерированных «Википедией» (украинский сегмент) «Списков умерших...», и систематического мониторинга выявления некрологов об умерших, причастных к истории и культуре Украины в сети Интернет с целью занесения данных в соответствующие поля рабочих баз данных Института биографических исследований для их дальнейшего освещения в биобиблиографическом ресурсе УНБА.

Сделан вывод, что некрологи содержат полезный для исследователей биографический материал по разным аспектам повседневной жизни человека, а также включают информацию о дате смерти. Эти данные могут быть использованы для выявления или уточнения крайних дат жизни человека в информационном ресурсе УНБА, кроме того — в качестве источников для дальнейших биографических исследований.

Ключевые слова: «Украинский национальный биографический архив», некролог, даты жизни.

*Юлія Вікторівна ВЕРНІК,
науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ
(Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0783-5372>*

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ БІБЛІОТЕЧНИЙ «БІОГРАФІЧНИЙ РЕЙТИНГ»: ДИНАМІКА ЗМІН ІНФОРМАЦІЙНОГО РЕСУРСУ

Представлена функціонально-динамічна модель «Біографічного рейтингу» розглядається в порівняльних характеристиках процесу створення, тестування та впровадження в біографічну сферу протягом двох останніх років з моменту започаткування (2017). Визначено організаційно-технічні характеристики Рейтингу, простежено зміни в процесі його становлення та проведення на підготовчо-комунікаційному, системотехнічному, подієвому та заключному етапах. Використано методологію тестування сайту, що містила в собі функціональне тестування; usability-тестування; тестування інтерфейсу користувача; конфігураційне тестування; тестування безпеки; тестування, пов'язане зі змінами; тестування мобільної версії; бета-тестування.

Ключові слова: біографічні видання, рейтинг, біографічне товариство, віртуальні спільноти, наукова комунікація.

Одним з найважливіших питань, що розв'язує нині бібліотечне співтовариство, є взаємодія бібліотек із метою створення єдиного інформаційного простору та надання доступу до спільних інформаційних ресурсів. Ефективність процесу напряму залежить від систематичного оновлення, аналітичного опрацювання актуальних науково-методичних, професійних матеріалів. Динаміка змін всесвітнього інформаційного поля потребує постійно відстежувати нові технологічні можливості, програмні засоби та всебічно вдосконалювати ресурси українського сегмента Інтернету.

Всеукраїнський бібліотечний «Біографічний рейтинг», започаткований Інститутом біографічних досліджень як інформаційно-комунікативний проект, сприяє активізації біографічних процесів у державі спільними напрацюваннями бібліотечних фахівців, авторів і науков-

ців. Пріоритетним завданням рейтингу є впровадження новітніх програмно-технологічних засобів у бібліотечну діяльність, налагодження та підтримка комунікативного складника, акумуляція та популяризація різножанрових видань біографічного спрямування (життєписи, колективний портрет, довідкові біографічні видання, персональні покажчики, збірники біобібліографічних матеріалів, джерела біографії: автобіографії, мемуари, листування тощо).

Зазначені завдання стали основою створення та розробки інформаційної системи «Біографічний рейтинг», етапи побудови якої та цільові конструкти були детально розглянуті в попередніх статтях В. І. Попика, Н. П. Марченко, І. І. Стамбола, Ю.В. Вернік. Пролонгованість проекту передбачала докладний аналіз та моніторинг попередніх напрацювань із метою вдосконалення теоретичних та методичних розробок, програмних засобів, користувацьких можливостей, мережевих технологій.

Наша стаття побудована на порівняльних характеристиках процесу налагодження та впровадження системи рейтингу в біографічну сферу протягом двох останніх років з моменту започаткування Рейтингу 2017 та окреслює перспективні напрямки становлення і поширення проекту за межами країни.

Відповідно до вищезазначеного, розглянемо докладніше основні моменти формування Рейтингу-2017. Першочерговий етап збирання інформації здійснювався шляхом розсилки бібліотечним установам Форми встановленого зразка, до якої були внесені основні атрибути біографічних видань. Обмін інформацією відбувався засобами електронної пошти та потребував постійного контролю коректності отриманих повідомлень. Серед основних полів, переданих бібліотечними установами, були: бібліографічний опис видання, рік, місто, анотація, обкладинка, повнотекстовий матеріал. Співробітники ІБД заносили переданий та частково опрацьований матеріал (переведення до уніфікованих стандартів) у спеціально розроблену гугл-форму. Загалом на 2017 рік було відібрано 211 різножанрових біографічних видань. За критеріями розподілу групування йшло за чотирма номінаціями, відповідно до визначених експертами основних характеристик кожної групи. «Довгий список» видань був представлений у номінаціях «Життєпис» (43 надходження), «Колективні біографії» (36), «Джерела біографії» (37), «Біобібліографічні покажчики» (95).

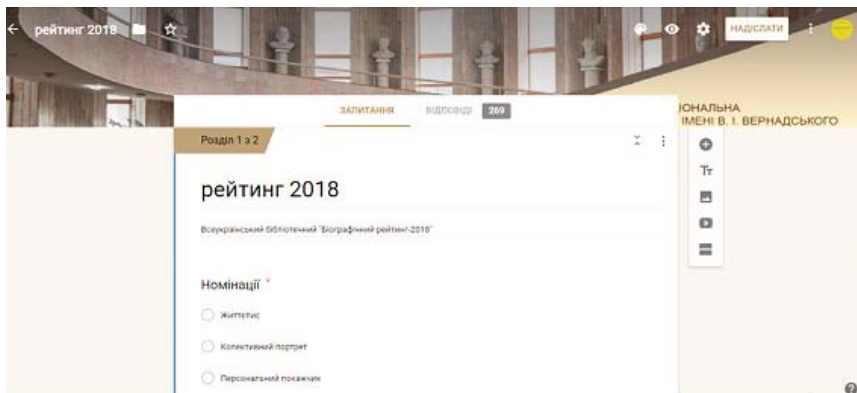
У цілому по країні комунікаційний зв'язок був налагоджений із науковими, публічними та галузевими бібліотеками всіх областей України, серед яких Вінницька обласна універсальна бібліотека ім. К. А. Тімірязєва, Запорізька обласна універсальна наукова бібліотека, Державна наукова архітектурно-будівельна бібліотека ім. В. Г. За-

болотного, Закарпатська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Ф. Потушняка, Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН України, Чернівецька обласна універсальна наукова бібліотека ім. М. Івасюка, Дніпропетровська обласна універсальна наукова бібліотека Першоучителів слов'янських Кирила і Мефодія тощо. Загалом усі представлені біографічні видання були надруковані в 30 містах України, які за географічним складником пропорційно розподілилися на Центр (42 %), Захід (23 %), Південь (17 %), Схід (9,5 %), Північ (8,5 %). Рівномірна представленість у рейтингу видань з усієї країни надала ширші можливості для моніторингу та оцінки сучасного стану спектру біографічних видань року в публічному просторі.

Аналізуючи роботу першого етапу Рейтингу 2017, зазначимо, що методологія збору та введення первинної інформації зазнала певних змін у Рейтингу 2018 завдяки застосуванню новітніх технологій роботи.

Розроблена Форма так само вміщувала бібліографічний опис видання, рік, місто, анотацію, обкладинку, повнотекстовий матеріал (або його репрезентативну частину), але сама система наповнення інформаційного ресурсу стала відкритою в рамках мережі бібліотечних установ, доступ до якої мали лише працівники наукових, публічних, галузевих бібліотек України. Для форми зворотного зв'язку використовувалися додаткові поля «Назва установи, прізвище відповідальної особи, контактний телефон, e-mail».

Біографічні видання розподілялися за сімома номінаціями «Життєпис», «Колективні біографії», «Джерела біографії», «Збірники біобіографічних матеріалів», «Персональні покажчики», «Дослідження з теорії та методики біографічних видань», «Джерела біографії (автобіографія, мемуари, листування)».

Представлена Форма відображала увесь процес занесення первинної інформації в гугл-форму на сайті «Біографічного рейтингу». Відкритість списків унеможливлювала дублікатне накопичення біографічних видань, активізувала долучення бібліотечних установ до збору даних, сприяла професійному відстеженню нових видань для користувачів системи. Проведена протягом двох місяців з 1 лютого до 1 квітня первинна робота з відбору видань до Рейтингу висвітила 269 записів, серед яких до номінації «Життєпис» було зараховано 69 (25,7 %), «Персональний показник» 83 (30,5 %), «Збірник біобіографічних матеріалів» — 30 (11,2 %), «Джерела біографії» — 47 (17,5 %), «Довідкові біографічні видання» — 18 (6,7 %), «Дослідження з теорії та методики біографістики» — 2 (1 %), «Коллективний портрет» — 20 (7,4 %).

Позначка часу	Номінації	Бібліографічний опис	Рік видання	Місто видання	Анотація	Обладнання	Повнотекст (всі місяці 2 Річної)
05.02.2019 16:48:37	Коллективный портрет	Витус В.С. Библиона Бин	2018	Вінниця	У науково-літературному есеє представлено	https://drive.google.com/	https://drive.google.com/
06.02.2019 10:45:23	Персональний показник	Микола Миколайович Краєв	2018	Вінниця	Витус Черногого біобіографічного нар	https://drive.google.com/	https://drive.google.com/
07.02.2019 09:06:14	Персональний показник	Анастасія Костецький "Діти В.О. Сухомильського": діалогічне науково-доп.	2018	Київ	Свійкий витус біобіографічного нар	https://drive.google.com/	
07.02.2019 11:12:59	Персональний показник	Анастасія Костецький "Діти В.О. Сухомильського": діалогічне науково-доп.	2018	Миколаїв	В науково-допоміжному біобіографічно-допоміжному науково-доп.	https://drive.google.com/	
07.02.2019 11:24:33	Персональний показник	Микола Миколайович Краєв	2018	Миколаїв	Четвертий витус біобіографічного нар	https://drive.google.com/	
07.02.2019 13:13:34	Персональний показник	Гордасєв Сергій Іванович : Є Вербицький Олександр Ма	2018	Харків	У біобіографічному показнику висвітлено	https://drive.google.com/	https://drive.google.com/
07.02.2019 14:04:49	Збірник біобіографічних матеріалів	Микола Миколайович Краєв / Микола Миколайович Краєв	2018	Київ	Понахили містять анотовану біобіографію	https://drive.google.com/open?id=1eK0J3a5vduUMp4aH10	
07.02.2019 15:12:14	Персональний показник	Совієнєв Євген Євгенович	2018	Одеса	У даному рекомендаційному біобіографічному показнику висвітлено	https://drive.google.com/	
11.02.2019 10:27:25	Довідкові біографічні видання	Вини вулиці Одеси : Біобіографічний показник	2018	Одеса	Робота має чотири розділи. У першому розділі	https://drive.google.com/	
12.02.2019 12:20:02	Персональний показник	Полігранама [Текст] : Біобіографічний показник	2018	Ужгород	Пропонуючи читачеві видання про одеситів	https://drive.google.com/	

Рейтинг був сформований на підставі матеріалів, що надали провідні бібліотечні установи України: Наукова бібліотека НПУ імені М. П. Драгоманова, Національна наукова медична бібліотека, Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого, Науково-технічна бібліотека НТУУ «КПІ» імені Ігоря Сікорського, обласні універсальні наукові бібліотеки Чернігова, Миколаєва, Хмельницького, Одеси, Вінниці тощо. Загалом були представлені видання більше 60 бібліотек України, зокрема — вісім національних, більше 30 бібліотек університетів і академій, близько 20 — обласних універсальних наукових бібліотек, галузеві й районні. За географічним показником умовно розподілилися на Центр — 115 видань (43 %), Захід — 63 (23 %), Схід — 45 (17 %), Північ — 20 (7 %), Південь — 26 (10 %). Якщо проаналізувати означені характеристики за два роки існування рейтингу, то долучення (наповнення біографічними виданнями різних жанрів) збільшилося вдвічі, так само, як і значно розширилася

мережа бібліотечних установ (майже удвічі зросла кількість учасників порівняно з попереднім роком).

Ще однією порівняльною характеристикою можна вважати створення бази даних повнотекстових документів або часткового представлення біографічних матеріалів у відкритому доступі. У Рейтингу-2018 повнотексти вже були обов'язковим атрибутом для оцінювання експертами, а долучені рецензії та додаткові відеоматеріали, презентації, електронні виставки, журнальні та газетні посилання сприяли повноцінному та більш багатогранному ознайомленню з щорічними виданнями для широкого кола читачів. Також така інформація є цінним джерелом і для наповнення Українського національного біографічного архіву.

Всеукраїнський бібліотечний "Біографічний рейтинг - 2018"

З нагоди 100-річчя біографічної комісії УАН та 25-річчя заснування Інституту біографічних досліджень проводиться «Біографічний рейтинг» з метою виявлення та популяризації дорожніх у галузі біографістики та біографіки вісних, краєзнавчих і бібліологічних України

Национальна бібліотека України
Ірина Я. Іванівна

facebook

Експерти
Засадові принципи

	Новий список	Топ 10	Лауреати
Життєписи	Бібліографічний опис (Довідкові біографічні джерела)		Місто видання
Коллективний портрет			Чернівці
Джерела біографії			Одеса
Довідкові біографічні видання			Луцьк

Значно посилилася за два роки Експертна рада Рейтингу, що складається з провідних фахівців у галузі біографіки, біографістики та споріднених з ними історичних дисциплін. Наразі вони представляють 10 наукових центрів країни. За чисельним складом серед загальної кількості на 2018 рік — 20 докторів наук (історичних філологічних, педагогічних соціальних комунікацій, філософських) та 14 професорів, членів кореспондентів вітчизняних та зарубіжних АН. Не деталізуючи роботу експертів, зазначимо, що для відбору біографічних видань з переліку «Повного списку» до короткого списку, що вміщував «Топ-10» видань, була запропонована система оцінювання за такими критеріями:

– якість розкриття теми (актуальність, новизна, авторитетність, глибина та повнота, доцільність розкриття та наведення фактів, обґрунтованість узагальнень та інтерпретацій);

– якість подання інформації (дотримання вимог заявленого жанру, мова, логіка і спосіб викладу, композиція, апарат видання, шрифтові, текстові та графічні виділення, світлини тощо).

Тестування, як завершальний етап розробки сайту Всеукраїнського бібліотечного «Біографічного рейтингу», відіграє життєво важливу роль у процесі створення якісного програмного забезпечення. Відсутність цього етапу призводить до часових витрат у подальшому, некоректності роботи ресурсу, і, як результат, потребує доробки або повторної розробки ресурсу.

Для організації тестування була розроблена спеціальна методологія, згідно з якою й здійснювалася перевірка сайту. Зазначимо й розглянемо основні етапи процесу: функціональне тестування; usability-тестування сайту; тестування інтерфейсу користувача; конфігураційне тестування; тестування безпеки; тестування, пов'язане зі змінами; тестування мобільної версії; бета-тестування.

Функціональне тестування — найбільш продовжуваний етап перевірки ресурсу, яке складається з тестування всього описаного функціонала:

1) коректності роботи всіх обов'язкових функцій сайту Рейтингу (перенаправлення форми заповнення заявки на включення біографічного видання до списку видань у гугл-форму; розподіл видань за номінаціями; підключення модулів повнотекстів та он-лайн перегляду);

2) тестування працездатності користувацьких форм на сайті (автоматичний зворотній зв'язок із повідомленням про отримання та обробки заявки від відповідальних осіб бібліотечних установ; система експертного оцінювання);

3) перевірка гіперпосилань (вихідні посилання на гугл-форму, коректність внутрішніх посилань на повнотексти, файли рецензій, переадресація на презентації, на додаткові матеріали до біографічних видань, відсутність посилань, що призводять до однієї сторінки, порожні посилання або непрацюючі);

4) тестування гугл-форми заявки (дійсність вхідних даних; допустимі значення для заповнюваних полів — рік, автор, обкладинка, анотація, гіперпосилання; параметри форм, у яких можливе видалення або будь-яка інша модифікація даних);

5) тестування *cookies* (перевірка сайту рейтингу з відключеними/включеними *cookies*, зашифровка перед записом на комп'ютер користувача, безпека при видаленні файлів *cookies*);

6) HTML/CSS валідація (виявлення синтаксичних помилок HTML-сторінок сайту рейтингу, доступності для пошукових машин при виконанні індексування).

Usability-тестування сайту Всеукраїнського бібліотечного «Біографічного рейтингу» призначено для оцінки веб-сторінок з погляду кінцевого користувача, що дає змогу визначити відповідність продукту очікуванням користувача та з'ясувати проблемні місця в інтерфейсі. Розподіляється за своїм призначенням:

– на навігаційне тестування сайту (всі сторінки сайту біографічного рейтингу зрозумілі та прості в використанні; кнопки, форми та поля при внесенні основних полів у списки біографічних видань зручні для використання; доступ до головного меню здійснюється зі всіх сторінок системи);

– тестування контенту (відсутність граматичних, орфографічних помилок під час заповнення основних полів — бібліографічного опису, анотації, бібліотечних установ, що надали інформацію, опису повнотекстів та рецензій, додаткових матеріалів; усі зображення обкладинок мають відповідні розміри та розміщені коректно; оптимізована кольорова гама сайту рейтингу та розміри шрифтів; подана інформація про біографічні видання в «Повному списку», «Топ-10», «Лауреати» інформативна, структурована та логічно пов'язана).

Тестування UI (інтерфейса користувача) виконується для перевірки відповідності графічного користувацького інтерфейсу сайту Всеукраїнського бібліотечного «Біографічного рейтингу» специфікаціям: відповідність стандартам графічних інтерфейсів; оцінка елементів дизайну (макет, колір, шрифт, текстові поля із інформацією про біографічні видання, розміщення повного списку, короткого та лауреатів); перевірка довжини імен елементів інтерфейсу; тестування графічного інтерфейсу користувача на цільових пристроях: смартфонах та планшетах.

Тестування сумісності (конфігураційне тестування) було проведено для перевірки роботи сайту при різних програмних та апаратних конфігураціях: конфігураціях операційної системи (Windows, iOS, Linux, Android), браузера (Mozilla Firefox, Google Chrome, Opera, Internet Explorer).

Також під час роботи з системою потрібно враховувати поведінку сайту «Біографічного рейтингу» на рівні або за можливостями його очікуваного навантаження, так зване стрес-тестування; навантажувальне тестування під час збільшення робочого навантаження: тестування стабільності, тобто здатності працювати протягом або трохи більше припустимого часу; тестування швидкості завантаження сторінок сайту або завантаження файлів відеопрезентацій, зображень та

повнотекстових матеріалів біографічних видань за різними номінаціями. Таким чином, відбувається оптимізація процесу навантаження сайту, а також визначається оптимальність налаштувань сервера.

Тестування безпеки — найбільш вагомий чинник для коректної роботи системи під час захисту даних та підтримки функціоналу. Проведені тести на проникнення та вразливість дали можливість оцінити рівень безпеки доступу до сайту рейтингу, серед яких відзначимо тестування функцій безпеки SSL; створення окремого файлу для збереження про всі наміри зламу та повідомленнях про помилки; не завантаження файлів з обмеженим доступом без відповідного дозволу адміністратора сайту; захист даних від копіювання та пошкодження (баз даних повнотекстів, рецензій на біографічні видання, файлів відеоматеріалів, персональних даних осіб, що відповідають за коректність внесеної інформації, експертного оцінювання, результатів рейтингу).

Тестування, пов'язане зі змінами, охоплювало перевірку дійсного виправлення всіх виявлених помилок, або повторне тестування чи підтверджуюче тестування і *регресійне тестування*, що надавало можливості впевнитися в тому, що не виникли нові помилки змін.

Необхідною складовою частиною всього процесу перевірки якості та готовності програмного продукту є апробація його на різних пристроях, зокрема й на мобільній версії сайту Всеукраїнського бібліотечного «Біографічного рейтингу». Кількість користувачів, що застосовує тільки мобільні пристрої для доступу в Інтернет, має нині тенденцію до стабільного росту, що є вагомим чинником налаштування моделі сайту на цих пристроях.

Ефективність тестування залежить від якості перевірки, що включає в себе налаштування сумісності зі смартфонами та планшетами, навігаційні можливості, оптимальний час завантаження сайту рейтингу, достатній розмір зображень обкладинок біографічних видань та презентаційних фотографій, відкриття повнотекстів, рецензій у зручному для користувача вигляді, повернення на головне меню сайту, об'єм файлів не перевантажує пристрій і має достатню якість для перегляду відео та аудіоінформації.

На заключній стадії тестування відбувається *бета-тестування*, тобто в режимі реального часу проводиться звернення та робота з основними функціями сайту «Біографічного рейтингу» кінцевими користувачами (експертами, працівниками бібліотечних установ, видавництвами, авторами, краєзнавцями, усіх, хто цікавиться сферою біографічних видань в Україні). Отже, після проходження усіх стадій апробації та впровадження сайт стає доступним для загального користування, його подальше наповнення додатковими матеріалами, рецензіями, фото- та відеоінформацією відбувається безперебійно й злагоджено.

Розширення обсягу інформаційних бібліотечних ресурсів, широке застосування різноманітних засобів для їх збереження та використання у суспільстві, в тому числі завдяки й Всеукраїнському «Біографічному рейтингу», сприяє налагодженню комунікації наукового і бібліотечного співтовариства. Примноження та поширення достовірно виважених відомостей про видатних людей України для зацікавлених користувачів водночас підвищує якість, доступність та фаховість поширюваної в країні біографічної інформації та посилює значення інформаційної культури особистості, відкриває можливості для самореалізації та саморозвитку.

1. *Вернік Ю. В.* Організаційно-технічні особливості проведення Всеукраїнського бібліотечного «Біографічного рейтингу» [Текст] / Ю. В. Вернік // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 2019. – Вип. 17. – С. 226–237. <https://doi.org/10.15407/ub.17.226>
2. Вітчизняні ресурси біографічної та біобібліографічної інформації: проблеми формування й використання [Текст] : колективна монографія / [В. І. Попик (кер. проекту), Н. І. Любовець, О. М. Яценко, С. М. Ляшко та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2016. – 272 с.
3. *Канер С.* Тестирование программного обеспечения. Фундаментальные концепции менеджмента бизнес-приложений [Текст] / Сэм Канер, Джек Фолк, Енг Кек Нгуен. – Киев : ДиаСофт, 2001. – 544 с.
4. *Куликов С. С.* Тестирование программного обеспечения. Базовый курс [Текст] / С. С. Куликов. – Минск : Четыре четверти, 2017. – 312 с.
5. *Попик В. І.* Здобутки й завдання українських бібліотек в інтеграції та поширенні ресурсів біографічної інформації [Текст] / В. І. Попик // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2013. – Вип. 37. – С. 547–567.
6. *Томал Р.* Основы веб-дизайна. Руководство [Текст] / Рафал Томал. – Чикаго, 2015. – 210 с. – Режим доступа: <http://mcocos.ru/infodesign/%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%8B%20Web-%D0%94%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D0%B9%D0%BD%D0%B0%20-%D0%202015.pdf>
7. *Уиттакер Дж.* Как тестируют в Google [Текст] / Дж. Уиттакер, Дж. Арбон, Дж. Каролло. – СПб. : Питер, 2014. – 320 с. : ил.
8. *Яценко О. М.* Досвід біобібліографічної діяльності Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [Текст] / О. М. Яценко // Вітчизняні ресурси біографічної та біобібліографічної інформації: проблеми формування й використання : колективна монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ : НБУВ, 2016. – С. 156–170.
9. *Myers G. J.* The art of software testing [Text] / Glenford J. Myers ; revised and updated by Tom Badgett and Todd Thomas, with Corey Sandler. – 2nd ed. – Hoboken (New Jersey) : John Wiley & Sons, Inc., 2004. – 255 p.

REFERENCES

1. Vernik, Yu. V. (2019). Orhanizatsiino-tekhniczni osoblyvosti provedennia Vseukrainskoho bibliotechnoho "Biohrafichnoho reitynhu" [Organizational and technical specifics of conducting the All-Ukrainian library "Biographical Rating"]. In *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 17, 226-237. <https://doi.org/10.15407/ub.17.226> [In Ukrainian].
2. Popyk, V. I. (Ed.). (2016). *Vitchyzniani resursy biohrafichnoi ta biobibliohrafichnoi informatsii: problemy formuvannia y vykorystannia* [Domestic resources of biographical and biobibliographic information: problems of formation and use]. Kyiv, Ukraine: VNLU. [In Ukrainian].
3. Kaner, S., Folk, Dzh., & Nguen, E. K. (2001). *Testirovanie programmnogo obespechennia. Fundamentalnye kontseptcii menedzhmenta biznes-prilozhenii* [Testing computer software. Fundamental business application management concepts]. Kyiv, Ukraine: DiaSoft. [In Russian].
4. Kulikov, S. S. (2017). *Testirovanie programmnogo obespecheniia* [Software testing]. Minsk, Belarus: Chetyre chetverti. [In Russian].
5. Popyk, V. I. (2013). Zdobutky y zavdannia ukrainskykh bibliotek v intehratsii ta poshyrenni resursiv biohrafichnoi informatsii [Achievements and challenges in of Ukrainian libraries in integration and distributing of biographical information resources]. In *Naukovi Pratsi Natsionalnoi Biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*, 37, 547-567. [In Ukrainian].
6. Tomal, R. (2015). *Osnovy veb-dizaina* [Web design basics]. Retrieved from <http://mccocos.ru/infodesign/%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%8B%20Web-%D0%94%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D0%B9%D0%BD%D0%B0%20-%202015.pdf> [In Russian].
7. Uittaker, Dzh., Arbon, Dzh., & Karollo Dzh. (2014). *Kak testiruiut v Google* [How Google tests software]. Sankt-Peterburg, Russia: Piter [In Russian].
8. Yatsenko, O. M. (2016). Dosvid biobibliohrafichnoi diialnosti Instytutu biohrafichnykh doslidzhen Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Experience of biobibliographic activity of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. In V. Popyk (Ed.). *Vitchyzniani resursy biohrafichnoi ta biobibliohrafichnoi informatsii: problemy formuvannia y vykorystannia* [Domestic resources of biographical and biobibliographic information: problems of formation and use] (pp. 156-170). Kyiv, Ukraine: VNLU. [In Ukrainian].
9. Myers, G. J. (2004). *The art of software testing* (Revised and updated by Tom Badgett and Todd Thomas, with Corey Sandler, 2nd ed.). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc. [In English].

Стаття надійшла 06.11.2019 р.

VERNIK Yuliia, Research Associate of the Institute of Biographical Research of VNLU (Kyiv, Ukraine).

All-Ukrainian Library "Biographical Rating": the dynamics of changes in the information resource.

The article focuses on the current problems of the library community, one of which is the communicative component in creating a single information space and providing access to shared resources. The effectiveness of the process directly depends on a systematic update, analytical processing of scientific and methodological materials, and improving the resources of the Ukrainian segment of the

Internet. "Biographical rating" as an information and communication project contributes to the activation of biographic processes in the state by the joint achievements of library specialists, authors, scientists, publishers.

The priority task of the rating is the introduction of the latest software and technological tools in library activities, the adjustment and support of the communicative component, the accumulation and popularization of bi-genre multi-genre publications (biographies, collective portrait, reference biographical publications, personal indexes, collections of bio-bibliographic materials, biography sources: autobiographies, memoirs, correspondence etc.).

The presented functional-dynamic model of the Rating is considered on the comparative characteristics of the process of creation, testing and implementation in the biographical sphere during the last two years from the start (2017). The organizational and technical characteristics of the Rating are determined, changes in the process of its formation and implementation at the preparatory-communication, system-technical, event and final stages are tracked. The site testing methodology was used, which included: functional testing; usability testing; user interface testing; configuration testing; security testing; change related testing; testing mobile version; beta testing.

The introduction of the latest software and technology tools, the accumulation and popularization of multi-genre biographical publications, the construction of communication links will contribute to the development of a virtual community of scientific researchers within the framework of the Ukrainian Biographical Society.

Key words: biographical publications, rating, biographical society, virtual communities, scientific communication.

ВЕРНИК Юлия Викторовна, научный сотрудник Института биографических исследований НБУВ (Киев, Украина).

Всеукраинский библиотечный «Биографический рейтинг»: динамика изменений информационного ресурса.

В статье концентрируется внимание на сегодняшних проблемах библиотечного сообщества, одной из которых является коммуникативная составляющая при создании единого информационного пространства и предоставлении доступа к общим ресурсам. Эффективность процесса напрямую зависит от систематического обновления, аналитической обработки научно-методических материалов, совершенствования ресурсов украинского сегмента Интернета. «Биографический рейтинг» как информационно-коммуникативный проект способствует активизации биографических процессов в государстве совместными наработками библиотечных специалистов, авторов, ученых, издателей.

Приоритетной задачей рейтинга является внедрение новейших программно-технологических средств в библиотечную деятельность, настройка и поддержка коммуникативной составляющей, аккумуляция и популяризация разножанровых изданий биографического направления (жизнеописания, коллективный портрет, справочные биографические издания, персональные указатели, сборники биографических материалов, источники биографии: автобиографии, мемуары, переписка и т. д.).

Представленная функционально-динамическая модель Рейтинга рассматривается на сравнительных характеристиках процесса создания, тестирования и внедрения в биографическую сферу в течение двух последних

лет с момента начала (2017). Определены организационно-технические характеристики Рейтинга, прослежены изменения в процессе его становления и проведения на подготовительно-коммуникационном, системотехническом, событийном и заключительном этапах. Использована методология тестирования сайта, которая включала в себя: функциональное тестирование; usability-тестирование; тестирование интерфейса пользователя; конфигурационное тестирование; тестирование безопасности; тестирование, связанное с изменениями; тестирование мобильной версии; бета-тестирование.

Внедрение новейших программно-технологических средств, аккумуляция и популяризация разножанровых изданий биографического направления, построение коммуникативных связей будет способствовать развитию виртуального сообщества ученых-исследователей в рамках «Украинского биографического общества».

Ключевые слова: биографические издания, рейтинг, биографическое общество, виртуальные сообщества, научная коммуникация.

БІБЛІОГРАФІЯ, РЕЦЕНЗІЇ, ІНФОРМАЦІЯ

Всеукраїнський бібліотечний
«Біографічний рейтинг»

Номінація «Життєписи»

ТЕРЕЗИ ІНТЕЛЕКТУАЛА, або ЩЕ ОДНЕ НАБЛИЖЕННЯ ДО СВІТУ МИКОЛИ КОСТОМАРОВА

INTELLECTUAL'S WEIGH SCALES or ONE MORE APPROXIMATION TO MYKOLA'S KOSTOMAROV'S WORLD

[Рецензія на видання: Ясь О. Багатоликий Микола Костомаров / заг. ред. і вступ. слово В. Смоля. – Київ : Либідь, 2018. – 304 с.: іл.]

Є книжки, поява яких стає справжньою подією у соціокультурному просторі. Їх одразу помічають, на них реагують і оцінюють як високої якості інтелектуальний продукт, що втілює модерний поступ наукової думки та суспільні запити, актуалізовані часом.

Однією з таких книжок стало дослідження відомого українського історика Олексія Яся, присвячене знаковій постаті XIX ст., інтелектуалу-романтику Миколі Костомарову. За підсумками II Всеукраїнського бібліотечного «Біографічного рейтингу» (2019) праця була визнана переможцем у номінації «Життєписи». Надрукована у видавництві «Либідь», книжка О. Яся за змістом, жанром і дизайном виявилась напрочуд органічною і неперевершеною у змаганні життєписів, включених до рейтингу.

Книга написана в науково-популярному жанрі, що зумовлює її адресацію широкій читацькій аудиторії. Це особливо важливе з огляду на виклики, з якими стикаються сучасні історики, зокрема з потребою подолання, або хоча б скорочення, відстані між академічною наукою і соціумом, проблемою так званого «походу» науковців у публічний простір. О. Ясь зробив вдалу спробу популяризувати М. Костомарова, наближуючи цю непересічну постать до сучасного читача.

Праця підтверджує прагнення автора вийти за межі усталених лінійних біографічних описів, обмежень і стереотипів. Складний біографічний світ М. Костомарова відтворено з яскравою калейдоскопічністю, акцентовано на драматичних поворотах долі, де геніальність, казус та іронія являють собою єдине ціле. Вражаюча багатолічність образів М. Костомарова і захоплива форма їх реконструкцій, запропонована О. Ясем, підтверджують віднайдення оптимальної моделі біографічної репрезентації. М. Костомаров постає засновником Кирило-Мефодіївського братства, в'язнем Петропавлівської фортеці, політичним засланцем у Саратові, професором Петербурзького університету, істориком-художником, мислителем-романтиком.

Досконало володіючи сучасними прийомами біографічної реконструкції, О. Ясь запропонував алгоритм життєпису, який з вишуканою легкістю відтворює перебіг карколомних подій життя генія в контексті його титанічної академічної діяльності, невичерпного розмаїття науково-творчого процесу, оточення, зміни психоемоційних станів, історії драматичного кохання та одруження з Аліною Крагельською.

Модель життєпису М. Костомарова сприймається як ще один крок на шляху до розуміння феномену геніальності і водночас парадоксальності героя. Читач знайде в книжці блискучий психологічний портрет діяча з його «несамовитими емоціями», «складними почуваннями», «крайнім нервовим напруженням», кризовими і депресивними станами. Доповнений такими характеристиками як «забудькуватість», «задумливість», «зануреність у минувшину чи внутрішні рефлексії», він відображає внутрішній світ М. Костомарова, немовби зітканий із суцільних суперечностей, крайнощів і протилежностей. На тлі такої різнобарвної палітри з чисельними кольорами і відтінками О. Ясю вдалося віднайти для свого героя яскраву і промовисту алегорію, представляючи його особистість у вигляді розхитаних терезів, яким долею призначений пошук омріяного балансу. Магічний образ терезів сприймається як символ, що єднає минуле і сучасне, уособлюючи, незалежно від часу, споконвічну драму перебування інтелектуала в реальному світі, прагнення внутрішньої гармонії і неможливість її досягнення.

Попри науково-популярний формат, книжка написана на ґрунті великого масиву історичних джерел, серед яких унікальні архівні документи, спогади сучасників. (Авто)біографічні тексти М. Костомарова, В. Беренштама, Н. Білозерської, О. Кониського, А. Крагельської-Костомарової, Д. Мордовцева, В. Мордовцевої-Александрової, К. Юнге та інших надають життєпису не лише стилістичної колористики, де звучать голоси геніального історика та його інтелектуального оточення, а й біографічної достовірності та абсолютної переконливості.

У своїй монографії О. Ясь широко використовує напрацювання науковців, які присвятили М. Костомарову наукові студії. Дослідження Д. Багалія, В. Петрова, Ю. Пінчука, В. Юркевича постають бібліографічним простором, у якому О. Ясь вибудовує власну біографічну інсталяцію, значно розширюючи варіативність уже існуючих інтерпретацій багатолікого генія та запропоновуючи власне прочитання його складного біографічного світу.

Книжка вирізняється особливою естетикою та вишуканою іконографією, яка не лише ілюструє авторський текст, а й постає органічним складником біографічної інсталяції, візуалізуючи життєвий простір героя. Тут представлена зі смаком підібрана галерея репродукцій зі спадщини митців — сучасників М. Костомарова. Портрети, картини, акварелі, гравюри, серед яких шедеври Тараса Шевченка та Наполеона Орди відтворюють «місця пам'яті» великого історика — міські ландшафти, будівлі, пов'язані з його присутністю, науково-культурне середовище, постаті з найближчого оточення.

Поява книжки «Багатоликий Микола Костомаров», яка стала чи не найпершою спробою цілісної реконструкції біографії М. Костомарова в науково-популярному жанрі, ще раз підтвердила, що О. Ясь — історик, який щоразу вражає неординарністю мислення, розмахом обраних для свого дослідження тем, сміливістю задуму та сучасними формами його втілення.

*Лариса Іванівна БУРЯК,
доктор історичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ
(Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4631-844X>
Larysa BURIK,
Doctor of Historical Sciences, Professor,
Leading Research Associate
of the Institute of Biographical Research of VNLU
(Kyiv, Ukraine)*

Стаття надійшла 05.11.2019 р.

ЖІНКА, ЯКА УСОБЛЮЄ СВІТЛО

THE WOMAN, WHO EMBODIES THE LIGHT

[Рецензія на видання: Швець А. «Жінка з хистом Аріадни: Життєвий світ Наталі Кобринської в генераційному, світоглядному і творчому вимірах»: монографія / Алла Швець; Інститут Івана Франка НАН України; Лекторій СУА з жіночих студій УКУ; ВГО «Союз українок». – Львів, 2018. – 752 с. – (Серія «Літературознавчі студії»; вип. 23)].

Назва монографії Алли Швець відсилає читача до міфу про Аріадну (у перекладі з грецької — «найсвятіша», «найчистіша»). Це ім'я дочки царя Міноса і Пасіфа, що подарувала Тесеєві клубок ниток, який вивів його з лабіринту Мінотавра. «Ниткою Аріадни» називають спосіб, що допомагає розв'язати якесь важке питання, вийти зі скрутного становища. Зв'язок постаті Наталі Кобринської, яку в українському історико-національному контексті найчастіше асоціюють із початком жіночого руху в Україні, із цим міфологічним сюжетом не випадковий. Письменниця переклала з французької драму М. Метерлінка «Аріана і Синя Борода» (1906) і видала її під назвою «Синьобородий і Аріана, або Даремний визвіл» (1913), у «Передньому слові» до неї наголосивши: у творі показано «як стає сильна жінка проти сильного чоловіка — дух визволу супроти поневолення». Образ Метерлінківської героїні співвідноситься з духовною місією і подвижницьким чином самої Наталі Кобринської, яка торувала шлях до жіночого поступу і повсякчас прагнула утверджувати ідеали «визволення і свободи», тому стала символом покоління, світочем на шляху пошуку істини.

Але донедавна постать цієї письменниці, літературознавиці, перекладачки, фольклористки, феміністки трактували досить вузько і однобічно: ставлячи на передній план громадську діяльність, замовчували або недооцінювали її досить помітну й цікаву літературну спадщину, в той час як письменниця вирізнялася на тлі своєї доби особливим духовно-інтелектуальним світом, енергією і талантом,

тому посідає чільне місце в історико-літературному процесі. На жаль, досить фрагментарно у вітчизняному біографічному і літературознавчому дискурсі з'ясовано непрості життєтворчі стосунки Н. Кобринської з І. Франком, М. Павликом, М. Грушевським, М. Драгомановим, О. Кобилянською, Пантелеймоном та Олександром Кулішами, Б. Грінченком, І. Нечуєм-Левицьким, Оленою Пчілкою та іншими постатями, які відіграли значну роль у її долі, ще не висвітлено реальні та епістолярні контакти з ними, духовна близькість та розходження із сучасниками.

Таким чином, витворювалася парадоксальна ситуація: центральна постать українського феміністичного руху кінця XIX — початку XX ст. водночас вважалася лише другорядною, маргінальною письменницею; творчий доробок її лише останнім часом почали аналізувати із застосуванням інструментарію багатьох методологічних перспектив (В. Агєєва, С. Геник, О. Гнідан, С. Гупало, Р. Жаркова, І. Денисюк, І. Жовтуля, В. Качкан, І. Кейван, М. Легкий, В. Панченко, Ф. Погребенник та інші), але рідко залучали його до вітчизняного та світового контексту. Тому досі не було серйозних намагань збагнути людський образ цієї діячки, феномен психодуховної й творчої конституції, її інтелектуальне оточення, тодішнє культурне середовище.

Алла Швець взялася за нелегке завдання: зруйнувати міф про незначущість Н. Кобринської для літературного канону і показати її знаковість для українського суспільства і літератури, створити комплексну психобіографію цієї неординарної особистості, розкрити різні грані її духовного універсуму, зрівноважити творчий і суспільницький аспекти її таланту. Задля цього вона звернулася до біографічних першоджерел і документальних свідчень — автонаративних текстів Кобринської, часом важкодоступних матеріалів: розпорошених по різних часописах її художніх творів, епістолярію, автобіографії, власних спогадів письменниці, публіцистичних, фольклористичних і літературно-критичних праць, перекладів, фольклорних записів, мемуарів її сучасників тощо. Чи не вперше за останні десятиліття маємо працю, у якій літературознавець повнокровно послуговується методами міждисциплінарної науки — біографіки, яка, органічно поєднуючи науку та мистецтво, орієнтується на нестандартні прийоми, досліджуючи життя людей, розкриваючи складні модифікації (світоглядні, психологічні, поведінкові). У результаті ретельної праці маємо комплексне дослідження життєтворчого феномена Н. Кобринської, у якому застосовано біографічний, психологічний, порівняльно-історичний, типологічний, текстологічний, структурно-семантичний методи, а також методи герменевтики, рецептивної естетики, феміністичної критики та гендерного аналізу. Особливо слід наголосити плідне використання просопографічного методу, який дав змогу цілісно дослідити постать Наталії Кобринської як

творчої особистості в усій сукупності її індивідуальних якостей та взаємостосунків з оточенням.

У центрі дослідження А. Швець — творча біографія Н. Кобринської, її складний внутрішній і зовнішній світ. На думку дослідниці, біографічний дискурс Кобринської варто розбудовувати не шляхом ідеалізації чи уславлення, а «через оприявлення колізій її життєвої драми» (с. 10). Біографічна конструкція/реконструкція базується на об'єктивності біографічних фактів і підкріплюється ними, хоча й не виключає суб'єктивності їх інтерпретації. Увага зосереджується на подіях, які фіксують переміщення письменниці у межах часово-просторових координат та на різноманітних елементах різних сфер її життя — психологічних, комунікаційних, приватних, професійних, побутових, які репрезентують суперечності її характеру, ставлення до оточення, вчинки та їх мотивацію. Простежуючи географічні виміри, суспільні й творчі вектори комунікацій письменниці, генераційні конфлікти, дослідниця пов'язує їх насамперед із ключовою метафорою «дух часу» (Zeitgeist). Осмислюючи світоглядні константи Наталії Кобринської крізь призму фемінізму, європеїзму, націоналізму, А. Швець наголошує: саме висока національна свідомість письменниці дає підстави виразно означити її українську європейськість, активну позицію в генеруванні європейських ідей у вітчизняній царині. Пов'язуючи з діяльністю Н. Кобринської концептуалізацію ідей українського фемінізму, авторка дисертації розглядає фемінізм і як світоглядний феномен, і певну ідеологію. У праці А. Швець постає амбіційна й досить вразлива за внутрішнім психоукладом особистість, мислителька з унікальним світовідчуттям, яка пройшла складний шлях духовно-світоглядного розвитку і мала постійну потребу пояснювати себе, бути зрозумілою й належно поцінованою в суспільстві. Щоб досягнути творчу особистість Н. Кобринської, дослідниця простежує письменницьку еволюцію, індивідуальний стиль, проблемно-тематичне розмаїття її прозової спадщини, розширення поля художніх обсервацій, трансформації генологічної парадигми на тлі загальнокультурної та духовно-естетичної ситуації на межі XIX–XX ст.

Від першої автобіографії й до останніх «смеркальних» текстів письменниці А. Швець простежує, як еволюціонує її духовна сутність у сприйнятті себе й людей, сприйнятті себе спочатку як частини соціуму, а згодом як самотньої, маргінальної особистості. Цікавими є міркування авторки монографії щодо викарбованого на надгробку письменниці написі, заповіданому у її тестаменті: «Мені вже серце не болить». Дослідниця переконує: Кобринська намагалася ословити стан власної душі у позачасі, щоб хоч після смерті стати зрозумілою своїй громаді. Цей надмогильний напис є глибоко символічною реф-

лексією, це свідчення «життєвого упокорення, примирення зі світом та із собою, катарсисне прощення, подолання життєвого бунту й вихід за межі свого замкненого світу в просторінь іншого життя» (с. 169). Ця метафізична констатація звільнення від болю, переконана А. Швець, це трагедія людини, неприйнятої своїм поколінням. Генераційний феномен, як доводить авторка монографії, у контексті осмислення інтелектуальної біографії Наталі Кобринської є досить ефективною опцією для прочитання творчої й психодуховної індивідуальності письменниці на тлі доби й інтелектуального оточення.

Переглядаючи рецепцію творчості Н. Кобринської в літературознавстві з погляду творчої еволюції, поетики, проблематики, генології, А. Швець доходить висновку: до аналізу її спадщини можна добирати щоразу нові герменевтичні ключі, сучасні методології й теоретичні підходи. Серед найважливіших тем і мотивів письменниці — «проблеми гендерних взаємин, любовних переживань, жіночої тілесності, фемінної чуттєвості, посиленої рефлексійності, духовної емансипації і психології жінки, взаємсприйняття жінки і чоловіка» (с. 462). Її письменницький стиль поставав із власного досвіду, світовідчуття і духовного переживання, що в умовах розвитку літературного процесу кінця XIX — початку XX століття Кобринська називає напрямом «настрою». Але, констатуючи модерністські експерименти у творчості письменниці, критики розглядали їх лише як своєрідну надбудову на реалістичному фундаменті, як показник її творчого регресу, завмирання таланту. Натомість А. Швець вважає, що модерністський сегмент творчості Н. Кобринської варто розглядати як одну з іманентних форм творчого самовираження, як логічний наслідок психодуховної і світоглядної еволюції, що було спричинене впливом західноєвропейської літератури та пошуком нових художньо-стильових ресурсів у національному письменстві. У руслі новітнього відчуття епохи трансформувалося й творче мислення Н. Кобринської, за її словами, від «обсервації життя» до «обсервації вражень» (лист до Б. Грінченка 1900 р.). А. Швець простежує зацікавлення мисткині релігійним містицизмом, чому сприяли езотеричні експериментування, схильність до візійних станів, її особиста чуттєвість. Характерною ознакою письменницького хисту Н. Кобринської є психологізм і запровадження в українську літературу жанру художньої «психограми» (саме так називала письменниця свої психологічні прозові мініатюри, а ще «кусники», «психологічні студії», «річи психологічно-настроєві»). Особливу увагу дослідниця звертає на психограми з виразною автобіографічною генезою — твори, що постають фрагментами цілісного автобіографічного метатексту. Художній прозопис Кобринської, вважає дослідниця, доречно осмислю-

вати в руслі її ідейно-естетичної, стильової та світоглядної еволюції, яка спрямовувала творче мислення від реалізму до модернізму в різних його стильових виявах — символізму, імпресіонізму, сюрреалізму.

Отже, спроба дослідити життєвий світ письменниці як прожиту локальну історію в різних буттєвих вимірах, аксіологічних сенсах і духовних осягненнях, створити повноцінну біографію-пояснення дала змогу окреслити стереоскопічний ментальний образ митця в руслі сучасної просопографії. Залишається актуальним побажання авторки монографії: щоб збагнути феномен творчої індивідуальності Наталі Кобринської, вкрай потрібне повне видання її художніх творів, корпус епістолярію, перекладацької, мемуарної, літературознавчої, фольклористичної та публіцистичної спадщини письменниці.

*Галина Андріївна АЛЕКСАНДРОВА,
доктор філологічних наук,
провідний науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ
(Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5136-5160>
Halyna ALEKSANDROVA,
Doctor of Philological Sciences,
Leading Research Associate
of the Institute of Biographical Research of VNLU
(Kyiv, Ukraine)*

Стаття надійшла 05.11.2019 р.

**«ВИДАННЯ З АВТОГРАФАМИ
УКРАЇНСЬКИХ ДІЯЧІВ НАУКИ І КУЛЬТУРИ :
каталог колекції
Національної історичної
бібліотеки України» (Київ, 2018)
[Інформація]**

**“PUBLISHING WITH AUTOGRAPHS
OF UKRAINIAN LEADERS OF SCIENCE
AND CULTURE:
Catalog of the collection
of the National
Historical Library of Ukraine” (Kyiv, 2018)
[Information]**

У 2018 р. Інститут біографічних досліджень НБУВ з метою популяризації біографічних видань та налагодження комунікації між науковцями-біографістами, бібліотечною спільнотою та читачами започаткував щорічний Всеукраїнський бібліотечний «Біографічний рейтинг»¹. У рамках Рейтингу було визначено чотири номінації: «Життєпис», «Колективна біографія», «Джерела біографії» та «Біографічні покажчики», у 2019 р. додалося ще три — «Довідкові біографічні видання», «Збірники біобібліографічних матеріалів», «Теорія та методика біографістики».

У 2019 р. у номінації «Джерела біографії», серед інших видань, було представлено перший випуск каталогу колекції науково-дослідного відділу стародруків, цінних та рідкісних видань Національної історич-

¹ Див.: Засади щорічного Всеукраїнського бібліотечного «Біографічного Рейтингу» [Електронний ресурс] // Всеукраїнський бібліотечний «Біографічний Рейтинг» : засадничі принципи. – Режим доступу: <http://biography.nbuv.gov.ua/rating/r2017/kriterii.php>

ної бібліотеки України (НДВ СЦРВ НІБУ) «Видання з автографами українських діячів науки і культури» (Київ, 2018, 416 с.; укладач Н. О. Горська; ред. О. І. Марченко, С. І. Смілянець, К. Г. Таранюк-Русанівський). За результатами експертної оцінки видання було включено до Топ-10 «Біографічного рейтингу» (<http://biography.nbu.gov.ua/rating/r2018/>).

У каталозі представлені книжкові автографи — власноручні написи (текст авторським почерком або/та підпис особи) та дарчі написи, які зберігають знаки історії, подають нову інформацію про наукову та офіційну діяльність конкретної особистості, відомості книгознавчого характеру, ілюструють історію побутування конкретного примірника. Інноваційним підходом до укладання подібних каталогів стало зосередження уваги укладачів на взаємозв'язках між авторами й адресатами автографів та дарчих написів (інскриптів). Останні часто стають ключовим моментом для розуміння культурних зв'язків, взаємовідносин дарувальника і тієї людини, кому дарується книга, дають додаткову інформацію про життя того чи іншого діяча.

Видання підготовлене на основі Електронної бази даних видань з автографами з фонду НДВ СЦРВ НІБУ, яка нараховує близько 400 розширених описів видань з власницькими та дарчими написами українських, російських, білоруських діячів. У першій частині каталогу вміщено 184 примірники книг та періодичних видань з написами лише українських діячів з автографами; ця частина сформована за критеріями унікальності та меморальності. Зокрема, до каталогу відібрані написи на книгах істориків, історіографів, археологів, археографів, філософів, літературознавців, мистецтвознавців, музеєзнавців, діячів церкви, економістів та діячів природничих наук, додано біографічні відомості автора напису, адресата, якщо напис дарчий. Книжкові автографи та інскрипти можуть бути важливою складовою частиною біографічних досліджень, адже висвітлюють коло родинного та дружнього спілкування особи. Зазвичай особисті бібліотеки науковців, громадських діячів містять велику кількість примірників книг, подарованих учителями, колегами, прихильниками та учнями.

Укладачам каталогу вдалося простежити також взаємини між особою-дарувальником і особою/установою-адресатом. Зібрано ґрунтовні біографічні відомості про дарувальників та адресатів інскриптів, значна частина яких залишилася поза межами видання, з огляду на його довідковий характер.

За структурою каталог вміщує основну частину, біографічні довідки, анотації та ілюстрації (графічні відтворення титульних арку-

шів, форзаців та сторінок, на яких розташовано написи), довідковий апарат (іменний покажчик, список використаної та цитованої літератури).

Матеріал в основній частині розташовано за алфавітом прізвищ авторів автографів/інскриптів (як правило, автори інскриптів були й авторами подарованих книг). Такий підхід дає змогу дослідникам ідентифікувати почерк того чи іншого діяча.

Хронологічні межі видання охоплюють період з XVII до XX ст. Власником найдавнішої книги, представленої в каталозі (рік видання — 1663), був Георгій Кониський (1717–1795); автором найновішого видання, відібраного для каталогу (Київ, 1993) — Євген Сверстюк (1928–2014). Географія видань охоплює міста України (Київ, Львів, Ніжин, Одеса, Полтава, Почаїв, Умань, Харків, Черкаси, Чернігів) та зарубіжжя: Німеччини (Берлін, Єна), Чехії (Прага), США (Нью-Йорк), Польщі (Варшава, Седльце), Росії (Москва, Санкт-Петербург, Вольськ, Казань, Саратов).

За авторськими інскриптами Максима Берлінського (1764–1848), Михайла Максимовича (1804–1873), Володимира Антоновича (1834–1908), Олександра Лазаревського (1834–1902), Михайла Грушевського (1866–1934), інших видатних діячів можна простежити історію становлення й розвитку українських наукових шкіл і товариств. Представлено низку дарчих написів українських науковців на окремих відбитках зі збірників ВУАН 1920-х рр., які вважаються бібліографічною рідкістю.

Серед інскриптів (дарчих написів), уміщених у каталозі автографів НБУ, особливий інтерес викликають написи українських науковців на книгах, подарованих ними тодішній Державній історичній бібліотеці УРСР. Зокрема, унікальним є екземпляр праці Валентина Дмитровича Отамановського «Отечественные лекари-новаторы второй половины XVIII в., создавшие более прогрессивное направление в лечении чумы, и роль их как зачинателей рациональной терапии» (Саратов, 1958; «Труды Саратовского медицинского института»; Т. 10, вып. 1), що відображає героїчну діяльність українських лікарів-практиків, які під час російсько-турецької війни, не шкодуючи життя, винайшли метод лікування чуми, котрий вдвічі знизив на фронті летальність. Щоб написати матеріал, В. Д. Отамановському потрібно було переглянути німецьке джерело з цієї проблематики, яке було видане польською мовою в 1770 р. та перевидане в 1797 р.: «Sposób leczenia chorujących na zarę powietrzną, czyli czumę, w Jassach praktykowany przez barona von Asch...» (Міі́нко́вце, 1797). В. Д. Отамановський шукав цю книгу, опрацьовану ним у ВБУ в 1920-х рр. і не виявлену в каталогах ЦНБ АН УРСР у 1950-х, по всіх великих бібліотеках України і, зокрема, Києва. Його

слова «от признательного автора» в дарчому написі на адресу Історичної бібліотеки 1960 р. свідчать, що фахівці тодішньої ДІБ УРСР допомагали вченому в його пошуках.

Загалом, кожна із 184 позицій каталогу може слугувати відправною точкою для подальших біографічних та просопографічних студій, що, беззаперечно, дає змогу зарахувати видання до їх джерелознавчої бази.

*Наталія Олексіївна ГОРСЬКА,
редактор науково-дослідного відділу стародруків,
цінних та рідкісних видань
Національної історичної бібліотеки України
(Київ, Україна)
Nataliia GORSKA,
editor of the research department of old printed books,
valuable and rare editions
of the National Historical Library of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)*

*Надія Іванівна ЛЮБОВЕЦЬ,
кандидат історичних наук,
завідділом Інституту біографічних досліджень НБУВ
(Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8811-6627>
Nadiia LYUBOVETS,
Candidate of Historical Sciences,
Head of Department of the Institute of Biographical Research of VNLU
(Kyiv, Ukraine)*

Стаття надійшла 10.09.2019 р.

БІОГРАФІСТИКА НА СТОРІНКАХ ПРЕСИ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ: КРАЄЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

BIOGRAPHY ON THE PAGES OF TERNOPIIL REGION PRINTED MEDIA: LOCAL ASPECT

В огляді проаналізовано публікації краєзнавчо-біографічної тематики в тернопільських газетах «Вільне життя плюс» та «Свобода» за 2000–2002 роки, виокремлено особливості їх функціонування, досліджено періодичність, підтеми та їх закономірності в регіональному медіадискурсі. Аналіз публікацій засвідчує, що краєзнавча тематика завжди була актуальною на сторінках місцевої преси, а біографічні матеріали є цінним джерелом для вивчення життя окремих людей, які залишили помітний слід в історії краю та України загалом.

Ключові слова: біографістика, краєзнавчий текст, преса, друковані видання, жанр, рубрика, наратив, журналістикознавство, медіадискурс.

Краєзнавчо-біографічна проблематика сьогодні активно артикулюється у медійному дискурсі, продовжується процес переосмислення краєзнавчого наративу та пошуку національної самобутності. Посилюється, таким чином, суспільна значущість цієї тематики у ЗМІ, а змалювання «героя» журналістом не просто як носія певних соціальних ролей та функцій, а й у тісному взаємозв'язку із суспільно-політичними, економічними та соціально-психологічними процесами залишається одним із засобів відродження історії і культури України в портретах її видатних діячів.

Проблема біографічної тематики в пресі досліджується в працях М. К. Василенка, В. Й. Здоровеги, Г. В. Лазутіної, Д. М. Прилюка, Г. С. Мельника. Серед сучасних журналістикознавців, які вивчали певний спектр краєзнавчо-біографічної проблематики на шпальтах української преси, варто згадати М. Романюка, М. Галушко, С. Костя, Л. Снісарчук, Л. Кічуру, І. Крупського, В. Савчук, Г. Рудого, Я. Верменич, Г. Бабійчук та інших. Однак *актуальним* залишається питання про функціонально-структурні та жанрові особливості текстів краєзнавчо-біографічного спрямування, які мають неабияке значення не тільки для лінгвістики, а й для журналістикознавства та міжкультурної комунікації. Ця проблематика недостатньо досліджена в журналістикознавстві; мало висвітлена в медійних наукових студіях і

біографістика. Публікації з біографічним контентом у пресі Тернопільщини до сьогодні не були об'єктом спеціального комплексного вивчення.

Метою цієї роботи, враховуючи багатоаспектність проблеми, є дослідження тематичного спектру та періодичності на сторінках тернопільських друкованих видань упродовж 2000–2002 рр. публікацій краєзнавчо-біографічного спрямування. На нашу думку, це найоптимальніший, з погляду репрезентативності, проміжок часу — три роки. Вибір нижньої хронологічної межі (2000 рік) зумовлений намаганням побачити та осмислити, як у новому тисячолітті розвивається/реалізується біографічний жанр в аналізованій пресі (хоча біографістика не є новацією у руслі регіонального журналістикознавства). Для досягнення мети визначено таке коло *завдань*: виокремити масив краєзнавчо-біографічних публікацій у тернопільській пресі за досліджуваний період; охарактеризувати їх «героїв» та розглянути публікації такого змісту як одну з тематичних ніш регіональних ЗМІ; окреслити роль краєзнавчо-біографічних матеріалів у друкованих ЗМІ Тернопільщини як компонента історичної науки. *Предметом дослідження є специфіка* краєзнавчо-біографічної тематики у виданнях Тернопільщини.

Для досягнення мети використано такі загальнонаукові методи: історичний (формування історіографії за матеріалами науковців, що досліджують суміжні теми), аналіз та синтез (допомогли в дослідженні та в пошуку особливостей висвітлення краєзнавчо-біографічної тематики), контент-аналіз (об'єктивний, системний і кількісний опис наявного змістового краєзнавчо-біографічного матеріалу, а також зіставлення краєзнавчої інформації в різних виданнях (у нашому випадку – зіставлення двох газет як двох вербальних потоків), індукція та узагальнення дали змогу сформуванню висновки. Спеціальні методи: моніторинг (для формування вибірки матеріалів).

Як відомо, преса є сьогодні невід'ємним складником джерельної бази біографічних досліджень, оскільки у ній завжди постає реальна людина з різноманітним її організаторським та інтелектуальним здібностям і можливостям [4, с. 31]. Тому одним із важливих компонентів контенту преси є краєзнавчі матеріали біографічного характеру, присвячені відомим чи малознаним особистостям, які працювали і проявили себе в різних царинах суспільної діяльності. Загалом, газетні тексти про особу, друковані на шпальтах преси, стосуються біографістики – наукової дисципліни, що має своїм об'єктом видатну особу в її різноманітних зв'язках із суспільством та в єдності її індивідуального та суспільного [5, с. 141]. Тому важко не погодитися з думкою В. І. Попика стосовно того, що «у науковому плані питання про те,

яку конкретно роль відіграє біографічна інформація в науці та в суспільстві, в чому полягають механізми її функціонування та впливу, які тенденції у цій галузі спостерігаються, в яких оптимальних формах і для чого вона повинна накопичуватися, для кого і як розповсюджуватися, хто є її споживачем — в соціальному, освітньому, віковому, професійному зрізах, які історичні постаті цікавлять цільову і масову аудиторію, що вони шукають в їхніх біографіях і багато інших запитань залишаються на наш час все ще не тільки не вирішеними, а й недостатньо заявленими» [7, с. 8].

Для аналізу нами було обрано дві тернопільські газети: «Вільне життя плюс» та «Свобода», які мають передплатників у різних регіонах України і за кордоном, та висвітлюють переважно політичні, економічні, культурні, освітні події Тернопільщини та України [9]. Вони різноманітні за тематичною наповненістю, а їх матеріали дають можливість простежити важливі особливості краєзнавчого регіонального медіа дискурсу, що активізується в сучасному журналістикознавстві. Всього було проаналізовано 332 тексти згаданих газет за 2000–2002 рр.

Ключовим аспектом нашого дослідження є краєзнавчий текст біографічного спрямування. Це тип тексту, що містить інформацію про місцевість чи особистість будь-якої частини країни, регіону, області, району з точки зору історії, культури, природних особливостей і т. п. [3, с. 170]. Він характеризується яскравою регіональною самобутністю, що проявляється у творчих та професійних набутках «героїв», їхньому впливові на історичні, політичні, культурні та релігійні події як місцевого, так і загальноукраїнського чи світового значення [2, с. 101]. Газета ж, за визначенням французького репортера, екс-редактора газети «Le Monde» Ів Аньєса, розповідає про чоловіків і жінок, відкриває головного героя, невідомі сторінки його життя, дозволяє проникнути до його приватного простору [1, с. 314]. Тому краєзнавчо-біографічні матеріали, вміщені на сторінках тернопільської преси, доцільно буде схарактеризувати як цінне джерело для вивчення життя окремих людей, що залишили помітний слід в історії Тернопільщини та України загалом.

Щодо відбору постатей, що стали об'єктом аналізу, то їх об'єднує єдиний критерій — їх внесок в історію краю. Найчастіше такі матеріали в аналізованій тернопільській пресі публікують: газета «Вільне життя плюс» у рубриках — «Ювілеї», «Знані країни», «Славетні імена», «Нашого цвіту по всьому світу», «Спогад», «Рядок з біографії краю», газета «Свобода» — «Відроджуємо забуті імена», «Історія», «Славетні земляки», «Повертаючись до надрукованого», «Зірки далекі і близькі» тощо. Проблемно-тематичний аспект таких публікацій зумовлений прагненням журналістів наблизити читачів до пересічних

особистостей свого краю, тобто уможливити безпосередній діалог читача з носіями історико-краєзнавчого досвіду.

Варто наголосити, що за час існування газети «Вільне життя плюс» та «Свобода» надрукували немало краєзнавчо-біографічних матеріалів як про історичних діячів, культури, так і про вчених. У зв'язку з тим, що кількість представлених редакціями таких особистостей є значною, а публікації про них різноплановими, то обмежимося оглядом краєзнавчо-біографічних матеріалів найвідоміших та найбільш згадуваних із них. Серед публікацій виокремлюємо такі тематичні групи:

1. *Видатні уродженці та жителі краю.* Це матеріали, у яких подається інформація про життя і діяльність визначних місцевих діячів, знатних уродженців краю, а також тих осіб, чиє перебування або діяльність на Тернопільщині залишили помітний слід у її історії, вплинули на її розвиток, культуру. Для відбору «героїв» таких матеріалів критерієм слугує краєзнавчий аспект їх діяльності. Особливо це стосується всесвітньо відомих діячів, різнобічно обдарованих, які проявили себе в багатьох галузях науки, культури, громадського життя. З їх біографій відбираються лише значущі для певного краю епізоди, події, незалежно від того, яке місце вони посідали в їх власному житті (Хома В. Наш крайнин Лев Лотоцький : [Про укр. письменника та педагога, уродженця с. Тростянець Бережанського району]. *Вільне життя.* 2000. 29 лютого (рубрика «Рядок з біографії краю»); Ковальова О. Підволочиськ — батьківщина Германа Кестена. *Вільне життя.* 2000. 4 липня (рубрика «Нашого цвіту по всьому світу»); Медюх М. Інтелігент старої австрійської школи : [Про Т. Гулу — астронома, доктора наук, професора, уродженця с. Носів, що на Підгаєччині]. *Свобода.* 2001. 13 березня (рубрика «Забуте ім'я»); Сохаський Б. «Я вибрав до життя борбу і працю...» : [Про будителя національної самосвідомості галичан В. Барвінського]. *Свобода.* 2001. 25 вересня (рубрика «Славетні земляки»); Бандурка І. Родом з Оришківців : [Про братів Пилипчуків — професорів, діячів культури і науки, які проживають у м. Києві, зокрема про О. Пилипчука, ученого-зоолога]. *Вільне життя.* 2002. 5 жовтня (рубрика «Рядок з біографії краю»); Шептицька М. Треба поспішати творити добро : [Про уродженця с. Обич Шумського району В. І. Аніна, консультанта першого заступника міністра економіки, директора товариства «Промгаз». *Свобода.* 2002. 9 лютого (рубрика «Наші земляки»)).

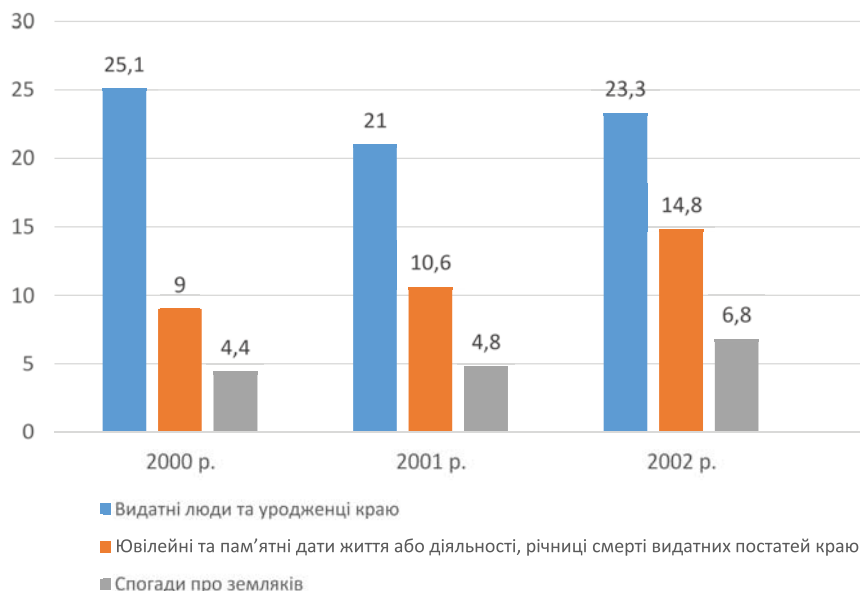
2. *Ювілейні та пам'ятні дати життя або діяльності, річниці смерті видатних постатей краю.* Такі матеріали в аналізованих виданнях складаються з фактографічних довідок про ювілеї видатних особистостей регіону, інформують про визначні річниці осіб сус-

пільно-політичного, наукового та культурно-мистецького життя краю. Вони мають на меті зберегти пам'ять про те, що лежало в першооснові кожної з культур, оскільки вони є не тільки ритмом часу, а й хронологічною пам'яттю людства, оскільки проблема увічнення пам'яті відомих людей була актуальною у різні часи. Ось деякі із них: Зозуляк Є. Мандрівочка пахне : [Красзнавцю, спелеологу, педагогу В. Радзівському — 70]. *Вільне життя*. 2000. 15 квітня (рубрика «Ювілеї»); Головин Б. Натура творча, дослідниця : [До 70-річчя від дня народження педагога, літературознавця, фольклориста В. Хоми]. *Вільне життя*. 2000. 1 лютого (рубрика «Ювілеї»); Медведик П. Будитель національної свідомості : Минуло 140 років від дня народження талановитого журналіста, перекладача і літературознавця Є. Олесницького. *Свобода*. 2000. 11 березня (рубрика «Славні імена»); Зозуляк Є. Щедра осінь письменника : [До 70-річчя від дня народження І. Гермаківського]. *Вільне життя*. 2001. 15 вересня (рубрика «Славні імена»); Січенко С. З роси і води вам, поете! : [З нагоди 65-ї річниці від дня народж. Б. Демкова]. *Свобода*. 2001. 4 серпня (рубрика «Ювілеї»); Зозуляк Є. І вчитель, і журналіст, і прозаїк : До 70-річчя письм. Петра Ковальчука. *Вільне життя*. 2001. 31 березня (рубрика «Незабутні»); Осінчук Р., Корицький Г. А в душі у нього жила Україна : До 100-річчя з дня народж. Р. Осінчука : [Про доктора медицини, громадського діяча із США, уродженця с. Голошинці Підволоч. району]. *Свобода*. 2002. 6 липня (рубрика «Славні імена»); Паньків Є., Матейко Р. Роду Калакурів немає переводу : [До 65-річчя від дня народження академіка Я. Калакури, уродженця с. Рудники Підгаєцького району]. *Вільне життя*. 2002. 21 вересня (рубрика «Незабутні»).

3. *Спогади про земляків*. Мета таких публікацій — розповісти про особистість через спогади сучасників. Публікації такого плану є надзвичайно важливими, адже саме спогади, «попри їх суб'єктивність та емоційність, а можливо завдяки їм, дозволяють не тільки констатувати факт, а й зрозуміти, відчуті його значущість для сучасників» [8]. (Мердак І. Учителю : [Спогад про І. Русенка — славного сина України, лемка, який із 1945 р. проживав у с. Королівка Борщів. р-ну]. *Вільне життя*. 2000. 18 січня (рубрика «Спогад»); Тимошик М. Діяння, що дають міць нашій вірі : [Спогад про С. Ярмуся — доктора душпастирства, уродженця с. Лідихів Кременецького району, що проживає в Канаді]. *Вільне життя*. 2000. 23 травня (рубрика «Спогад»); Кусень Б., Залізний В., Ярема К. Недоспівана пісня Василя Подуфалого. *Вільне життя*. 2001. 26 травня (рубрика «Пам'ять»); Гевко Я. У праці, освяченій любов'ю і добротою. *Вільне життя*. 2002. 13 липня (рубрика «Світлій пам'яті Ігоря Герети»); Ліберний О. З каторги повернувся інвалідом : [Про колишнього учасника збройної бо-

ротьби ОУН – УПА за волю України І. Яруша з м. Тернополя]. *Свобода*. 2002. 18 квітня (рубрика «Пам'ять».)

Загальна кількість матеріалів за цими тематичними розділами в межах кожного року і загалом за три роки (2000–2002 рр.), а також їх відсоткове співвідношення показано у діаграмі 1.

Діагр. 1. Розподіл біографічно-краєзнавчих публікацій за тематичними рубриками

Слід також зазначити, що такі матеріали в аналізованій пресі дуже часто ілюстровані фото, архівними документами та матеріалами, які мають потужний інформаційний потенціал щодо цікавих сторінок життєписів уродженців Тернопільщини. Подібні публікації містять не тільки інформацію про діяльність особи в різних культурних та суспільно-громадських сферах, а й відомості про повсякденне життя: побут, родинні стосунки, емоційно-особистісні прояви. Проте варто зауважити, що не всі публікації такого типу містять рівнозначну за регіональною цінністю і новизною біографічну інформацію про згадувану постать, однак кожна з них містить унікальну інформацію про діяльність окремої особи. Структурно переважна більшість краєзнавчо-біографічних матеріалів складається з інформування про людину та її життєвий шлях. Оцінка діяльності особи є повною, на

відміну сучасним публікаціям такого плану, які коротшими, схематичними, написані в жанрі зарисовками чи традиційної біографічної довідки. Тому варто зауважити, що жанрова парадигма краєзнавчо-біографічних матеріалів в українській пресі за останні роки зазнає трансформацій. Показовим є відродження в друкованих виданнях інтересу до портретного нарису. Проте знайти повноцінний біографічний нарис на сторінках сучасної української преси досить важко. Це насамперед стосується регіональних ЗМІ. «Біографічний нарис, який займав на газетних шпальтах значне місце в 1960–1990 рр., зараз стає рідкістю. Це багато в чому пов'язано з орієнтацією більшості видань на максимальну оперативність та інформативність, на звернення до інформаційних і аналітичних жанрів...» [10, с. 163]. Причину поступового зникнення біографічних матеріалів зі шпальт друкованої преси дослідник Л. Кройчик вбачає у тому, що такі матеріали були занадто «лакофарбованими»: «герої не те, щоб були вигаданими, але їм, реальним людям, надавались такі риси, яких у масовій свідомості не існувало» [6, с. 152], однак його жанрово-видові форми все-таки наявні у пресі.

Отже, матеріали з краєзнавчої біографістики, представлені на сторінках газет «Вільне життя плюс» та «Свобода», дають змогу зберегти пам'ять про багатьох знаних у свій час осіб, інформація про яких, часто через ідеологічні міркування, «загубилася» в минулому, а також істотно доповнити новими даними біографії відомих українських діячів. Цінність таких матеріалів на шпальтах газет полягає в тому, що в них, окрім біографічних відомостей, міститься ще і судження та оцінка сучасників про життя та діяльність конкретної особи в контексті епохи. Характерною особливістю таких публікацій є зображення осіб, які в основному маловідомі широкому загалу читачів, але знайомі регіональній аудиторії. Деякі з таких газетних публікацій можуть слугувати чи не єдиним повноцінним джерелом щодо біографії окремої особистості, оскільки концентрують максимальний інформаційний потенціал про життя та професійну діяльність людей, які зробили помітний внесок у розвиток регіону або принесли славу краю, навіть живучи за його межами чи зараз діють і відомі своїми видатними справами в різних сферах суспільного життя — політичній, мистецькій, економічній, освітній. І тому кожне місто, містечко, селище, село має передусім шанувати своїх земляків та визначних діячів, чий долі пов'язані з краєм у той чи інший спосіб. А ретроспективний аналіз краєзнавчо-біографічних матеріалів у періодичних виданнях, насамперед місцевих, за певний хронологічний період, і надалі має посідати чільне місце у дослідженнях регіонального журналістикознавства.

1. *Аньєс І.* Підручник із журналістики : Пишемо для газет [Текст] / Ів Аньєс. – Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2013. – 544 с.
2. *Бігусяк М. В.* Біобібліографістика Прикарпаття як регіональна складова Українського Біографічного Словника [Текст] / М. В. Бігусяк, О. Б. Гуцуляк. // Карпатські бібліотечно-краєзнавчі студії : збірник праць. – 2015. – № 1. – С. 101–105.
3. *Дука О. Г.* Дискурс исторической науки и дискурс идентичности [Текст] / О. Г. Дука. // Дискурс Пи : научно-практический альманах. – 2005. – № 5. – С. 170–172.
4. *Курилишин К.* Біобібліографічні матеріали на сторінках часопису «Галичанин» [Текст] / Костянтин Курилишин // Бібліотечний вісник. – 2014. – № 2. – С. 30–35.
5. *Онопрієнко В. І.* Чишко В. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України. – К., 1996. – 240 с. [Текст] / В. І. Онопрієнко // Український історичний журнал. – 1998. – № 5. – С. 141–142. – Рец. на кн.
6. Основы творческой деятельности журналиста [Текст] / ред.-сост. С. Г. Корконосенко. – СПб. : Знание ; СПбИВЭСЭП, 2000. – 272 с.
7. *Попик В. І.* Світоглядні засади розвитку української біографістики та формування національних ресурсів біографічної інформації XXI століття [Текст] / В. І. Попик. // Українська біографістика : зб. наук. пр. – 2008. – № 4. – С. 8–40.
8. *Реєнт О. П.* Історія України XIX — початку XX ст.: методологічний зріз і тематичні напрями наукового пошуку [Текст] / О. П. Реєнт // Український історичний журнал. – 2007. – № 6. – С. 218–232.
9. Тернопільські журналісти: Вільне життя плюс [Електронний ресурс] // Погляд. – 22.02.2013. – Режим доступу: <https://poglyad.te.ua/podii/ternopilski-zhurnalisty-vilne-zhyttya-plyus.html>. – Назва з екрана.
10. *Хомяков В. И.* Художественно-публицистические жанры печатных СМИ: история и современность [Текст] : учебное пособие / В. И. Хомяков. – Москва ; Берлин : Директ-Медиа, 2007. – 305 с.

*Ольга Олексіївна ПЕЛЕШОК,
аспірант кафедри журналістики
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
(Тернопіль, Україна)*

*Olga PELESHOK,
PhD Student, Department of Journalism,
Volodymyr Hnatiuk Ternopil
National Pedagogical University
(Ternopil, Ukraine)*

Стаття надійшла 20.08.2019 р.

УКРАЇНСЬКА БІОГРАФІКА:
ІСТОРИЧНИЙ ПОСТУП
ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ
П'ятнадцяті Біографічні читання
(Київ, 6 червня 2019 р.)

UKRAINIAN BIOGRAPHY STUDY:
HISTORICAL ADVANCEMENT
AND MODERN CHALLENGES
Fifteenth Biographical readings
(Kyiv, June 6, 2019)

6 червня 2019 р. відбулися організовані Інститутом біографічних досліджень НБУВ П'ятнадцяті Біографічні читання «Українська біографіка: історичний поступ та сучасні виклики», присвячені 100-річчю від часу заснування Біографічної комісії УАН та 25-річчю Інституту біографічних досліджень НБУВ. У Біографічних читаннях взяли участь провідні вчені НБУВ та академічних інститутів НАН України, науковці з вітчизняних бібліотечних і музейних установ та освітніх закладів, а також молоді дослідники. На засіданні розглядалися такі питання: «Біографія як теоретико-методологічний концепт національної ідеї: віхи, установи, постаті»; «Еволюція біографічного дискурсу: співвідношення політичного і критичного, публічного і приватного, об'єктивного і суб'єктивного»; «Біографіка і сучасне українське суспільство: пошук шляхів і механізмів взаємовпливів у системі глобальних соціокультурних і політичних трансформацій»; «Інтеграція і поширення біографічних знань: формування цілісного національного дослідницького та інформаційного простору».

Читання відкрив директор Інституту біографічних досліджень, член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор **Володимир Іванович Попик**. У своєму вступному слові він, зокрема, наголосив, що наука, у тому числі й академічна, нині мусить рухатись назустріч запитам суспільного загалу, активно стимулювати інтерес до знання, до історії і культури, до творчих пошуків, та визначив найпершим завданням науковців Інституту розробку проблематики взаємозв'язків біографічних досліджень, творчості з читачем, з користувачами мережевої біографічної інформації, поширення історико-біографічних знань, піднесення культури інтелектуального і духовного діалогу сучасників з людьми попередніх поколінь.

Доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ **Лариса Іванівна Буряк** у доповіді *«Жіночий (авто)біографічний дискурс — топографія соціокультурних змін в сучасній Україні»* обґрунтувала ідею стосовно сучасної інтерпретації жіночого (авто)біографічного дискурсу як символічного відображення соціокультурних змін, що відбулися в Україні від часу проголошення незалежності. Доповідач розглянула видання, які репрезентують жіночі (авто)біографії, у контекстах фемінізму, культури, Української революції, тоталітарного режиму, відлиги 1960-х рр., зазначивши, що особливе місце в них посідає героїчний дискурс, основними складниками якого є героїзм і жертвність як ключові компоненти національної ідеї; що біографії знаменитих жінок ХХ ст., у кожній з яких була власна трагедія у житті, являють собою проєкцією трагедії України ХХ ст. Л. І. Буряк запропонувала впровадження терміну «топографія», що дозволяє найбільш релевантно відобразити глибинні сенси трансформацій. Топографію соціокультурних змін вона окреслила низкою ознак, серед яких: зміни у національно-культурному ландшафті сучасної України за допомогою повернення з небуття «забутих» жіночих постатей та їхньої спадщини (мемуарної, епістолярної, творчої); можливість переосмислення драматичної долі людини, жіночої зокрема, на тлі подій і явищ ХХ ст. (Українська революція, Перша і Друга світові війни, репресії, еміграція, лібералізація 1960-х); поглиблене розуміння радянського тоталітарного режиму та зміна уявлень про політичну систему, час і простір; спроможність аналізувати події з позицій жінок, які були активними учасницями і свідками процесів ХХ ст.; стимулювання інтересу суспільства до проблем (само)ідентифікації та історичної пам'яті, актуалізація моральних цінностей і суспільних пріоритетів; розширення академічної сфери, зокрема поява напряму наукових досліджень, присвячених жіночим (авто)біографіям.

Володимир Іванович Попик виступив з доповіддю *«Біографіка та біографістика в сучасній Україні: здобутки, завдання та перспективи розвитку»*. Учений висвітлив історію розвитку біографічного письма та біографічного читання за останні кілька десятків років і докладно схарактеризував їх сучасний стан, окресливши дещо незвичні аспекти, на які менше зверталосся уваги дослідниками, але які мають першорядне значення для майбутнього вітчизняної гуманітарної культури. Зокрема, доповідач наголосив, що нині Україна перебуває у дуже драматичних для долі нації і держави, національної культури вимірах: формуються нові покоління, які життя заставляє пристосовуватися до умов, не лише зовні, а й внутрішньо деформуєчи людину, її світогляд, духовні та культурні запити; таку дисгармонійну

особистість потрібно «окультурити» спільними й наполегливими зусиллями вітчизняних інтелектуалів, працівників науки і освіти, творчої інтелігенції. В. І. Попик зазначив, що вітчизняна біографіка за роки незалежності пройшла величезний шлях і як прагнення до саморефлексії, осмислення досвіду, завдань і перспектив біографіки постала біографістика — самостійна теоретична дисципліна гуманітарного циклу, яка покликана займатися окресленими вище питаннями, тому для Інституту біографічних досліджень проникливе спостереження за процесами, їх осмислення, розробка дієвих пропозицій для дослідників, видавців, бібліотек, навчальної і виховної роботи нині постає першочерговим завданням. Головне зараз — зуміти пов'язати науку з видавничою, інформаційною, просвітницькою практикою, виходячи на рівень впровадження гуманітарних технологій, зважаючи на те, що дуже сильним конкурентом академічній біографіці виступає література *non-fiction*, яка розвивається у вільних формах. Започаткований Інститутом Біографічний рейтинг — це важливий крок, який треба розглядати як плацдарм для розгортання подальших дій, гуртування професійного співтовариства.

Валерій В'ячеславович Томазов, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу теорії та методики біобіографії Інституту біографічних досліджень НБУВ, завідувач сектору генеалогічних та геральдичних досліджень Інституту історії України НАН України, у своїй доповіді «*Місце просопографії в сучасній системі історичного знання*» розглянув предметну область дослідження та дослідницький інструментарій цієї спеціальної історичної дисципліни, окреслив коло джерел, проаналізував здобутки як закордонних, так і вітчизняних науковців. Окремо доповідач зупинився на проблемі співіснування генеалогії та просопографії, просопографії та біографістики; обґрунтував думку, що просопографія досліджує колективний портрет певних людських груп, об'єднаних певними факторами — родинними, соціальними, професійними, етнічними та іншими зв'язками, а дослідження окремої особи в усій багатогранності її проявів є прерогативою біографістів.

Доповідь «*Постійна комісія для складання Біографічного словника діячів України (1919–1933): сучасний контекст*», з якою виступила кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник відділу теорії та методики біобіографії Інституту біографічних досліджень НБУВ **Світлана Миколаївна Ляшко**, була присвячена 100-літтю Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України, що діяла в складі Української академії наук у 1919–1933 рр. Були розглянуті досягнення й досвід Біографічної комісії крізь призму сучасності. У контексті довідкової справи діяльність

комісії визначена як відправна точка формування державної системи підготовки довідкових видань у складі провідних наукових установ, за державний кошт, українською мовою; професіоналізація довідкової справи; створення розгалуженої системи громадських об'єднань, біографічних регіональних осередків задля збирання біографічних матеріалів; закладення системи підходів щодо відбору персоналій. Ініціювання підготовки українознавчого «Енциклопедичного словника» разом з «Біографічним словником діячів України» засвідчує початок нового за своєю сутністю, змістом, організацією напряду довідкової справи в Україні.

Виступ **Надії Іванівни Любовець**, кандидата історичних наук, завідувача відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ, «*Бібліографія українських мемуарів: традиція та сучасні виклики*» був присвячений проблемі бібліографування українських мемуарів. Зокрема, доповідяч представила вітчизняну та діаспорну традицію видання бібліографії мемуарів ХХ–ХХІ ст. Окремо було проаналізовано доробок російських видань, які включають значну частину українського матеріалу. Н. І. Любовець висловила думку про необхідність започаткування проекту, що складався б з трьох складових частин, робота над якими має вестися паралельно: підготовка переліку українських мемуарів «Реєстр українських мемуарів : матеріали до бібліографії»; підготовка анотованого покажчика «Історія України в мемуарах : анотований покажчик книг та публікацій в журналах»; створення електронного ресурсу (електронної бібліотеки) «Український мемуарій», який би містив розгалужений пошуковий апарат та повні тексти мемуарних творів. Проект має згуртувати навколо цієї ідеї провідні бібліотеки України (національні, галузеві, освітянські) та досвідчених бібліографів. Так праця дозволить залучити до наукового обігу та суспільства в цілому величезний культурно-національний пласт, що складають національно орієнтовані твори, автори яких усвідомлювали себе як частину української історії і намагалися донести це до своїх читачів.

Доповідь «*Музично-біографічне знання у вітчизняному соціопросторі ХХІ ст.: огляд публікацій наукової журнальної періодики*» кандидата історичних наук, старшого наукового співробітника відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ **Олени Валентинівни Бугасвої** прозвучала в контексті пріоритетності біографічної проблематики для наук гуманітарного циклу, зокрема історичного музикознавства. Визначено, що сучасний інтерес до біографії митця реалізується не лише серед фахового оточення музикантів, доведено, що, відходячи від одномірного формалізованого переліку дат і подій життєдіяльності, дослідники використовують

сучасний науково-методичний інструментарій з опертям на широку палітру джерел, передусім архівних та закордонних. Стійка тенденція соціального попиту на правдиві та живі біографії, значною мірою, представників «втраченої» генерації українських музикантів ХХ ст. мобілізувала краєзнавців, культурологів, археографів, етнографів до активної науково-пошукової діяльності з метою висвітлення переважно маловідомих постатей та імен «не першої величини», повернення забутих і переосмислення «старих», визнання доробку і залучення до когорти українських музикантів наших співвітчизників за кордоном. Тож, з метою репрезентативності аналітичних даних, основу роботи склали понад 70 різних за тематикою і проблематикою музично-біографічних публікацій, представлених на сторінках збірників наукових праць 9 гуманітарних закладів освіти з різних міст України.

Людмила Вікторівна Литвинюк, кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри філософії і економіки освіти Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М. В. Остроградського, у виступі *«Біографістика у післядипломній педагогічній освіті»* проаналізувала використання біографістики як важливої наукової дисципліни для здійснення біографічного навчання вчителів, вплив останнього на формування свідомого та відповідального ставлення здобувачів освіти до власної біографії та реалізації індивідуально-біографічних проектів на основі рефлексивного аналізу особистого біографічного досвіду та життєписів осіб, включених до сучасного змісту освіти; розкрила систему наукової і методичної роботи інститутів післядипломної педагогічної освіти в галузі біографістики та біографічного навчання вчителів; окреслила завдання з розвитку «педагогічної біографістики».

«Біографічна складова каталогу колекції Національної історичної бібліотеки України „Видання з автографами українських діячів науки і культури”» була темою виступу редактора науково-дослідного відділу стародруків, цінних та рідкісних видань Національної історичної бібліотеки України **Наталії Олексіївни Горської**. Доповідач проаналізувала біографічну складову каталогу видань з автографами, підкресливши, що зосередження уваги укладачів на взаємозв'язках між авторами й адресатами дарчих написів є новацією для подібних каталогів.

Галина Андріївна Александрова, доктор філологічних наук, науковий співробітник відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ, у доповіді *«Схід у творчій біографії Олекси Влизька (за матеріалами особового архівного фонду)»* висвітлила цікавий період життя малознаного українського письменника Олекси Влизька (1908–1934) — представника Розстріляного відродження. В архіві письменника в Інституті рукопису

НБУВ (ф. 75) зберігаються записи про його 4-місячну подорож до Паміру 1929–1930 рр. Рукописи засвідчують: О. Влизько ґрунтовно вивчає все те, що стосується Паміру, характеру, побуту, звичаїв, вірувань його 32-тисячного населення, складає «Відносний план роботи» над книжкою про Памір, працює над п'єсою. У цей творчий період розкривається талант Влизька-журналіста (переважна більшість творів, написаних на східному матеріалі – це документальні нариси). О. Влизько постає і як філософ та релігієзнавець (вивчає Коран, бере інтерв'ю в ішана, збирає матеріали для праці з історії ісламу). Цей окремих фрагмент у житті О. Влизька представляє постать письменника у несподіваному ракурсі й засвідчує, що його біографія потребує реконструкції, розкриття її в найсуттєвіших рисах і проявах.

Молодший науковий співробітник відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства НБУВ **Катерина Вікторівна Петриченко** виступила з повідомленням «*Закордонні паспорти діячів УНР як джерело дослідження їх біографій*», у якому зазначила, що під час Української революції для посвідчення особи використовувалися нові форми документів, серед яких значне місце належить закордонному паспорту громадянина УНР. Часові межі його існування — від листопада 1917 р. до 1924 р., тобто від пропозиції генерального секретаря Олександра Шульгіна про його запровадження і до закриття останніх дипломатичних місій, що його видавали. Доповідач зосередилася на описі різновидів закордонних паспортів, дипломатичного і звичайного закордонного, та специфіці їх отримання й використання; розповіла, як закордонний паспорт рятував життя державних діячів, дипломатів та творчої інтелігенції УНР від більшовицького режиму; продемонструвала зразки паспортів відомих людей. Таким чином, К. В. Петриченко довела, що закордонний паспорт є одним із джерел дослідження біографій діячів УНР.

«*Парадокси інформаційної епохи в розмитості процесу становлення цілісної гетерогенної біографічної сфери*» були розглянуті **Наталією Миколаївною Крощевою**, науковим співробітником Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського. Спираючись на погляди Маргарет Мід про суперечливість усталених психологічних концепцій культурних моделей, доповідач сформулювала гіпотезу щодо розширення/звуження спектру зацікавленості історичними та культурними надбаннями українського народу. Парадоксальність і водночас далекоглядність тези М. Мід стосовно того, що з часом культура попередніх поколінь не стане обов'язковим елементом для майбутніх (що було характерно для теорій виховання в розвинутих суспільствах), знаходить підтвердження у функціонуванні сучасного суспільства.

До виступу на П'ятнадцятих Біографічних читаннях було підготовлено 45 доповідей і повідомлень. Подаємо короткий виклад окремих з них.

Кандидат історичних наук, доцент кафедри історії, археології та методики викладання Херсонського державного університету **Галина Миколаївна Михайленко** запропонувала до розгляду тему *«Інтелектуальна біографія як відображення багатовимірності життєвого простору»*. Дослідниця виокремила головні аспекти інтелектуальної біографії, яка в умовах нинішнього стану розвитку історичної науки покликана відобразити багатовимірність життєвого простору, і зазначила, що наявні в сучасному українському історіографічному обширі інтелектуальні біографії українських діячів минулого (зокрема, історичні дискурси представників наукової школи професора В. Андрєєва) підтверджують доцільність звернення до такої форми життєписання. Окресливши ключові моменти інтелектуальних біографій О. Лотоцького та В. Петрова, Г. М. Михайленко довела, що нариси про них є не лише відтворенням віх життєвого шляху діячів, а поєднанням усіх аспектів активності особистості — як людини, громадянина, науковця, та зробила висновок: відтворення інтелектуальних біографій українських діячів дає можливість простежити процес творення українцями своєї історії як вагомої складової світового інтелектуального простору.

Юлія Миколаївна Половинчак, кандидат історичних наук, керівник Національної юридичної бібліотеки НБУВ, розкриваючи тему *«Ресурс соціальних медіа в сучасній біографістиці»*, зазначила, що важливим чинником національної ідентичності є колективні уявлення про минуле спільноти, при цьому відмова від знеособленої історії, звернення до сюжетів, пов'язаних із конкретними персоналіями, важливі з огляду на репрезентаційний потенціал такої подачі й осмислення історичного матеріалу. Одним із напрямів досліджень минулого може вважатися вивчення побутування біографічної інформації в інтерактивному просторі. Йдеться, по-перше, про наповнення соціальних медіа енциклопедичними, дослідницькими, художніми матеріалами, що висвітлюють життя та діяльність видатних осіб. До другого напрямку досліджень можна зарахувати розгляд біографічних даних у інтерактивному просторі як джерел особового походження (особисті сторінки громадських, культурних, наукових діячів; мемуарні дописи, спогади, світлина, відеоматеріали із особистих архівів сучасників; дописи на пошану або пам'ять визначних осіб, некрологи тощо). Таким чином, біографічна інформація в інтерактивному просторі є перспективним об'єктом дослідження і з точки зору наповнення інформаційного простору як «місця пам'яті», і з точки зору джерел особового походження.

У доповіді кандидата історичних наук, старшого наукового співробітника відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ **Наталії Петрівни Марченко «Новітня біографіка для дітей: підсумки та перспективи»** йшлося про біографічні видання для дітей і юні, створені в Україні впродовж останніх п'яти років, зокрема такі проекти, як «Це зробила вона», книга-мандрівка «Україна», біографічні серії видавництва «ІРІО», «Видавництва Старого Лева» та ін. Їх вирізняє модернізація форм подачі біографічного матеріалу, зокрема ілюстрування, загальне превалювання жіночих персоналій над чоловічими, активне формування модерного біографічного *non-fiction* і втрата позицій літературною біографією. У подальшому біографіка для дітей і юні, на думку доповідачки, має хоча б частково творитися на замовлення держави, аби різні вікові категорії читачів формували послідовне, виважене та всеосяжне уявлення про «людину України».

Доповідь **«Василь Кравченко: штрихи до портрета на тлі епохи (1920–1930-ті рр.)»** **Сергій Миколайович Міщук**, доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ, присвятив життя та діяльності українського етнографа, фольклориста, народознавця, письменника, культурно-просвітницького діяча Василя Григоровича Кравченка (1862–1945), добре відомого широкому науковому загалу України, зокрема, своєю активною науковою та громадською роботою. Увагу зосереджено на діяльності вченого в 1920–1930-х рр., розглянуто його наукові студії на Волині, охарактеризовано документи, що зберігаються в Інституті рукопису НБУВ. Відзначено, що наявні матеріали доповнюють загальновідому інформацію про вченого й потребують подальшого вивчення.

У доповіді **Андрія Івановича Шаповала**, кандидата історичних наук, завідувача відділу археографії Інституту архівознавства НБУВ, **«У боротьбі за українську кафедру в Університеті св. Володимира в Києві (сюжет з листів В. М. Перетца до М. С. Грушевського)»** на основі аналізу листів відомого філолога, професора кафедри російської мови і словесності Університету св. Володимира у Києві В. М. Перетца до українського історика, завідувача кафедри історії Львівського університету, голови НТШ у Львові М. С. Грушевського, що зберігаються в родинному фонді Грушевських у Центральному державному історичному архіві України в м. Києві (ф. 1235), відображено боротьбу українських учених за відкриття українознавчої кафедри в Університеті св. Володимира. Висвітлено історію участі М. С. Грушевського в 1907–1908 рр. у конкурсі на заміщення посади професора кафедри російської історії Університету св. Володимира за підтримки його кандидатури

В. М. Перетцем, Г. Г. Павлуцьким, Й. А. Леціусом, А. М. Лободою та іншими професорами навчального закладу.

Галина Володимирівна Карпінчук, кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник відділу шевченкознавства Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, звернувшись до теми *«Шевченкознавчі праці Леоніда Махновця в особовому фонді Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (до 100-річчя від дня народження)»*, повідомила, що шевченкіана в особовому фонді Л. Є. Махновця (1919–1993), дослідника давньої української літератури, історика, перекладача, археолога, бібліографа (ЩДАМЛМ України, № 1198, 294 од. зб.), представлена порівняно невеликою кількістю (10 одиниць зберігання, 483 аркуші) і охоплює статті, два кіносценарії, низку рецензій. Більшість із шевченкознавчих праць були написані в 1950–1955 рр., коли Л. Махновець після закінчення університету обіймав посаду старшого наукового співробітника у Державному музеї Тараса Шевченка (нині — Національний музей Тараса Шевченка), окремі — у пізніші роки. Близько половини шевченкознавчих матеріалів становлять рецензії Л. Махновця на дослідження відомих шевченкознавців (Ю. Івакіна, Д. Косарика, Г. Паламарчук та ін.) та окремі видання. З-поміж недрукованих, т. зв. внутрішніх рецензій — відгуки на праці К. Дорошенко, Т. Комаринця, П. Шестопаля. Шевченківська тема представлена й у численному епістолярії Л. Махновця. Усі матеріали надійшли до архіву від ученого та його дружини Г. Соколовської впродовж 1992–2002 рр.

Доповідь *«Участь члена-кореспондента НАН України П. М. Попова у підготовці академічного видання творів Т. Г. Шевченка в десяти томах»* кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії академічної науки Інституту архівознавства НБУВ **Оксана Іванівна Вербіцька** побудувала на основі дослідження джерел особового фонду 285 Інституту рукопису НБУВ та вивчення документів фонду 251 (опис Секретаріат) архіву Президії НАН України. Аналіз інформативного потенціалу різних видів документів (звітів самого науковця, а також ВУАН/АН УРСР, записок, листування, постанов і розпоряджень Президії АН УРСР з організації роботи за виданням) та супутніх наукових і творчих матеріалів дозволив розкрити основні етапи, напрями і форми діяльності вченого з 1939 р. як шевченкознавця та члена урядової редколегії. Зокрема, велику інформаційну цінність про проведену роботу вченого-шевиченознавця мають відзиви на робочі макети підготовлених томів академічного зібрання творів Т. Г. Шевченка та інші матеріали. Представлено також документи, присвячені проблемним моментам, зокрема, найвагомим є рукопис статті до газети «Радянська Ук-

раїна» «Під загрозою зриву» (1962) про затримку видання творів Т. Г. Шевченка в 10 томах.

Вікторія Василівна Патик, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ, підготувала доповідь *«Біографія Г. Житецького крізь призму його наукової діяльності»*, присвячену знаній постаті української науки другої половини XIX — першої половини XX ст. Гнату Павловичу Житецькому (1866–1929). Увагу зосереджено на окремих працях з його наукової спадщини, де представлений біографічний матеріал як про самого автора, так і про родину Житецьких. Проаналізовано надруковані роботи вченого та неопубліковані рукописи, які зберігаються в архівних фондах Інституту рукопису НБУВ. Розглянуто такі праці, як «Одруження І. Франка», «Воспоминания и размышления о 70-х и 80-х годах прошлого века» та ін. Констатовано, що опубліковані наукові праці Г. Житецького та архівні матеріали Інституту рукопису НБУВ містять біографічний матеріал про нього та його родину і можуть слугувати біографічним джерелом.

«Форма репрезентації персональних бібліографічних покажчиків в „Українському національному біографічному архіві“: база даних, репозиторій або репозитарій?» — таке питання вирішувала молодший науковий співробітник відділу формування біобібліографічних інформаційних ресурсів Інституту біографічних досліджень НБУВ **Наталя Павлівна Філіппова**. Дослідниця обґрунтувала актуальність характеристики поняттєвого апарату дослідження теоретико-методологічних засад формування та функціонування «Українського національного біографічного архіву» (УНБА) з огляду на дискусійний характер трактування та неунормованість застосування дефініцій «база даних», «репозиторій» і «репозитарій». Вивчення джерельної бази дослідження термінологічної проблематики дозволило встановити, що її важливою складовою є нормативно-правові акти України, стандарти та довідково-енциклопедичні видання. Н. П. Філіппова дійшла висновку, що поняття «база даних», «репозиторій» і «репозитарій» є тотожними за змістом, тому УНБА може бути ідентифікований і як база даних, і як репозитарій, та окреслила перспективні завдання Інституту біографічних досліджень НБУВ як розробника і розпорядника УНБА, безпосередньо пов'язані з накопиченням, збереженням, систематизацією та відтворенням документів біобібліографічного характеру, формуванням та наданням відкритого доступу до УНБА, у тому числі до описової, бібліографічної інформації, електронних версій повних текстів персональних бібліографічних покажчиків.

Юлія Вікторівна Вернік, науковий співробітник відділу формування біобібліографічних інформаційних ресурсів Інституту біографічних досліджень НБУВ, презентувала *«Функціонально-динамічну модель інформаційно-технічної системи «Всеукраїнський бібліотечний „Біографічний рейтинг“»*. У дослідженні зосереджено увагу на сьогоденних проблемах бібліотечного співтовариства, однією з яких є комунікативна складова при створенні єдиного інформаційного простору та наданні доступу до спільних ресурсів. Ефективність цієї роботи залежить від систематичного оновлення, аналітичного опрацювання науково-методичних матеріалів, вдосконалення ресурсів українського сегменту Інтернету. «Біографічний рейтинг» як інформаційно-комунікативний проект сприяє активізації біографічного дискурсу в державі спільними напрацюваннями бібліотечних фахівців, авторів, науковців, видавців тощо. Представлена функціонально-динамічна модель рейтингу розглянута на порівняльних характеристиках процесу налагодження та впровадження у біографічну сферу протягом двох останніх років з моменту започаткування (2017 р.).

«Біографіка на сторінках сучасної вітчизняної наукової періодики» була в центрі уваги молодшого наукового співробітника відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ **Тетяни Володимирівни Котлярової**, яка зазначила, що біографічні матеріали про вітчизняних і зарубіжних учених, як відомих, так і малознаних, містяться в переважній більшості періодичних видань, зокрема журналів, які випускають установи НАН України. Частка персоналій із загального числа статей є доволі великою, надто у виданнях гуманітарного профілю. Більшість журналів мають у своїй структурі одну-дві спеціальні рубрики, які подають біографічні матеріали щодо вітчизняних і зарубіжних учених — від корифеїв минулого до сучасних трудівників науки. У цілому контент періодичних видань установ НАН України є унікальним джерелом наукової біографічної інформації, яка потребує ґрунтовного вивчення.

Ірина Олександрівна Ходак, кандидат мистецтвознавства, науковий співробітник відділу образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, у доповіді *«Чотири-томний словник (довідник) „Художники Радянської України”: особливості біографування в маловідомому академічному проєкті 1940–1950-х років»* проаналізувала, як ідеологеми доби позначилися на доборі персоналій (близько 300 живописців, графіків, скульпторів, сценографів і майстрів декоративного мистецтва) та засадах біографування в словнику, підготовленому трьома співробітниками відділу образотворчого мистецтва Інституту мистецтвознавства, фольклору

та етнографії АН УРСР — Б. Бутником-Сіверським, З. Лашкул і В. Шпак (Ткаченко). Доповідач наголосила, що, попри суттєві ідеологічні акценти, розглядуваний проект, який впродовж 1950-х років неодноразово схвалювали до друку, але так і не видали, донині не має аналогів серед словників художників України за інформаційною насиченістю поданого біографічного й бібліографічного матеріалу.

Кандидат педагогічних наук, молодший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії грінченкознавства Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка **Ольга Василівна Бурко** окреслила інтелектуальне коло біографів Бориса Дмитровича Грінченка (від 1911 до 2017 р.) в повідомленні *«На перехрестях Грінченкової біографіки та методики навчання»*. Доповідач висвітлила внесок кожного з дослідників у біографіку Бориса Грінченка; виявила домінантні риси, що об'єднують наукові студії, та ознаки, за якими вони відрізняються; охарактеризувала інноваційні методи та прийоми роботи з вивчення біографії видатної постаті; сформулювала перспективу подальших розвідок грінченкознавців — створення наукової біографії Бориса Грінченка.

У доповіді *«Розробка концепту «українське літературне бароко» як не(до)оцінена сторінка біографії С. І. Маслова»* **Олена Юрївна Курганова**, науковий співробітник відділу стародруків та рідкісних видань Інституту книгознавства НБУВ, повідомила, що вивченню впливу стилю бароко на тексти української літератури С. І. Маслов присвятив останній період своєї наукової кар'єри — 1940–1950-ті рр. Роздуми вченого спирались на висновки доступних йому вітчизняних та зарубіжних дослідників щодо стилістичних ознак бароко та власні глибокі знання пам'яток давньої української літератури. Беззаперечним внеском С. І. Маслова в розвиток українського барокознавства є те, що всупереч обмеженням цензури вченому вдалося розробити концепт «українського літературного бароко» як репрезентанти національно-культурного відродження XVII ст. Створення прецеденту позитивного ставлення до явища українського літературного бароко стало передумовою для подальшого розгортання вчення про бароко в радянському, а згодом — і в пострадянському літературознавстві, які актуальні й донині.

Ганна Володимирівна Індиченко, кандидат історичних наук, завідувач відділу історії академічної науки Інституту архівознавства НБУВ, підготувала повідомлення *«Участь учених НАН України у міжнародних наукових заходах (1961–1965 рр.)»*. Зокрема, доповідач зазначила, що міжнародні наукові заходи у формі симпозіумів, конференцій, семінарів були важливим засобом зміцнення і розширення міжнародних наукових зв'язків українських учених; географія участі

вітчизняних науковців у міжнародних наукових заходах була досить широкою; українські вчені популяризували досягнення своїх колективів на престижних наукових форумах світу; натомість й АН УРСР була організатором чи співорганізатором наукових міжнародних заходів, які відвідували відомі іноземні вчені; значний сегмент міжнародного співробітництва здійснювався по лінії участі Української Академії в постійно діючих міжнародних організаціях. Г. В. Индиченко зробила висновок, що участь українських учених у міжнародних наукових заходах є яскравими сторінками їхніх насичених подіями біографій.

«Участь академіка А. Д. Коваленка у міжнародних наукових форумах (за архівними документами)» була темою виступу кандидата історичних наук, старшого наукового співробітника відділу археографії Інституту архівознавства НБУВ **Юрія Володимировича Булгакова**. На основі документів, що відклалися в особових архівних фондах вчених-механіків, які зберігаються в Інституті архівознавства НБУВ, науковець висвітлив міжнародну діяльність академіка НАН України А. Д. Коваленка, зокрема участь ученого в міжнародних наукових конгресах, з'їздах, конференціях та інших форумах, які відбувалися в Україні, Польщі, США та інших країнах; представив його роботу під час закордонних відряджень та співпрацю з іноземними вченими; окремо зупинився на наукових доповідях, зроблених А. Д. Коваленком на міжнародних наукових форумах і під час закордонних відряджень.

Молодший науковий співробітник відділу археографії Інституту архівознавства НБУВ **Марина Сергіївна Коломієць** розкрила *«Діяльність вченого-педіатра, члена-кореспондента НАН України Б. Я. Резніка у світлі архівних документів»*. Вивчивши науково-організаційну та громадську діяльність Б. Я. Резніка та проаналізувавши інформаційний потенціал його документів з особового архівного фонду для досліджень з історії медичної науки, доповідач дійшла висновку, що дослідження вченого збагатили педіатричну науку новими уявленнями в галузі гематології, гастроентерології, кардіології, нефрології, заклали підґрунтя для створення багатьох лікувальних програм і відіграли суттєву роль у зниженні дитячої смертності в Україні. Б. Я. Резнік сприяв широкому запровадженню принципово нових методів перинатальної діагностики спадкових захворювань, розробив більш удосконалені методи прогнозування народження хворої дитини. Також під керівництвом ученого проведено серію клінічно-експериментальних робіт, які не втратили й досі наукового значення.

У доповіді **Ірини Григорівни Кіржасвої**, молодшого наукового співробітника відділу археографії Інституту архівознавства НБУВ, *«Діяльність українського вченого-геолога В. К. Гавриша за документами особового фонду»* розглянуто проблему використання ру-

кописних джерел з особових фондів українських учених для вивчення індивідуального стилю роботи при написанні наукових праць на прикладі документів члена-кореспондента НАН України за спеціальністю «геологія нафти і газу» В. К. Гавриша. Численні правки і дописи власною рукою, багатоваріантність рукописів, склад робочих матеріалів дає уявлення про манеру автора. Порушено питання про нівелювання індивідуальної манери роботи сучасних науковців при комп'ютерному наборі тексту.

Лілія Олександрівна Шеремета, молодший науковий співробітник відділу історії академічної науки Інституту архівознавства НБУВ, свою доповідь *«Жінки у науці: Калерія Павлівна Ганіна — відома вчена-онколог (життєвий та науковий шлях)»* присвятила відомій ученій К. П. Ганіній, яка стала засновником нового напрямку в онкології — онкогенетики — та стояла біля витоків створення української школи «генетики раку». Джерельною базою дослідження послуговували документи дослідниці, які зберігаються в архіві Інституту експериментальної патології, онкології і радіобіології ім. Р. Є. Кавецького НАН України, Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України й Інституті архівознавства НБУВ. Інформація з цих документів дає можливість висвітлити незнайомі широкому загалу моменти з життя і діяльності вченої та простежити розвиток онкологічної науки в Україні того часу.

Людмилою Іванівною Завалішиною, редактором I категорії Інституту архівознавства НБУВ, у доповіді *«Діяльність члена-кореспондента НАН України В. Ф. Погорілка з розвитку конституційного права в Україні (за документами особового архівного фонду)»* на основі аналізу документів архівного фонду відомого вченого-правознавця В. Ф. Погорілка (ф. № 370 Інституту архівознавства НБУВ) показано, що вся його наукова діяльність була пов'язана з дослідженням та удосконаленням конституційного права, так само як становлення, розвиток та організація конституційно-правових досліджень в Україні були нерозривно пов'язані саме з його іменем. Майже в усіх наукових працях у галузі конституційного права за часів незалежності України В. Ф. Погорілко виступає як автор, відповідальний редактор, рецензент, науковий керівник або опонент. Проблематика конституційного права завжди була в центрі уваги наукових досліджень цього вченого та заснованої ним потужної наукової школи.

Олександр Якович Дуднік, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу науково-бібліографічної інформації НБУВ, підготував доповідь за темою *«Герої національно-визвольних змагань 1917–1921 рр.: відображення у бібліографічних виданнях»*. У контексті святкування 100-річного ювілею національно-виз-

вольних змагань українського народу 1917–1921 рр., сучасної війни за збереження державного суверенітету й територіальної цілісності України, формування національної свідомості українського народу, а також з огляду на процес декомунізації, науковець розглянув проблему визначення й представлення героїв Української революції 1917–1921 р. у біобібліографічних, зокрема метабібліографічних, покажчиках. Акцентовано на тому, що серед українських бібліографів і біографів досі немає єдності поглядів і чітких критеріїв подачі матеріалів про національних героїв-революціонерів і борців за незалежну Україну. На думку дослідника, з цією проблемою нерозривно пов'язане й питання формування власне української бібліографії, яка має суттєво відрізнятись від російської та радянської.

Кандидат історичних наук, заступник директора Центру краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна **Ольга Ігорівна Вовк** у доповіді *«Біографіка, присвячена засновнику Харківського університету Василю Каразіну: головні тенденції, напрями, жанри»* висвітлила процес формування біографіки, присвяченої постаті Василя Назаровича Каразіна (1773–1842) — одного з піонерів вітчизняного природознавства, знаного громадського діяча. Особливий акцент зроблено на аналізі соціальних зв'язків В. Н. Каразіна та показано їх значення у накопиченні масиву публікацій про цю особистість за життя та після смерті. Запропоновано схему періодизації творчості українських та закордонних каразінознавців середини XIX — початку XXI ст. Проаналізовано основні віхи розвитку каразінознавчої біографіки, співвіднесено їх з головними напрямками у вітчизняній та європейській гуманітарній науці. Визначено чинники, які вплинули на стилістичне, тематичне, жанрове розмаїття відповідних розвідок, а також тенденції формування та функціонування історіографічних образів В. Н. Каразіна в академічному та публічному просторі.

«Оцінки, судження, коментарі: біографічні матеріали на сторінках „Харьковского сборника” (1887–1898 рр.)» постали в центрі уваги аспіранта кафедри історіографії, джерелознавства та археології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна **Олексія Миколайовича Янкула**. Його доповідь присвячена біографічним матеріалам, надрукованим в одному з провідних науково-популярних щорічників Харківської губернії кінця XIX ст. Матеріали біографічного характеру представлені в «Харьковском сборнике» переважно власне біографіями діячів Харківської губернії, спогадами і некрологами, які містили опис життя та оцінку діяльності, здебільшого позитивну. Важливо, що біографічні публікації були присвячені не лише відомим, а й малознаним уродженцям і діячам краю.

Організатори Біографічних читань висловлюють щиру подяку всім учасникам та запрошують дослідників, яких цікавлять проблеми біографіки та біобібліографії, і надалі брати участь у заходах Інституту біографічних досліджень!

*Тетяна Володимирівна КОТЛЯРОВА,
молодий науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ
(Київ, Україна)*

*Tetiana KOTLIAROVA,
Junior Research Associate
of the Institute of Biographical Research of VNLU
(Kyiv, Ukraine)*

Стаття надійшла 20.10.2019 р.

ДО УВАГИ АВТОРІВ

1. Загальні вимоги

1.1. Редакція приймає статті за адресою:
01601, МСП, Київ-33, вул. Володимирська, 62. Інститут біографічних досліджень НБУВ.

Контактний телефон: +380 44 288 1384

e-mail: ibd@nbuv.gov.ua

1.2. Видання здійснює такі публікації: наукові статті, археографічні дослідження, науково-інформаційні матеріали, рецензії тощо.

1.3. Мови видання — українська, англійська, польська, російська.

1.4. До редакції подається:

– відредагований текст статті у форматі редактора MS Word (розмір аркуша — А4; гарнітура — Times New Roman (CYR); кегль — 14; відстань між рядками — 1,5; поля: ліве — 2,5 см, праве — 1,5 см, верхнє — 2 см, нижнє — 2 см) та один роздрукований примірник;

– ілюстративний матеріал (фото, малюнки тощо), придатний для копіювання, який має супроводжуватися відповідною анотацією (легендою) із зазначенням джерела (друкована праця, архівна справа, музейна експозиція тощо) та його місця знаходження;

– рецензія на статтю від науковця (доктора наук).

1.5. Підготовка до друку і публікація статей безкоштовні.

2. Обов'язкові складові наукової публікації

Відповідно до загальних вимог до наукової публікації (Постанова Президії ВАК України від 15.01.2003 р., 7-05/01) остання має містити такі обов'язкові елементи:

– постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із актуальними науковими чи практичними завданнями;

– аналіз останніх вітчизняних і зарубіжних досліджень, у яких розглядається дана проблема з наступним чітким означенням невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

– формулювання цілей статті (постановка завдання);

– виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– висновки дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямі;

- список літератури;
- анотацію та резюме;
- ключові слова.

3. Оформлення рукопису, обсяг, послідовність і розташування складових статті

3.1. Обсяг рукопису наукової статті: основний текст — не більше 12 сторінок, із урахуванням малюнків, таблиць і підписів до них, анотації, резюме, списку літератури — до 18 сторінок; обсяг рецензій і повідомлень — до 5 сторінок.

Рукописи більшого обсягу приймаються до друку лише після попереднього узгодження з редколегією.

3.2. Послідовність друкування окремих складових наукової статті має бути такою:

- УДК — зліва над назвою статті;
- прізвище, ім'я та по батькові автора (авторів) мовою статті (повністю), науковий ступінь і вчене звання, посада, назва установи, у якій виконане дослідження, ідентифікатор ORCID (якщо є), повна поштова адреса, телефон та E-mail для співпраці з авторами — справа над назвою статті;
- назва статті, яка точно відображає зміст дослідження і має бути короткою, в межах 9 повнозначних слів, — по центру сторінки;
- анотація (мовою основного тексту, обсяг — 500–600 знаків);
- ключові слова (не більше семи);
- текст статті;
- список джерел (мовою основного тексту) та References;
- резюме, Abstract (українською мовою, якщо мова статті не українська, та англійською; за бажанням — російською, польською), яке містить повне ім'я автора (для англійського варіанта — прізвище та ім'я), науковий ступінь і вчене звання, посаду, назву установи, де виконане дослідження, назву статті, текст з викладом основних положень і висновків, ключові слова. Обсяг резюме — 1800–2000 знаків.

3.3. Стаття повинна бути підписана автором (або авторами).

3.4. Автор несе повну відповідальність за достовірність наданої інформації та правильність наведених у роботі відомостей (особові дані, написання назв тощо).

4. Мовне та технічне оформлення тексту

4.1. Автори несуть повну відповідальність за бездоганне мовне оформлення тексту відповідно до Українського правопису в новій редакції (Постанова Кабінету Міністрів України від 22 травня 2019 р.

№ 437), за дотримання сучасної української наукової термінології, написання прізвищ, власних назв тощо.

4.2. Часто повторювані у тексті словосполучення та назви доречно скоротити, надавши наприкінці статті перелік відповідних скорочень.

4.3. При першому згадуванні у тексті обов'язкове (за винятком побіжного перерахування авторів наукових праць у історіографічному огляді) наведення вичерпної інформації про особу (повне прізвище, ім'я, по батькові, роки народження та смерті).

4.4. Усі застарілі історичні, географічні, суспільно-політичні тощо назви обов'язково мають супроводжуватися вказівкою на їх сучасне написання.

4.5. Усі додаткові відомості оформлюються у вигляді виносков унизу сторінки чи у вигляді Додатків.

4.6. Посилання на джерела та літературу подаються у квадратних дужках цифрами, кожна з яких відповідає лише одній позиції в прикінцевому списку джерел і літератури. Інформація про конкретні сторінки чи аркуші подається через кому ([4, с. 4–7]), а перелік джерел — через крапку з комою чи коротке тире ([4; 8; 24], [6–12]).

5. Джерела та література

5.1. Прикінцевий список джерел і літератури має бути оформлений відповідно до вимог ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання (ГОСТ 7.1-2003, IDT)» (Київ : Держстандарт України, 2007). Нині його можна оформити відповідно до вимог ВАК України автоматично.

Автоматичний оформлювач бібліографічного опису: <http://vak.in.ua/>

5.2. Список може містити тільки назви праць, на які посилається автор. Рекомендовані списки, переліки тощо можуть бути оформлені як Додаток (значні за обсягом) чи згадуватися в зносках як уточнення.

5.3. Назви праць у прикінцевому списку розташовуються за абеткою.

5.4. Обов'язково вказуються цифрові ідентифікатори об'єкта (DOI), присвоєні науковим статтям, збірникам, монографіям, на які дається посилання.

5.5. Блок REFERENCES наводиться після списку використаних джерел із метою активного включення публікацій в обіг наукової інформації та їх коректного індексування наукометричними системами. Список джерел оформлюється відповідно до міжнародного стандарту APA (American Psychological Association Style).

6. Прикінцеві зауваги

6.1. Редколегія має право редагувати текст статей, погоджуючи остаточний варіант із автором.

6.2. Редколегія може відхиляти рукописи, якщо вони не відповідають вимогам чи проблематиці збірника, або переносити їх в інший випуск, узгодивши це з автором.

6.3. Рукописи статей, відхилені редакційною колегією, авторам не повертаються та не рецензуються.

ОФОРМЛЕННЯ БЛОКУ REFERENCES

У блоці References усі використані джерела наводяться латиницею, тобто джерела, які в оригіналі мають латинську назву, подаються без змін, а кириличні транслітеруються.

Транслітерація здійснюється відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 55 від 27 січня 2010 р. «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» (для української мови).

Транслітерацію можна виконати за допомогою автоматичних систем:

– українська <http://www.slovnuk.ua/services/translit.php> (стандарт — паспортна транслітерація, КМУ 2010);

– російська <http://ru.translit.net/?account=zagranpassport> (стандарт — загранпаспорт).

При оформленні блоку References не використовуються позначки бібліографічного опису за стандартом ВАК («/», «/», «-», «;», «:», «:»). Окремі частини запису відділяються за допомогою крапки, коми, проміжку, круглих або квадратних дужок та курсиву.

Інформація щодо міжнародного стандарту APA (American Psychological Association Style) є на сайті НБУВ:

<http://nbuv.gov.ua/node/929>

Також див.: <https://www.library.cornell.edu/research/citation/apa>

Оформити цитування відповідно до стандарту APA можна на сайті онлайнного автоматичного формування посилань:

<http://www.citationmachine.net/apa/cite-a-book>

<http://www.bibme.org/apa/book-citation/manual>

ВАЖЛИВО: в елементах опису можна використовувати лише прямі лапки (“”) та заборонено вживати будь-які кириличні знаки.

Загальна структура бібліографічного посилання на кириличні джерела в References:

- ПІБ авторів — транслітеровані;
- рік видання (у круглих дужках);

- транслітерована назва публікації та її переклад англійською мовою [у квадратних дужках];
- транслітерована назва джерела та її переклад англійською мовою [у квадратних дужках];
- вихідні дані: повна назва місця видання — англійською мовою, назва видавництва — транслітерована;
- зазначення мови: [In Ukrainian], [In Russian] тощо.

Правила оформлення цитувань за стандартом APA

Книжка

Прізвище та ініціали автора (авторів) транслітеруються. Якщо кількість авторів є більшою за вісім осіб, то зазначаються перші шість авторів, далі перелік переривається крапками (...) і додається ім'я останнього автора. Рік видання вказується в дужках після прізвища та ініціалів автора (авторів). Назва книги подається у транслітерованому вигляді (курсивом) та в перекладі англійською мовою (наводиться в квадратних дужках). Зазначаються місце видання англійською мовою (місто й країна, для США — скорочена назва штату) і транслітерована назва видавництва. У квадратних дужках вказується мова.

До прикладу

Порук, V. I. (2013). *Resursy dovidkovoї biohrafichnoї informatsii: istorychnyi dosvid formuvannia, suchasnyi stan, problemy ta perspektyvy rozvytku* [Resources of referenes biographical information, historical experience of formation, current status, problems and prospects]. Kyiv, Ukraine: VNLU. [In Ukrainian].

Розділ книжки

Прізвище та ініціали автора (авторів) транслітеруються. Рік зазначається в дужках після прізвища та ініціалів автора (авторів). Назва розділу транслітерується та перекладається англійською мовою. Назва книжки, з якої взято розділ, транслітерується та перекладається англійською мовою. Після назви книжки в круглих дужках вказуються прізвище та ініціали редактора (редакторів), які транслітеруються, номер видання, номер тому, сторінки. Вказуються місце видання англійською мовою (місто й країна, для США — скорочена назва штату) і транслітерована назва видавництва. Курсивом подається транслітерована назва книжки. Перекладені назви подаються в квадратних дужках. В квадратних дужках зазначається мова.

До прикладу

Lyubovets, N. I. (2016). *Ukrainskyi memuarii v informatsiinomu prostori: dosvid ta perspektyvy* [The Ukrainian memoirs in the information

space: experience and perspectives]. In V. I. Popyk (Ed.), *Vitchyzniani resursy biohrafichnoi ta biobibliohrafichnoi informatsii: problemy formuvannia u vykorystannia* [Domestic resources of biographical and biobibliographic information: problems of formation and use] (pp. 199-221). Kyiv, Ukraine: VNLU. [In Ukrainian].

Стаття у часопису

Прізвище та ініціали автора (авторів) транслітеруються. Рік публікації зазначається в круглих дужках після прізвища та ініціалів автора (авторів). Назва статті транслітерується і подається англійською мовою в квадратних дужках. Назва журналу наводиться курсивом в англійському варіанті (за наявності) або транслітерованому. Для часописів, що мають нумеровані томи й випуски, вказуються номер тому й номер випуску, номер тому виділяється курсивом. Слова «том» та «випуск» не зазначаються. Вказується (за наявності) цифровий ідентифікатор (DOI) статті. В квадратних дужках зазначається мова.

До прикладу

Marchenko, N. (2011). “Biografiia dytynstva” v naukovomu poli biohrafiky ta koli dytiachoho chytannia [“Bibliography of childhood” in the scientific field of biography and the colony of children’s reading]. In *Bibliotechnyi Visnyk*, 6, 28-34. [In Ukrainian].

Дисертація, автореферат дисертації

Прізвище та ініціали автора транслітеруються. Рік вказується в круглих дужках після прізвища та ініціалів автора. Назва дисертації або автореферата транслітерується (записується курсивом) та перекладається (подається в квадратних дужках). Обов’язково вказується: Doctoral dissertation (дисертація на здобуття ступеня доктора наук), PhD dissertation (дисертація на здобуття ступеня доктора філософії або кандидата наук), Extended abstract of PhD dissertation (автореферат дисертації на здобуття ступеня доктора філософії або кандидата наук) або Master’s thesis (магістерська дисертація) тощо. Надається транслітерована назва установи, в якій було захищено дисертацію, або її офіційний переклад англійською мовою (останній варіант є бажаним).

Описи можна перевірити у каталогах дисертацій: <http://diss.rsl.ru/> та <http://search.proquest.com/>.

До прикладу

Kolesnyk, O. V. (2010). “Poltavskie eparkhialnye vedomosti” yak istorychne dzhereho vyvchennia diialnosti RPTs (1863-1918 rr.) [“Poltava Dioceses Registers” as a historical source for studying the activities of the Russian Orthodox Church (1863-1918)] (Extended abstract of PhD dis-

sertation). Cherkas. nats. un-t im. V. Khmelnytskoho, Cherkasy, Ukraine. [In Ukrainian].

Тези доповідей, матеріали конференцій

Прізвище та ініціали автора (авторів) транслітеруються. Дата заходу (рік і місяць) подається в круглих дужках після прізвища та ініціалів автора (авторів). Назва доповіді транслітерується та перекладається англійською мовою (переклад наводиться в квадратних дужках). Вказується (курсивом), де надруковано доповідь, а саме: Тези доповідей — *Abstracts of Papers*, Матеріали (труди) конференції (симпозіуму, з'їзду тощо) — *Proceedings of the Conference (Symposium, Congress etc)*. В круглих дужках подаються сторінки публікації. Вказується місце видання англійською мовою та транслітерована назва видавництва. В квадратних дужках укажується мова публікації.

До прикладу

Buryak, L. (2018, November). Suchasna zhinocha biohrafika: mystetstvo prezentatsii u konteksti sotsiokulturnykh komunikatsii [Contemporary Female Biography: The Art of Presentation in the Context of Socio-Cultural Communication]. In *Library. Science. Communication: 100th Anniversary of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine: Proceedings of the International Scientific Conference* (pp. 488-493). V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

Наукове видання

Українська біографістика
Biographistica Ukrainica

Збірник наукових праць
Інституту біографічних досліджень

Випуск 18

The collection of scientific works covers the theoretical and methodological foundations of national biography as a separate special historical discipline, current problems, tendencies and prospects of development of Ukrainian and world biography and biobibliography. Furthermore, questions of formation of electronic biobibliographic resources, stories of life and creative path of famous figures of science, education and culture are revealed. The collection contains a set of jubilee materials dedicated to activity of academic institutions (100th anniversary of the UAS–AUAS Biographic Commission, 25th anniversary of the Institute of Biographical Research of VNLU) and separate personalities (100th anniversary of the birth of Ivan Lysiak-Rudnytsky (1919-1984), 125th anniversary of the birth of Viktor Petrov-Domontovych (1894-1969).

It is meant for scientists, pedagogues, students and postgraduate students of higher educational institutions, employees of museum, archival and library institutions, local historians.

Секретар редакції: Т. В. Котлярова
Відповідальний редактор: Г. А. Александрова
Оригінал-макет: Д. Л. Сичов

Підписано до друку 18.12.2019 р.
Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 21,16. Обл.-вид.арк. 23,43
Наклад 200. Зам. № 34

Видавець і виготовлювач
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
03039, Київ, просп. Голосіївський, 3

Збірник зареєстровано Міністерством юстиції України
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 15825-4297Р від 12.10.2009 р.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.